

Odehnalová, Lenka

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2023

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno); ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)
ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0214-2023>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78124>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20230606

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

#523

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

James Walker
Special Agent

- 1) See Barchingham's account.
- 2) What seeds are there? The answer is what?
- 3) His seeds were planted in the cathedral.

What is the name of the man who was the staff?

Parish of St. Andrew
Kew, near London

Parish of St. Andrew
Kew, near London

London
Society

AB

... and council, ...

... and council, ...

... and council, ...

... and council, ...

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích

Lenka Odehnalová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2023

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Odehnalová, Lenka, 1986-

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích / Lenka Odehnalová. – Vydání první. – Brno : Masarykova univerzita, 2023. – 219 stran. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 523)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno)

* 821.161.1 * 82-94 * 82.0 * 82-1/-9 * 7.04 * 82:316.3 * 82.07 * (470+571) * (437.3) * (437.6) * (048.8)

– Dostojevskij, Fedor Michajlovič, 1821-1881. Dnevnik pisatelja

– ruská literatura – 19. století

– deníky – Rusko – 19. století

– genologie

– literární žánry

– náměty, témata a motivy

– literatura a společnost – Rusko – 19. století

– interpretace a přijetí literárního díla – Česko

– interpretace a přijetí literárního díla – Slovensko

– monografie

821.161.1.09 - Ruská literatura (o ní) [11]

Recenzovali: prof. Mgr. Natália Muránska, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
doc. Giuseppe Maiello, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Na obálce využity motivy fotografie a kreseb z děl F. M. Dostojevského: *Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky 1876.jpg* [fotografie]. [online foto]. [cit. 24. 1. 2023]. Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Библиография_Фёдора_Достоевского. Licencováno pod CC-BY-SA, licenční podmínky dostupné z: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.cs>. Marshall, C.: Fyodor Dostoevsky Draws Elaborate Doodles In His Manuscripts. *Open Culture* [online], 2014, January 17th. [cit. 24. 1. 2023]. Dostupné z: <https://cdn8.openculture.com/wp-content/uploads/2014/01/DostoevskyDoodles1.png>.

© 2023 Masarykova univerzita, Lenka Odehnalová

ISBN 978-80-280-0213-8

ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0214-2023>

Obsah

1 ÚVOD	9
2 METODOLOGIE	12
2.1 Dominantní metody a přístupy	13
2.2 Jiné metody a přístupy	15
3 STAV POZNÁNÍ	17
4 POETIKA DOSTOJEVSKÉHO <i>DENÍKU SPISOVATELE</i>	20
4.1 In margine žánru deníku	21
4.1.1 Žánrové specifikum a typologie deníků	25
4.1.2 Tradice žánru deníku	29
4.2 <i>Deník spisovatele</i> v kontextu života a tvorby F. M. Dostojevského	30
4.3 <i>Deník spisovatele</i> ve své době	37
4.4 <i>Deník spisovatele</i> zblízka	44
4.4.1 O čem vypovídá název díla	44
4.4.2 Začátky a konce anebo K poetice incipitů a explicitů	48
4.4.3 Kategorie času, prostoru a otázka syžetu	55
5 DOSTOJEVSKÉHO <i>DENÍK SPISOVATELE</i> JAKO MOZAIKA LITERÁRNÍCH ŽÁNŘŮ	58
5.1 Přítomnost pomezních autobiografických žánrů v Dostojevského tvorbě	59
5.1.1 Po stopách deníku v tvorbě F. M. Dostojevského	65
5.2 Specifikum literárních žánrů v <i>Deníku spisovatele</i>	66
5.2.1 Střední epika s rysy fantastiky	66
5.2.2 Poetika eseje	69
5.2.3 Žánrové specifikum memoárů	71
5.2.4 Poetika dopisu	85
5.2.5 Žánrové specifikum kritických statí a Dostojevského přístup k literární tvorbě	89
6 REFLEXE SPOLEČENSKO-POLITICKÝCH A OSOBNÍCH TÉMAT NA STRÁNKÁCH <i>DENÍKU SPISOVATELE</i>	97
6.1 Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského	98
6.1.1 Dostojevskij a „západní Evropa“	101
6.1.2 Zimní poznámky o západní civilizaci a evropské téma	105
6.1.3 Rusko versus Západ na stránkách <i>Deníku spisovatele</i>	107

6.1.4	<i>Zimní poznámky o letních dojmech jako pretext k Deníku spisovatele</i>	110
6.2	Obraz Petěrburgu a Dostojevského <i>Deník spisovatele</i>	111
6.2.1	Dostojevskij v Petěrburgu a Petěrburg v Dostojevském	112
6.2.2	Petěrburg a <i>Deník spisovatele</i>	115
6.2.3	Petěrburg a otázka literárního žánru	117
6.3	Postavy dětí a podoba dětství v <i>Deníku spisovatele</i>	119
7	DENÍK SPISOVATELE JAKO MOZAIKA MOTIVŮ	124
7.1	Motivy žvlů	126
7.2	Motiv tzv. nahodilé rodiny	130
7.2.1	Rodina a štěstí v pojetí Dostojevského	131
7.2.2	Motiv tzv. nahodilé rodiny	134
7.2.3	Motiv nahodilé rodiny z perspektivy žánru	135
7.3	Motiv snu	137
7.3.1	Sen a snění v perspektivě času	137
7.3.2	Sny a <i>Deník spisovatele</i>	139
7.3.3	Typologie a funkce snů	143
8	RECEPCE DENÍKU SPISOVATELE V ČESKÉM A SLOVENSKÉM PROSTŘEDÍ	145
8.1	Otázky recepce <i>Deníku spisovatele</i> v našich zemích	145
8.1.1	Dosavadní výzkum recepce tvorby F. M. Dostojevského	146
8.1.2	Periodizace a mezníky recepce <i>Deníku spisovatele</i>	152
8.2	Překlady a výbory	154
8.2.1	<i>Deník spisovatele</i> v českých překladech	154
8.2.2	Výbory z <i>Deníku spisovatele</i>	158
8.2.3	<i>Deník spisovatele</i> a jeho slovenská podoba	161
8.3	<i>Deník spisovatele</i> v kritické literatuře	164
8.3.1	Kritické ohlasy v českém prostředí	164
8.3.2	Slovenský ohlas <i>Deníku spisovatele</i>	169
9	ZÁVĚR	172
	SUMMARY	176
	BIBLIOGRAFIE	179
	SEZNAM OBRÁZKŮ	194

JMENNÝ REJSTŘÍK.....	195
VĚCNÝ REJSTŘÍK.....	200
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	205

1 ÚVOD

V kontextu ruské literatury 19. století zaujímá osobnost Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821–1881) výjimečné místo. Díky rozmanitosti a filozofickému podtextu byla jeho tvorba interpretována z mnoha aspektů: religiózního, etického, estetického, sociálního, antropologického a antropocentrického, žánrového a dalších. Sám spisovatel byl označován různými atributy: krutým talentem¹ se stal pro dobového kritika N. K. Michajlovského, zastáncem ponížených a uražených² byl pro dalšího z literárních kritiků N. A. Dobroljubova, prorokem ruské revoluce³ pro básníka a jednoho z teoretiků ruského symbolismu D. S. Merežkovského, nejrealističtějším z realistických spisovatelů nebo autobiografickým spisovatelem⁴ například pro literárního vědce B. Bursova.

Ke spisovateli, jehož osud zasáhla náhlá smrt matky, nevyjasněná smrt otce, nucené práce, vážná nemoc a dluhy, lidé vzdálení, ale i blízcí častokrát vůči němu projevovali ambivalenci. Byl milován i nenáviděn, uznáván i zatracován. Jeho těžký život a tvorba v neklidu se nedala srovnávat se životem například L. N. Tolstého nebo I. S. Turgeněva, již byli šlechtického původu a za svá díla dostávali mnohdy dvojnásobnou nebo až trojnásobnou odměnu, než jakou za své dílo mohl získat

1 Jeden z představitelů tzv. narodnické kritiky (rus. народническая критика) N. K. Michajlovskij pojmenoval svoji kritickou stať o Dostojevském *Krutý talent* (rus. orig. *Жестокый талант*), protože v jeho tvorbě byla zobrazována a podle Michajlovského i zdůrazňována lidská utrpení.

2 N. A. Dobroljubov nazval Dostojevského zastáncem ponížených a uražených, označení pochází z Dobroljubovovy kritické stať *Zakřiknutí lidé* (rus. orig. *Забитые люди*).

3 Pro D. S. Merežkovského byl Dostojevskij prorokem ruské revoluce, o čemž pojednává jeho kritická stať se stejnojmenným názvem (rus. orig. *Пророк русской революции*).

4 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 235.

Dostojevskij.⁵ Na druhou stranu, bez uvedených zkušeností a prožitků – nemoci, ztrát, životních proher a pádů, by Dostojevskij zřejmě nebyl Dostojevským, kterého známe na základě jeho dodnes aktuální tvorby.

V Dostojevského tvorbě nás oslovuje koncepce člověka, jejíž podstatou je vnímání člověka jako tajemství: „*Человек есть тайна. Ее надо разгадать, и ежели будешь ее разгадывать всю жизнь, то не говори, что потерял время; я занимался этой тайной, ибо хочу быть человеком.*“⁶ Spisovatele zajímalo, odkud člověk pochází a kam směřuje, jeho vzestupy i pády, počátky i konce. Dostojevského hledačství, schopnost najít i v tom nejhorším člověku dobrou, lidskou stránku; a naděje zaznívající v závěru literárních děl čtenáře stále fascinuje, proto tvorba Dostojevského byla, je a bude trvale podnětná, nadčasová.

Při zmínění Dostojevského jména se čtenáři mnohdy vybaví nejslavnější spisovatelovy romány, jimiž jsou nepochybně *Zločin a trest*, *Idiot* či *Bratři Karamazovovi*. Jen málokdo si však představí žánrově jiné dílo než román, a to například povídky *Román v devíti dopisech*, *Mužik Marej*, *Krokodýl*, *Bobek* a další; nebo dílo vícežánrové, jakým je *Deník spisovatele*. Svým charakterem *Deník* za Dostojevského romány v ničem nezaostává, právě naopak; je možné jistě tvrdit, že je z hlediska žánru přesahuje. Bohužel, ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského, *Deník spisovatele* stále zůstává stranou zájmu literárních vědců i čtenářů.

Monografie s názvem *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích* je zaměřena na Dostojevského pozdní dílo *Deník spisovatele*, jež je pro svou jedinečnost a neopakovatelnost dílem *par excellence*. Kniha vzniká v českém odborném prostředí a vyplňuje mezeru, která se objevila v dosavadních výzkumech Dostojevského tvorby častokrát jednostranně zaměřených na beletrii a opomíjejících *Deník spisovatele* jako celek. V něm však mají své pevné místo nejen žánry umělecké, ale i ty, které se nacházejí blíže k věcné literatuře. O tom, že témata související s osobností a Dostojevského tvorbou jsou v dnešní době pořád aktuální, svědčí také fakt, že v roce 2021 uplynulo 200 let od spisovatelova narození a 140 let od jeho náhlé smrti. Navíc v 21. století, kdy je kladen důraz na výpověď a autenticitu, se žánr deníku rozvíjí v žánrových typech, jejichž charakter byl nepochybně poznamenán i *Deníkem spisovatele* F. M. Dostojevského.

Obsah knihy tvoří zkoumání Dostojevského *Deníku spisovatele* ze čtyř aspektů – tematického, žánrového a z aspektů motivů a recepce. Kniha se skládá celkově ze sedmi kapitol. První dvě kapitoly představují úvod do problematiky, zdůvodňují přístup k Dostojevskému dílu *Deník spisovatele* (kapitola *Metodologie*) a reflektují použitou sekundární literaturu (kapitola *Stav poznání*).

5 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 121–122.

6 Citace pochází z dopisu F. M. Dostojevského adresovaného staršímu bratru Michailovi 16. srpna 1839. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Письма 1832–1859*. Ленинград: Наука, 1985, s. 63.

Na teoretickou stránku žánru deníku a na stránku poetologickou Dostojevského *Deníku* je zaměřena kapitola *Poetika Dostojevského Deníku spisovatele*. Odpovíme na otázku, jaké místo zaujímá deník v systematické autobiografických žánrů a jaké jsou základní rysy neboli atributy jeho žánrového typu – tzv. spisovatelského deníku; a zdali je žánr deníku propojen i s jinými literárními žánry. *Deník spisovatele* bude uveden do období 70. a počátku 80. let 19. století, na jehož pozadí vzniká, a rovněž do kontextu spisovatelova života a tvorby.

Kapitola *Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* definuje žánrové specifikum *Deníku spisovatele* a tím rovněž Dostojevského přínos v oblasti autobiografických žánrů. V centru zájmu budou literární žánry, které Dostojevskij do *Deníku spisovatele* vložil, přičemž se zaměřením na umělecké žánry (střední epika s fantastickými rysy), tzv. pomezí žánry (esej, dopis, memoáry) a žánry věcné literatury (kritická stať).

O třech stěžejních tématech z *Deníku spisovatele*, jimiž jsou problematika vztahu Ruska a Západu, obraz Petěrburgu a obraz dětí a dětství pojednává kapitola *Reflexe společensko-politických a osobních témat na stránkách Deníku spisovatele*. Zvláštní pozornost je věnována esejistickým dílům *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Petrohradské snění ve verších a próze*, které z hlediska zkoumaných témat považujeme za pretext *Deníku spisovatele*. O motivech bude pojednávat kapitola *Mozaika motivů v Deníku spisovatele*, jež sleduje genezi motivu tzv. nahodilé rodiny, motivů živlů a motivu snu v komparaci s ostatní tvorbou F. M. Dostojevského.

Závěrečná kapitola s názvem *Recepce Deníku spisovatele v českém a slovenském prostředí* dokresluje čtenářům pohled na zkoumané dílo zmapováním recepce v našich zemích prostřednictvím překladů, ohlasů a kritické literatury. Pohled na Dostojevského *Deník spisovatele* prostřednictvím zvolených aspektů (tematického, žánrového, z aspektů motivů a recepce) se jeví uceleným a vhodným dle zkoumání tohoto specifického a nesmírně podnětného díla.

2 METODOLOGIE

Druhá kapitola textu se věnuje metodám, aspektům a přístupům, které budeme využívat, z nichž dominovat budou genologický přístup, komparativní metoda a holistický přístup. Jelikož se z hlediska literárního žánru jedná o deník, stranou nezůstane ani psychologický přístup, biografická metoda a antropologický přístup. Dominantní metody a přístupy budou přítomny v každé kapitole, využití ostatních metod a přístupů dokresluje její celkový obraz.

V textu jsou využity tzv. měkčí metody nebo přístupy¹ – biografická metoda, psychologický a antropologický přístup. Dominantním přístupem se stává genologický přístup. Naskytá se otázka, proč právě tento. Přístup k Dostojevského *Deníku spisovatele* z hlediska žánru je tím přístupem, který umožní zkoumat *Deník spisovatele* jako celek. Genologický přístup má potenciál obsáhnout jednotlivá partikulární zaměření, a proto se v souvislosti se zkoumáním Dostojevského díla jeví jako nejvhodnější; v dané souvislosti může být nazván univerzálním.

Při zkoumání součástí Dostojevského *Deníku spisovatele* je zohledněno pojetí díla jako celku, tzv. holistický přístup: na proměny deníkového žánru je nahlíženo prostřednictvím komparativní metody, přičemž při srovnávání směřujeme od *Deníku spisovatele* k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského, ruské literatury a dalším slovanským literaturám.

Uvedené metody a přístupy se v textu častokrát prolínají, například genologický přístup a komparativní metoda, genologický a psychologický přístup nebo přístup psychologický a antropologický.

¹ Rozdělení literárněvědných metod na tzv. měkčí a tvrdé metody vychází z práce Iva Pospíšila s názvem *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010, s. 13.

2.1 Dominantní metody a přístupy

Genologický přístup je v textu považován za dominující. Terminologie vychází z monografií I. Pospíšila – *Rozpětí žánru* (1992), *Genologie a proměny literatury* (1998), *Studie o literárních směrech a žánrech* (2004), *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu* (spoluautor L. Pavera, 2003) a dalších². Při zkoumání žánru deníku vycházíme z prací, jež se autobiografickou prózou zabývají obecně, například *Поэтика автобиографической прозы* (2002) N. A. Nikolinové nebo *Autobiograficzny trójkąt Świadectwo, wyznanie i wyzwanie* (2014) M. Czermińskiej a další.

Současně je pozornost zaměřena, jak je deník v různém literárněvědném prostředí definován s poukázáním na terminologické rozdíly v českém, slovenském, ruském a polském prostředí; dále na žánrová specifika deníku, jeho vymezení a ohraničení od jednotlivých autobiografických žánrů – memoárů, deníků, zápisků, dopisů a autobiografických románů.

V centru zájmu se nachází deník, který je možné také řadit k pomezím literárním žánrům; jeho osobitost spočívá v tom, že se v něm snoubí literárnost s neliterárností, a nachází se tak na rozhraní mezi krásnou a věcnou literaturou. Převládající umělecké prostředky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají deník více k beletrii, i když se však dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost, kontext doby, tyto atributy ho přibližují k věcné literatuře. Kromě toho zvláštností je, že deník nemusí být fixován na prózu, ale můžeme mluvit i o tzv. poetickém neboli básnickém deníku.

Žánr deníku se v ruské literatuře začal rozvíjet společně s cestopisem na konci 18. století. S nástupem sentimentalismu, kdy se do popředí dostává důraz na vnitřní svět člověka, vzniká epistolární cestopis N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (1791), klíčové dílo v genezi nejen ruského románu, ale i žánru deníku. V 19. století se významným mezníkem v genezi žánru deníku stalo dílo A. I. Gercena *O tom, co bylo* (1852–1867), jímž se F. M. Dostojevskij ve svém *Deníku spisovatele* (1873–1874, 1876–1877, 1880, 1881) inspiroval. Deník si však psali i další spisovatelé tzv. zlatého věku – V. K. Kjučelbeker, V. F. Odojevskij, L. N. Tolstoj aj.

Přesto je možné deníky považovat za fenomén začátku 20. století. Pod vlivem společenských změn (první světová válka, revoluční události v Rusku, totalitní režim 20. a 30. let 20. století) dochází k první vlně ruské emigrace. Zejména žánr deníku se tak stal oblíbeným žánrem spisovatelů žijících v emigraci, objevují se například *Petrohradské deníky* (1921–1929) Z. N. Gippiusové, *Proklaté dny* (1925) I. Bunina, deníkové zápisky B. Poplavského, B. Zajceva aj. Deníky spisovatelů, kteří v Rusku naopak zůstali, demonstují život v totalitním režimu, například

² Například soubory studií Libora Pavery a kolektivu autorů *Stabilita a labilita žánrů* (2005), *Žánr ponorná řeka* (2009).

2 Metodologie

Deníky Mistra a Markétky M. Bulgakova a jeho manželky Jeleny Sergejevny, deníkové zápisky M. Prišvina aj.

Prostřednictvím komparativní metody je zkoumán *Deník spisovatele* v kontextu ostatní Dostojevského tvorby, dále ruské literatury a jiných slovanských literatur. V kapitole s názvem *Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* jsou srovnány literární žánry umístěné v *Deníku spisovatele* ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského. Současně je pozornost věnována specifikům literárních žánrů, které si Dostojevskij volil již v dřívější tvorbě a následně je rozvíjel v *Deníku spisovatele*, například žánr črty, povídky, eseje nebo fejetonu. Očekáváme, že najdeme prvky společné i rozdílné, ale také posuny v poetice autora.

Mezi dominující metody a přístupy patří i holistický přístup. Již Aristoteles ve své *Metafyzice* tvrdil, že celek má větší hodnotu než jen souhrn jeho dílčích částí, Dostojevského *Deník spisovatele* představuje z hlediska struktury jedinečný celek – dílo složeno z různorodých částí žánrově se pohybujících na pomezí umělecké a věcné literatury. Paradoxem však je, že dílčí části *Deníku spisovatele* se staly známějšími než celek samotný. Proč tomu tak bylo? Vybrané součásti *Deníku spisovatele* (črty, povídky, novely) sám Dostojevskij publikoval časopisecky³ nebo se staly součástí různých tematicky zaměřených výborů v Rusku⁴ i za jeho hranicemi. Vyznačují se vyšší mírou svébytností, tj. existují tedy samy o sobě, aniž by si k základní interpretaci vyžadovaly kontext *Deníku spisovatele*. Na druhou stranu, jiné dílčí části *Deníku spisovatele* (zejména eseje, soudní přelíčení) fungují jen v *Deníku*, což je podmíněno jejich tematickou návazností a vnitřním propojením.

Zjištěné tvrzení však platí především pro české a slovenské prostředí. V důsledku délky *Deníku spisovatele* a časového rozpětí jeho vydávání proto zůstaly v povědomí čtenářů povídky *Bobek*, *Mužik Marej*, novely *Plachá* a *Sen směšného člověka*, které se staly součástí dílčích tematických výborů vznikajících v českém prostředí již na počátku 20. století.

Jak již bylo výše uvedeno, jednotlivé kapitoly se věnují *Deníku spisovatele* ze čtyř aspektů – žánru, témat, motivů a recepce, nicméně stále budeme mít před sebou *Deník spisovatele* jako celek, umělecké dílo mající estetickou hodnotu a funkci. I když se v některých částech nachází blíže věcné literatuře, jedná se o umělecké dílo, jehož autorem byl spisovatel. Holistické nahlížení na *Deník spisovatele* bude nejvíce patrné v kapitole *Dostojevského Deník spisovatele jako mozaika žánrů*, v níž je možné pozorovat otisk Dostojevského v „morfologii“ *Deníku spisovatele*.

3 Například v časopisu *Občan* (rus. orig. *Гражданин*), jehož redaktorem byl F. M. Dostojevskij v letech 1873–1874.

4 Uvedme například dvě povídky z *Deníku spisovatele* – *Mužik Marej* a *Chlapec u Kristova vánočního stromku*, které vešly do výboru s názvem *Детям*. Blíže viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Детям*. Москва: Детская литература, 2010. 256 s. ISBN 978-5-08-004526-4.

2.2 Jiné metody a přístupy

V ruském literárněvědném myšlení se zaměření na psychologii postavy nebo samotné tvůrčí osobnosti objevuje již ke konci 19. století. Přibližně od 20. let 20. století psychologický přístup uplatňovali Lydija Ginzburgová, Lev Vygotskij a další. Ginzburgová zkoumala koncepci osobnosti spisovatele v autobiografické próze, memoárech, ale i v deníkových zápiscích. V naší práci budeme proto vycházet z její monografií *Былое и думы Герцена* (1957) a *Psychologická próza* (rus. orig. *О психологической прозе*, 1971, čes. 1982)⁵. Z prací Lva Vygotského je podnětná jeho *Psychologie umění* (rus. orig. *Психология искусства*, 1925, čes. 1981), jelikož v ní na základě analýzy různých literárních žánrů autor odhaluje zákonitosti psychologického působení uměleckého díla.

Z psychologického hlediska je žánr deníku průnikem do hlubin autorovy duše, je možné jej proto považovat za nejsubjektivnější z autobiografických žánrů. Zrcadlí se v něm charakter autora, osudy lidí jemu blízkých i jeho vlastní. Dostojevského *Deník spisovatele* je specifický. Snoubí se v něm objektivní realita a subjektivní pohled, tato subjektivita se projevuje v dojmovosti, která se stala, jak spisovatel uvádí v korespondenci, jeho hlavní intencí, proč svůj *Deník* vůbec začal psát.

V textu má své místo také antropologický přístup, protože na základě vymezených aspektů je zkoumáno literární dílo, jež je výsledkem tvůrčí aktivity spisovatele – člověka. O literatuře jako lidském fenoménu psal již francouzský filozof Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955), později z interpretace literárního díla jako aktivity člověka o člověku a pro člověka vychází tzv. esteticko-antropologická koncepce umění a literatury nitranského profesora Andreje Červeňáka (1932–2012), jenž v této souvislosti uvedl následující: „*Literatúru tvorí človek, ľudia. Sú jedinou bytosťou v doteraz poznanom Vsesvete, ktorá tvorbou mení seba a svet. Všetko, čo existuje, nad prírodou, nosí pečať človeka – je antropické, resp. antropologické. Platí to aj o umení a literatúre, dokonca aj o vede [...]*“⁶.

Dostojevského *Deník spisovatele* je možné řadit k žánrovému typu tzv. spisovatelského deníku, tj. deníku, který vzniká s publikačním záměrem, právě proto v něm důležitou roli hraje stylizace. Tento žánrový typ je předurčen čtenářskému publiku, a to v případě Dostojevského *Deníku spisovatele* znamená, že na jeho stránkách dochází ke komunikaci mezi spisovatelem a čtenáři, čímž je antropologický přístup umocněn daleko více. Samotný kontakt se čtenářem se v *Deníku spisovatele* uskutečňuje formou oslovení, vysvětlení nebo například omluvy.

5 Zmiňovaná monografie *Psychologická próza* z roku 1971 představuje stěžejní práci Lydie Ginzburgové (1902–1990), v níž je pozornost věnována i deníkovým zápiskům A. I. Gercena nebo L. N. Tolstého.

6 ČERVEŇÁK, A.: *Esteticko-antropologická koncepcia (alebo partikularita versus univerzalita, resp. Estetická „teória všetkého“)*. In: *Esteticko-antropologická koncepcia literatúry a Andrej Červeňák*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 267.

2 Metodologie

Dílo *Deník spisovatele* je dále zkoumáno i s ohledem na spisovatelovy životní osudy. Dostojevskij pracoval na *Deníku spisovatele* v posledních letech života, v období, kdy již žil spořádaným rodinným životem. V díle vypovídá o lidech, o sobě i o době, ve které žil a tvořil. I když se jeho *Deník spisovatele* čtenářům líbil, v tisku byl však hodnocen ambivalentně až negativně. Někteří si dokonce mysleli, že Dostojevskij ztratil inspiraci a už neumí napsat nic nového, a proto se věnuje publicistice a literární kritice.⁷

Použitá biografická metoda umožní *Deník spisovatele* jakožto zkoumané dílo vnímat v kontextu života F. M. Dostojevského, sledovat propojení stěžejních témat a motivů s osobností spisovatele. Zmínit je tak nutné biografické práce L. Grossmana, J. Selezněva, L. Saraskinové, I. Volgina, V. Terrace a dalších, souborné biografické dílo *Летописи жизни и творчества Достоевского*, memoáry Dostojevského rodinných příslušníků – manželky A. G. Dostojevské, dcery L. F. Dostojevské, přátel, vrstevníků a dalších.

⁷ V této souvislosti lze zmínit dopis Ch. D. Alčevské z roku 1876, která v něm vyslovila názor, že se Dostojevskij ve svém *Deníku spisovatele* proměňuje na drobné. Blíže viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать девятый. Книга вторая. Письма 1875–1877*. Ленинград: Наука, 1986, s. 77.

3 STAV POZNÁNÍ

O Dostojevském vznikalo a stále vzniká velké množství literárněkritické literatury reflektující osobnost a tvorbu spisovatele z různých aspektů: náboženského (K. N. Leontjev, N. O. Losskij, S. I. Gessen, R. Guardini, J. Popović aj.), filozofického (L. Saraskinová, V. A. Tunimanov, P. M. Bicilli aj.), sociologického (V. F. Pereverzev, V. Jermilov, R. Parolek aj.), psychologického (S. Freud, J. Neufeld aj.), antropologického (B. Bursov, V. Vetlovská, A. Červeňák aj.) nebo biografického (L. Grossman, J. Seleznev, I. Volgin, V. Terras aj.), žánrového (M. Bachtin, P. J. Fokin, G. S. Morson aj.). Ve srovnání s Dostojevského románovou tvorbou je možné říci, že *Deníku spisovatele* byla a je věnována mnohem menší pozornost. Jedním z prvních, kdo se zabýval zejména tímto Dostojevského dílem, byl už ve 20. letech 20. století V. A. Sidorov, v 60. letech se objevuje první práce V. A. Tunimanova, v 70. letech vychází monografie L. M. Rozenbljumové, o něco později G. S. Morsona, řada studií P. J. Fokina, v současnosti se Dostojevského *Deníku spisovatele* věnují například I. Volgin, J. A. Polocká, R. N. Poddubná, I. I. Agajevová, N. A. Tarasovová a další.

O Dostojevského *Deníku spisovatele* převažují studie, monografie je možné spočítat na prstech obou rukou (sic!). V ruském prostředí je možné nalézt celkem šest, v USA pouze jednu. V roce 1965 byla publikována disertační práce V. A. Tunimanova *Художественные произведения в Дневнике писателя Ф. М. Достоевского*, v níž se kromě tradice deníkového žánru a struktury *Deníku spisovatele* autor zaměřuje na malou neboli tzv. drobnou epiku (termín J. Hrabáka). V 80. letech 20. století se objevuje monografie L. M. Rozenbljumové *Творческие дневники Достоевского* (1981)¹, jedná se o první monografii o *Deníku spisovatele* publikovanou v ruském

1 Viz РОЗЕНБЛЮМ, Л. М.: *Творческие дневники Достоевского*. Ленинград: Наука, 1981, 368 s.

prostředí. O něco později vychází monografie I. Volgina² *Достоевский-журналист. Дневник писателя и русская общественность* (1982)³. Zatímco Volgin vnímá Dostojevského *Deník* jako dílo publicistické, Rozenbljumová zkoumá osobitosti autorovy poetiky a zaměřuje se na formování jeho idejí a filozofických a estetických myšlenek. Z novějších prací je vhodné zmínit monografii V. P. Vladimircinceva *Поэтика Дневника писателя Ф. М. Достоевского: этнографическое впечатление и авторская мысль* (1998)⁴ a v roce 2011 vydanou monografii *Дневник писателя Ф. М. Достоевского (1876–1877)*⁵ N. A. Tarasovové.

Ze zahraniční sekundární literatury o Dostojevském a jeho *Deníku spisovatele* je vhodné uvést tři stěžejní monografie: první důležitou prací o *Deníku spisovatele* je monografie *Достоевский-человек, писатель и мифы* s podtitulem *Достоевский и его Дневник писателя*⁶ publikovaná v Austrálii již v roce 1971. Dmitrij Grišin se *Deníku spisovatele* věnuje z hlediska tematického (například zločin, sebevražda, ženská otázka, židovství aj.) a z hlediska žánru (žánry publicistické a umělecké, žánry tzv. umělecké publicistiky, žánry literární kritiky, vzpomínky), přičemž neopomíjí ani jazykovou stránku Dostojevského *Deníku*. Tato monografie je považována za jeden z prvních pokusů o holistický přístup k *Deníku spisovatele*. Na počátku 80. let vychází monografie *The Boundaries of Genre: Dostoyevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia* (1981)⁷, v níž její autor, americký vědec Gary Saul Morson, zkoumal problematiku žánrových hranic. Poslední monografie *Dziennik pisarza Fiodora Dostojewskiego. Próba monografii* (2000)⁸, jejíž autorkou je profesorka ruské literatury Anna Kościołek, pochází z polského prostředí. Na *Deník spisovatele* nahlíží z tematicko-filozofického hlediska, analyzuje ideu krásy, problematiku tzv. nahodilé rodiny nebo ruského lidu.

2 Lze doplnit, že Igor Volgin (*1942), v ruském prostředí uznávaný dostojevskolog, spisovatel a historik, jakožto předseda Fondu Dostojevského každoročně pořádá konferenci věnovanou životu a tvorbě F. M. Dostojevského.

3 Viz ВОЛГИН, И.: *Достоевский-журналист. Дневник писателя и русская общественность*. Москва: Издательство Московского университета, 1982. 75 s.

4 Viz ВЛАДИМИРЦЕВ, В. П.: *Поэтика Дневника писателя Ф. М. Достоевского: этнографическое впечатление и авторская мысль*. Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1998. 83 s. ISBN 978-57-43007-14-1.

5 Viz ТАРАСОВА, Н. А.: *Дневник писателя Ф. М. Достоевского (1876–1877). Критика текста. Монография*. Москва: Квадрига, 2011. 390 s. ISBN 978-5-91791-061-1.

6 Viz ГРИШИН, Д.: *Достоевский-человек, писатель и мифы. Достоевский и его Дневник писателя*. Австралия: Мельбурн, 1971. 369 s.

7 Viz MORSON, G. S.: *The Boundaries of Genre: Dostoyevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Austin: University of Texas Press, 1981. 219 s.

8 Viz KOŚCIOŁEK, A.: *Dziennik pisarza Fiodora Dostojewskiego. Próba monografii*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000. 191 s. ISBN 978-83-231-1155-3.

Řada studií o *Deníku spisovatele* se objevila ve sbornících *Достоевский: Материалы и исследования* (1974–2019)⁹, které v letech 1974–1996 editoval ruský dostojevskolog G. M. Fridlender a později, v letech 1996–2010 N. F. Budanovová. Obsahují studie A. V. Archipovové o genezi *Deníku spisovatele*, I. Volgina zejména o interakci Dostojevského a čtenářů, studie P. J. Fokina o komparaci deníku v tvorbě Dostojevského a Rozanova, E. A. Polocké o přesazích na úrovni motiviky, R. N. Poddubné o malé nebo tzv. drobné epice (termín J. Hrabáka) v *Deníku spisovatele* a další, jedná se však o dílčí studie.

V českém prostředí se *Deníku spisovatele* věnuje literární vědec, slavista a komparatista Ivo Pospíšil, jenž ve srovnávacích studiích *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla*¹⁰ a *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla)*¹¹ rozvíjí aspekt genologicko-komparativní. Ze slovenských výzkumů je vhodné zmínit monografii dostojevskologa Andreje Červeňáka *Tajomstvo Dostojevského* (1991), ve které autor prostřednictvím esteticko-antropologické koncepce nahlíží zejména na Dostojevského beletristickou tvorbu, přičemž neopomíná ani díla, která se stala součástí *Deníku spisovatele*, o *Deníku* jako celku se však autor zmiňuje pouze okrajově.

Je zřejmé, že na Dostojevského *Deník spisovatele* autoři nahlíží z různých aspektů, v této mozaice monografií a dílčích studiích doposud chybí monografická práce, která má genologicko-komparativní základ a zohledňovala by srovnání v rámci dalších slovanských literatur, protože zejména žánrový přístup k *Deníku spisovatele* má největší potenciál nahlížet na *Deník spisovatele* jako na celek. I tato absence se stala motivací pro vznik této monografie, se kterou se čtenář u příležitosti dvoustého výročí narození F. M. Dostojevského setkává.

9 V rámci edice *Достоевский: Материалы и исследования* vyšlo v letech 1974–2019 celkem 22 sborníků.

10 Viz POSPÍŠIL, I.: *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla*. In: *Slovenská literatúra*. 1990, č. 4, s. 338–349.

11 Viz POSPÍŠIL, I.: *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Šlěpěje J. Demla)*. In: POSPÍŠIL, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1998, s. 106–115.

4 POETIKA DOSTOJEVSKÉHO DENÍKU SPISOVATELE

Autobiografické žánry zaujímají mezi literárními žánry zvláštní místo, protože se většina z nich nachází na pomezí; na pomezí beletrie a dokumentární literatury, písemnictví krásného a věcného, fikce a nefikce, fiction a non-fiction. Svým charakterem tak vytvářejí skupinu tzv. pomezních žánrů, k nimž patří především deník, memoáry, esej a dopis. Převládající umělecké prvky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají tyto žánry více k beletrii; když se však jejich dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost a kontext doby, uvedené žánry se svým charakterem přibližují k věcné literatuře.

V souvislosti se vznikem autobiografických žánrů vyslovil ruský literární vědec a dostojevskolog Boris Bursov (1905–1997) zajímavou myšlenku: „*Neobyčejný člověk má zřejmě vždy potřebu vyprávět o sobě, neboť cítí svůj význam. Tak vzniká autobiografický žánr.*“¹ Vznik autobiografických žánrů Bursov ztotožnil s potřebou výjimečných lidí zanechat po sobě památku, která by se stala svědectvím o jejich životě. Uvědomění si svého významu způsobí, že si spisovatelé, filozofové, myslitelé nebo vědci začnou zaznamenávat své vzpomínky a uchovávat korespondenci. Z pohledu dneška však musíme konstatovat, že napsat a publikovat deník nebo vzpomínky může již téměř každý² a nemusí být přítom ani spisovatelem; tím se ve srovnání například s 19. stoletím hodnota tvůrčí činnosti bohužel snížila.

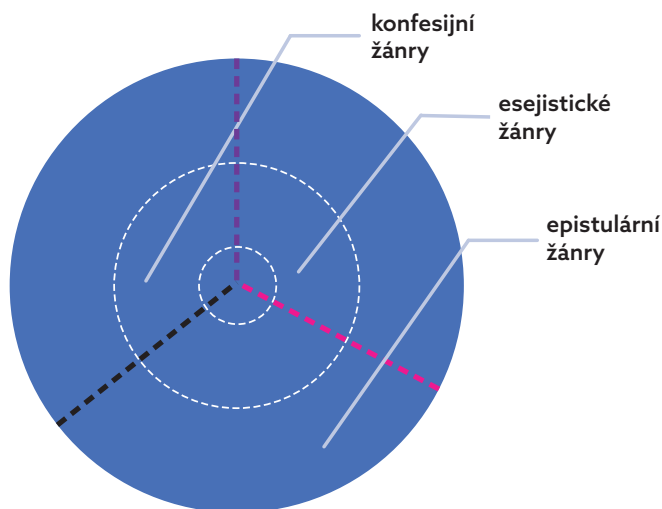
1 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 11.

2 Příkladem uvádíme tato díla: MADAM CAMILLA.: *Tajný deník. Otevřená zpověď luxusní prostitutky*. Praha: XYZ, 2011. 366 s. ISBN 978-80-7388-468-0; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky*. Praha: Omega, 2016. 160 s. ISBN 978-80-7390-428-9; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky pokračuje*. Praha: Omega, 2017. 208 s. ISBN 978-80-7390-356-5; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky (ne)končí*. Praha: Omega, 2018. 328 s. ISBN 978-80-2642-244-0 a další.

Dostojevskij svoje dílo pojmenoval *Deník spisovatele*, čímž jej již samotným názvem zařadil k žánru deníku. Ve skutečnosti Dostojevského *Deník spisovatele* deníkem je i není. Je zřejmé, že existují rysy, které *Deník spisovatele* s žánrem deníku sblíží, jinými rysy se od sebe liší. Na druhou stranu je nutné zmínit, že žánrový charakter *Deníku spisovatele* nelze obsáhnout jedním termínem, protože před sebou máme dílo tvarově různorodé, vícežánrové. V každém případě se však jedná o žánr, k němuž má Dostojevského *Deník spisovatele* nejbliže.

4.1 In margine žánru deníku

Autobiografické žánry vytvářejí složitý systém, slovy české bohemistky, která působila ve Francii, Hany Voisine-Jechové (1927–2020) „je prakticky nemožné definovat všechny typy autobiografického vyjádření“³, na které je možné nahlížet na základě míry stylizace.

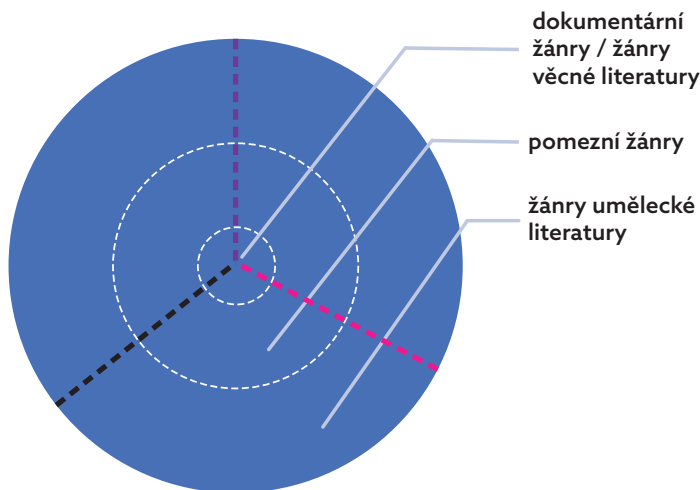
Obr. 1: Systematika autobiografických žánrů⁴
Zdroj: Vlastní zpracování

Na obrázku 1 je kruh, jenž představuje systematiku autobiografických žánrů, rozdělen na tři části. Tímto způsobem je v rámci autobiografických žánrů rozlišena

³ VOISINE-JECHOVÁ, H.: *Proměny autobiografických žánrů. Mezi deníkem, esejem a narativní fikcí*. In: PAVERA, L. et al.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Praha: Verbum, 2015, s. 30.

⁴ Nejedná se o přesné zachycení počtu literárních děl patřících k daným literárním žánrům, pouze o názorné přiblížení žánrové systematiky čtenářům.

symbolická triáda, tři skupiny žánrů – žánry konfesijní, esejistické a epistolární⁵. Hranice mezi nimi jsou otevřeny, proto se tyto skupiny žánrů vzájemně prostupují. Na obrázku 1 jsou označeny přerušovanou čarou. V závislosti od intence autora svoje dílo (deníkové zápisky, memoáry, eseje nebo korespondenci) publikovat nebo nepublikovat hraje důležitou roli míra stylizace. Vyšší míra stylizace je spjata s publikačním záměrem spisovatelů, jinými slovy, s jejich snahou ukázat se v lepším světle. Naopak nižší míra stylizace je typická pro díla, která vznikla bez publikačního záměru spisovatelů.

Obr. 2: Systematika autobiografických žánrů na základě míry stylizace⁶
Zdroj: Vlastní zpracování

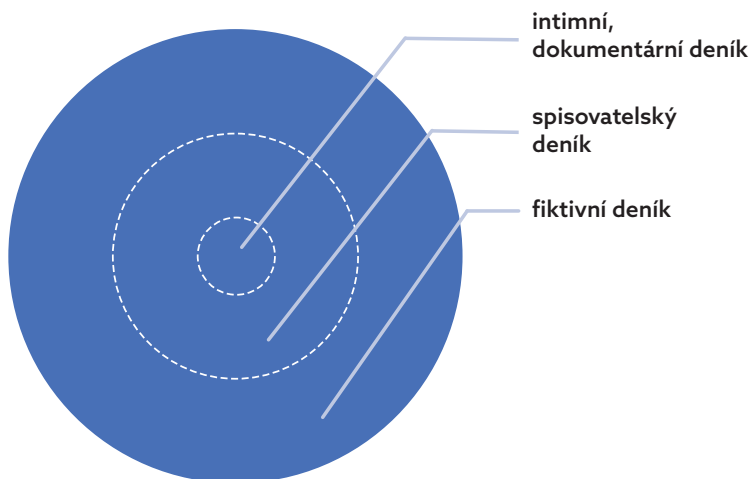
Z obrázku 2 je zřejmé, že v samotném středu se nacházejí žánry s nejmenší mírou stylizace, jimiž jsou dokumentární žánry neboli žánry věcné literatury, například zápisky, poznámky, dopisy. Řadí se sem i dva žánrové typy deníku – deník intimní a dokumentární. Do dalšího kruhu patří tzv. pomezí žánry, z epistolárních žánrů se jedná například o literární listy, z memoárových žánrů o memoáry neboli vzpomínky, v nichž zkreslení v důsledku časového odstupů způsobuje využití stylizace v zachycení událostí. Z konfesijních žánrů do tohoto kruhu patří také deníky, které vznikají s publikačním záměrem, zejména žánrový typ tzv. spisovatelského deníku. Do posledního, třetího kruhu je možné řadit autobiografické žánry s nejvyšší mírou stylizace, jde o žánry umělecké literatury s autobiografickými

5 V celé práci je použit pojem epistolární, jenž je odvozen od latinského výrazu epistula (původně dopis). Tuto variantu používal například Josef Hrabák, Ivo Pospíšil a další. Blíže viz HRABÁK, J.: *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, s. 167–172. POSPÍŠIL, I.: *Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 32–38, 71–73.

6 Opět se jedná pouze o názorné přiblížení systematiky autobiografických žánrů čtenářům.

rysy, například autobiografické romány, novely nebo povídky. Hranice mezi kruhy je plynulá, a proto jsou ve schématu označeny přerušovanou čarou. Do posledního kruhu, v němž se stylizace projevuje nejvíce, patří také fiktivní deník literární postavy, který se častokrát objevuje jako žánr v žánru, například Pečorinův deník v románu M. J. Lermontova *Hrdina naší doby* (rus. orig. *Герой нашего времени*, 1840)⁷, deník Kruciferské z Gercenova románu *Kdo je viněn?* (rus. orig. *Кто виноват?*, 1846) nebo deník Tuberozova, tzv. *Demikotonová kniha* v románové kronice N. S. Leskova *Duchovenstvo sborového chrámu*⁸ (rus. orig. *Соборяне*, 1872) a další.

Na otázku, jaké místo zaujímá v systematice autobiografických žánrů deník a jeho žánrový typ spisovatelský deník, je tedy možné odpovědět takto: umístění deníku v systematice autobiografických žánrů závisí od míry stylizace. Jak plyne z obrázku 3, nejbližší ke středu se nacházejí dva žánrové typy deníku, které původně určeny k publikaci nejsou, tudíž se vyznačují nejnižší mírou stylizace – deník intimní a dokumentární. Do střední části je umístěn tzv. spisovatelský deník, v němž stylizace sehrává důležitou roli, protože tento typ deníku vzniká s publikačním záměrem. Nejdále od středu se nachází již zmiňovaný fiktivní deník, pro který je typická nejvyšší míra stylizace.

Obr. 3: Žánrové typy deníku a jejich místo v systematice autobiografických žánrů na základě míry stylizace. Zdroj: Vlastní zpracování

7 Viz naše studie, v níž jsme srovnávali fiktivní deníky, které se staly součástí románu M. J. Lermontova *Hrdina naší doby* a novely J. Hrušovského *Muž s protézou*. PAUČOVÁ, L.: *Fiktivní deníky „zbytečných lidí“ v díle M. J. Lermontova a J. Hrušovského*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Z dějin literární vědy: metody a přístupy II*. Brno: Tribun EU, 2016, s. 63–73.

8 Název románu je uveden podle jediného českého překladu z roku 1903, jehož autorem byl benediktinský mnich Augustin (odtud pseudonym A. G. Stín), vlastním jménem Alois Augustin Vrzal (1864–1930).

V každém jazykovém prostředí se literárněvědná terminologie zdomácňuje jiným tempem, někde rychleji, někde pomaleji, přičemž může dojít i ke vzniku terminologických rozdílů. V ruském prostředí se na vyjádření žánru a žánrového typu používá stejný termín жанр. Jak se termíny žánr a žánrový typ prolínají, je vidět v monografii O. G. Jegorova *Дневники русских писателей XIX века* (2002). V ruském prostředí se delší dobu zaváděl i samotný název pro literárněvědnou subdisciplínu, která se literárními žánry zabývá a místo pojmu генология se ještě v minulém desetiletí používal pojem теория жанров, nebo, jak uvádí Ivo Pospíšil, pojem жанрология.⁹ Z pohledu dneška jsou již zmiňované pojmy poměrně zavedeny.

České prostředí	Slovenské prostředí	Polské prostředí	Ruské prostředí
genologie	genológia	genologia	теория жанров/ генология
rod – epika/lyrika	druh – epika/lyrika	rodzaj – epika/liryka	род – эпос ¹⁰ /лирика
žánr (druh) – deník	žáner – denník	gatunek – dziennik	жанр – дневник
žánrový typ – deník spisovatele, spisovatelský deník	žánrová forma – denník spisovateľa, spisovatelský denník	podgatunek – dziennik pisarza	жанр – писательский дневник, дневник писателя

Obr. 4: Terminologické rozdíly
Zdroj: Vlastní zpracování

Z obrázku je zřejmé, že i v českém, slovenském a ruském prostředí je možné se setkat s obdobnou tendencí. Na samotné označení žánrového typu spisovatelského deníku se tak využívají dva termíny: v češtině – spisovatelský deník, deník spisovatele; ve slovenštině – spisovatelský denník, denník spisovateľa; a v ruštině – писательский дневник, дневник писателя. V polském prostředí se však používá jeden termín, konkrétně ekvivalent s neshodným přívlaskem – dziennik pisarza, jenž nejenom v polštině, ale i v češtině, ve slovenštině a ruštině asociuje s Dostojevského *Deníkem spisovatele*¹¹.

9 Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 50.

10 Ve významu epiky je v ruskojazyčném prostředí používán pojem эпос, pojem эпика působí spíše jako inovace. Pojem эпос má však i další význam, a to epická báseň, resp. básnická skladba.

11 Jelikož termín deník spisovatele asociuje s Dostojevského dílem *Deník spisovatele*, upřednostnili jsme použití termínu spisovatelský deník.

4.1.1 Žánrové specifikum a typologie deníků

Žánr deníku je řazen ke skupině autobiografických žánrů, navíc představuje specifický žánr nacházející se na pomezí mezi krásnou a věcnou literaturou, fikcí a nefikcí, a proto je rovněž považován za žánr pomezní. Jak bylo dříve uvedeno, převládající umělecké prostředky (obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu) posouvají žánr deníku více k beletrii, na druhou stranu dominující publicistické rysy, dokumentárnost nebo dobový kontext deník přibližují k věcné literatuře. Názory literárních vědců se však různí. Někteří deník řadí k žánrům věcné literatury (E. Gombala, I. Plintovič, J. Findra aj.), podle jiných se nachází blíže k uměleckým žánrům (L. I. Timofejev, S. V. Turajev aj.).

Z psychologického hlediska je deník průnikem do hlubin lidské duše, zrcadlí se v něm osud autora, z jehož perspektivy se čtenář dovídá o osudech lidí jemu blízkých v atmosféře doby; proto je možné jej nazvat i nejsubjektivnějším z autobiografických žánrů. Autor deníku sděluje své dojmy, pocity, myšlenky a názory; ale i to, co je skryto, nevyřčeno, určeno jenom deníku. Typickými rysy deníku jsou proto dojmovost, subjektivnost a introspekce.

O dominantních a variabilních složkách žánru psal v širších souvislostech již Michail Bachtin¹² a v souvislosti s kronikovým žánrem se jím věnoval Ivo Pospíšil¹³. Za dominantní složky žánru deníku je považováno bezprostřední zaznamenávání událostí a jejich hodnocení, dokumentárnost, vyprávění v první osobě (ich-Erzählung), subjektivita a introspekce. K variabilním složkám patří využití reminiscencí a retrospektivy, i když například Vadim Koževnikov¹⁴ je za atributy žánru deníku nepovažuje, v deníku se může autor k důležitým událostem vrátit zejména touto formou. K dalším variabilním složkám žánru deníku patří lyrizace a syntéza více žánrů – tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila)¹⁵ jakožto vyjádření vícežánrovosti pozorované například u Dostojevského *Deníku spisovatele*.

Z hlediska formy podle nás deníkové zápisky nesou určitou útržkovitost neboli fragmentárnost již samy o sobě. Dle typologie Z. Kovářové nebo F. Všeticky se jedná především o autentické nebo osobní deníky. Deníkové zápisky mohou představovat jedno slovo, jednu větu nebo odstavec, například v deníkových zápiscích *Pod jařmem* M. Bulgakova. Deníkové zápisky, jež jsou určeny pro čtenáře, takový charakter nemají, ale právě naopak jsou mnohem ucelenější, například v *Deníku spisovatele* F. M. Dostojevského. Nemusí to však platit vždy. Deníkové zápisky

12 Srov. БАХТИН, М.: *К методологии литературоведения*. In: *Контекст 1974*. Москва: Наука, 1975, s. 212–213.

13 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, s. 12.

14 Srov. КОЖЕВНИКОВ, В. М. – НИКОЛАЕВ, П. А.: *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1987, s. 98–99.

15 Termín tzv. polymorfní rozpětí jakožto vyjádření polygeneričnosti (vícežánrovosti) používá I. Pospíšil v monografii *Rozpětí žánru*. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print, 1992, s. 65.

J. S. Bulgakovové se nacházejí jakoby na rozhraní: na více místech skutečně představují jedno slovo nebo větu, ale na druhé straně mají ucelenější charakter a větší periodicitu než zápisky M. Bulgakova. Dle Všetičky mohou deníky vytvářet tzv. deníkový cyklus, jehož ráz a osnova se shodují s ročním cyklem. V deníkovém cyklu jsou zobrazeny reality ročního dění (zvykoslovné, přírodní a další), využil ho například I. Kolář v díle *Očitý svědek* nebo L. Klíma v *Utrpení knížete Sternenhocha*.¹⁶

I když je deník v první řadě epickým žánrem, nemusí být fixován jen na prózu, ale můžeme mluvit i o tzv. poetickém neboli básnickém deníku, jenž představuje cyklus básní; proto je řazen k lyrice. V ruské literatuře vytváří lyrický deník například poezie M. Cvetajevové nebo, jak uvádí Koževnikov¹⁷, i poezie M. J. Lermontova a A. Bloka. V české literatuře bychom za lyrický deník mohli považovat sbírku *Čas dýmu* M. Doležala, ve slovenské literatuře mají charakter lyrického deníku sbírky P. O. Hviezdoslava *Letorosty I–III*, J. Jesenského *Zo zajatia*, O. Nagaje *Aj kameň dušu má* a další.¹⁸

V deníku můžeme sledovat propojení s jinými žánry, například propojení s cestopisem, kronikou nebo románem. Propojení deníku s cestopisem, ale také s jinými žánry můžeme pozorovat v díle, které představuje mezník nejen v genezi žánru deníku, ale i románu a cestopisu, mluvíme o tzv. epistolárním cestopisu N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (1791).¹⁹ Karamzinovo dílo v sobě syntetizuje deníkové i cestopisné zápisky, dopisy, publicistické popisy krajů a mravů a přírodní líčení. Z hlediska žánru se v díle projeví základní románové rysy, a to úsilí o syntetičnost, o propojení heterogenních vrstev a současně o románovou totalitu.²⁰

Kronika se silně projevuje například v deníkových zápiscích E. M. Šoltésové *Moje děti* (1923–1924), a to v chronologickém zachycení života i smrti, k čemuž odkazuje již podtitul díla: „*Dva životy od kolísky po hrob*“. Autorku, která v díle vystupuje jako omniscientní vypravěč, můžeme nazvat kronikářkou rodinných událostí. Kronika v obou částech díla vytváří tzv. žánrové podloží (termín I. Pospíšila)²¹, můžeme však o ní uvažovat jen v obecné rovině, protože dílo nemá atributy

16 Srov. PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 76. Autor hesla – František Všetička.

17 Srov. КОЖЕВНИКОВ, В. М. – НИКОЛАЕВ, П. А.: *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1987, s. 99.

18 Rysy poetického deníku je možné pozorovat i v parafrázích biblických žalmů *Žalmy a hymny* z pera P. O. Hviezdoslava, které se z hlediska žánru pohybují na pomezí žalmů, hymnů a poetického neboli básnického deníku.

19 Tak definuje Karamzinovo dílo ze žánrového hlediska Ivo Pospíšil. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 91.

20 POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 89.

21 Tento termín používá Ivo Pospíšil v monografii *Labyrint kroniky* (1986) a v učebním textu *Literární genologie* (2014). Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Naklada-

například románové kroniky.²² V deníkových zápiscích E. M. Šoltésové je patrné několik shodných rysů s románovou kronikou v povaze incipitu a explicitu, v juxtapozičním zobrazení nebo příběhovosti.

Propojení deníku s románem je zřejmé například v románu J. W. Goetha *Utrpení mladého Werthera* (1774). Žánrově se tady setkávají milostný román s autobiografickými rysy²³, deníkové zápisky a dopisy hlavního hrdiny Werthera. Jeho stylizované, fiktivní zápisky se nacházejí v půdorysu dramatického (balzakovského) románu, jenž má strukturu podobnou dramatu (prolog, rozvíjení děje, krize, katarze, epilog).

V českém prostředí Zdena Kovářová²⁴ a František Všeticka²⁵ vymezují tři základní typy deníků:

1. autentický deník neboli deník osobní,
2. deník intencionálně určený pro čtenáře,
3. deník fiktivní.

Autentický neboli osobní deník Všeticka definuje jako záznam událostí, myšlenek a dojmů spisovatele. Tento deník svým charakterem není určen pro veřejnost, a proto může být publikován jen výjimečně. Jako příklad Všeticka uvádí *Deník Anny Frankové*, *Deník Otty Wolfa* nebo *Zlomky života* M. Kudeříkové.²⁶

Protikladným typem osobního deníku je deník určený čtenáři. Tento typ deníku vznikl v 18. století v období sentimentalismu, kdy se kladl důraz na individualismus, cit a osobní prožitek. Svým charakterem mají tyto deníky blízko k memoárům nebo také k cestopisu, například *Důvěrný deník francouzského Švýcara* H. F. Amiela, *Deníky* W. Gombrowicze nebo *Celý život* J. Zábrany.²⁷ Tento typ deníku se podle Kovářové přibližuje memoárům, protože může být zaměřen na významné události autorova života, například *Deník mé cesty v roce 1769* J. G. Herdera.

telství Blok, 1986, s. 78. Srov. také POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 28 a 95. Termín žánrové podloží najdeme také v pracích Ludvíka Štěpána, viz například jeho stať *Žánrové podloží malých literárních forem S. J. Lece*. In: *Opera Slavica*. 2000, roč. X, č. 1, s. 22–30.

V souvislosti s kronikovým půdorysem v žánru románové kroniky 19. století nebo později v dílech patřících do 20. století Pospíšil používá termín tzv. kronikové podloží. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Nakladatelství Blok, 1986, s. 110, 114 a 116.

22 Atributům románové kroniky se Ivo Pospíšil podrobněji věnuje v monografii *Labyrint kroniky*. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, s. 20–35.

23 V tomto díle J. W. Goethe zachytil svou nenaplněnou lásku k mladé dívce Charlottě Buffové.

24 VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 70. Autor hesla – Zdena Kovářová.

25 PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75. Autor hesla – František Všeticka.

26 PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75. Autor hesla – František Všeticka.

27 PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75–76. Autor hesla – František Všeticka.

Třetí typ deníku, fiktivní deník, může podle Všetičky představovat celé umělecké dílo (povídka, novelu nebo román), nebo být jeho součástí. Deník si píše fiktivní postava díla, například v románu *Utrpení mladého Werthera* J. W. Goetha, v *Bláznových zápiscích* N. V. Gogola, v *Utrpení knížete Sternenhocha* L. Klímy a dalších.²⁸ Nejlepším příkladem tohoto typu deníku z ruské klasické literatury je podle nás román M. J. Lermontova *Hrdina naší doby*, jehož ústřední část je tvořena fiktivním deníkem hlavní postavy, Grigorije Alexandroviče Pečorina.²⁹

Z hlediska formálně obsahového Hana Bočková vyčleňuje čtyři typy deníku: deník cestovní, básnický, pracovní a literární zápisník. V cestovním deníku je zachyceno putování autora, dominantou tohoto typu deníku se tak stává cesta, jejíž skončením se uzavírá i samotný deník. Jako příklad Bočková uvádí *Holandský deníček* E. Basse. Svědectvím o autorově vnitřním životě, o formování jeho názorů a umělecké tvorby je deník básnický neboli poetický, například *Lemuria* V. Holana nebo *Deníky Jiřího Ortena*. Deník pracovní je zaměřen na autorovu pracovní činnost, čímž se omezují záznamy ze soukromí autora, například *Deník* B. Václavka. Na rozdíl od pracovního deníku je tzv. literární zápisník soustředěn jen na určitý úsek autorovy činnosti.³⁰

Jinou koncepci přináší typologie z pera ruského literárního vědce Olega Jegorova. Z hlediska zaměření rozlišuje dva typy deníků:

1. deník zaměřený na osobnost autora, tzv. introvertní deník (rus. интравертный дневник),
2. deník zaměřený na vnější realitu (rus. экстравертный дневник).³¹

Dostojevského *Deník spisovatele* může být podle nás kombinací obou zmiňovaných typů deníku. K tzv. introvertnímu deníku se dílo přibližuje v osobních tématech, zaměření na objektivní realitu převažuje v traktování společensko-politických témat.

Žánrový typ spisovatelského deníku řadíme dle typologie Františka Všetičky nebo Zdeny Kovářové k druhému typu, k deníkům, jež jsou určeny čtenářskému publiku. Typickým příkladem deníku pro čtenáře je Dostojevského *Deník spisovatele*. Ve spisovatelském deníku definujeme tyto atributy:

28 PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 76. Autor hesla – František Všetička.

29 Neoddělitelnou součástí románu *Hrdina naší doby* je *Pečorinův deník* (rus. orig. *Журнал Печорина*), jenž je tvořen třemi novelami (*Tamaň*, *Kontesa Mary* a *Fatalista*). Pečorin ve svém deníku prostřednictvím sebezpozorování a sebereflexe objasňuje motivy svého konání, čímž dochází k postupnému odhalování jeho duše. Blíže viz PAUČOVÁ, L.: *Fiktivní deníky „zbytečných lidí“ v díle M. J. Lermontova a J. Hrušovského*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Z dějin literární vědy: metody a přístupy II*. Brno: Tribun EU, 2016, s. 63–73.

30 Srov. BOČKOVÁ, H.: *K problematice deníku jako literárního žánru*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D 36–37, 1989–1990, s. 43–44.

31 Srov. ЕГОРОВ, О.: *Литературный дневник XIX века (история и теория жанра)*. Москва: Флинта, 2017. [online].[cit. 18. 5. 2019]. Text je dostupný z: <https://lit.wikireading.ru/20898>.

1. úzké propojení s osobností a tvorbou spisovatele, protože tento žánrový typ představuje jakoby jeho „tvůrčí dílnu“³²,
2. stylizace, jež souvisí se záměrem autora svůj deník publikovat, například ve spisovatelském deníku pozorovat její větší míru než například v intimním deníku,
3. vícežánrovost nebo tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila),
4. ich-perspektiva,
5. charakter zpovědi neboli konfese,
6. subjektivita,
7. útržkovitost neboli fragmentárnost.

4.1.2 Tradice žánru deníku

Různorodost deníkových typů (intimní, cestopisní, pracovní aj.) je možné vysvětlit tím, že se v žánru deníku mísí tradice pikareskního románu, epistulárních, kronikových, cestopisných a konfesijních žánrů.

Tradice žánru deníku sahají až do 18. století, do období sentimentalismu a preromantismu, kdy přechází důraz z formy na obsah sdělení a z objektivní reality na subjektivní prožívání, jinými slovy, do popředí se dostává důraz na osobní život a vnitřní svět, k čemuž byly samozřejmě přizpůsobeny i literární žánry. Snahou vytvořit lidský dokument, tedy osobní život člověka zdokumentovat od jeho narození po smrt se vyznačuje tzv. pikareskní román, jehož počátky dle Iva Pospíšila sahají do 16. století, kdy vznikl román *Život Lazarilla z Tormesu* (špan. orig. *La Vida de Lazarillo de Tormes*, 1554) od neznámého autora.³³ Jeden z nejvýznamnějších pikareskních románů *Gil Blas* (1735) se však objevuje ve Francii. Alain René Lesage v něm zobrazuje zrození, putování, životní vzestupy i pády titulní postavy. O několik let později v Anglii vzniká román *Tristram Shandy* (angl. orig. *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*; 1759), jehož autorem byl Laurence Sterne. Romány *Gil Blas* a *Tristram Shandy* se v ruském prostředí setkaly s velkým ohlasem, o čemž svědčí vznik románů Vasilije Trofimoviče Narežného z počátku 19. století *Nový Gil Blas aneb Dobrodružství knížete Čistakova* (rus. orig. *Россуйскуй Жиль Блас или Похождения князя Гаврила Симоновича Чистякова*, 1814) nebo jejich modifikace v „mravně satirickém románu“ Fadděje Venědiktoviče Bulgarina

32 V této souvislosti bychom chtěli poukázat na to, že Hana Bočková ve své studii nevymezuje typ spisovatelského deníku, ale deník pracovní a tzv. literární zápisník; tyto žánrové typy mají však k spisovatelskému deníku blízko. Srov. BOČKOVÁ, H.: *K problematice deníku jako literárního žánru*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D 36–37, 1989–1990, s. 37–45.

33 POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika. Příspěvek k historii a teorii žánru*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 44.

Ivan Vyžigin (1829) a koneckonců i jejich prvky v *Mrtvých duších* Nikolaje Vasiljeviče Gogola (rus. orig. *Полождения Чичикова или Мертвые души*, 1842).

Dalším mezníkem, jenž ovlivnil žánr deníku, byl vznik románu založeného na zpovědi postavy, tzv. konfesijního neboli zpovědního románu, například román francouzského spisovatele Benjamina Constanta *Adolphe* (1816). Dominanta tohoto typu románu, intimní zpověď postavy, se v deníku promítá do intimní zpovědi autora deníku. Počátky konfesijního žánru přitom sahají na počátek století, kdy vznikají *Vyznání* (lat. *Confessiones*, 397–398) sv. Augustina.

Do struktury žánru deníku se rovněž promítá temporalita epistolárních žánrů. K počátku 19. století se váže vznik tzv. epistolárního cestopisu Nikolaje Michajloviče Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (rus. orig. *Письма русского путешественника*, 1791) považovaného za klíčové dílo v genezi ruského románu³⁴ i deníku. Ivo Pospíšil rozlišuje dva principy kronikového zobrazení – juxtapoziční a tzv. příběhové.³⁵ V deníku se z kronikových žánrů odráží chronologické zaznamenávání událostí tzv. juxtapozičnost. V souvislosti s žánrem deníku i kroniky pozorujeme důležitou skutečnost, že tyto žánry závisí na životě autora, a tedy jeho smrtí se dílo uzavírá.

V žánru deníku se schází, nebo lépe řečeno, prolíná více žánrových struktur snaha o vytvoření tzv. lidského dokumentu nebo dokumentarizace v pikareskním románu, zpověď v tzv. zpovědním neboli konfesijním románu, temporalita v epistolárních žánrech a juxtapozičnost/juxtapozičné zaznamenávání událostí v kronikových žánrech.

4.2 *Deník spisovatele* v kontextu života a tvorby F. M. Dostojevského

Celoživotní snahou Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821–1881) bylo vytvořit dílo, jež by reagovalo na aktuální společenské otázky a v němž by získal adekvátní prostor na žánrový experiment a komunikaci se čtenáři. K uskutečnění tohoto tvůrčího záměru se spisovatel odhodlal až na podzim svého života v 70. letech 19. století. Uvedené období však vzniku literatury jednoznačně přálo. V roce 1865 car Alexandr II. vydal *Dočasná pravidla o cenzuře a tisku* (rus. orig. *Временные правила о цензуре и печати*), jež rušila předběžnou cenzuru novin, časopisů, knih a akademických publikací o 160 a více stranách. Nařízení cara sice neznamenalo úplnou svobodu tisku, umožnilo však vznik mnoha publikací, například tzv. tlustým žurnálům (rus. толстые журналы), literárním a literárněvědným časopi-

34 POSPÍŠIL, I.: *Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 38.

35 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, s. 22.

sům, které díky rozsahu mohly uniknout cenzuře a publikovat recenze, odborné i literární texty, častokrát na pokračování. Nutno říci, že denní tisk byl v uvedeném období důležitým sdělovacím prostředkem. Díky technickému pokroku se usnadnilo jeho šíření, zdokonalením tiskařských technologií se zvyšoval náklad a kvalita tiskovin. Nejdůležitější roli sehrávala periodika publikovaná v Petěrburgu a v Moskvě, která nejvíce ovlivňovala veřejné mínění a diskuze.³⁶ Tradice periodických vydání tzv. tlustých žurnálů ovlivnila i vznik *Deníku spisovatele*, a to hlavně v traktování čtenářsky atraktivních témat, dále ve zveřejňování původní tvorby autora (črty, povídky, novely), esejí, kritických a jiných statí a rovněž komunikací se čtenáři a vstupováním do polemik s jinými časopisy.

Cenné novinářské zkušenosti Dostojevskij získal již před vydáním *Deníku spisovatele*, a to v období spolupráce se starším bratrem, kdy společně vydávali časopisy *Čas* (rus. orig. *Время*) a *Epocha* (rus. orig. *Эпоха*). Vydávání časopisů však skončilo neúspěchem. Když bratr spisovatele Michail Michajlovič v roce 1864 náhle zemřel, dluhy z časopisů a továrny na výrobu tabáku přešly na Dostojevského. K novinářské práci se Dostojevskij vrátil v roce 1873, kdy mu kníže V. P. Meščerskij nabídl místo redaktora v týdeníku *Občan* (rus. orig. *Гражданин*). V redakčním kruhu časopisu v tomto období působili K. P. Pobedonoscev, A. N. Majkov, N. N. Strachov, T. I. Filippov, Jev. A. Bělov, A. U. Poreckij a další. Počátek spolupráce s periodikem *Občan* je reflektován v *Úvodu* Dostojevského *Deníku* a práce redaktora byla pro spisovatele výjimečnou událostí: „*Двадцатого декабря я узнал, что уже все решено и что я редактор Гражданина. Это чрезвычайное событие, то есть чрезвычайное для меня (я никого не хочу обижать), произошла, однако, довольно просто.*“³⁷ Dodejme, že v průběhu spolupráce s časopisem *Občan* byl *Deník spisovatele* publikován na stránkách tohoto periodika. K Dostojevského práci v časopisu *Občan* se však váže i nepříjemná zkušenost. Jak uvádí manželka spisovatele Anna Grigorjevna, za nedovolené otištění vyjádření cara v časopisu *Občan* byl Dostojevskij odsouzen na dva dny vězení, které však smysluplně využil k přečtení románu Victora Huga *Bídníci*.³⁸

Z hlediska materiálního zabezpečení žil Dostojevskij v 70. letech 19. století klidněji než dříve. S cílem zlepšit finanční situaci rodiny si společně s manželkou Annou Grigorjevnu založili knihkupectví. Dostojevského díla se dobře prodávala a dluhy zděděné po bratru Michailovi Michajloviči se postupně snižovaly.³⁹

36 Srov. VYDRA, Z. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 243–244.

37 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 5.

38 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 275–276 a 281.

39 Po návratu z ciziny Dostojevského dluhy dosáhly částku 25 000 rublů. Anna Grigorjevna uvádí, že pouze 2000 až 3000 rublů byly osobní dluhy Fjodora Michajloviče a zbytek částky zděděné dluhy po zemřelém bratru Michailu Michajloviči z továrny na výrobu tabáku a časopisu *Čas*. Kromě toho podle Anny Grigorjevny měl Dostojevskij dosti nepraktickou povahu. Když za ním kdokoliv přišel

Kromě toho se Dostojevskému podařilo uskutečnit svůj záměr vydávat *Deník spisovatele*. Důvodem, proč *Deník* vydávat později přestal, byla nešťastná rodinná událost. V roce 1878 zemřel ve věku tří let spisovatelův syn Aljoška. Dostojevskij se s tím dlouho nemohl vyrovnat, protože dítě zemřelo na epilepsii, kterou zdědilo po otci.⁴⁰ Zajímavostí je, že smrt dítěte Dostojevskému předpověděla věstkyně paní Fieldová. Jedinou útechou se pro Dostojevského v tomto období stala slova duchovního Otce Amvrosije v Optině pustyni, kam šel v doprovodu přítele, básníka a filozofa Vladimira Sergejeviče Solovjova.⁴¹ K *Deníku spisovatele* se Dostojevskij dokázal vrátit až v roce 1880, kdy v tomto i následujícím roce vychází jen jedno číslo *Deníku*.

Deník spisovatele vycházel postupně ve třech etapách. První etapa trvala od ledna 1873 do března 1874, kdy *Deník* vycházel jako součást časopisu *Občan*. V tomto období se rozsah i tematické zaměření *Deníku spisovatele* muselo plně podřídit časopisu. Na stránkách periodika vyšlo dohromady 16 ucelených částí *Deníku spisovatele*.⁴² Z hlediska žánru jsou v uvedených částech zastoupeny pomezí žánry, které se nacházejí blíže k umělecké literatuře, například eseje (*Sny a přeludy*, *Pár slov o přášení*, *Jeden z bludu našich dní*), stať memoárového charakteru (*Lidé zašlých časů*), fejeton (*Drobné obrázky*), kritická stať (*O novém dramatu*). Z uměleckých žánrů je v první etapě přítomna jedna povídka (*Bobek*) a črta (*Vlas*). Jelikož se žánrový charakter *Deníku spisovatele* v první etapě nachází blíže k umělecké literatuře, je pro tuto etapu typická vyšší míra stylizace. Je tak zřejmé, že již první etapa vydávání *Deníku spisovatele* se vyznačuje žánrovou rozmanitostí. Z tematického hlediska si Dostojevskij vybírá témata dotýkající se především jeho osobnosti, tato témata následně posouvá do obecnější roviny. Některá témata jsou pouze naznačena, například téma vztahu Ruska a Evropy, které spisovatel nastínil již v části *Lidé zašlých časů* v souvislosti s osobností spisovatele A. I. Gercena. Z hlediska rozsahu jsou jednotlivé části kratší, nejsou však rozděleny na menší celky.

Ve druhé etapě, v letech 1876–1877, se *Deník spisovatele* etabloval a vycházel samostatně s měsíční periodicitou. Ze vzpomínek Anny Grigorjevny se dozví-

s tvrzením, že mu Michail Michajlovič dlužil, Fjodor Michajlovič částku ihned zaplatil. Všechny dluhy se Dostojevskému podařilo splatit až přibližně jeden rok před smrtí. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 233–234.

40 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 345.

41 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 347.

42 I. *Úvodem* (rus. orig. *Вступление*), II. *Lidé zašlých časů* (rus. orig. *Старые люди*), III. *Prostředí* (rus. orig. *Среда*), IV. *Něco málo o sobě* (rus. orig. *Нечто личное*), V. *Vlas* (rus. orig. *Влас*), VI. *Bobek* (rus. orig. *Бобок*), VII. *Zkormoucená tvář* (rus. orig. *Смятенный вид*), VIII. *Půlka dopisu „jisté osoby“* (rus. orig. *Полписьма „одного лица“*), IX. *O výtavě* (rus. orig. *По поводу выставки*), X. *Maškara* (rus. orig. *Ряженный*), XI. *Sny a přeludy* (rus. orig. *Мечты и грезы*), XII. *O novém dramatu* (rus. orig. *По поводу новой драмы*), XIII. *Drobné obrázky* (rus. orig. *Маленькие картинки*), XIV. *Učitelé* (rus. orig. *Учителю*), XV. *Pár slov o přášení* (rus. orig. *Нечто о еранье*), XVI. *Jeden z bludu našich dní* (rus. orig. *Одна из современных фальшей*).

dáme, že části *Deníku spisovatele* v letech 1876–1877 sama přepisovala.⁴³ Ve druhé etapě vydávání *Deníku spisovatele* se kumulují žánry, které se objevily v první etapě. Najdeme například další kritické statě (*Anna Kareninová jako událost mimořádného významu*, *Statkář nachází víru v Boha a mužika*), fejetony, eseje nebo eseje memoárového charakteru (*Několik slov o George Sandové*); z žánrů umělecké literatury najdeme črty (*Stoletá*), povídky (*Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, *Mužik Marej*) i novelu (*Plachá*). V této etapě ubývá stylizace a přibývá autenticity. Z hlediska tématu se rozvíjí téma dětí a objevují se i Dostojevského pedagogické názory. Dále je z různých perspektiv rozpracováno téma Ruska a Evropy.

Poslední etapa *Deníku spisovatele* se váže k letům 1880 a 1881, kdy vyšlo už jen jedno číslo za rok. Z *Deníku spisovatele* publikovaného v uvedeném období se žánrová rozmanitost vytrácí, pozorujeme však návrat k esejím a memoárovému textu. Tematicky se jedná o esej věnovanou A. S. Puškinovi, která byla přednesena na zasedání Společnosti přátel ruské slovesnosti. Tento text byl rovněž přednesen při odhalení pomníku Puškina v Moskvě v roce 1880.

Na otázku, jakým způsobem a jak dlouho Dostojevskij pracoval na jednotlivých částech *Deníku spisovatele*, se pokoušeli odpovědět ruští literární vědci I. Volgin, G. V. Stěpanovová, A. V. Archipovová a další.⁴⁴ Dostojevskij pracoval na každém novém vydání *Deníku spisovatele* přibližně jeden měsíc. Měsíční periodicitu, s níž *Deník spisovatele* vycházel v letech 1876–1877, poskytovala Dostojevskému dostatek času i materiálu na přípravu textu daného čísla. První tři týdny si Dostojevskij sepisoval poznámky a názory k probíhajícím událostem, přičemž souvislý text vznikl až v posledních dnech. V *Deníku spisovatele* z uvedeného období najdeme i místa, která autor změnil, nebo do připravovaného textu vložil až v posledním okamžiku. Tato místa v textu Dostojevského *Deníku spisovatele* jsou uvedena ve stati A. V. Archipovové.⁴⁵ Ta uvádí například cenzurní zásah do textu lednového vydání *Deníku spisovatele* za rok 1877, jenž způsobil vyloučení části *Старина о петрашевцах* a její nahrazení částí *Именинник*, kterou Dostojevskij napsal noc před vydáním. Podobná změna těsně před vydáním *Deníku spisovatele* přišla již v roce 1876, kdy Dostojevskij trávil léto s rodinou ve Staré Russe, ale z důvodu vyřizování korektury a přípravy textu do tisku byl nucen vrátit se do Petěrburgu,

43 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 315.

44 Blíže viz ВОЛГИН, И.: *Достоевский-журналист. (Дневник писателя и русская общественность)*. Москва: Издательство Московского университета, 1982. 75 s.; СТЕПАНОВА, В. Г.: *Достоевский в работе над Дневником писателя в 1877 г. (Один из эпизодов творческой истории)*. In: *Русская литература*. 1986, Nr. 2, s. 164–167; АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, s. 213–216.

45 Srov. АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, s. 213–216.

kde jej neočekávaně navštívila známá Sofia Lurje. Návštěva Sofie Lurje na spisovatele zapůsobila do takové míry, že své dojmy vložil do části *Опять о женщинах*.⁴⁶

Na uvedených příkladech je vidět, jakou důležitou roli sehrál náhlý impuls, pocit, dojem a jak byl výsledný charakter *Deníku spisovatele* modifikován jeho autorem, zejména jeho jednáním. Osobnost Dostojevského byla natolik dynamická, že vnesla změny do již hotového díla a tím změnila jeho tematické zaměření a žánrový charakter.

Vznik *Deníku spisovatele* můžeme ohraničit romány *Běsi* (1871) a *Bratři Karamazovovi* (1879–1880), přičemž po ukončení periodického vydání *Deníku* na stránkách časopisu *Общан* Dostojevskij publikoval další významné dílo, román *Вýrostek* (1875). Nutno zdůraznit, že v *Deníku spisovatele* jsou reflektovány autorovy publikační záměry z let 1873–1880. Na základě uvedených skutečností definujeme tři typy přesahů:

1. přesah z Dostojevského tvorby před vydáním *Deníku spisovatele* nazvaný retrográdním,
2. Dostojevského tvůrčí záměry, které ve vztahu k *Deníku spisovatele* teprve publikovány budou, nazvané futurálními,
3. přesah z tvorby spisovatele v průběhu vydávání *Deníku spisovatele* pojmenovaný jako aktuální.

První neboli retrográdní typ představuje přesah z tvorby spisovatele před vydáním *Deníku spisovatele*. Dostojevského vzpomínka na začátek literární činnosti v části *Lidé zašlých časů* nás vrací do období vydání prvotiny, epistolární novely neboli románu *Chudí lidé*⁴⁷, což byl jeden z nejdůležitějších okamžiků jeho literární činnosti. Spisovatel vzpomíná na názorovou ambivalenci literárního kritika V. G. Bělinského v hodnocení jeho tvorby: „Первая повесть моя «Бедные люди» восхитила его (потом почти год спустя, мы разошлись – от разнообразных причин, весьма, впрочем, неважных во всех отношениях) [...]»⁴⁸ Najdeme zde rovněž zmínku o románu *Zločin a trest*, jež se líbil vydavateli J. P. Kovalevskému.⁴⁹ Když se krátce po vydání Dostojevského fantastické povídky *Krokodýl* v roce 1865 začaly objevovat interpretace tehdejších literárních kritiků, jež povídku vnímali jako alegorii na vyhnanství revolučního demokrata N. G. Černyševského, Dostojevskij se k nim zpočátku nevyjadřoval. S cílem veřejně poukázat na mylnou interpretaci

46 Сгров. АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, s. 213–214.

47 Jelikož se v minulosti pohled na román a novelu lišil, uvádíme zde obě možnosti, jak na Dostojevského prvotinu z hlediska žánru nahlížet. Dále je upřednostněno žánrové zařazení díla *Chudí lidé* k novele, čemuž dílo z hlediska rozsahu odpovídá.

48 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 10.

49 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 23.

povídky Dostojevskij tyto interpretace odmítl až na stránkách *Deníku spisovatele*, přičemž zdůraznil fakt, že si N. G. Černyševského považoval, i když jeho názory nesdílel: „*Да, ведь все это сплетня, самая пошлейшая сплетня, какая только может случиться. [...] Чернышевский никогда не обижал меня своими убеждениями. Можно очень уважать человека, расходясь с ним в мнениях радикально.*“⁵⁰ Dostojevskij si dobře uvědomoval společenský dosah *Deníku spisovatele*, proto využil prostor, který se mu prostřednictvím *Deníku* nabízel. Dalším dílem, které Dostojevskij v *Deníku spisovatele* reflektoval, byl román *Běsi*. Jelikož spisovatele zajímaly reakce literárních kritiků, na stránkách *Deníku* hodnotí interpretace svého románu jako správné. Zmiňuje také román *Výrostek*, v němž poprvé zobrazil tzv. nahodilou rodinu (rus. случайное семейство) nebo tzv. velkorodinu (něm. die Großfamilie), nazývá je ho „*первая проба его мысли*“⁵¹.

Druhý, futurální typ přesahů představuje Dostojevského publikační záměry, z nichž se později některé uskutečnily, jiné neuskutečnily. Dostojevskij se na stránkách *Deníku spisovatele* svěčuje se záměrem napsat román věnovaný tématu tzv. nahodilé rodiny. Tento tvůrčí záměr spisovatel uskutečnil v roce 1880 vydáním románu *Bratři Karamazovovi*. Jak můžeme vidět, Dostojevského záměr spočíval v generačním zobrazení otců a dětí, do jejichž vzájemných vztahů proniká chaos vznikající v tehdejší společnosti: „*Я давно уже поставил себе идеалом написать роман о теперешних детях, ну и конечно о теперешних их отцах, в теперешнем взаимном их отношении.*“⁵² Z neuskutečněných publikačních záměrů vzpomeňme záměr napsat novelu o vesnickém učiteli, který by pomohl lidu osvobodit se od alkoholismu: „*Моя мысль – напомню ее – в том, что даже самый мелкий школьный учитель мог бы взять на себя весь почин, всю инициативу освобождения народа от варварской страсти к пьянству, если б только того захотел. На этот счет у меня есть даже сюжет одной повести, и, может быть, я рискну сообщить его читателю раньше повести...*“⁵³

Třetí typ přesahů nazvaný aktuálním zahrnuje přesah z Dostojevského tvorby v okamžiku vydání *Deníku spisovatele*. V období vydávání *Deníku spisovatele* však Dostojevskij nepublikoval dílo, o kterém by se na stránkách *Deníku* nevyjádřil. Ze spisovatelovy beletrie se součástí *Deníku spisovatele* staly črty (*Stoletá, Chlapec s nastavenou dlaní*), povídky (*Bobek, Mužik Marej, Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*) a delší povídky/novely (*Plachá, Sen směšného člověka*). Tato díla mají

50 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 29.

51 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

52 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

53 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 96.

v *Deníku spisovatele* své místo, navíc jsou opatřena úvodním slovem. I když ve výbo-
rech samy o sobě existovat mohou, v *Deníku spisovatele* zobrazovaná témata pro-
hlubují a argumentačně potvrzují.

Osobitou kapitolu z hlediska zkoumání *Deníku spisovatele* představuje Dosto-
jevského komunikace se čtenáři. Nejdříve si však položíme otázku, kdo patřil
mezi čtenáře *Deníku spisovatele*? Dostojevského dílo je určeno širokému publiku –
od literárních kritiků a spisovatelů po obyčejné lidi, vzdělané i méně vzdělané,
starší i mladší, pro muže i ženy. Dostojevského komunikace se čtenářem se usku-
tečňovala prostřednictvím autorských sdělení a ohlasů čtenářů, na které spisovatel
reaguje. Dostojevskij se tak setkával s různými reakcemi, pozitivními, negativními
i překvapivými.

Pozitivní ohlasy na první číslo samostatného vydání *Deníku spisovatele* Dostojev-
skij uvádí hned v únoru 1876: „*Первый номер «Дневника писателя» был принят
приветливо; почти никто не бранил, то есть в литературе, а там дальше я не зна-
ю.*“⁵⁴ Příkladem negativních čtenářských ohlasů na *Deník spisovatele* je například
reakce nejmenovaného moskevského fejetonisty, jenž Dostojevskému fejetonu
Drobné obrázky vyčetl jazyk, kterým se chtěl spisovatel zalíbit a získat si čtenář-
ské publikum.⁵⁵ Vzpomeňme ještě negativního ohlasu na *Deník spisovatele* z února
1876, jehož autorem byl literární kritik Vasilij Grigorjevič Avsejenko (1842–1913).⁵⁶
Překvapivou reakcí byl dopis obyčejného člověka, rolníka Viktora Fokijeviče Solo-
vjova z února 1877, jenž poukázal na pro něj nesrozumitelné cizí výrazy, které
Dostojevskij v *Deníku spisovatele* používá. Spisovatel se ve své reakci zavázal použití
cizích výrazů omezit, případně uvést ruský překlad.⁵⁷

Dostojevskij komunikuje se čtenáři prostřednictvím oslovení („Уважаемый
читатель“), jež se objevuje i v beletrii z *Deníku spisovatele*, se čtenáři navíc v textu
udržuje kontakt, častokrát využívá plurál („Послушайте“, „Вспомните“, „Поду-
майте“). Dopisy čtenářů cituje v úplnosti, nebo uvádí jejich úryvky.

Dostojevskij si dobře uvědomoval, že reagovat na všechny ohlasy není možné,
protože by se odklonil od svého původního záměru, se kterým začal *Deník spiso-
vatele* vydávat.⁵⁸ Spisovatel citlivě reaguje zejména na to, co se bytostně dotýká jeho

54 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель* Ленинград: Наука, 1981, s. 39.

55 Слов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 113.

56 Слов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель* Ленинград: Наука, 1981, s. 103–104.

57 Dopis V. F. Solovjova. [online]. [cit. 1. 6. 2020]. Text je dostupný z: <http://dostoevskiyлит.ru/dostoevskiy/pisma-dostoevskomu/solovev-dostoevskomu-15-fevralya-1877.htm>.

58 Tato myšlenka je v textu *Deníku spisovatele* vyjádřena prostřednictvím ruského překladu tureckého přísloví: „Если ты направился к цели и станешь дорогою останавливаться, чтобы швырять камнями во всякую лающую на тебя собаку, то никогда не дойдешь до цели. По возможности буду следовать в Дневнике моем этой премудрой пословице, хотя, впрочем, и не желал бы связывать себя заранее обещаниями.“

osobnosti, rodiny a interpretací jeho děl nebo názorů. Jako příklad můžeme uvést Dostojevského ostré reakce na šířící se pomluvy o bratru Michailovi⁵⁹, dále článek z *Petěrburských novin* o jeho údajně negativním vztahu k dětem⁶⁰ nebo dopis pana Gammy o spisovatelově zidealizované představě ruského lidu.⁶¹

Reflexe *Deníku spisovatele* v něm samotném umožňuje na *Deník* nahlížet jako na tzv. metadeník a z hlediska žánru na tzv. metažánr.

4.3 Deník spisovatele ve své době

Deník spisovatele je možné považovat za dokument druhé poloviny 19. století, přesněji jeho 70. let a počátku 80. let. V uvedeném období se vydávání novin a časopisů a obecně obliba rychlého způsobu života staly módními. Současně s tímto docházelo i k politizaci ruské literatury. Jelikož vyjadřovat se k politice v carském Rusku veřejně nebylo možné, získala literatura důležitou politickou funkci. V literatuře byly hojně řešeny politické otázky a *Deník spisovatele* je toho důkazem. Zkoumat tak *Deník spisovatele* mimo dobový kontext není takřka možné. Tato část monografie bude proto věnována nejvýznamnějším politickým a společenským událostem v tehdejšímu Rusku, jež provázely 70. léta a počátek 80. let 19. století, zároveň odpovíme na otázku, které z těchto událostí se na stránky *Deníku spisovatele* dostaly a pro které tam již nezbylo místo.

O dějinách Ruského impéria 19. století vznikla v českém prostředí již v prvních letech 20. století dvoudílná publikace *Dějiny Ruska v devatenáctém století*⁶², jejímž autorem je osobnost považovaná za průkopníka ruské historie v českém prostředí, Jaroslav Bidlo (1868–1937). Dále vycházíme z novějších publikací o dějinách Ruska české provenience.⁶³

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 38.

59 Pomluvy M. M. Dostojevského se objevily v periodiku *Nová doba* (rus. orig. *Новое время*) a vznikly v souvislosti s údajně nevyplaceným autorským honorářem jistému Ščapovovi. Dostojevskij jméno autora článku zná, avšak v *Deníku spisovatele* jej neuvádí. Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 132.

60 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 39.

61 Dopis pana Gammy i svoji bezprostřední reakci na něj Dostojevskij vložil do textu *Deníku spisovatele* za březen 1876. Svůj idealistický pohled na ruský lid zdůvodňuje tím, že je potřeba mít ideály, aby se lidstvo posunulo kupředu. Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 74.

62 Viz BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl I.* Praha: Jan Otto, 1907. 175 s.; BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II.* Praha: Jan Otto, 1908. 208 s.

63 Viz ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny,

V období druhé poloviny 19. století vládl Ruskému impériu car Alexandr II. (1855–1881), jenž od 60. let provedl řadu reforem. V roce 1861 bylo zrušeno nevolnictví, v roce 1864 byly zavedeny nové orgány místní správy, tzv. zemstva, byla uskutečněna reforma soudnictví, následovalo omezení cenzury, reforma armády a další. Hlubokým zásahem do ruské společnosti bylo dle Václava Vebera hlavně zrušení nevolnictví. Brzy se tak projevil následky reformy, její nedůslednost a nedokonalost. V letech 1861–1863 vypuklo na území Ruského impéria přes 1100 povstání, jež byla častokrát vojenskou mocí potlačena.⁶⁴ Za důležitý mezník druhé poloviny 19. století, jenž ovlivnil jak vnitřní, tak vnější politiku Ruského impéria, Jaroslav Bidlo považuje polské povstání v roce 1863.⁶⁵ Reakcí na polské povstání bylo v roce 1864 zrušení klášterů, jež se do polského povstání přímo zapojily, nebo nedisponovaly požadovaným počtem mnichů. Současně s tím na území Polska rovněž docházelo k rusifikaci polského obyvatelstva.

V 70. letech 19. století ruská veřejnost sledovala situaci na Balkáně. V Rusku vznikaly dobročinné spolky, jejichž zájem se soustředil na balkánské obyvatelstvo. Druhá polovina 70. let 19. století se nesla ve znamení nepokojů na Balkáně a rusko-turecké války. V roce 1875 vypuklo v Bosně a Hercegovině povstání proti turecké nadvládě. Dne 30. června 1876 Srbsko a Černá Hora vyhlásilo válku Turecku s cílem rozšířit své území o Hercegovinu. Samotné Rusko vstoupilo do války v letech 1877–78.⁶⁶

Informace o probíhajících událostech Dostojevskij čerpal v denním tisku, na jehož stránkách jej zajímaly zejména politické, společenské a kulturní události. Obecně vzato, je možné konstatovat, že převažují zprávy negativního charakteru (utrpení, vraždy, sebevraždy, týrání, sektářství, alkoholismus, pomlvy). Události, v jejichž atmosféře *Deník spisovatele* vznikal, můžeme rozdělit do tří kategorií:

1. události, které jsou v *Deníku spisovatele* zaznamenány podrobně,
2. události zachycené jen okrajově,
3. události, kterými se Dostojevskij nezabývá.

Podrobně je v *Deníku spisovatele* zachycena již od začátku jeho vydávání kriminalita a problematika vztahu Ruska a Evropy. Východní otázka rezonuje v *Deníku spisovatele* od roku 1876. Dostojevskij anticipuje válku, reflektuje události, které rusko-turecké válce předcházely, spisovatel se rovněž věnuje otázce uspořádání světa po válce a roli Ruska ve světě. I když Dostojevského postoj k násilí byl jednoznačně negativní, tuto válku Dostojevskij omlouvá, nevnímá ji jako okupaci, ale nutné zlo za cenu sjednocení Slovanů: „*He может Россия изменить великой идеи*

1995. 885 s. ISBN 80-7106-216-2; VYDRA, Z. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. 499 s. ISBN 978-80-7422-324-2.

64 ŠVANKMAJER, M. – WEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 437.

65 Srov. BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II*. Praha: Jan Otto, 1908, s. 82.

66 BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II*. Praha: Jan Otto, 1908, s. 85.

завещанной ей рядом веков и которой следовала она до сих пор неуклонно. Эта идея есть, между прочим, и всеединение славян; но всеединение это – не захват и не насилье, а ради всеслужения человечеству.“⁶⁷.

V souvislosti se situací na Východě v letech 1876–1877 na stránkách *Deníku spisovatele* sílí Dostojevského monarchistické názory, v nichž se projevuje zdůrazňování moci a dominance Ruského impéria.⁶⁸ Za tyto názory byl Dostojevskij s odstupem času kritizován. Vztahu Ruska a Evropy se podrobněji věnujeme v části 6.1.

V souvislosti se zmiňovanou kriminalitou zvláštní místo mezi zobrazovanými událostmi zaujímají kriminální případy a soudní procesy. V ruských soudních dvorech 19. století vládla korupce, po reformě soudnictví v roce 1864 se však soudnictví stalo nezávislým a odpoutalo se od státní moci, navíc před zákonem byly zrovnoprávněny všechny skupiny ruského obyvatelstva.⁶⁹ Na druhou stranu se začaly prosazovat tendence osvobozovat zločince a jejich vinu omlouvat vlivem prostředí. Této problematice Dostojevskij věnoval celou jednu část *Deníku spisovatele* za rok 1873.⁷⁰

První kriminální případ, o němž se Dostojevskij na stránkách *Deníku spisovatele* zmiňuje, pochází z Anglie. Jedná se o případ, na němž spisovatel demonstruje pocit všemocnosti porotců, kteří posílají zločince bez trestu zpátky do běžného života. Dostojevskij nevidí rozdíl mezi justicí v Anglii a v Rusku a poukazuje na to, že analogický případ osvobození zločince soudem se stal i v Rusku. Píše o případu týrané ženy, kterou po podání žaloby na manžela soud odbyl s tím, aby se pokusila o svornější život s manželem. Žena již však dále nesnesla manželovo týrání a oběsila se. Soud muže následně po osmi měsících osvobodil.⁷¹ Dostojevskij tuto situaci kritizuje, protože agresivita otce by se v budoucnu mohla obrátit vůči dítěti. Posledním kriminálním případem, jenž se objevuje v *Deníku spisovatele* za rok 1873, byl případ ženy, která nesnesla pláč dítěte v období, kdy mu rostly zoubky a dala jeho ruku pod proud horké vody ze samovaru.⁷² V souvislosti s tendencí osvobozování zločinců Dostojevskij konstatuje, že i tato žena mohla být zproštěna viny; zda případ tímto způsobem skutečně dopadl, však Dostojevskij neuvádí.

Další kriminální případy pocházejí z *Deníku spisovatele* za rok 1876. Případ vraždy měšťanky Perovové a sebevraždy jejího vraha.⁷³ Rodinu, kterou tvořila zavražděná,

67 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 45.

68 Například v částech *Вálka. Jste ze všech nejsilnější* (rus. orig. *Война. Мы всех сильнее*), *Вálka nemusí být vždy metlou, někdy může znamenat i spásu* (rus. orig. *Не всегда война бич, иногда и спасение*) a dalších.

69 ŠVANKMAJER, M. – WEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 440.

70 *Deník spisovatele* za rok 1873, III. část s názvem *Prostředí* (rus. orig. *Среда*).

71 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 20.

72 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 22.

73 *Deník spisovatele* za leden 1876, I. kapitola, II. část.

její dvě děti z předchozího vztahu a partner, který ji nakonec zavraždil, Dostojevskij nazývá nahodilou: „*Вот опять случайное семейство, опять дети с мрачным впечатлением в юной душе.*“⁷⁴ Název periodika, z něhož tato nešťastná zpráva pocházela, Dostojevskij neuvádí. Jelikož po smrti ženy zůstaly dvě nezletilé děti, Dostojevskij uvádí, že periodikum *Hlas* (rus. orig. *Голос*) se obrací ke čtenářům s výzvou o pomoc sirotkům. Tento případ je v *Deníku spisovatele* pouze naznačen, další pokračování osudů dětí měšťanky Perovové již Dostojevskij nesděluje. Tentýž měsíc Dostojevskij poukazuje na zvýšení počtu zločinců v Petěrburgu: „*Я ведь знаю, что и прежде было много скверного, но ныне бесспорно удесятерилось.*“⁷⁵ Popisuje další případ vraždy, kdy kočí vezl opilého staříka a stařenku, kterou kočí pro peníze podřízil.⁷⁶

Nejpodrobněji se Dostojevskij věnoval případu Kronenberga⁷⁷. Jedná se o případ sedmiletého děvčete, které týral vlastní otec. Kronenberg byl také nakonec osvobozen, protože porota nechtěla dopustit, aby rozpad rodiny a odsouzení otce ovlivnilo dítě. Dostojevskij se zaměřuje na obhájce otce týraného dítěte, advokáta Spasoviče, v té době považovaného za talentovaného advokáta, jenž se záměrem obhájit konání svého klienta očernil chování dítěte. Dostojevskij analyzuje projev Spasoviče, přičemž na jedné straně uznává, že bránit klienta je jeho prací, avšak na straně druhé spisovatel odsuzuje Spasovičovo zneužívání pojmů rodina a otcovská autorita.

Pachatelé nejtěžších zločinů nebyli jen muži, ale častokrát i ženy, svědčí o tom ještě jeden kriminální případ, který otrásl ruskou veřejností, a to případ úkladné vraždy Alexandry Velikanovové. Dostojevskij pravděpodobně neměl v plánu se k tomuto případu vyjadřovat, ale na podnět čtenářů se k němu s opožděním vrací, což si dobře uvědomoval: „*Подумать историю Кауровой (кажется всем уже известную) слишком поздно, да и слову моему в таких характерных явлениях в текущей нашей жизни и среди таких характерных настроений нашей публики я не придаю никакого значения; но по поводу этого дела все-таки стоило бы сказать хоть одно слово, хотя бы даже уже поздно.*“⁷⁸

74 Стр. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 8.

75 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 31.

76 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 31.

77 *Deník spisovatele* za únor 1876, II. kapitola, části I. *O případu Kronenbergově* (rus. orig. *По поводу дела Кроненберга*), II. *Pár slov o advokátech vůbec. Mé naivní a laické představy. Pár slov o talentech vůbec i zvláště* (rus. orig. *Нечто об адвокатах вообще. Мои наивные и необразованные предположения. Нечто о талантах вообще и особенностях*), III. *Reč p. Spasoviče. Obratné triky* (rus. orig. *Речь г-на Спасовича. Ловкие приемы*), IV. *Plody* (rus. orig. *Ягодки*), V. *Herkulovy sloupy* (rus. orig. *Геркулесовы столпы*), VI. *Rodina a naše svátosti. Pár slov na závěr o jedné mladé škole* (rus. orig. *Семья и наши святости. Заключительное слово об одной юной школе*).

78 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 6.

Posledním kriminálním případem, jemuž se Dostojevskij v *Deníku spisovatele* věnoval, byl případ Džunkovských z roku 1877.⁷⁹ Část *Deníku spisovatele* s názvem *Rodiče Džunkovští a jejich děti* (rus. orig. *Дело родителей Джунковских с родными детьми*). Džunkovští měli ve své péči více dětí, se třemi z nich zacházeli zvláště krutě. Nikolaje, Alexandra a Olgu bili, nechávali o hladu nebo nutili spát na dlažbě. Soud rodiče nakonec osvobodil.

Téměř všichni zločinci z případů, jež Dostojevskij popisuje, byli osvobozeni, protože dle tehdejších zákonů mohl být člověk odsouzen jen za zvláště kruté týrání, při němž došlo ke zlomeninám žeber, končetin nebo při narážení na kůl, jako například týrání Bulharů příslušníky turecké pěchoty, tzv. bašibozuky⁸⁰.

K okrajovým problémům zobrazeným v *Deníku spisovatele* náleží ženská a náboženská otázka. V souvislosti s ženským hnutím v evropských zemích se i v Ruském impériu zmiňovaná ženská otázka čím dále, tím více akcentovala. Ženy ve druhé polovině 19. století neměly stejné společenské postavení a práva jako muži a násilí na nich bylo pácháno takřka pravidelně. Ženská otázka rezonuje v části s názvem *Nesporný demokratismus. Ženy* (rus. orig. *Несомненный демократизм. Женщины*).⁸¹ Dostojevskij obdivoval ženy pro jejich upřímnost, trpělivost, vytrvalost a odvalu. Na stránkách *Deníku spisovatele* proto emancipační snahy žen podpořil, přičemž zdůraznil zejména potřebu jejich vyššího vzdělání: „*Допустив искренно и вполне высшее образование женщины, со всеми правами, которые дает она, Россия еще раз ступила бы огромный и своеобразный шаг перед всей Европой в великом деле обновления человечества.*“⁸² Akcentace potřeby vyššího vzdělání pro ženy zaznívá v *Deníku spisovatele* ještě jednou v tomtéž roce, a to v souvislosti s návštěvou mladé ženy, o níž Dostojevskij napsal takřka na poslední chvíli v části *Znovu o ženách* (rus. orig. *Опять о женщинах*)⁸³, těsně před vydáním červnového *Deníku spisovatele* za rok 1876: „[...] мне опять пришла на мысль потребность высшего образования для женщин, – потребность самая настоятельная и именно теперь, ввиду серьезного запроса деятельности в современной женщине, запроса на

79 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1877, I. kapitola, III. část.

80 Tzv. bašibozuky (rus. башибузки/башибозуки) byli nazýváni příslušníci oddílů turecké pěchoty, kteří však nedostávali plat, ale pouze podíl na získané kořisti. Vyznačovali se nedisciplinovaností, krutostí a násilím vůči civilnímu obyvatelstvu. V Rusku označovali bašibozuky rovněž osoby nepředvídatelného chování. Srov. БЕЛОВИНСКИЙ, Л. В.: *Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII – начало XX в.* Moskva: ЭКСМО, 2007, s. 41.

81 *Deník spisovatele* za květen 1876, II. kapitola, III. část.

82 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

83 *Deník spisovatele* za červen 1876, II. kapitola, V. část.

образование, на участие в общем деле.“⁸⁴ Ohlas Dostojevského myšlenek o ženách byl patrný i v českém prostředí.⁸⁵

Co se týče náboženské otázky, oficiální denominací bylo v Ruském impériu samozřejmě pravoslaví, na území však žily také skupiny obyvatelstva, jež se hlásily k jinému náboženství. Poláci žijící v Ruském impériu byli vyznavači katolictví, jež Dostojevskij neměl v oblibě. Obyvatelé jihu se hlásili k islámu, objevovalo se i protestantství, například sekty redstockistů a štundistů. Zmínky o tzv. štundismu (rus. штунда), jež Dostojevskij nazývá německým protestantismem v lůně pravoslaví⁸⁶, najdeme v reakci spisovatele na povídku N. S. Leskova *Zapečetěný anděl* (rus. orig. *Запечатленный ангел*).⁸⁷ Šiřitelem této protestantské víry byl v Chersonské gubernii pastor jménem Boneketberg. Lidé, kteří se přidali ke štundismu, změnili předchozí způsob života zejména tím, že přestali pít, proto si Dostojevskij uvědomuje nebezpečí štundismu: „Секта распространяется с фантастической быстротой, переходит в другие уезды и губернии. Сектанты изменили образ жизни, не пьянствуют.“⁸⁸

Další informace o sektě štundistů nacházíme v části *Iluze. Štundisté a redstockisté* (rus. orig. *Миражи. Штунда и редстокисты*), kde se Dostojevskij kromě štundismu zabývá i další protestantskou sektou nazvanou dle britského misionáře, hraběte Redstocka, tzv. redstockismem (rus. редстокизм). Úspěch redstockismu Dostojevskij shledává v náboženské nejednotnosti Rusů: „Настоящий успех лорда Редстока зиждется единственно лишь на обособлении нашем, на оторванности нашей от почвы, от нации.“⁸⁹ Obě sekty se v ruské společnosti objevily současně, podle Dostojevského se štundismus projevil u obyčejných lidí a redstockismus pak ve vyšších kruzích. Sekty dle spisovatele však brzy zaniknou splynutím s jinou sektou.

Kromě zmiňovaných protestantských sekt štundistů a redstockistů Dostojevskij ještě vzpomíná starověrce (rus. старovery), a to v již zmiňované reakci na Leskovovu povídku *Zapečetěný anděl*. Uvědomiv si zatvrzelost starověrců v příběhu o starověrci, jenž obrátil na pravoslaví asi 150 lidí, Dostojevskij vyjádřil nepříjemný pocit a pochybnosti o pravdivosti zachycených událostí.⁹⁰

84 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 53.

85 Viz například článek M. Havelkové ke 100. výročí narození F. M. Dostojevského. HAVELKOVÁ, M.: *K stým narozeninám F. M. Dostojevského*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. XXV, č. 18–19, s. 231–232.

86 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 58.

87 *Deník spisovatele za rok 1873*, VII. část.

88 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 58.

89 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – Апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 98.

90 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 56.

Početnou sektou se stali i tzv. skopci (rus. скопцы). Byla to sekta, jejíž příslušníci sami sebe dobrovolně kastrovali. Muži si odstraňovali genitálie, ženy řadra.⁹¹ O skopcích a ani jiné kontroverzní sektě Dostojevskij nepíše. Nabízí se otázka, proč se v *Deníku spisovatele* informace o skopcích nevyskytuje. Na otázku je možné odpovědět tak, že v souvislosti s kritickým postojem k Evropě, Dostojevského kritika sekt směřovala především k těm sektám, které se předtím objevily v západní Evropě, tedy k redstockistům a štundistům.

Dostojevskij neopomněl ani židovské etnikum. Podobně jako v jiných zemích měli Židé v impériu podřízené postavení, i když jim článek 67 ústavy zaručoval náboženskou svobodu, mohli žít na území Ruského impéria jen v západních guberniích a na území Polska. V dané souvislosti je možné uvést publikaci ruského spisovatele a nositele Nobelovy ceny Alexandra Solženicyna *Dvě stě let pospolu* (rus. orig. *Двемь лет вместе*)⁹², v jejíž čtvrté kapitole jsou popsány osudy Židů za vlády Alexandra II. v období provádění jeho reformy. Židovská otázka byla dle Solženicyna v tehdejší společnosti stejně naléhavá jako otázka rolnická. Se záměrem docílit asimilace Židů s domácím obyvatelstvem vláda za Alexandra II. na rozdíl od předchozí vlády⁹³ rušila vnější omezení, aniž by byly zkoumány vnitřní příčiny uzavřeného způsobu života židovského obyvatelstva.⁹⁴ V 60. a 70. letech byla většina omezení zrušena⁹⁵, k nejvýznamnějšímu kroku však došlo v roce 1880, kdy bylo dle výnosu ministra vnitra Makova všem Židům uděleno právo trvalého pobytu i mimo pásmo židovského osídlení v západních guberniích.⁹⁶ V důsledku zrušení uvedených omezení se počet židovského obyvatelstva na území Ruska rychle zvyšoval. V období druhé poloviny 19. století žilo v Rusku dle Václava Vebera přibližně tři milióny Židů, na přelomu století jejich počet vzrostl na 5,1 miliónu.⁹⁷ Dle Alexandra Solženicyna tvořili ruští Židé v roce 1880 až 51% světového židovstva.⁹⁸ I když stereotypy

91 Srov. ENGELSTEIN, L.: *Castration and the Heavenly Kingdom. A Russian Folktale*. New York: Cornell University Press, 1999, s. 13.

92 Viz SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004. 416 s. ISBN 80-200-1140-4; SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl II*. Praha: Academia, 2005. 440 s. ISBN 80-200-1267-2.

93 Vláda za Mikuláše I. postupovala zevnitř: nejdříve se snažila zreformovat vnitřní způsob života Židů a následně uvolnit administrativní omezení. Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 108.

94 Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 107–108.

95 V roce 1861 byl zrušen zákaz, dle něhož si Židé nemohli brát do nájmu podniky z velkostatků, rovněž byly zrušeny koncese na výrobu lihovin. Od roku 1865 si Židé mohli najímat služebnictvo křesťanského věrovyznání. V 60. letech se území Ruského impéria začalo otevírat kromě lékařů a obchodníků také kandidátům univerzit (1861), židovským řemeslníkům (1862), lékárníkům, porodním bábám, zvěrolékařům a felčářům (1879). SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 110–114.

96 Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 114.

97 ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 461.

98 Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 116.

o jejich lichvářství a vykořisťování domácího obyvatelstva existovaly ve společnosti pořád, antisemitistické nálady v ruské společnosti zesílily až v 80. letech 19. století, kdy docházelo k tzv. pogromům a častému pronásledování židovského obyvatelstva. V tomto období emigrovaly, jak uvádí Václav Veber, přibližně dva milióny Židů.⁹⁹

K Židům se Dostojevskij vyjadřuje v části s názvem „*Židovská otázka*“ (rus. orig. „*Еврейский вопрос*“)¹⁰⁰. Jak je patrné, spisovatel uvádí název části do uvozovek, aby poukázal na to, že jeho záměrem nebude opravdové řešení židovské otázky, jen naznačení komplikovaného tématu. K nastínění tématu došlo potom, co se čtenáři *Deníku spisovatele* židovského původu zajímali o Dostojevského vztah k židovskému etniku, přesněji řečeno, jak spisovateli přicházeli od Židů nenávistné dopisy, v nichž byl obviňován z negativního vztahu k Židům, který ovlivnil zejména fakt, že Židé způsobili smrt Ježíše Krista.¹⁰¹

K útokům vůči židovskému obyvatelstvu organizovaných v Ruském impériu v letech 1879 a 1880 se Dostojevskij nevyjadřuje. V českém tisku se na počátku 20. století projevuje již citelné nepřátelství nejen ruského obyvatelstva vůči Židům.¹⁰² Rovněž T. G. Masaryk v prvním díle své trilogie (původně dílogie) *Rusko a Evropa* shledává židovskou otázku nelehkou.¹⁰³ I když otázka útoků vůči Židům nebo kontroverzní sekty skopců v tehdejší společnosti rezonovala, Dostojevskij je na stránkách *Deníku spisovatele* opomenul.

4.4 *Deník spisovatele* zblízka

4.4.1 O čem vypovídá název díla

„*Заглавие – наиболее яркое выражение авторской воли в расстановке акцентов в произведении, в создании иерархии образов.*“¹⁰⁴ Podle lotyšské literární vědkyně

99 ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 462.

100 *Deník spisovatele* za březen 1877, II. kapitola, I. část.

101 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август*. Ленинград: Наука, 1983, s. 74.

102 O židovské otázce v Rusku pojednává článek E. K. z roku 1903, v němž se konstatuje, že Židé jsou ruské vesnici nebezpeční a pokud by dosáhli rovnoprávnosti s ostatním obyvatelstvem, ruský národ by si jistě podmanili. Autor článku uvádí příčiny tzv. pogromů v letech 1879 a 1880 proti židovskému obyvatelstvu, jimiž jsou hlavně lichvářství, nepoctivý způsob obchodování a vykořisťování ruského obyvatelstva žijícího ve vesnicích. Srov. E. K.: *Židovská otázka*. In: *Rozhledy. Týdeník pro vědu, politiku, literaturu a umění*. 1903, roč. 13, č. 43, s. 1036–1043. Jméno autora článku je uvedeno pouze iniciály. Viz také další články *Židé v Rusku*. In: *Nasinec*. 1899, roč. 21, č. 127, s. 3 nebo *Otázka židovská v Rusku*. In: *Lidové noviny*. 1904, roč. 12, č. 77, s. 3.

103 Srov. MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa*. Díl I. Praha: Jan Laichter, 1930, s. 493.

104 СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавий романов Ф. Достоевского*. In: KUZNECOVS, A.

Galiny Syrice název nejvíce vypovídá o ideové stránce díla, nemusí to však platit vždy. Název díla je možné definovat jako vyjádření intence autora, podnázev může plnit funkci doplnění nebo bližší specifikace názvu. Závisejí na samotném autorovi, jak své dílo pojmenuje, jestli název odráží podstatu díla ve větší nebo menší míře. Existují však případy, kdy dílo a jeho název spolu nesouvisějí, nebo souvisějí jen zdánlivě, čímž název získává roli jisté zástěrky nebo, lépe řečeno, masky.¹⁰⁵

Zkoumání názvů literárních děl v minulosti, ale i dnes zůstává na periferii zájmu literárních vědců.¹⁰⁶ Výzkum názvů děl F. M. Dostojevského je v současnosti zaměřen na díla, v jejichž názvu se objevuje obecné označení nebo vlastní jméno postavy, resp. postav. Připomeňme například studie již zmiňované lotyšské literární vědkyně¹⁰⁷ i slovenského dostojevského Andreje Červeňáka, jenž svoji tzv. esteticko-antropologickou koncepci argumentuje na základě Dostojevského díla. Tím, že název jeho děl zdůrazňuje zaměření na člověka, můžeme mimo jiné mluvit o antropocentrickém charakteru Dostojevského tvorby, například již první Dostojevského novela *Chudí lidé*, ale také další romány *Hráč*, *Idiot* a nakonec *Bratři Karamazovovi* v názvu ukrývají člověka.¹⁰⁸ Názvy, v nichž se nachází člověk, jsou také přítomny v črtě *Stoletá*, povídkách *Polzunkov*, *Pan Probaščin* (rus. orig. *Госноду Прокшапчин*), *Chlapec u Krista na Vánoce*, v novelách *Dvojník*, *Sen směšného člověka* a *Plachá*. Zajímavé je, že se v názvech objevuje také kategorie prostředí, Petěrburg

(ed.): VALODA – 1997. *Humanitārās fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999. s. 137.

105 Dále je možné uvést specifický příklad pocházející ze slovenského prostředí. Několikrát zmiňovaný slovenský literární vědec Andrej Červeňák pojmenoval svoji literárněteoretickou práci *Socialistický realizmus v diskusii* (1983). Myslel si, že název bude dostatečně „konformní“, aby práce mohla být publikována. Doufal, že si ve spojitosti s názvem cenzori socialistický realismus interpretují jako fenomén, o kterém se na stranických schůzích často diskutuje. Název nakonec vhodný nebyl, protože jeden z cenzorů si socialistický realismus vyložil jako jev, který existuje jen v diskuzi, což nakonec byl i skrytý význam Červeňákova názvu: „*Socialistický realizmus v diskusii (1983) podával obraz sovietskych diskusií o ňom medzi zjazdmi strany, na ktorých sa vytyčovali nové úlohy pre literatúru. [...] napriek tomu mi kniha priniesla iba ťažkosti... Dal si ma zavolať súdruh Pezlár. [...] Už samotný názov vašej práce je oportunistický – Socialistický realizmus, – nepoviem, ale vychádza, že socialistický realizmus existoval iba v diskusiách. Trafil kliniec po hlavičke.*“ ČERVEŇÁK, A. – VLADÁR, J. – ZRUBEC, L.: *Moje/naše najmilšie*. Nitra: Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2009, s. 46–47.

106 V minulých letech poukazyval na tuto skutečnost Josef Hrabák, v současnosti Veronika Štěpánová. Srov. HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, s. 40 a ŠTĚPÁNOVÁ, V.: *Klasifikace titulů literárních děl*. [online]. [cit. 5. 11. 2020]. Text je dostupný z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak3/subor/43-stepanova.pdf>.

107 Viz tyto studie: СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавий романов Ф. Достоевского*. In: KUZNECOVS, A. (ed.): VALODA – 1997. *Humanitārās fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999. s. 137–145. СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавия последнего романа Ф. Достоевского*. In: MURANE, S. (ed.): *Humanitārās fakultātes VIII Zinātniskie lasījumi. Leksikologija, fonetika, gramatika. Valoda, teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999, s. 112–125.

108 Blíže viz MURÁNSKA, N. (ed.): *Dostojevskij a dnešok*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Klub Fiodora Michajloviča Dostojevského, 2007, s. 5–7.

druhé poloviny 19. století. Implicitně jej nalzááme v názvu *Bílých nocí*, explicitně v názvu esejistického díla *Petrohradské snění ve verších a v próze* a v podnázvu novely *Dvojník*. Co se týče názvu ostatních děl, vyjadřují kauzalitu, jako například román *Zločin a trest*, nebo hlavní myšlenku, například v povídce *Zlý žert*.

Problematickou názvu, avšak v souvislostech se žánrovým typem románové kroniky v ruském prostředí¹⁰⁹ a později v překladových souvislostech¹¹⁰, se zabýval Ivo Pospíšil. V monografii *Ruská románová kronika* vypracoval podrobnou typologii názvů ruských románových kronik 19. a počátku 20. století.¹¹¹ Ve stati *Pragmatika titulu literárního díla* vymezil na základě výzkumu titulů ruské sovětské prózy 70. let minulého století a jejich českých překladů pět typů tvarových proměn.¹¹²

Již samotný název nebo podnázev Dostojevského děl může implikovat žánrové zařazení, v některých případech však může být naznačení žánru v názvu nebo podnázvu matoucí. Podobný postup využíval například N. S. Leskov, jenž v některých případech žánrové zařazení svého díla jeho podnázvem zamlžoval.¹¹³ Tendenci, kterou pozorujeme u Leskova, se objevuje i u Dostojevského. Například *Román v devíti dopisech* na základě délky není románem, ale povídkou, jejíž bližší specifikaci již v názvu „v devíti dopisech“ („в девяти письмах“) je naznačena epistolární forma díla. Jedná se o lichý počet dopisů s přesným datováním, přičemž na konci povídky je umístěn ještě epilog. Název díla slouží v tomto případě jako bližší vymezení formální stránky díla. Novela *Dvojník* obsahuje podnázev *Petrohradská poéma*. V 19. století pozorujeme inklinaci k žánru poémy například u N. V. Gogola i názvem díla. Žánr poémy v podnázvu Dostojevského novely je odkazem na romantismus, kdy byl tento žánr často využíván. Dostojevskij tím poukazuje na rysy poémy v novele *Dvojník*, jimiž jsou dramatická gradace syžetu a tragické vyvrcholení osudu Goljadkina.

V názvu esejistického díla *Zimní poznámky o letních dojmech* nacházíme výraz poznámky, který podle nás poukazuje na dokumentární charakter díla a naznačuje jistou útržkovitost neboli fragmentárnost, typickou pro díla patřící k věcné literatuře. Zároveň se jedná o zimní poznámky o Dostojevského dojmech z léta, čímž Dostojevskij vyjadřuje skutečnost, že jeho poznámky vznikají s jistým časovým

109 Viz POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 67–68.

110 Viz POSPÍŠIL, I.: *Pragmatika titulu literárního díla*. In: *Universitas*. 1985, roč. 18, č. 2, s. 17–22.

111 Na základě kategorie postavy, místa děje a času Ivo Pospíšil vymezil čtyři typy názvů ruských románových kronik 19. století – 1. podle hlavní postavy nebo skupiny postav, 2. místa děje, 3. místa a času děje a 4. podle hlavní postavy nebo skupiny postav a času. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 67.

112 1. Minimální posuny významu titulu, 2. posuny ve významu titulu z důvodu přiblížení k recepčnímu prostředí, 3. posuny ve významu titulu vzhledem k možnostem jazykového systému, 4. deformace významu titulu a 5. atraktivizace významu titulu. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Pragmatika titulu literárního díla*. In: *Universitas*. 1985, roč. 18, č. 2, s. 18–21.

113 Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu (Studie o N. S. Leskovovi)*. Brno: Sprint-Print, 1992, s. 18. Viz také KOSTŘICA, V.: *Studie o ruské klasické literatuře*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 89.

vým odstupem. Antiteze zimní – letní akcentuje časový odstup autorovy zkušenosti od vzniku poznámek (podle nás více než antiteze jarní – podzimní). Název dalšího esejistického díla *Petrohradské snění ve verších a v próze* vyjadřuje pomezí literárních rodů epiky a lyriky. Připomeňme, že v období klasicismu byly rozlišovány dva literární rody, a to lyrika a epika, drama nepředstavovalo svébytný literární rod, protože bylo psáno ve verších.¹¹⁴

Označení žánru nacházíme také v názvu *Deníku spisovatele*. Dostojevskij nazývá toto dílo deníkem již v samotném názvu, psal o něm jako o deníku. I když se v případě *Deníku spisovatele* jedná o vícežánrové dílo, deník je tím žánrem, k němuž má toto Dostojevského dílo nejbližší. Je nutné si však uvědomit, že žánrový charakter *Deníku spisovatele* není možné obsáhnout jedním termínem. Zvláštním případem jsou tři díla, vložené do *Deníku spisovatele* – *Bobek*, *Sen směšného člověka* a *Plachá*. První z nich, fantastickou povídkou *Bobek*, Dostojevskij pojmenoval podtitulem *Čísi zápisky*, jenž akcentuje autentičnost a důvěryhodnost zápisů. Podtitul tak žánr „maskuje“, čímž odvádí pozornost od jeho skutečné podstaty a vzniká podoba žánru nazývaná tzv. pseudožánrem neboli kvazižánrem. Novely *Sen směšného člověka* a *Plachá* nesou podtitul fantastická povídka. Nabízí se však ještě otázka, proč Dostojevskij označuje své novely jako povídky. Důvodem byl zřejmě fakt, že ve druhé polovině 19. století teorie literárních žánrů vymezovala v rámci epiky pouze povídku a román. V době Dostojevského nebyla teorie literárních žánrů rozpracována do takové míry, jak je tomu dnes. Dodejme, že literární genologie se jako svébytná literárněvědná disciplína etablovala ve 20. a 30. letech 20. století.¹¹⁵

Vraťme se k dílčím částem *Deníku spisovatele* v první a druhé fázi vydávání. Všechny názvy, které si Dostojevskij zvolil, podle nás text jasně vystihují. Již na pohled však pozorujeme markantní rozdíl v jejich délce, názvy částí z první fáze vydávání *Deníku spisovatele* jsou kratší, obsahují jedno až tři slova, naopak názvy dílčích částí ve druhé fázi vydávání *Deníku spisovatele* jsou delší, někdy mají podobu věty, čímž mohou vzbudit polemiku. Proč k tomu docházelo? Když Dostojevskij publikoval *Deník spisovatele* v periodiku *Občan*, měl omezené možnosti, i co se týče délky názvu. Jasně dominují jednoslovné a dvouslovné názvy, například *Prostředí*, *Vlas*, *Bobek*, *Učitelé*, *Maškara*, *O výstavě*, *Drobné obrázky*, *Lidé zašlých časů*, *Zkormoučená tvář*. Víceslovné názvy se objevují výjimečně, například *Něco málo o sobě*, *Půlka dopisu „jisté osoby“*, *Pár slov o prášení*, *Jeden z bludu našich dní*. Víceslovné názvy si Dostojevskij zvolil ve čtvrté části (*Něco málo o sobě*), v osmé části (*Půlka dopisu „jisté osoby“*) a následně dvakrát na konci první fáze v patnácté a šestnácté části (*Pár slov o prášení*, *Jeden z bludu našich dní*), až když Dostojevskij věděl,

114 Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 18.

115 Paul van Tieghem publikoval v časopisu *Helicon* studii *Otázka literárních žánrů*, v níž si pro teorii literárních žánrů zvolil pojem genologie. POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 8.

že jeho *Deník spisovatele* na stránkách periodika *Občan* nebude vycházet. Volba víceslovných názvů uvedených částí souvisí podle nás s tím, že tyto dílčí části vznikaly bez delšího přemýšlení, tj. vyznačují se menší mírou stylizace.

4.4.2 Začátky a konce anebo K poetice incipitů a explicitů

S cílem poukázat na hlubší význam prvních a posledních vět, tzv. incipitů a explicitů Dostojevského stěžejních děl, žánrově souvisejících s *Deníkem spisovatele*, je vhodné odkázat názvem této dílčí části na monografii Andreje Červeňáka se stejným názvem¹¹⁶.

Incipit a explicit sehrávají v literárním díle důležitou roli. Prvním literárním vědcem, který se v českém prostředí incipitu a explicitu věnoval, byl Josef Hrabák. Incipit a explicit literárního díla definoval v monografii *K morfologii současné prózy* (1969).¹¹⁷ V definici incipitu Hrabák vycházel z typologie Galfrida de Vino Salva, jenž vymezil dva základní typy incipitu – začátek přirozený a umělý, přičemž v rámci umělého incipitu ještě rozlišil další tři začátky literárního díla (vyprávění od začátku, vyprávění od středu a vyprávění od konce); a z typologie Jeana de Garlande, jenž určil ještě jeden umělý způsob začátku, a to formu antického prologu.¹¹⁸ Tři typy zakončení literárního díla dle Galfrida de Vino Salva Hrabák redukuje na dva typy: zakončení syžetovou situací a zakončení shrnutím ideje díla.¹¹⁹

Povahu incipitu a explicitu v souvislosti s žánrem ruské románové kroniky zkoumal Ivo Pospíšil v monografiích *Labyrint kroniky* a *Ruská románová kronika*.¹²⁰ Pospíšil poukazuje na spjatost incipitů a explicitů se syžetem díla: incipit anticipuje události, které budou následovat, explicit může sloužit jako důležitý interpretační klíč: „*Se syžetem úzce souvisí problematika incipitu a explicitu románové kroniky. Incipit předznamenává její stavbu, explicit může být klíčem k jejímu pochopení.*“¹²¹ Zkoumané románové kroniky Ivo Pospíšil rozdělil na základě povahy incipitu do čtyř skupin:

1. popis hrdinova života,
2. incipit in medias res,
3. popis historie objektu,
4. popisy hrdinů.

116 Viz ČERVENĚÁK, A.: *Začiatky a konce*. Bratislava: T.R.I. MÉDIUM, 2002, 108 s. ISBN 80-88676-30-4.

117 Viz HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969. 196 s.

118 Srov. HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, s. 61–62.

119 Srov. HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, s. 165.

120 Viz POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, 132 s. a POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, 193 s.

121 POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 74.

Dochází tak k závěru, že v povaze incipitu a explicitu románové kroniky se projevuje časoprostorová dominanta, přičemž incipit reflektuje prostorové vztahy a explicit dokresluje časové relace.¹²²

Josef Peterka definuje incipit v širším smyslu jako vstupní fázi kompozice literárního díla, v užším smyslu jako počáteční slovo nebo vstupní text starých rukopisů, které nebyly opatřeny titulem.¹²³ Explicit díla je podle Peterky závěrečnou fází kompozice literárního díla. Vymezuje tři typy závěru:

1. tzv. ustalující, zhodnocující neboli resumující závěr, který může zdůrazňovat určitou pasáž syžetu,
2. tzv. dynamizující závěr, který nabízí další možnosti syžetu nebo interpretace díla,
3. závěr s volnou motivací bez racionální vazby a důrazem na atmosféru, která v případě happy endu může vyznít lacině.¹²⁴ Pod odborným vedením Josefa Peterky vzniklo o incipitech a explicitech několik závěrečných prací.¹²⁵

Podívejme se na povahu incipitů a explicitů Dostojevského děl žánrově souvisejících s *Deníkem spisovatele*, to znamená v dílech, ve kterých se objevují struktury připomínající žánr deníku (epistolární forma), jako i rysy deníkového žánru (ich-perspektiva, prvky konfese, temporalita a polygeneričnost). V incipitu epistolární novely *Chudí lidé* je možné pozorovat časovou ukotvenost, čteme o pocitu štěstí, který prožívá Makar Děvuškin, když uviděl obličej své milé Vareňky Dobrosjoloovové.¹²⁶ Epistolární forma románu umožňuje poznání přesného data, k němuž se dopisy vážou. Autorem prvního a posledního dopisu byl Makar Děvuškin, první dopis píše 8. dubna, jeho poslední dopis však datován není. Poslední dopis Vareňky pochází z 30. září. Dostojevskij uvádí víceméně přesné časové údaje „*вечером, часов в семь*“, kdy Děvuškin zahlédl obličej Vareňky. V explicitu se dozvídáme o ztrátě Vareňky, kterou si odvádí statkář Bykov.¹²⁷

122 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 74 a 76.

123 VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 150. Autor hesla – Josef Peterka.

124 VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 105. Autor hesla – Josef Peterka.

125 Blíže viz HOZMAN, V.: *Čím začínají romány? K poetice incipitu: na materiálu českých románů 20. století*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2011. 55 s.; HONCŮ, H.: *Čím končí romány?* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014. 55 s.; MAZÁNKOVÁ, A.: *Jak končí Páralovy romány?* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017. 58 s.

126 „*Вчера я был счастлив, чрезмерно счастлив, донельзя счастлив! Вы хоть раз в жизни, упрямца, меня послушали. Вечером, часов в семь, просыпаюсь [...] вдруг, невзначай, подымаю глаза, – право, у меня сердце вот так и запрыгало! [...] тут же показалось мне, что и личико ваше мелькнуло у окна, что и вы ко мне из комнатки вашей смотрели, что и вы обо мне думали.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 7.

127 „*Ах, родная моя, что сло! Ведь вот я теперь и не знаю, что это я пишу, никак не знаю, ничего не знаю, и не переписываю, и слогу не выправляю, а пишу только бы писать, только бы вам написать*

Incipit dalšího díla, které je epistolární formou spjato s novelou *Chudí lidé*, povídky *Román v devíti dopisech*, začíná *in medias res*, dopisem Pjotra Ivanyče Ivanu Petroviči: „*Вот уже третий день, как я, можно сказать, гоняюсь за вами, драгоценнейший друг мой, имея переговорить о наинужнейшем деле, и нигде не встречаю вас.*“¹²⁸ Již na začátku je zřejmý časový údaj „*третий день*“, který odkazuje k trinitě, tedy k symbolice tří, která je s Dostojevského tvorbou propojena. Začátek povídky definujeme jako *in medias res*, protože už z první věty je zřejmý konflikt díla. Pjotr Ivanyč se nemůže sejit s Ivanem Petrovičem a promluvit s ním o pro něj důležité záležitosti. V explicitu povídky Ivan Petrovič obdržel dva dopisy, jimiž se v povídce celá záležitost vysvětlí.¹²⁹

Novela *Bílé noci* napsaná v ich-formě je rozdělena do dílčích příběhů čtyř nocí a jednoho rána a může svým charakterem také připomínat epistolární žánr. Incipit díla navozuje atmosféru první noci a vzpomínky na mládí plné sentimentu. Postava vypravěče – snílka se ke čtenáři obrací slovy: „*Была чудная ночь, такая ночь, которая разве только и может быть тогда, когда мы молоды, любезный читатель.*“¹³⁰ Explicit *Бílých nocí* má povahu řečnické otázky: „*Боже мой! Целая минута блаженства! Да разве этого мало хоть бы и на всю жизнь человеческую?*“¹³¹ Vypravěč uvažuje o tom, že jeho setkání s Nastěnkou pro něj znamenalo celý život.

Dále pohlédneme na incipity a explicity děl, v nichž se kumulují autobiografické rysy, romány *Ponižení a uražení*, *Zápisky z Mrtvého domu*, *Idiot* a novelu *Zápisky z podzemí*. Začátek románu s autobiografickými rysy *Ponižení a uražení* čtenáře uvádí do situace, kdy vypravěč Ivan Petrovič hledá pro sebe vhodný byt. Opět nechybí přesné časové vymezení – rok, měsíc a část dne: „*прошлого года, двадцать второго марта, вечером*“¹³². Z explicitu románu se dozvídáme o setkání Ivana Petroviče s Natašou krátce po pohřbu Nelli. Nataša má výčitky svědomí, protože zničila Ivanovo štěstí.¹³³ I když v jejich štěstí již nestojí žádné překážky, šťastní být

побольше... Голубчик мой, родная моя, маточка вы моя!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 128.

128 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том первый. Бедные люди. Повести и рассказы 1846–1847*. Ленинград: Наука, 1972, s. 230.

129 „Евгений Николаич на днях уезжает в Симбирск, по делам своего деда, и просил меня похлопотать о попутчике; не хотите ли?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том первый. Бедные люди. Повести и рассказы 1846–1847*. Ленинград: Наука, 1972, s. 239.

130 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 131.

131 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 182.

132 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные*. Ленинград: Наука, 1972, s. 169.

133 „Когда мы воротились с похорон Нелли, мы с Наташей пошли в сад. День был жаркий, сияющий светом. Через неделю они уезжали. Наташа взглянула на меня долгим, странным взглядом. – Ваня, –

nemohou. V závěru románu se projevuje Dostojevského koncepce štěstí, podle níž neexistuje absolutní štěstí, jen štěstí relativní, v úplném štěstí postavám vždy brání nějaká překážka.

Incipit románu *Zápisky z Mrtvého domu*, jenž je označen atributem autobiografický, mapuje prostor, v němž se děj románu bude odehrávat: „*В отдаленных краях Сибири, среди степей, гор или непроходимых лесов, попадаются изредка маленькие города, с одной, много с двумя тысячами жителей, деревянные, невзрачные, с двумя церквями – одной в городе, другой на кладбище, – города, похожие более на хорошее подмосковное село, чем на город.*“¹³⁴ Uvedení do lokality evokuje dojem příjezdu, přibližování se k lokalitě. Žádný časový údaj v incipitu nenajdeme, v románu však pozorujeme jen ukotvenost v prostoru. V explicitu románu čteme o osvobození Gorjančikova, což pro něj znamenalo nový život.¹³⁵ Explicit *Zápisů z Mrtvého domu* nám připomíná explicit románu *Zločin a trest*, zejména formulací „*новая жизнь, воскресенье из мертвых*“, protože odkazuje na nový začátek, nový příběh. Incipit románu *Idiot* se opět vyznačuje časovou ukotveností. Dostojevskij uvádí měsíc, období a hodinu příjezdu knížete Myškina do Petěrburgu: „*В конце ноября, в оттепель, часов в девять утра, поезд Петербургско-Варшавской железной дороги на всех парах подходил к Петербургу.*“¹³⁶ Explicit tvoří slova Jelizavety Prokofjevny kritizující všechno neruské.¹³⁷

Incipit konfesijního díla *Zápisky z podzemí* má charakter *in medias res*, protože hrdina z podzemí již hned na začátku přiznává své nejhorší vlastnosti: „*Я человек больной... Я злой человек. Непривлекательный я человек.*“¹³⁸ Nutno zmínit, že začátek díla obsahuje ještě důležitou autorskou poznámku, v níž si Dostojevskij před čtenářem vytváří odstup od hrdiny a jeho zápisů tím, že se jedná

сказала она, – Ваня, ведь это был сон! – Что было сон? – спросил я. – Всё, всё, – отвечала она, – всё, за весь этот год. Ваня, зачем я разрушила твоё счастье? И в глазах её я прочёл: Мы бы могли быть навеки счастливы вместе!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные. Ленинград: Наука, 1972, с. 442.

134 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четвертый. Записки из Мертвого дома. Ленинград: Наука, 1972, с. 5.

135 „Кандалы упали. Я поднял их... Мне хотелось поддержать их в руке, взглянуть на них в последний раз. Точно я дивился теперь, что они сейчас были на моих же ногах. – Ну, с богом! с богом! – говорили арестанты отрывистыми, грубыми, но как будто чем-то довольными голосами. Да, с богом! Свобода, новая жизнь, воскресенье из мертвых... Экая славная минута!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четвертый. Записки из Мертвого дома. Ленинград: Наука, 1972, с. 232.

136 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Идиот*. Москва: ЭКСМО, 2009, с. 7.

137 „Хлеба нигде испечь хорошо не умеют, зиму, как мыши в подвале, мерзнут, – говорила она, – по крайней мере вот здесь, над этим бедным, хоть по-русски заплакала, прибавила она, в волнении указывая на князя, совершенно её не узнававшего. Довольно увлекаться-то, пора и рассудку послужить. Все это, и вся эта заграница, и вся эта ваша Европа, все это одна фантазия, и все мы, за границей, одна фантазия... помните мое слово, сами увидите!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Идиот*. Москва: ЭКСМО, 2009, с. 670.

138 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок. Ленинград: Наука, 1873, с. 99.

o fiktivní postavu a zápisky.¹³⁹ Explicit novely se podobně jako v případě románu *Zločin a trest* nebo *Zápisky z Mrtvého domu* vyznačuje příběhovostí. Na základě autorského slova se dozvídáme, že se hrdina z podzemí ke svým zápiskům opět vrací a vzniknou tak nové zápisky, nový příběh, avšak jeho dosavadní zápisky jsou tímto uzavřeny: „Впрочем, здесь еще не кончаются «записки» этого парадоксалиста. Он не выдержал и продолжал далее. Но нам тоже кажется, что здесь можно и остановиться.“¹⁴⁰

Román *Bratři Karamazovovi* zaujímá zvláštní místo, protože nepatří k Dostojevského tvorbě, která *Deníku spisovatele* předcházela, ale jedná se o dílo, které vyšlo zároveň s posledními částmi *Deníku*. V incipitu Dostojevskij uvádí citaci z *Bible* o pšeničném zrně, jehož funkce v románu je zřejmě anticipační. Román samotný otevírá slovo autora, v němž před čtenáři zdůvodňuje, proč ústřední postavou jeho románu bude zejména Aljoša Karamazov.¹⁴¹ Dále již následuje první kapitola, v níž čtenáře Dostojevskij s postavou Aljoši blíže seznamuje.¹⁴² Můžeme si všimnout opakující se číslovky tři „был третьим сыном“, „принадлежать лет назад“. V epilogu, v němž se projevují vlivy filozofie ruského transcendentního filozofa Nikolaje Fjodorova, Dostojevskij nastolil problematiku nesmrtelnosti člověka v jeho lidské podobě: „– И вечно так, всю жизнь рука в руку! Ура Карамазову! – еще раз восторженно прокричал Коля и еще раз все мальчишки подхватили его восклицание.“¹⁴³

Podívejme se ještě na incipity dvou esejistických děl, jež vznikly před *Deníkem spisovatele* – *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Petrohradské snění ve verších a v próze*. Začátek díla *Zimní poznámky o letních dojmech* zní následovně: „Вот уже сколько месяцев толкуете вы мне, друзья мои, чтоб я описал вам поскорее мои загранич-

139 „И автор записок и самые «Записки», разумеется, вымышлены. Тем не менее такие лица, как сочинитель таких записок, не только могут, но даже должны существовать в нашем обществе, взяв в соображение те обстоятельства, при которых вообще складывалось наше общество.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок. Ленинград: Наука, 1873, s. 99.

140 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок. Ленинград: Наука, 1873, s. 179.

141 „Начиная жизнеописание героя моего, Алексея Федоровича Карамазова, нахожусь в некотором недоумении. А именно: хотя я и называю Алексея Федоровича моим героем, но, однако, сам знаю, что человек он отнюдь не великий, а посему и предвижу неизбежные вопросы вроде таковых: чем же замечателен ваш Алексей Федорович, что вы выбрали его своим героем? Что сделал он такого? Кому и чем известен? Почему я, читатель, должен тратить время на изучение фактов его жизни?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четырнадцатый. Братья Карамазовы. Книги I–X. Ленинград: Наука, 1976, s. 5.

142 „Алексей Федорович Карамазов был третьим сыном помещика нашего уезда Федора Павловича Карамазова, столь известного в свое время (да и теперь еще у нас припоминаемого) по трагической и темной кончине своей, приключившейся ровно тринадцать лет назад и о которой сообщу в своем месте.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четырнадцатый. Братья Карамазовы. Книги I–X. Ленинград: Наука, 1976, s. 7.

143 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том пятнадцатый. Братья Карамазовы. Книги XI–XII. Эпilog. Рукописные редакции. Ленинград: Наука, 1976, s. 197.

ные впечатления, не подозревая, что вашей просьбой вы ставите меня просто в тупик. Что я вам напишу? Что расскажу нового, еще неизвестного, нерассказанного?¹⁴⁴ Pozorujeme neurčitý časový údaj „сколько месяцев“, což představuje dobu, v jejíž průběhu přátelé nabádají Dostojevského k napsání dojmů z cest po západní Evropě. Fakt, že se jedná o časové období delší než dva měsíce, již předem evokuje, že nepůjde jen o kladné dojmy. Explicit popisuje stereotypy buržoazního světa.¹⁴⁵ Esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze* začíná slovy: „– О, да будет проклята навеки моя должность – должность фельетониста!... Не беспокойтесь, господа, это не я восклицаю! Признаюсь, что такое начало было бы слишком эксцентрично для моего фельетона.“¹⁴⁶ Explicit esejí se opět nese v duchu přiběhovosti. Slíbený sen spisovatel převypráví čtenářům v dalším díle „Каков рассказ будет – не знаю, но история, уверяю вас, интересная.“¹⁴⁷

Když se vrátíme k *Deníku spisovatele*, na incipit a explicit tohoto díla můžeme nahlížet z holistického pohledu, tedy z pohledu celku, nebo z pohledu každé z jeho dílčích částí. Incipit *Deníku spisovatele* jako celku je uveden pro *Deník* důležitou informací, a to informací o začátku Dostojevského redaktorské práce v periodiku *Общан*: „Двадцатого декабря я узнал, что уже все решено и что я редактор Гражданина. Это чрезвычайное событие, то есть чрезвычайное для меня (я никого не хочу обижать), произошла, однако, довольно просто.“¹⁴⁸ Jak již bylo uvedeno, z důvodu předčasné smrti F. M. Dostojevského nebyl žánrový experiment v *Deníku spisovatele* dotažen do konce a spisovatelovou smrtí končí i jeho *Deník*. Explicit *Deníku spisovatele* jako celku tedy nevznikl v intencích spisovatele, ale naopak, je ukončením jenom dílčí části.¹⁴⁹

Pokusme se odpovědět na otázku, jaké je specifikum incipitů a explicitů střední epiky z *Deníku spisovatele*. První povídkou, kterou Dostojevskij vložil do *Deníku spisovatele*, je povídka *Bobek*. Její incipit nám může připomenout novelu *Зáписки з podzemí*, protože i v povídce *Bobek* se Dostojevskij od zápisů hlavní postavy vzdaluje: „этот раз помещаю «Записки одного лица». Это не я; это совсем

144 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1873, s. 46.

145 „Брибри и мабишь выходят из театра совершенно довольные, успокоенные и утешенные. Гюстав их сопровождает и, подсаживая чужую мабишь в фиакр, потихоньку целует у нее ручку... Все идет как следует.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1873, s. 98.

146 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том девятнадцатый. Публицистика и письма.* Ленинград: Наука, 1979, s. 67.

147 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том девятнадцатый. Публицистика и письма.* Ленинград: Наука, 1979, s. 85.

148 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 5.

149 Na tomto místě se projevuje i společný rys žánru deníku a kroniky – jedno z jejich možných ukončení, kterým je smrt kronikáře nebo autora deníku.

другое лицо. Я думаю, более не надо никакого предисловия.¹⁵⁰ V explicitu povídky zaznívá: „Снесу в Гражданин; там одного редактора портрет тоже выставили. Авось напечатают.“¹⁵¹ Vidíme, že periodikum *Общан*, na jehož stránkách *Deník spisovatele* v letech 1873–1874 vycházel, Dostojevskij přímo pojmenoval. Další povídkou vloženou do Dostojevského *Deníku spisovatele* byl *Mužik Marej*. Incipit povídky *Mužik Marej* významově akcentuje téma ruského lidu.¹⁵² V incipitu i explicitu autor udržuje kontakt se čtenářem.¹⁵³

V posledních letech vydávání *Deníku spisovatele* se objevují dvě novely – *Plachá* a *Sen směšného člověka*. *Plachá* je opatřena úvodem, v němž Dostojevskij zdůvodňuje svůj záměr vložit novelu zejména do listopadového vydání *Deníku spisovatele* za rok 1876. Opět pozorujeme kontakt se čtenářem.¹⁵⁴ Novela samotná se začíná *in medias res*, v incipitu čteme: „Вот пока она здесь – еще всё хорошо: подхожу и смотрю поминутно; а унесут завтра и – как же я останусь один? Она теперь в зале на столе, составили два ломберных, а гроб будет завтра, белый, белый зроденаль, а впрочем, не про то...“¹⁵⁵ V explicitu se kruhová kompozice díla uzavírá a autor se vrací do stejného místa jako na začátku. Hrdina se sám sebe ptá, jak bude žít dále sám.¹⁵⁶

Novela *Sen směšného člověka*, kterou Dostojevskij do *Deníku spisovatele* začlenil v roce 1877, je zároveň i posledním uměleckým dílem v *Deníku*. V incipitu novely hlavní protagonistů sám sebe pojmenoval směšným člověkem. „Я смешной человек.

150 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 41.

151 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 41.

152 „Но все эти professions de foi, я думаю, очень скучно читать, а потому расскажу один анекдот, впрочем, даже и не анекдот; так, одно лишь далекое воспоминание, которое мне почему-то очень хочется рассказать именно здесь и теперь, в заключение нашего трактата о народе.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 46.

153 „У него-то уж не могло быть воспоминаний ни об каких Марях и никакого другого взгляда на этих людей, кроме ‘Je hais ces brigands!’ Нет, эти поляки вынесли тогда более нашего!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 49–50.

154 „Я прошу извинения у моих читателей, что на сей раз вместо «Дневника» в обычной его форме даю лишь повесть. Но я действительно занят был этой повестью большую часть месяца. Во всяком случае прошу снисхождения читателей.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь. Ленинград: Наука, 1982, s. 5.

155 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь. Ленинград: Наука, 1982, s. 6.

156 „Два часа ночи. Ботиночки ее стоят у кровати, точно ждут ее... Нет, серьезно, когда ее завтра унесут, что ж я буду?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь. Ленинград: Наука, 1982, s. 35.

Они меня теперь называют сумасшедшим.¹⁵⁷ Explicit akcentuje ideovou stránku novely: „Сознание жизни выше жизни. Сознание законов счастья выше счастья – вот с чем бороться надо. И буду. Если только все захотят, то сейчас все устроится.“¹⁵⁸

Začátek neboli incipit Dostojevského děl žánrově souvisejících s *Deníkem spisovatele* ukotvuje dílo v čase (*Chudí lidé, Ponížení a uražení*) a prostoru (*Zápisky z Mrtvého domu*), nebo může začínat *in medias res* a anticipovat samotný konflikt (*Zápisky z podzemí*). Pro explicit je typická příběhovost (*Petrohradské snění ve verších a v próze*). Společným jmenovatelem většiny incipitů a explicitů beletrie z Dostojevského *Deníku spisovatele* je kontakt se čtenářem na začátku a na konci povídky nebo novely. Dostojevského střední epika z *Deníku spisovatele* začíná *in medias res* (*Plachá*), rovněž se objevuje akcentace předchozího tématu (*Mužik Marej*). V případě povídky *Bobek* pozorujeme „vzdalování“ spisovatele od autora zápisků. Fikce je maskována nefkci, čímž vzniká dojem autentičnosti zápisků. Explicity podtrhují hlavní myšlenku povídky, resp. novely.

4.4.3 Kategorie času, prostoru a otázka syžetu

Kategorie času a prostoru představují dominantní složky žánrů ukotvených v reálném čase, jimiž jsou kronikové žánry reprezentující beletrii (kronika, románová kronika a tzv. kronikalizovaný román), dále žánry na pomezí umělecké a věcné literatury (skupina autobiografických žánrů – memoárové, esejistické a epistolární žánry) a žánry zmiňované věcné literatury (reportáž, fejeton aj.). Ivo Pospíšil považuje ukotvenost k času a prostoru za tzv. morfologickou dominantu žánru, jež úzce souvisí s ideovou dominantou.¹⁵⁹

Časová a prostorová ukotvenost představuje jeden z klíčových rysů žánru deníku. Když pohlédneme na Dostojevského tvorbu, s časovou ukotveností je možné se setkat již v dílech vydaných před *Deníkem spisovatele*. Dostojevskij si například dvakrát volí epistolární žánr (epistolární novelu/román a později epistolární povídku), jenž je formou blízký deníku. V dílech pozorujeme zdůrazňování časovosti neboli temporality, což se projevuje opakováním výrazu „вдруг“ nebo kumulací časových údajů založených na trinitě: „в три часа“, „три дня“, „три месяца“, „три года“ a dalších. Naopak Dostojevského vztah k času natolik vstřícný nebyl. Jak uvádí Boris Bursov, Dostojevskij častokrát ztrácel pojem o čase, nebo dokonce měl sklon ubírat si léta.¹⁶⁰

157 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 104.

158 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 119.

159 POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 62.

160 Srov. BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět.* Praha: Odeon, 1978, s. 138.

Jelikož Dostojevského *Deník spisovatele* vycházel s měsíční periodicitou, pozorujeme v něm explicitní uvedení měsíce vždy na začátku vydání. Pro *Deník spisovatele* je charakteristické střídání skutečného a literárního času. Literární čas je typický pro beletrii a plynutí skutečného času je spjata s žánry, které se přibližují k non-fiction. *Deník spisovatele* je ukotven v přítomnosti (Dostojevského současnosti). Události jsou v *Deníku* řazeny chronologicky, přičemž k minulým událostem se Dostojevskij vrací v podobě drobných reminiscencí nebo delších vzpomínek a k budoucnosti se obrací v podobě představ.

Dostojevského tvorba a samozřejmě i jeho pozdní dílo *Deník spisovatele* je provázáno s Petěrburhem a sám Dostojevskij je proto považován za *genia loci* Petěrburgu. Kategorie prostoru je v *Deníku spisovatele* reprezentována ve třech úrovních: 1. Petěrburg, 2. Rusko, 3. Evropa. V jednotlivých fázích vydávání *Deníku spisovatele* postupně dochází k rozšiřování prostoru. V první fázi vydávání díla Dostojevskij čtenáře obklopil prostorem Petěrburgu z různých pohledů, ve druhé fázi se hranice města rozšiřují na hranice země a Evropy, až se prostor ve třetí fázi vydávání *Deníku* nakonec opět redukuje na Petěrburg. Prostorové vztahy v *Deníku spisovatele* charakterizuje pohyb nazvaný tzv. odstředivě – dostředivým.¹⁶¹ Ve dvou fázích dochází k odstředivému pohybu (Petěrburg – Rusko – Evropa) a v poslední fázi se pozornost spisovatele opět vrací k Petěrburgu (Evropa – Petěrburg).

Pojmy fabule a syžet zavedli do teorie literatury na počátku 20. století ruští formalisté. Ve srovnání s fabulí, která představuje souhrn motivů v časových, logických a příčinných souvislostech, pojem syžet definoval Boris Tomaševskij jako uspořádání motivů v těch souvislostech, v jakých jsou uvedeny v díle.¹⁶² Další představitel tzv. ruské formální školy Viktor Šklovskij vnímal prozaické žánry (povídka, novela a román) jako kombinace motivů a jejich syžet srovnal s formální stránkou uměleckého díla, jež svým charakterem připomíná specifickou stavbu podléhající vlastním stavebním zákonům.¹⁶³

Na syžet Dostojevského *Deníku spisovatele* můžeme nahlížet ze dvou aspektů: z aspektu holistického a z aspektu dílčích částí. Na základě uvedených aspektů vyčleňujeme hlavní syžetovou linii a vedlejší syžetové linie. V *Deníku spisovatele* jako celku pozorujeme náznaky syžetu, jež propojuje sám Dostojevskij jakožto autor a tvůrce deníku, podle nás se jedná o hlavní syžetovou linii, která je spjata s atmosférou 70. let 19. století. Jako vedlejší syžetové linie definujeme syžety v povídkách a novelách, které v celém *Deníku spisovatele* působí jako odbočení nebo retardace. Tyto povídky a novely představují uzavřené celky, které by mohly existovat i samy

161 V souvislosti s žánrem románu použil terminologii odstředivý (rus. центробежный) a dostředivý (rus. центростремительный) literární vědec rusko-ukrajinského původu Dmitrij Zadoskij.

162 Srov. TOMAŠEVSKIJ, B. V.: *Teorie literatury*. Praha: Lidové nakladatelství, 1970, s. 128.

163 Srov. ŠKLOVSKIJ, V. B.: *Teorie prózy*. Praha: Akropolis, 2003, s. 61.

o sobě. Syžetové linie v *Deníku spisovatele* proto mohou připomenout navlékání korálek, kde nit představuje hlavní syžetovou linii a jednotlivé korálky vedlejší syžetové linie.

5 DOSTOJEVSKÉHO *DENÍK SPISOVATELE* JAKO MOZAIKA LITERÁRNÍCH ŽÁNŘŮ

Již z názvu kapitoly je patrné, že heterogenní charakter díla z hlediska žánru přirovnáváme k mozaice. Pokud odstraníme jeden z fragmentů mozaiky, naruší se a její celkové vyznění už bude poněkud jiné. Naše přirovnání *Deníku spisovatele* k mozaice proto není náhodné. Bližším zkoumáním *Deníku* je možné pozorovat, že vynecháním určité části díla, jehož části na sebe navazují a jsou vnitřně propojeny, by se narušil i jeho celkový charakter.

V podkapitole *Přítomnost autobiografických žánrů v Dostojevského tvorbě* jsou uvedeny souvislosti s Dostojevského ostatní tvorbou, a to autobiografické rysy, jež pozorujeme od počátku spisovatelovy tvorby; a rozvíjení autobiografických žánrů, které vrcholí právě vznikem *Deníku spisovatele*. Dále bude poukázáno na to, jak se v *Deníku spisovatele* slévají rysy žánru deníku, které se v Dostojevského tvorbě objevují již dávno před vydáváním *Deníku spisovatele*.

Nejdůležitější součástí kapitoly bude podkapitola *Specifikum literárních žánrů v Deníku spisovatele*, ve které bude naše pozornost soustředěna na analýzu žánrů, jež Dostojevskij do *Deníku spisovatele* vložil. Zaměříme se na žánrové specifikum pěti různých žánrů: fantastická povídka a novela (umělecké žánry), esej, memoáry, dopis (pomezí žánry) a literárněkritická stať (žánry věcné literatury). Dále bude zodpovězena otázka, který z analyzovaných žánrů *Deníku spisovatele* vytváří tzv. žánrové podloží (termín I. Pospíšila) všech pomezí žánrů i žánrů patřících k věcné literatuře.

5.1 Přítomnost pomezních autobiografických žánrů v Dostojevského tvorbě

O tom, že Dostojevského díla jsou přínosem nejen pro ruskou literaturu a stala se tak nesmazatelnou součástí světové literatury, není pochyb. V této části se budeme zabývat žánrovým charakterem Dostojevského tvorby, především autobiografickými žánry, které jsou v Dostojevského tvorbě přítomny přibližně od 60. let 19. století. I když se spisovatel nejvíce proslavil svými romány, žánrové rozpětí (I. Pospíšil) jeho tvorby je širší a nezahrnuje jen tzv. velkou epiku, ale také epiku střední a malou neboli drobnou (J. Hrabák). Co se týče Dostojevského románů, existuje více možností, jak přistoupit k jejich žánrovému typu, například Dostojevského dílo považované za *opus magnum*, jeho *Bratři Karamazovovi*, je možné definovat jako román kriminální, rodinný, filozofický nebo polyfonický.¹

Kromě zmíněných žánrů najdeme v tvorbě Dostojevského díla nacházející se na pomezí beletrie a non-fiction neboli umělecké a věcné literatury, proto jsou z hlediska teorie žánrů jen stěží uchopitelná. Pomezní žánry jsou v Dostojevského tvorbě přítomny přibližně od 60. let 19. století, kdy spisovatel publikoval dvě esejistická díla *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Petrohradské snění ve verších a próze*. Přítomnost literárních žánrů na pomezí umělecké a věcné literatury souvisí se spisovatelovou činností redaktora v časopisech *Občan*, *Čas* a *Epocha*. V tomto období vznikají publicistické a literárněkritické statě, které Dostojevskij publikoval ve zmiňovaných periodikách.

Jak již bylo uvedeno ve třetí kapitole naší práce, ruský literární vědec Boris Bursov považoval F. M. Dostojevského za autobiografického spisovatele a své tvrzení dále v textu monografie *Dostojevskij a jeho svět* (rus. orig. *Личность Достоевского*) zdůvodňuje tím, že Dostojevskij nacházel inspirace především v sobě, i když si charakter y jeho postav natolik podobné nejsou.² Dostojevskij byl skutečně spisovatelem autobiografickým, dovolíme si tvrdit, že se jedná o jednoho z nejautobiografičtějších spisovatelů v ruské literatuře. Svědčí o tom nejen přítomnost autobiografických rysů téměř v každém fikčním díle, ale také rozpětí autobiografických žánrů v tvorbě spisovatele. V této části je zmapováno rozvíjení autobiografických žánrů od počátečního objevování až k hromadění autobiografických rysů ve spisovatelově fikční tvorbě do vytvoření *Deníku spisovatele*, který je možné v Dostojevského tvorbě považovat za vyvrcholení geneze autobiografických žánrů.

Proces rozvíjení autobiografických žánrů v Dostojevského tvorbě pozorujeme ve čtyřech úrovních:

1. autobiografické rysy ve fikčních dílech,
2. kumulace autobiografických rysů,

1 MURÁNSKA, N. (ed.): *Dostojevskij a dnešek*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Klub Fiodora Michajloviča Dostojevského, 2007, s. 5–7.

2 „Jako spisovatel Dostojevskij čerpal především ze sebe, třebaže charakter y, které vytvořil, jsou tak rozmanité a tolik navzájem nepodobné.“ BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 131.

3. vznik pomezních autobiografických žánrů,

4. vznik *Deníku spisovatele*.

Autobiografické rysy jsou v Dostojevského fikční tvorbě přítomny od jeho debutového díla *Chudí lidé* (1846), ve stěžejních románech *Ponížení a uražení* (1861), *Hráč* (1866), *Idiot* (1868), a v novele *Ves Štěpančikovo a její obyvatelé* (1859), až po spisovatelův poslední román *Bratři Karamazovovi* (1879–1880). Autobiografické rysy se dotýkají těchto aspektů – osobnost spisovatele (bohatý duševní svět, pocitová ambivalence, hráčská vášeň, epilepsie; dále vztah k otci, k dětem a k literatuře), reálné prototypy postav z okruhu spisovatele (otec spisovatele, Apollinarie Suslovová, Anna Grigorjevna Snitkinová, Vergunov, Bělinskij), prostředí petěrburské chudiny, nedostatek finančních prostředků, milostné trojúhelníky. Pokud bychom si položili otázku, která z Dostojevského postav se svému tvůrci podobá nejvíce, stěží bychom hledali jednoznačnou odpověď. Rysy Dostojevského povahy jsou přítomny ve více postavách, například v postavě Fomy Opiskina, Ivana Petroviče, v postavě muže z podzemí, Dmitrije Karamazova nebo Ivana Karamazova. Pro zajímavost doplníme, že podle N. N. Strachova se Dostojevskému nejvíce podobají tři postavy – postava muže ze *Zápisků z podzemí*, Svidrigajlov z románu *Zločin a trest* a Stavrogin z *Běsů*.³

Dostojevskij měl zvláštní povahu, zkoumal sám sebe, vlastní reakce i reakce okolních lidí. Měl svůj vlastní, bohatý vnitřní svět. Jak uvádí Boris Bursov, láska se u něj pojila s nenávisť, sympatie s antipatií, přátelství s nepřátelstvím. Svoji rozporuplnou povahou si lidi někdy znepráteleval záměrně.⁴ Do Dostojevského tvorby se rovněž promítá vztahová rovina, vztah k otci a dětem. Vztah spisovatele k otci byl komplikovaný. Zhýralý způsob otcova života po smrti manželky se projevuje v postavě Fjodora Pavloviče Karamazova. Vztah k dětem je patrný v dílech, v nichž vystupuje postava dítěte.

Epilepsii po Dostojevském „zdedily“ i jeho postavy. První postava trpící epilepsií, sirota Nelli, se objevuje v románu *Ponížení a uražení* a v závěru románu nemoci podlehně. Po ní přibývají další, Myškin z románu *Idiot*, Kirillov z románu *Běsi* a další. Specifikum postavy Nelli spočívá v tom, že ve srovnání s ostatními postavami trpícími epilepsií je ještě dítě a jako jediná z postav na nemoc umírá. Tyto postavy epilepsii nevnímají jako nemoc, ale právě naopak, považují ji za součást svého života, který jim nemocí zprostředkoval kontakt s věčností, pocit plnosti života nebo harmonie.⁵

3 Vyjádření N. N. Strachova pochází z dopisu adresovaného L. N. Tolstému 28. listopadu 1883. Dopis byl v roce 1913 publikován v časopisu *Современный мир*. Text dopisu o rok později uveřejnila Anna Grigorjevna ve svých *Vzpomínkách*: „Лица, наиболее на него похожие, – это герои «Записок из подполья», Свидригайлов в «Преступлении и наказании» и Ставрогин в «Бесах».“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 418.

4 Srov. BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 29.

5 Dostojevského pocitu počas epileptického záchvatu N. O. Losskij přibližuje následovně: „Pocit ži-

V Dostojevského tvorbě rezonuje také otázka peněz. Nedostatek finančních prostředků se promítá v Dostojevského tvorbě následujícím způsobem: postavy mají k penězům dvojí vztah, na jedné straně jsou nimi posedlí, na straně druhé je nenávidí, připomeňme Arkadije Dolgorukého z románu *Výrostek* nebo pana Procharčina ze stejnojmenné povídky. Na tomto místě vyvstává otázka, jestli by byl Dostojevskij Dostojevským, pokud by byl lépe finančně zabezpečen. Je možné se přiklonit k názoru Borise Bursova, který uvádí: „Často si stěžoval, jak těžko se mu pracuje, když si musí doslova vydělávat na obživu. [...] Bez nouze by Dostojevskij nebyl Dostojevskij.“⁶ Bursov rovněž zastává názor, že kvůli penězům se stala všechna Dostojevského neštěstí.⁷ Nouze se tak pro Dostojevského stala silným negativním motivačním činitelem, bez něhož by podobného úspěchu určitě nedosáhl, i když se spisovatel v korespondenci vyjadřoval, že peníze se v jeho případě nikdy nestaly motivem k tomu, aby napsal literární dílo: „я никогда не выдумывал сюжета из-за денег.“⁸ Nouze a s tím související časová tíseň však ovlivňovaly vytříbenost Dostojevského děl. Stávalo se, že Dostojevskij pořádně nedokončil jedno dílo a už měl odevzdávat do tisku další.⁹ Vznik *Deníku spisovatele* se naopak váže, jak již bylo uvedeno, k relativně poklidnému období.

Dalším z autobiografických rysů Dostojevského tvorby je přítomnost milostných trojúhelníků ze života spisovatele ve stěžejních románech *Ponížení a uražení*, *Hráč*, *Idiot*, *Zločin a trest* a *Bratři Karamazovovi*. Milostný trojúhelník z románu *Ponížení a uražení* (Ivan Petrovič – kníže Valkovskij – Nataša Ichmeněvová) na obrázku 7 odráží složitý vztah Dostojevského a učitele Vergunova k Marii Dmitrijevně Isaievové, která se stala první manželkou spisovatele.¹⁰

vota, sebavedomia akoby sa desaťnásobne zväčšili v tejto chvíli, objavujú sa ako blesk. Rozum a srdce ožarovalo neobyčajné svetlo, všetky vzrušenia, pochybnosti a nespokojnosť akoby zrazu utíchli a nastal akísi vyšší pokoj, naplnený jasnou a harmonickou radosťou a nádejou.“ LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 25.

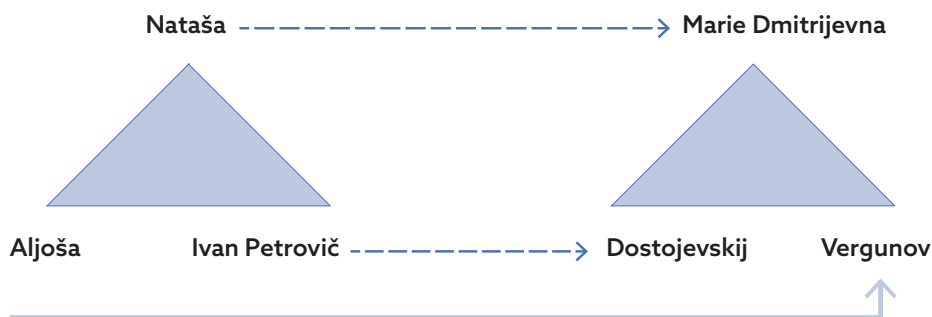
6 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 172.

7 „Všetchna jeho neštěstí byla kvůli penězům. Ale záchranou mu byly zase jen ony, a nikdy jich neměl dost.“ BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 238.

8 V dopisu N. N. Strachovovi z 10. března 1870 Dostojevskij napsal: „Я всю жизнь работал из-за денег и всю жизнь нуждался ежеминутно; теперь же более, чем когда-нибудь [...] я никогда не выдумывал сюжета из-за денег, из-за принятой на себя обязанности к сроку написать. Я всегда обязывался и запродавался, когда уже имел в голове тему, которую действительно хотел писать и считал нужным написать.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать девятый. Книга первая. Письма 1869–1874*. Ленинград: Наука, 1986, s. 109.

9 „Je věčný dlužník, věčný porušovatel daného slibu. Někdy prodal dílo předem, třebaže o něm měl jen zcela přibližnou představu a neznal ani jeho název. Stávalo se mu, že ještě nestačil odevzdat do časopisu jednu věc a už měl odevzdat další do jiného.“ BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1979, s. 249.

10 Srov. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 33.

Obr. 5: Milostný trojúhelník z románu *Poníženi a uraženi*
Zdroj: Vlastní zpracování

Charakter Dostojevského milenky Apollinarie Suslovové se zrcadlí v postavě Duni Raskolnikovové a Kateřiny Ivanovny z románu *Zločin a trest*, v postavě Nastasji Filippovny z románu *Idiot* či Poliny z románu *Hráč*. Dostojevskij opustil manželku Marii Dmitrijevnu a odešel za milenkou v době, kdy jeho manželka ležela takřka na smrtelné posteli. Po její smrti se s touto situací delší dobu vyrovnával. Se svou milenkou se spisovatel paradoxně nikdy neoženil. Apollinaria Suslovová se později provdala za mladého spisovatele Vasilije Rozanova.¹¹

I když Dostojevskij do literatury vstoupil jako realista, sám o sobě se vyjadřoval, jako o realistovi ve vyšším smyslu nebo, jak uvádí Boris Bursov „zvláštního ražení“¹², což se nakonec projevilo jeho inklinací k sentimentalismu a romantismu. V Dostojevského předsibiřské tvorbě se proto několikrát objevuje postava snílka. Jedná se o stěžejní postavy ze spisovatelova debutového díla *Chudí lidé* a novely *Bílé noci*, nebo jinými slovy děl, která jsou žánrově spjata se sentimentalismem. Na tyto a další souvislosti poukazují Ivo Pospíšil¹³ i Andrej Červeňák.¹⁴ Za zmínku dále stojí názor Vladimira Jermilova, kterému sentiment a snění z *Bílých*

11 Ruský spisovatel a náboženský myslitel Vasilij Vasiljevič Rozanov (1856–1919) byl Dostojevským posedlý. Četl jeho díla, dokonce jeho *Deník spisovatele* měl na nočním stolku. Ani věkový rozdíl 23 let Rozanovovi nezabránil ve svatbě s Dostojevského bývalou milenkou Apollinarií Suslovovou, která jej opustila již po pěti letech manželství. Jelikož rozvod odmítala, podruhé se Rozanov mohl oženit jen civilně. Srov. ZADRAŽILOVÁ, M.: *Ruská literatura přelomu 19. a 20. století*. Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 112.

12 „Dostojevskij měl od mládí až do konce života hluboké sympatie k romantismu. Ale v literatuře začal jako realista. Byl realistou zvláštního ražení.“ BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 173.

13 Přístup Dostojevského Ivo Pospíšil označuje jako novosentimentalismus, přičemž poukazuje na spjatost díla *Malý hrdina* s poetikou novely *Chudí lidé*. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Ruský román: nástin utváření žánru do konce století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 86.

14 V monografii *Tajomstvo Dostojevského* Červeňák uvádí: „Ide o román v listoch (typický pre sentimentalizmus), ktorý sa odohráva medzi úbohým starcom a mladou dievčinou.“ ČERVENĚÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského*. F. M. Dostojevskij v recepcii. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1991, s. 51.

nocí připomněl žánr tzv. básní v próze.¹⁵ Společným jmenovatelem snů (Makar Děvuškin a vypravěč z *Bílých nocí*) je bohatý duševní svět a touha po lásce, proto tyto postavy hledají únik z reality ve světě snů a fantazie. Propojenost postavy Makara Děvuškina s osobností Dostojevského nejlépe vystihuje Červeňák slovy: „*Jeho duša lieta kdesi ďaleko – vo svete snov ako Hoffman, Gogol, Karamzin, Žukovskij, Schiller – vo svete snov detského a mladického autora.*“¹⁶ Podobně se vyjadřuje také Radegast Parolek, který poukazuje na autobiografický podtext této postavy.¹⁷ K uvedenému typu postavy řadíme také postavu z novely *Bytná*, na jejíž propojení s osobností Dostojevského poukazuje například N. O. Losskij: „*Hrdina novely Gazdiná, odtrhnutý od skutočnosti a žijící osamelo vo fantazmagorických vidinách, sa podobá na Dostojevského v tomto období života.*“¹⁸ Kromě uvedených postav Losskij uvádí ještě další dva příklady postav snů, jimiž jsou postava Nětočky ze stejnojmenného románu *Nětočka Nězvanovová* a chlapec z povídky *Malý hrdina*.¹⁹

Z jiného pohledu jsou Dostojevskému blízké postavy inteligentů, které vystupují v klíčových dílech spisovatele. Tento typ postavy reprezentují Makar Děvuškin, Ivan Petrovič, Rodion Raskolnikov a Ivan Karamazov²⁰. Jejich společným jmenovatelem je vztah k literatuře: Děvuškin čte povídku Gogola, Ivan Petrovič vydal svoje debutové dílo, Raskolnikov píše článek a Ivan Karamazov *Legendu o Velikém inkvizitorovi*²¹. Pokud zohledníme chronologii, postavy přechází od čtení díla k jeho napsání (román, článek, legenda), které je nejdříve jen zmíněno (román Ivana Petroviče), později jsou stěžejní myšlenky textu (článek Raskolnikova) vyjádřeny explicitněji, až nakonec je v díle přítomen celý text napsaný postavou (*Legenda o Velikém inkvizitorovi* Ivana Karamazova). Text díla, jehož tvůrcem je postava, je v textu celého díla nejdříve přítomen implicitně (román Ivana Petroviče z románu *Poražení a unížení*), později na hranici mezi implicitním a explicitním (článek Raskolnikova v románu *Zločin a trest*), nakonec explicitně (*Legenda o Velikém inkvizitorovi* v románu *Bratři Karamazovovi*). Mění se také pojmenování díla postavy i zpětná vazba neboli ohlas, který postava získává. Přesný název románu napsaného

15 Srov. JERMILOV, V. V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Československý spisovatel, 1957, s. 84.

16 ČERVEŇÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského. F. M. Dostojevskij v recepcii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1991, s. 51.

17 Srov. PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 33.

18 LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 15.

19 LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 16.

20 V charakteristice Ivana Karamazova Dostojevskij již od začátku zdůrazňuje inteligenci. Ivan byl absolventem gymnázia i univerzity, kde přispíval do novin a časopisů. V tomto období vzniká jeho článek o církevním soudu.

21 Původní název díla Ivana Karamazova v ruském jazyce je *Великий инквизитор*, název *Legenda o velikom inkvizitorovi* použil Vasilij Rozanov v názvu svého interpretačního díla, časem se však tento název ustálil i pro *Velkého inkvizitora* jakožto součást Dostojevského románu *Bratři Karamazovovi*.

Ivanem Petrovičem ani název článku Rodiona Raskolnikova nám Dostojevskij nesděljuje, prozradí nám až název legendy Ivana Karamazova. A jakou zpětnou vazbu postavy inteligentů od svého okolí dostávají? U Ivana Petroviče pozorujeme ambivalenci: od kritika B. za román získává pozitivní zpětnou vazbu, později se však z textu Dostojevského díla dozvíme, že se kariéra Ivana Petroviče dále nerozvinula úspěšně. Filozofický článek vrhne na Raskolnikova stín podezření a vyvolá polemiku s Porfirijem Petrovičem. Zpětnou vazbou na legendu Ivana Karamazova je polemika Ivana a Aljoši Karamazova.

Ke kumulaci autobiografických rysů v Dostojevského tvorbě dochází ve třech románech *Zápisky z Mrtvého domu*, *Ponížení a uražení* a *Bratři Karamazovovi*, protože zejména v těchto dílech mají některé z postav reálný základ. *Zápisky z Mrtvého domu* vznikají v roce 1860. Již tento román je možné označit atributem autobiografický, protože prostředí káznice a osud hlavní postavy Alexandra Gorjančikova je inspirován osudem Dostojevského. S osudem Dostojevského Gorjančikova sblíží prostor káznice a vykonání trestu na nucených pracích. Prototypy postav jsou reálné. Tento román považovaný za literaturu faktu (Červeňák) je v Dostojevského tvorbě významným mezníkem, protože podle našeho názoru započal vznik pomezních žánrů – esejí a deníku.

I když z hlediska žánrového typu romány *Ponížení a uražení* a *Bratři Karamazovovi* jako autobiografické označovány nejsou,²² je možné se domnívat, že vzhledem ke kumulaci autobiografických rysů je možné romány tímto atributem označit. V románu *Ponížení a uražení*, jenž vznikl o rok později než *Zápisky z Mrtvého domu*, připomíná Dostojevského postava mladého spisovatele Ivana Petroviče, a to začátky jeho spisovatelské kariéry a ohlas kritika B. (Bělinskij). Milostný trojúhelník (Ivan Petrovič – Nataša – Aljoša) ve skutečnosti odpovídá vztahům mezi Dostojevským, Vergunovem a Marií Dmitrijevnou. V posledním románu *Bratři Karamazovovi* má reálný základ postava Fjodora Pavloviče Karamazova (otec spisovatele) a postava plačící ženy (Anna Grigorjevna), která přišla o své dítě. V osobnosti Dostojevského se pojí osudy tří bratrů Karamazovových, osud Dmitrije, Ivana a Aljoši. Spojitost Dostojevského s Dmitrijem je možné pozorovat v hedonistickém způsobu života, a to ve vztahu spisovatele k milence Apollinarii Suslovové. V postavě Ivana vidíme spisovatelovy pochybnosti ve víře plynoucí z utrpení dětí. Aljoša nám připomíná Dostojevského filantropii v době, kdy se snažil pomáhat druhým.

Od 60. let 19. století se takřka paralelně s romány, v nichž se kumulují autobiografické rysy (*Zápisky z Mrtvého domu*, *Ponížení a uražení*, *Bratři Karamazovovi*),

22 Dle Andreje Červeňáka román *Bratři Karamazovovi* prošel v průběhu let tzv. žánrovou transmutací (slov. žánrová transmutácia), v minulosti byl považován za kroniku nebo román označovaný různými atributy – sociální, etický, filozofický nebo polyfonický. Srov. ČERVENĚÁK, A.: *Na okraj žánru Bratřov Karamazovovcov*. In: PAVERA, L. at al.: *Žánrové metamorfózy v střeoevropském kontextu. Sv. II. Stabilita a labilita žánrů*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2005, s. 82–87.

rozvívají pomezní žánry. V uvedeném období vznikají dvě nejznámější esejistická díla Dostojevského – *Petrohradské snění ve verších a v próze* (1861) a *Zimní poznámky o letních dojmech* (1863). Vše kulminuje v 70. letech 19. století vznikem polygenerického neboli vícežánrového díla *Deník spisovatele*.

5.1.1 Po stopách deníku v tvorbě F. M. Dostojevského

I přesto, že byl Dostojevskij natolik zaujat sám sebou, před vydáváním *Deníku spisovatele* si deník nikdy nepsal.²³ K žánrům blízkým deníku měl však od začátku své tvorby poměrně blízko. Již ve dvou raných dílech, v novele *Chudí lidé* a povídce *Román v devíti dopisech*, využil epistolární formu, která žánr deníku připomíná zejména svojí časovou ukotveností a subjektivitou dopisů.

Dalším důležitým rysem žánru deníku je charakter konfese neboli zpovědi. Podle Borise Bursova „*Žánr zpovědi nebyl rozpracován ani tak literáty, jako spisovatelé, a to s ohledem na důležité praktické cíle a záměry. Když svatý Augustin přijal křesťanství, věnoval se propagandě a upevňování křesťanského náboženství. V té době to byl zcela praktický úkol.*“²⁴ *Zápisky z podzemí* představují z hlediska perspektivy zaměřené na postavu a její psychologizaci se toto dílo dostává s žánrem deníku do bližšího kontaktu. Intimní zpověď postavy ze *Zápisů z podzemí* má charakter zpovědi z deníku. Charakter zpovědi mají rovněž dílčí části románů, které nabývají katarzní funkci, připomeňme například zpověď Stavrogina z románu *Běsi*. S intimní zpovědí postavy, ale také s epistolární formou je spjata ich-perspektiva neboli ich-forma. Dalším dílem, které svým charakterem deník připomíná, jsou *Bílé noci*. Dostojevskij zachycuje události v souvislosti s konkrétní nocí. Toto dílo má podle nás charakter intimního rozhovoru, čímž se blíží k deníku.

V Dostojevského tvorbě pozorujeme již od začátku fixaci událostí k určitému času. Zdůrazňování temporality neboli časovosti se v epistolárních žánrech projevuje opakováním výrazu „вдруг“ a kumulací časových údajů založených na trinitě, například „в три часа“, „три дня“, „три месяца“ a další. Ekvivalentem časové ukotvenosti je také noc v díle *Bílé noci*. V souvislosti s Dostojevského tvorbou před vydáním *Deníku spisovatele* je možné sledovat i jisté tendování k vícežánrovosti neboli polygeneričnosti. Například v epistolární novele *Chudí lidé* nalezneme fragment deníku Vareňky Dobrosjolojovové, do dalších románů Dostojevskij vkládá intimní zpověď postavy (*Běsi*, *Bratři Karamazovovi*), vzpomínku na nucené práce pozorujeme v románu *Idiot*.

23 „Je zajímavé, že si Dostojevskij, ustavičně zaujatý sám sebou, nevedl deník.“ BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 171.

24 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 393.

Důležitým specifikem *Deníku spisovatele*, se kterým se setkáváme i dříve, je kontakt se čtenářem. V dílech se objevuje předmluva, i když Dostojevskij předmluvy psal nerad; prostřednictvím úvodu nebo i závěru se čtenářem kontakt navazuje a vede s ním dialog v dílech fikčních i nefikčních. Například v díle *Bílé noci* pozorujeme, jak Dostojevskij navazuje kontakt se čtenářem, k němuž se přimlouvá na začátku díla. Dalším specifikem, které jsme v souvislosti s *Deníkem spisovatele* v Dostojevského tvorbě vymezili, je tendování k tvůrčí činnosti, tedy posun od postavy vzdělaného čtenáře nebo intelektuála (Makar Děvuškin, Rodion Raskolnikov, Ivan Karamazov) k postavě spisovatele (Ivan Petrovič), a nakonec k Dostojevskému a jeho vlastní tvůrčí činnosti (*Deník spisovatele*). Například Makar Děvuškin polemizuje s Gogolem, Raskolnikov píše filozofický článek, Ivan Karamazov píše *Legendu o Velikém inkvizitorovi*. Příkladem spisovatele je postava Ivana Petroviče z románu *Ponížení a uražení*, který píše své debutové dílo. Důležitost osobnosti autora se dostává do popředí od 60. let 19. století, kdy vzniká Dostojevského esejistická tvorba (*Zimní poznámky o letních dojmech a Petrohradské snění ve verších a v próze*) a v 70. letech, kdy publikuje *Deník spisovatele*.

Přítomnost žánrových forem blízkých deníku (epistolární forma, ich-perspektiva), jako i rysů žánru deníku (prvky konfese, zdůrazňování temporality a vícežánrovost neboli polygeneričnost) a specifík *Deníku spisovatele* (kontakt se čtenářem, tendování k tvůrčí činnosti) v Dostojevského tvorbě před vydáním *Deníku spisovatele*, může evokovat palimpsest²⁵, protože v pozadí žánrové struktury uvedených děl se nám odkrývá deník.

5.2 Specifikum literárních žánrů v *Deníku spisovatele*

5.2.1 Střední epika s rysy fantastiky

V klasifikaci epických literárních žánrů zohledňuje české prostředí kvantitativní hledisko. Délka epického žánru se tak stává hlavním distinktivním znakem, na jehož základě se prozaické žánry řadí do podskupin, které jsou v rámci epiky vymezeny. Epiku jako jeden ze tří literárních rodů literární vědci člení na dvě podskupiny – na epiku velkou a malou též nazvanou drobnou.²⁶ Podle klasického členění se k velké epice řadí román a jeho typy, k malé, resp. drobné epice patří

25 Jedná se o termín literární komparatistiky. Štěpán Vlašín definoval palimpsest jako starověký, resp. středověký text, jehož původní znění bylo seškrábáno nebo smyto a tím na něj mohl vzniknout nový text. V našem případě se jedná o analogický jev, protože na pozadí žánrové struktury děl lze vidět žánrové struktury deníku. VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 260. Autor hesla – Štěpán Vlašín.

26 Termín Josefa Hrabáka, který byl použit v monografiích *Úvod do teorie literatury a Teorie literatury*. Viz HRABÁK, J.: *Úvod do teorie literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 161.

novela, povídka, črta a další. K přesnějšímu vymezení epických žánrů slouží také termín tzv. střední epika, k níž se podle rozsahu řadí novela a povídka.²⁷

V závislosti od členění může být povídka a novela součástí střední nebo malé epiky. Text vychází ze zařazení těchto žánrů do tzv. střední epiky. Dostojevskij díla *Sen směšného člověka* a *Plachá* v podtitulu nazval fantastickými povídkami, z pohledu dnešní teorie žánrů jsou považovány za novely. Společným jmenovatelem povídky *Bobek* a novel *Sen směšného člověka* a *Plachá* jsou rysy fantastiky.

Beletrie s fantastickými rysy (*Bobek*, *Plachá*, *Sen směšného člověka*) vložená do *Deníku spisovatele* je v ruském, ale i ve slovenském prostředí nazývána fantastickou trilogií.²⁸ Michail Bachtin považoval Dostojevského povídku *Bobek* a novelu *Sen směšného člověka* za tzv. menippejskou satiru.²⁹ V případě beletrie s fantastickými rysy dochází v *Deníku spisovatele* ke třístupňové gradaci fantastických rysů. Současně s tímto je žádoucí poukázat na provázanost povídky *Bobek* a novel *Plachá* a *Sen směšného člověka* s ostatním textem *Deníku spisovatele*, přičemž přítomnost fantastických rysů zkoumáme ve vazbě na fantastickou povídku *Krokodýl* publikovanou před vydáním *Deníku spisovatele*.

Povídku *Bobek* Dostojevskij vložil do *Deníku spisovatele* v první fázi jeho vzniku v roce 1873 a umístil ji za črtu *Vlas*, přičemž bezprostředně po povídce *Bobek* následuje kritická stať *Zkormoučená tvář*. Povídku *Bobek* Dostojevskij uvádí podtitulem *Čísi zápisky* a krátkou předmluvou, v níž vyjadřuje odstup od hlavní postavy: „*На этом раз помещаю «Записки одного лица». Это не я; это совсем другое лицо. Я думаю, более не надо никакого предисловия.*“³⁰ Podtitul *Čísi zápisky*, který formou „zápisků“ neznámé osoby, vytváří efekt autobiografického díla, zdůrazňuje důvěryhodnost a autenticitu, tedy nefikční charakter zápisků, si zřejmě spisovatel nezvolil náhodou, ale proto, aby povídka již na první pohled odpovídala rámujičímu žánru – deníku.

Když si položíme otázku, jaké jsou společné rysy dílčích částí *Deníku spisovatele* z roku 1873, zjistíme, že každá z nich se žánrově nachází na pomezí, přičemž v každé části kromě povídky *Bobek* převládají nefikční prvky. Většina z těchto částí reflektuje aktuální společenské dění, resp. má společenský dosah, například emigrace (*Lidé zašlých časů*), porotní soudy (*Prostředí*), vyhnanství N. G. Černyševského (*Něco málo o sobě*), utrpení ruského lidu (*Vlas*), sekta štundistů (*Zkormoučená tvář*),

27 POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 24–25.

28 Blíže viz ГАЛИМОВА, Л. Р.: *Проблема жанровых номинаций в малой прозе Дневника писателя Ф. М. Достоевского*. [online]. [cit. 22. 8. 2020]. Text je dostupný z: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/22129/1/dcl-2008-25.pdf>.

Dále viz ČERVEŇÁK, A.: „*Фантастическая трилогия*“ Ф. М. Достоевского. In: *Litteraria humanitas. Genologické studie I*. Brno: Masarykova univerzita, 1990, s. 169–175.

29 Srov. BACHTIN, M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 188.

30 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1989, s. 41.

překlad Gogolova díla (*O výstavě*), alkoholismus (*Sny a přeludy*), aktuální drama (*O novém dramatu*), život městske chudiny v Petěrburgu (*Drobné obrázky*) nebo Něčajevův případ (*Jeden z bludů našich dní*).

V uvedených částech je tak možné pozorovat oscilaci mezi objektivním a subjektivním, neboli společenským a osobním. Například část *Lidé zašlých časů* představuje Dostojevského vzpomínku na kritika V. G. Bělinského a spisovatele A. I. Gercena, část *Prostředí* přechází od porotních soudů ke vzpomínce na nucené práce, v části *Něco málo o sobě* Dostojevskij směřuje od vzpomínek na vydavatele J. P. Kovalevského a N. G. Černyševského k reakcím na povídku *Krokodýl*, od jejíž interpretace v souvislosti s Černyševského vyhnáním se Dostojevskij distancuje. V části *Vlas* Dostojevskij přechází od příhody o mladíkovi jménem Vlas, kterou se spisovatel dozvěděl od mnicha, k problematice ruského lidu. Stať *Zkormoučená tvář* zprostředkovává Dostojevského hodnocení Leskovovy povídky *Zapečetěný anděl*, část *O výstavě* vychází ze spisovatelovy návštěvy výstavy, část *O novém dramatu* hodnocení tragédie z pera D. Kišenského, následují *Drobné obrázky*, které přináší Dostojevského pozorování obyčejných lidí a nakonec část *Jeden z bludů našich dní* nás od pohledu na román *Běsi* vrací k Něčajevově případu. Jen tři části společenský dosah nemají, jedná se o povídku *Bobek* a polemiky *Půlka dopisu jistě osobě* a *Maškara*. Povídka *Bobek* svým podtitulem *Čísi zápisky* naznačuje autenticitu, přičemž navazuje na linii osobního v *Deníku spisovatele*. Na druhou stranu jen v povídce *Bobek* převládají prvky fikce. Můžeme vidět, jak povídka *Bobek* do uvedeného kontextu zapadá.

Novely *Plachá* a *Sen směšného člověka* Dostojevskij vložil do *Deníku spisovatele* až později, ve druhé fázi vydávání *Deníku spisovatele*. Novelu *Plachá* zařadil Dostojevskij do *Deníku spisovatele* za listopad roku 1876, poslední novelu *Sen směšného člověka* do *Deníku* vložil v dubnu 1877. Novela *Plachá* vytváří podobně jako povídka *Bobek* jednu ucelenou část. Novela *Sen směšného člověka* naopak tvoří jenom první část složitějšího celku. Žánrově tyto novely navazují na povídku *Bobek* z první fáze vydávání *Deníku spisovatele*. Povídku *Bobek* a novely *Plachá* a *Sen směšného člověka* zároveň sblížuje přítomnost fantastických rysů, nicméně dle míry fantastiky se od sebe také liší a to přibýváním těchto rysů. Z hlediska zařazení povídky a novel do *Deníku spisovatele* a přítomnosti rysů fantastiky dochází podle nás ke třístupňové gradaci. V povídce *Bobek* je pozorujeme jen v podobě specifických rysů, v novele *Plachá* pozorujeme jejich zesílení a prostřednictvím novely *Sen směšného člověka* jejich kulminaci. V povídce *Bobek* pozorujeme rysy fantastiky v konfliktu díla. Větší míra fantastických rysů je přítomna v novele *Plachá*, a to syžetem na pomezí snu a reality. V novele *Sen směšného člověka* pozorujeme přítomnost fantastických rysů v zobrazení prostředí, postav, konfliktu i v syžetu, jenž se odehrává ve snu.

Když na uvedená díla pohlédneme prostřednictvím jejich provázanosti s ostatním textem *Deníku spisovatele* i tady bychom mohli pozorovat gradaci. Nutno zdůraznit, že novela *Sen směšného člověka* má ve srovnání s povídkou *Bobek* a novelou

Plachá zvláštní postavení a to tím, že tvoří jen první část složitějšího celku, tudíž je v ní možné pozorovat větší provázanost s kontextem. Fakt, že povídka *Bobek* a novela *Plachá* součástí složitějšího textu nejsou, však neznamená, že s textem nesouvisí. V případě povídky *Bobek* vidíme návaznost na autobiografické části z první fáze vydávání *Deníku spisovatele*. Novela *Plachá* navazuje na část *Dvě sebevraždy*, která slouží jako klíč k interpretaci této novely.

Smutná, ale reálná událost ze života způsobí, že se hrdina povídky *Bobek* ocitne na hřbitově. Ke kolizi dochází, když Ivan Ivanovič začne slyšet zvláštní zvuky a hlasy nebožtíků, kteří začínají s nedávno pohřbeným člověkem mluvit. Absurdní situace vzniká tím, že mluví ti, kteří už mluvit nemohou. Podobně nečekanou situaci všechno zmizí. Ivan Ivanovič si kýchně a všechno je pryč. Svědectvím o této zvláštní události jsou zápisky, jež Ivan Ivanovič odnáší do redakce časopisu *Občan*.

Mimo *Deníku spisovatele* Dostojevskij publikoval jednu povídku, kterou můžeme označit atributem fantastická. Jedná se o povídku *Krokodýl*, která vyšla v roce 1865 v časopisu *Epocha*, osm let před vznikem *Deníku spisovatele*. Byla to první fantastická povídka, kterou Dostojevskij napsal. Krátce po uveřejnění se na adresu Dostojevského začali objevovat zvláštní kritické poznámky. Až s odstupem se spisovatel dozvěděl, že první část jeho povídky byla interpretována jako alegorie na politické vyhnání N. G. Černyševského s cílem Černyševského zesměšnit, proto se Dostojevskij rozhodl k povídce vrátit na stránkách *Deníku spisovatele* v roce 1873. V části s názvem *Něco málo o sobě* (rus. orig. *Heumo o cebe*)³¹ zdůrazňuje, že si Černyševského vážil, i když jeho názory nesdílel.³² Na neobyčejnost událostí v povídce *Krokodýl* Dostojevskij odkazuje již podtitulem. Na začátku povídky pozorujeme reálnou situaci stejně jako v případě povídky *Bobek*. Ivan Matvejevič a Jelena Ivanovna se jdou podívat na krokodýla, kterého vystavují v pasáži. Fantastické rysy se objevují později, kolizí povídky, když krokodýl Ivana Matvejeviče sežere a z břicha zvířete komunikuje s okolím. Situace vyústuje do absurdního chování majitelů, kteří krokodýla nechťejí rozřezat, protože by přišli o peníze.

5.2.2 Poetika eseje

Literární genologie definuje esej jako pomezí autobiografický žánr. Avšak existují i definice, jež esej řadí k žánrům tzv. umělecké publicistiky (N. Dolanská, V. Kalina). Původně byla esej filozofickým žánrem, jenž se etabloval v roce 1580, kdy Michel de Montaigne napsal filozofický spis s názvem *Eseje*. V Anglii se psaním esejí proslavil F. Bacon, J. Milton, J. Ruskin a další, ve Francii například

31 *Deník spisovatele* za rok 1873, IV. část.

32 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 29.

R. Descartes, B. Pascal, H. Taine a další. V českém prostředí se esej rozvíjela mimo jiné v tvorbě O. Březiny, F. X. Šaldy, K. Čapka, O. Fischera, V. Černého a dalších.³³ V 19. století se svým charakterem esej přibližovala fejetonu, Jozef Mistrík ji proto nazval tzv. fejetonistická esej (slov. fejtonistická esej) a mezi nejvýznamnější představitelé tohoto žánrového typu řadil A. S. Puškina, I. S. Turgeněva, A. I. Gercena, M. J. Saltykova-Ščedrína a samozřejmě F. M. Dostojevského.³⁴

Postupem času se termín esej ujal i v literární vědě. V minulosti byla esejím věnována pozornost ze strany vědců v Itálii (T. W. Adorno), v Maďarsku (G. Lukác), Německu (L. Rohner, G. K. Just, R. Exner) a například ve Velké Británii (F. H. Brooksbank, H. Walker, M. Bense). Na Slovensku definoval esej Jozef Mistrík ve známé monografii z roku 1975 *Žánre vecnej literatúry*. V Mistríkově pojetí eseje patří k útvarům naučného stylu. Značnému zájmu ze strany literární vědy se esej těší i v posledních desetiletích. Na Slovensku se v roce 2014 konala mezinárodní vědecká konference organizovaná Kabinetem Dionýze Ďurišína, jejímž výsledkem byl postkonferenční sborník *Esej ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia*.³⁵ O teorii eseje jako literárního žánru vznikly v českém prostředí například studie Iva Pospíšila *Aspekty eseje*³⁶ a *Úskalí genologie a esej jako konstrukční materiál krásné prózy*.³⁷

Jako útvar tzv. střední epiky může esej pojednávat o širokém spektru aktuálních témat, například o otázkách dotýkajících se politiky, společnosti, kultury nebo umění. Za nejdůležitější rysy tohoto žánru jsou považovány subjektivita a expresivita.³⁸ Subjektivita je dominantním rysem všech autobiografických žánrů. V první fázi vydávání *Deníku spisovatele* dochází k oscilaci mezi objektivním a subjektivním. Zvýšenou míru subjektivity pozorujeme především u osobních témat (například apologie bratra Michaila Michajloviče, nedostatky v biografickém slovníku a podobně).

Expresivitu vnímáme v souvislosti s intenzitou ve vyjádření autorových postojů ke konkrétnímu tématu. Citlivými tématy pro Dostojevského byly především jeho vlastní osobnost, rodina, dále děti, vztah Ruska a Západu, či náboženská otázka.

33 Srov. PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 104. Autor hesla – František Všeticka.

34 MISTRÍK, J.: *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975, s. 84.

35 Viz BÁTOROVÁ, M. – BOJNIČANOVÁ, M. et al.: *Esej ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2015. 133 s. ISBN 978-80-223-3959-9.

36 POSPÍŠIL, I.: *Aspekty eseje*. In: BÁTOROVÁ, M. – BOJNIČANOVÁ, M. et al.: *Esej ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2015, s. 7–21.

37 POSPÍŠIL, I.: *Úskalí genologie a esej jako konstrukční materiál krásné prózy*. In: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu. Sv. VI. Esej v současných slovanských literaturách = Esej w współczesnych literaturach słowiańskich*. Praha: Verbum, 2011, s. 56–65.

38 PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 103. Autor hesla – František Všeticka.

Expresivita se ve druhé fázi vydávání *Deníku spisovatele* zvyšuje, a to ve vyjádření postojů spisovatele v souvislosti s palčivým tématem vztahu Ruska a Evropy.³⁹

Esej je podle nás nejdůležitějším žánrem, jenž se v *Deníku spisovatele* objevuje, protože mimo umělecká díla představuje základní pilíř *Deníku spisovatele*, jinými slovy je možné říci, že právě esej v díle vytváří tzv. žánrové podloží (termín I. Pospíšila) těch žánrů, které nejsou založeny na fikci (memoáry, dopisy, fejetony, kritické statě a další). Jelikož esej vytváří podloží zmiňovaným žánrům, nemůžeme mluvit o eseji v čisté podobě, mísí se však s fejetonem, s memoáry a kritickou statí; čímž dochází k žánrovému synkretismu.

Z hlediska rozsahu se charakter eseje v jednotlivých fázích vydávání *Deníku spisovatele* liší. V první fázi jsou eseje mnohem ucelenější a tvoří jeden kompaktní celek, v další fázi vydávání *Deníku* jsou rozděleny do tří, resp. čtyř částí. Dalším specifikem esejí z první fáze vydávání *Deníku spisovatele* je jejich vyšší míra svébytnosti než esejí v následující fázi vydávání díla, kdy je téma rozděleno do několika částí.

5.2.3 Žánrové specifikum memoárů

„*Меня несколько раз вызывали написать мои литературные воспоминания. Не знаю, напишу ли, да и память слаба. Да и грустно вспоминать; я вообще не люблю вспоминать.*“⁴⁰ To jsou slova, jež Dostojevskij do *Deníku spisovatele* napsal v roce 1873. Vydavatelé ho několikrát oslovili s nabídkou napsat memoáry, spisovatel však odmítl, protože na minulost vzpomínal nerad. Kromě smutku, který s sebou vzpomínání přinášelo, Dostojevskij cítil obavu z toho, že by si některé souvislosti už nemusel dobře pamatovat.⁴¹ Jediné Dostojevského dílo, jež svým charakterem připomíná memoáry, jsou *Zimní poznámky o letních dojmech*, které napsal v roce 1863, krátce po návratu z cest po Evropě. Memoáry o Dostojevském psali nakonec jiní, v první řadě jeho rodina a příbuzní – manželka Anna Grigorjevna⁴², bratr Andrej

39 Například narážky na evropské vnímání Rusů v části s názvem *Европа в нас видит jen дармошляпу* (rus. orig. *Мы в Европе лишь стрюцкие*). Viz ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август*. Ленинград: Наука, 1983, s. 20–23.

40 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1989, s. 23.

41 Anna Grigorjevna Dostojevská ve svých *Vzpomínkách* uvádí, jak se v důsledku epileptických záchvatů zhoršila paměť spisovatele, především na jména a tváře. Tím si nevědomě zneprátelil lidi, kteří o tom nevěděli. Dostojevskij se například nemapatoval na básníka Berga, dokonce zapoměl příjmení vlastní manželky za svobodna. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 364–365.

42 Memoáry Dostojevského druhé manželky, Anny Grigorjevny, byly pod titulem *Vzpomínky* (rus. orig. *Воспоминания*) poprvé publikovány 44 let po Dostojevského smrti, v roce 1925 (red. L. P. Grossman).

Michajlovič⁴³, dcera Ljubov Fjodorovna⁴⁴; dále spisovatelé, přátelé a další⁴⁵.

Memoáry neboli vzpomínky či paměti bývají často považovány za „objev“ emigrantské literatury, protože nejčastěji se za domovinou, dětstvím nebo mládím jako obdobím šťastným až ideálním ohlíží autor žijící v cizím prostředí. Za doslova nejdůležitější žánr emigrantské literatury považuje memoáry lotyšský rusista Fjodors Fjodorovs⁴⁶. Dalším důležitým faktorem vzniku autobiografických žánrů je věk, protože u starších autorů se pravděpodobnost sepisování vzpomínek zvyšuje. Společně s deníky, zápisky a esejemi je možné memoáry řadit ke skupině autobiografických žánrů, které se nachází na pomezí krásné a dokumentární literatury, přičemž na samotném autorovi závisí, k čemu se jeho vzpomínky přiblíží více. Jako žánr pomezí a autobiografický mají memoáry svá specifika. Český bohemista Vlastimil Válek uvádí, že nejdůležitějším znakem memoárové literatury je vyprávění o minulosti, o dějích proběhlých, ukončených.⁴⁷ Srovnáním žánru memoáru a deníku pozorujeme hlavní rozdíl mezi nimi zejména v časovém odstupu. Vznikají tak dvě časové roviny:

1. čas, v němž se události odehrávají,
2. čas sepisování události autorem.⁴⁸

V denících je časový odstup od momentu, kdy se události odehrály, také přítomen, ale v memoárech je jednoznačně větší. Tím se ve srovnání s deníkem snižuje jejich autenticita. Čím je časový odstup mezi děním události a jejím sepisováním větší, zvyšuje se podle Válka míra stylizace a zkreslení zachycených událostí: „*Délka času, který uplyne mezi dobou, kdy se události odehrály, a dobou, v níž memoárista svědectví sepisuje, je pro interpretaci minulých dějů značně důležitá: poznamenává a formuje*

Později vyšly v roce 1971 (red. S. V. Belov, V. A. Tunimanov) a v roce 1981, přičemž se jednalo o doplněné vydání z roku 1971. Vzpomínky Anny Grigorjevny jsou pro nás cenným pramenem, jenž přináší pohled na osobnost spisovatele z perspektivy nejbližšího člověka, který jej znal pravděpodobně nejlépe.

43 Dostojevského mladší bratr Andrej Michajlovič sepsal vzpomínky, které vyšly v úplném vydání s názvem *Воспоминания Андрея Достоевского* v roce 1930. Viz ДОСТОЕВСКИЙ, А. М.: *Воспоминания Андрея Михайловича Достоевского*. Ред. А. А. Достоевский. Ленинград: Издательство писателей в Ленинграде, 1930. 425 s.

44 Memoáry Dostojevského dcery Ljubov Fjodorovny vyšly původně v německém jazyce s názvem *Dostojewski geschildert von seiner Tochter* (1920), v ruštině o dva roky později jako *Достоевский в изображении своей дочери*. Viz ДОСТОЕВСКАЯ, Л. Ф.: *Достоевский в изображении своей дочери*. Москва – Петроград: Государственное издательство, 1922. 105 s.

45 Dostojevskij vystupuje v četných vzpomínkách spisovatelů, současníků, přátel a dalších. Lze uvést například básníka A. N. Majkova, filozofa V. S. Solovjova nebo lékaře S. D. Janovského.

46 Srov. FJODOROV, F.: *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: *The Memoirs of the 20th Century. Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils: Saule, 2010, s. 11.

47 VÁLEK, V.: *Časové aspekty v memoárové literatuře*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. D 29, 1982, s. 205.

48 Je možné pojmenovat i další časové roviny, například čas vydání vzpomínek nebo čas jejich přečtení námi.

*subjektivní pisatelovu pravdu.*⁴⁹ Časový odstup od událostí sehrává v každém případě důležitou roli, například Zdeňka Havránková v dané souvislosti píše o deformaci faktů působením času.⁵⁰

Podle zaměření rozlišujeme memoáry, které jsou orientovány na objektivní realitu – události nebo osobnosti, jež autor hodnotí ze svého hlediska; jejich protiváhu představují memoáry zaměřeny na autorský subjekt. Na co si Dostojevskij v *Deníku spisovatele* vzpomíná? Z hlediska obsahu vymezíme šest typů autorových vzpomínek:

1. vzpomínky na společenské události,
2. vzpomínky na spisovatele a významné osobnosti,
3. vzpomínky na rodinný kruh,
4. vzpomínky na důležité životní okamžiky,
5. vzpomínky na místa,
6. drobné reminiscence.

V *Deníku spisovatele* převažují vzpomínky na objektivní realitu. Citová angažovanost autora je však přítomna u všech typů vzpomínek, přičemž větší míru jeho angažovanosti pozorujeme zejména ve vzpomínkách, které se Dostojevského přímo dotýkají a sám je jejich hlavním protagonistou. V této souvislosti je možné souhlasit s vymezením memoárů jako tzv. ego-literatury (rus. эго-словесность), jež se objevuje ve studiích Fjodorse Fjodorovse.⁵¹

Aktuální společenské události Dostojevskij líčí v *Deníku spisovatele* s krátkým časovým odstupem, což odpovídá charakteru tohoto žánru. Jeho vzpomínky na společenské události zahrnují vzpomínku na kriminální případ týrání dítěte, který rezonoval v tehdejší společnosti. Vzpomínku na soudní případ ženy, která týrala vlastní dítě v části *Pár slov o jednom domě. Myšlenky k věci* (rus. orig. *Нечто об одном здании. Собственные мысли*)⁵² vyvolala u Dostojevského návštěva dětského domova. Žena více nesnesla pláč, proto strčila ruku dítěte pod horkou vodu ze samovaru. Vystává otázka, proč se Dostojevskij k tomuto případu vrací. Myslíme si, že tragické osudy chudých a týraných dětí spisovatel vnímal i v důsledku vlastní tragédie, úmrtí dcery Soni a později syna Aljoši, velmi citlivě. Samotné téma utrpení dětí, jemuž se autor věnoval v žánrech uměleckých (črty, povídky) i věcných (fejtony), ale také ve vzpomínce jako pomezím žánru, zaujímá v *Deníku spisovatele*

49 VÁLEK, V.: *Časové aspekty v memoárové literatuře*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. D 29, 1982, s. 205.

50 HAVRÁNKOVÁ, Z.: *Příspěvek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého*. In: *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury*. XIII, 1969, s. 70.

51 Viz studie FJODOROV, F.: *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: *The Memoirs of the 20th Century. Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils: Saule, 2010, s. 9–16; ФЕДОРОВ, Ф.: *Мемуары как проблема*. In: *Studia Rossica XX. T. I. Memuarystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 25–47.

52 *Deník spisovatele* za květen 1876, II. kapitola, I. část.

důležité místo. Utrpení nevinných dětí vyvolávalo u Dostojevského pochybnost o víře v Boha po celý život. Připomeňme si jeho slova z dopisu N. D. Fonvizinové v roce 1854: „Я скажу Вам про себя, что я – дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки.“⁵³

Další typ vzpomínek zahrnuje vzpomínky na spisovatele a významné osobnosti, kterých si Dostojevskij vážil (N. Někrasov), najdeme tu však i vzpomínky na osoby, k nimž měl spisovatel ambivalentní vztah (V. G. Bělinskij nebo I. S. Turgeněv); a vzpomínku na George Sandovou, kterou nazýváme literárněvědným memoárem. Tento typ vzpomínek je soustředěn v částech *Lidé zašlých časů*, *O výstavě*, *Smrt George Sandové*, *Několik slov o George Sandové* a v celé kapitole věnované Někrasovovi.

Název *Lidé zašlých časů* (rus. orig. *Старые люди*)⁵⁴ může evokovat skrytou ironii, ale podle nás bychom v něm ironii hledat neměli, protože se v uvedené části nenachází jen vzpomínka na Bělinského, ale také na Gercena, Černyševského, na manželky děkabristů a na další osobnosti, kterých si Dostojevskij vážil. Vzpomínky na počátky literární kariéry zůstaly v paměti Dostojevského stále zřetelné.⁵⁵ Na V. G. Bělinského si Dostojevskij vzpomíná v části *Lidé zašlých časů*. Jelikož Bělinského prvotina tehdy začínajícího spisovatele *Chudí lidé* nejdříve nadchla, Dostojevskij kritika charakterizoval jako nadšence, později se však Dostojevskij a Bělinskij názorově rozešli. Dostojevskij uvádí, že Bělinskij byl ateistou a vášnivým socialistou, a právě prostřednictvím ateismu se na něj snažil působit. Navíc vtipně poznamenává, že Bělinskij se za celý život nedokázal naučit žádný cizí jazyk, například příjmení materialisty Feuerbacha vyslovoval jako „Fijerbach“.⁵⁶ Vztah k Bělinskému rezonuje také ve *Vzpomínkách* Dostojevského manželky Anny Grigorjevny. Dostojevskij byl kritikovi vděčný za povzbuzení jeho literárního talentu, i když jej Bělinskij ještě osobně neznal. Co však Dostojevskij nemohl zapomenout, byl Bělinského kritický pohled na jeho vztah k víře a náboženský světónázor.⁵⁷ Na žádost spisovatele Babikova psal Dostojevskij o Bělinském článek do sborníku, sborník však nakonec z důvodu Babikovovy předčasné smrti publikován nebyl a Dostojevského článek se za záhadných okolností ztratil.⁵⁸ Zmínka o Bělinském se v *Deníku*

53 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Письма 1832–1859*. Москва: Наука, 1985, s. 176.

54 *Deník spisovatele* za rok 1873, II. část.

55 Dostojevskij uvádí: „Но некоторые эпизоды моего литературного поприща мне поневоле представляются с чрезвычайною отчетливостью, несмотря на слабую память.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1989, s. 23.

56 Слов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1989, s. 11.

57 Слов. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 180.

58 Tyto i další souvislosti uvádí ve svých *Vzpomínkách* Anna Grigorjevna Dostojevská. Слов. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 181. Слов. také НАСЕДКИН, Н. Н.: *Достоевский. Энциклопедия*. Москва: Алгоритм, 2008, s. 515–516.

spisovatele objevuje i později, v esejích s názvem *Můj paradox* (rus. orig. *Мою парадокс*)⁵⁹ a *Závěry z paradoxu* (rus. orig. *Вывод из парадокса*)⁶⁰. Dostojevskij v nich nakonec souhlasí s myšlenkou kritika Apollona Grigorjeva, který tvrdil, že jestli by Bělinkij předčasně nezemřel, názorově by se přidal k slavjanofilům. Ambivalentní vztah k Bělinkému, vděčnost za jeho podporu na začátku kariéry a následné zklamání se zrcadlí také v románu *Ponižení a uražení*.

Zmínku o A. I. Gercenovi najdeme již v první části *Deníku spisovatele* za rok 1873, ve které Dostojevskij vyjadřuje své zaujetí zvláštní formou Gercenova díla *Z druhého břehu*. Dále se ke Gercenovi vrací ve druhé části s názvem *Lidé zašlých časů*. Gercen se podle Dostojevského jako emigrant narodil, charakterizuje jej jako reflexivní typ, jenž se projevoval jako Rus, i když žil v emigraci. Dostojevskij četl Gercenova díla, když žil s Annou Grigorjevovou v zahraničí.⁶¹ Smutnou zprávu o sebevraždě Gercenovy dcery Jelizavety Alexandrovny z roku 1875 Dostojevskij přináší čtenářům v části *Dvě sebevraždy* (rus. orig. *Два самоубийства*).⁶² Z jeho řádků cítíme soucit s tragédií v Gercenově rodině.

V deváté části *Deníku spisovatele* za rok 1873 s názvem *O výstavě* (rus. orig. *По поводу выставки*) se v souvislosti s překladem děl N. V. Gogola do francouzštiny nachází zmínka o I. S. Turgeněvovi. Dostojevskij vzpomíná překlady Gogolových děl z pera manžela Pauliny Viardot pod patronátem Turgeněva. Viardot neuměl rusky, proto se z jeho překladů specifikum Gogolova díla vytrácí. Zajímavostí je, že v *Deníku spisovatele* podobnou vzpomínku na Turgeněva jako například na Bělinkského, Černyševského nebo Gercena nenajdeme. Dostojevskij se o něm v *Deníku spisovatele* nevyjadřuje, čímž se vyhnul veřejné konfrontaci. O Turgeněvovi se však vícekrát zmiňuje Anna Grigorjevna, čímž „konflikt“ mezi spisovateli sledujeme z jiné perspektivy.

Vzpomínku na N. G. Černyševského Dostojevskij vložil do čtvrté části *Deníku spisovatele* za rok 1873 s názvem *Něco málo o sobě* (rus. orig. *Немного о себе*). Poprvé se Dostojevskij a Černyševskij setkali až v roce 1859, rok po návratu spisovatele z nucených prací a vyhnanství. Opět je zmiňován Gercen, na něhož tehdy Černyševskij zapůsobil díky svému zjevu nepříjemným dojmem.⁶³ Oproti tomu na Dostojevského zapůsobil dojmem veskrze kladným. Spisovatel navštívil Černyševského

59 *Deník spisovatele* za červen 1876, II. kapitola, I. část.

60 *Deník spisovatele* za červen 1876, II. kapitola, II. část.

61 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 173.

62 *Deník spisovatele* za rok 1876, I. kapitola, III. část.

63 Alexandr Ivanovič Gercen emigroval v roce 1844 do Anglie, kde založil Svobodnou ruskou tiskárnu (rus. Вольная русская типография) a vydával nejdříve sám, později s pomocí N. P. Ogarjova almanach *Полярная звезда* (1855–1869) a časopis *Колокол* (1857–1867). Gercen se s Černyševským poprvé setkal v Londýně v červenci roku 1859. Na Gercena shodně jako na Dostojevského Černyševskij zapůsobil nepříjemným dojmem. O setkání Gercena a Černyševského blíže viz ДЕМЧЕНКО, А.: *Н. Г. Чернышевский. Научная биография (1859–1889)*. Москва: РОССПЭН, 2019, s. 35–58.

doma, avšak okolnosti této návštěvy blíže neuvádí. Černyševskij byl dle Dostojevského milým a srdečným člověkem, následovalo však jeho zatčení a vyhnanství. Z čeho byl Černyševskij vlastně obviněn, se Dostojevskému zjistit nepodařilo.⁶⁴

Dostojevskij se s Černyševským setkal jen dvakrát. Z perspektivy Černyševského však získáváme o prvním setkání poněkud jiný obraz: Dostojevskij kritika již na prvním setkání nevědomě urazil, protože ho nepřímou obvinil z kontaktů a spoluúčasti v případě žhářství, což si spisovatel neuvědomoval. Dle Dostojevského měl Černyševskij vliv na lidi a v budoucnu mohl zamezit podobným žhářským útokům. Černyševskij však s Dostojevským soucítil a jeho naléhání připisoval zhoršení jeho zdravotního stavu po návratu z nucených prací.⁶⁵ Další setkání Černyševského s Dostojevským proběhlo přibližně o týden později a trvalo jen několik minut. Černyševskij potřeboval souhlas spisovatele k publikaci jeho povídek v antologii pro dospělé, avšak méně vzdělané čtenáře. Dostojevskij souhlasil a Černyševskij odešel, čímž se skončilo jejich druhé a zároveň i poslední setkání. V roce 1865 vyšla v časopise *Epocha* první část povídky *Krokodýl*, Dostojevskij se na stránkách *Deníku spisovatele* zmiňuje o podivných kritických poznámkách in margine jeho povídky, později se dověděl, že byla interpretována jako alegorie na vyhnanství Černyševského. Dostojevskij však zdůraznil, že by si Černyševského nedovolil zsměšnit tímto způsobem.⁶⁶

Vzpomínce na Nikolaje Někrasova Dostojevskij věnoval celou druhou část⁶⁷ *Deníku spisovatele* z prosince 1877. S básníkem se setkal měsíc před jeho smrtí: „Он казался тогда почти уже трупом, так что странно было даже видеть, что такой труп говорит, шевелит губами. Но он не только говорил, но и сохранял всю ясность ума. Кажется, он всё еще не верил в возможность близкой смерти.“⁶⁸ Dostojevskij uvádí, že za noc přečetl asi dvě třetiny všech děl, jejichž autorem byl Někrasov. Poznali se v roce 1845, ale později se jejich cesty rozešly. Vývoj tohoto vztahu nám proto může připomenout vztah Dostojevského a Bělinského. Na rozdíl od Bělin-

64 Сгов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1989, s. 25–26.

65 „Я слышал, что Достоевский имеет нервы расстроенные до беспорядочности, близкой к умственному расстройству, но не полагал, что его болезнь достигла такого развития, при котором могли бы сочетаться понятия обо мне с представлениями о поджоге Толкучего рынка.“ ЧЕРНЫШЕВСКИЙ, Н. Г.: Мои свидания с Ф. М. Достоевским. In: Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников в двух томах. Том второй. Москва: Художественная литература, 1990, s. 5.

66 Сгов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1989, s. 29–30.

67 Část věnovaná Někrasovi je tvořena čtyřmi dílčími částmi: I. *Někrasova smrt. Co bylo řečeno nad jeho hrobem* (rus. orig. *Смерть Некрасова. О том, что сказано было на его могиле*); II. *Puškin, Lermontov, Někrasov* (rus. orig. *Пушкин, Лермонтов и Некрасов*); III. *Básník a občan. Rozšířené názory na Někrasova jako člověka* (rus. orig. *Поэт и гражданин. Общие толки о Некрасове как о человеке*); IV. *Svěděk pro Někrasova* (rus. orig. *Свидетель в пользу Некрасова*).

68 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь, 1880 август. Ленинград: Наука, 1984, s. 111.

ského Dostojevskij uvádí, že si Někrasova vážil, i když nesdíleli stejné názory. Vzpomíná si na setkání s básníkem v roce 1863, když mu Někrasov několik svých básní věnoval, přičemž jedna z nich, s názvem *Nešťastníci* (rus. orig. *Несчастные*, 1856), vypovídá o Dostojevském a jeho životě na Sibiři.⁶⁹ Později, v roce 1875, se Dostojevskij rozhodl publikovat svůj román *Výrostek ve Vlasteneckých zápiscích*, jejichž redaktorem byl v dané době Nikolaj Někrasov. Ke zlepšení vztahů mezi Někrasovem a Dostojevským se vyjadřuje také Anna Grigorjevna, která uvádí podrobnosti o nenadálé Někrasovově návštěvě.⁷⁰

Po smrti Někrasova Dostojevskij velmi truchlil, jeho manželka proto měla obavy, že by mohl dostat epileptický záchvat.⁷¹ Účastnil se také panychid za Někrasova a na pohřbu přednesl řeč, která byla později uveřejněna v *Deníku spisovatele*. Dostojevskij vzpomíná na pohřeb Někrasova a se smutkem uvádí, že se jej účastnilo kolem tisíce čtenářů básníka včetně mnoha studentů; nad jeho rakví zazněla řada projevů, ale nepromluvil žádný spisovatel. Význam Někrasova pro ruskou literaturu byl podle Dostojevského značný a právem mu patří místo za Puškinem a Lermontovem: „*Некрасов, действительно, был в высшей степени своеобразен и, действительно, приходил с, новым словом. Был, например, в свое время поэт Тютчев, поэт обширнее его и художественнее, и, однако, Тютчев никогда не займет такого видного и памятного места в литературе нашей, какое бесспорно останется за Некрасовым. В этом смысле он, в ряду поэтов (то есть приходивших с, новым словом), должен прямо стоять вслед за Пушкиным и Лермонтовым.*“⁷² V osobnosti Někrasova se podle Dostojevského spojoval básník a občan, jehož talent sloužil lidu. Zejména svou láskou k ruskému lidu si Někrasov zaslouží pojmenování národní básník: „*Но сердцем своим, но великим поэтическим вдохновением своим он неудержимо примыкал, в иных великих стихотворениях своих, к самой сути народной. В этом смысле это был народный поэт.*“⁷³

69 Dostojevskij uvádí: „*Так однажды в шестьдесят третьем, кажется, году, отдавая мне томик своих стихов, он указал мне на одно стихотворение «Несчастные», и внушительно сказал: «Я тут об вас думал, когда писал это» (то есть об моей жизни в Сибирь), «это об вас написано» [...]»* ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь, 1880 август.* Ленинград: Наука, 1984, s. 112.

70 „*Меня страшно заинтересовал приход Некрасова, бывшего друга юности, а затем литературного врага. [...] К большой моей радости, я услышала, что Некрасов приглашает мужа в сотрудники, просит дать для «Отечественных записок» роман на следующий год и предлагает цену по двести пятьдесят рублей с листа, тогда как Федор Михайлович до сих пор получал по ста пятидесяти.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 282.

71 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 340–341.

72 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь, 1880 август.* Ленинград: Наука, 1984, s. 112.

73 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь, 1880 август.* Ленинград: Наука, 1984, s. 119.

Rysy literárněvědného memoáru má vzpomínka na George Sandovou⁷⁴ publikovaná po smrti francouzské spisovatelky, která byla spjata i s českým prostředím.⁷⁵ Najdeme ji v červnovém čísle *Deníku spisovatele* za rok 1876. Dostojevskij si francouzské spisovatelky velmi vážil, George Sandová vstoupila do literatury v době Dostojevského mládí. Na základě vzpomínek spisovatele lze soudit, že její novelu *Uprchlík* četl, když mu bylo asi 16 let.⁷⁶ I když Sandovou Senkovskij a Bulgarin kritizovali a zesměšňovali, Dostojevského uchvátila především její originalita a upřímnost: „[...] женщины всего мира должны теперь надеть по ней траур, потому что умерла одна из самых высших и прекрасных их представительниц и, кроме того, женщина почти небывалая по силе ума и таланта – имя, ставшее историческим, имя, которому не суждено забыться и исчезнуть среди европейского человечества.“⁷⁷ Román *Jana* (franc. orig. *Jeanne*, 1844) byl podle Dostojevského geniální.

Části, jež jsou věnovány vzpomínkám na spisovatele, mají charakter střípků portrétu s esejistickými prvky, přičemž dominuje Dostojevského vztah k dané osobnosti. Nejdelší a nejucelenější je vzpomínka na Nikolaje Někrasova, což může být důsledkem zlepšení vztahů mezi spisovateli. Ve všech vzpomínkách na spisovatele sehrává důležitou roli citová angažovanost. Ve vzpomínce na Bělinského se – zejména zamlžováním souvislostí, poukázáním na marginální satirického charakteru, jež na druhé straně čtenáře zaujmou; později v esejích z roku 1876 konstatování o názorovém přerodu Bělinského – projevuje ambivalentní vztah Dostojevského ke kritikovi. Dostojevskij obdivuje Gercena a jeho život za hranicemi, protože sám by za hranicemi jako emigrant, bez kontaktu s Ruskem a ruským lidem, žít nedokázal.⁷⁸ V souvislosti se zmizením Černyševského vyjadřuje svoji obavu a s osudem kritika soucítí.

Do *Deníku spisovatele* Dostojevskij vložil dvě důležité vzpomínky vážící se k rodinnému kruhu: vzpomínku z dětství, z něž je nejvýraznější vzpomínka

74 Vzpomínka na George Sandovou se skládá ze dvou částí: I. *Smrt George Sandové* (rus. orig. *Смерть Жорж Занда*); II. *Několik slov o George Sandové* (rus. orig. *Несколько слов о Жорж Занде*).

75 George Sandová byla pravděpodobně vzdáleným potomkem českého krále Jiřího z Poděbrad. Pocházela z rodu polského krále a saského kurfiřta Augusta II. Silného, jehož manželkou byla právě dcera Jiřího z Poděbrad, Zdenka Česká. Blíže viz heslo *George Sand*. In: *Ottův slovní naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvacátýdruhý. Rozkošný – Schloppe*. Praha: J. Otto, 1904, s. 592.

76 „Я думаю, так же как и меня, еще юношу, всех поразила тогда эта целомудренная, высочайшая чистота типов и идеалов и скромная прелесть строгого, сдержанного тона рассказа, – и вот этакая-то женщина ходит в панталонах и развратничает!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 33.

77 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 35.

78 Po čtyřech letech v cizině se Dostojevskij toužil vrátit zpátky do Petěrburgu, protože ztrácel inspiraci pro svá díla, tuto inspiraci mu mohl vrátit jenom kontakt s ruským lidem. Společně s manželkou Annou Grigorjevovou a dcerou Ljubov se do Ruska vrátil 8. července 1871. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 217.

na chůvu Aljonu Frolovnu a na staršího bratra Michaila Michajloviče Dostojevského. Zajímavostí je, že o manželce Anně Grigorjevnu a dětech se na stránkách *Deníku spisovatele* Dostojevskij vůbec nezmiňuje. Anna Grigorjevna se nestala prototypem žádné z jeho výrazných ženských postav, jen marginální postavy truchlící ženy z románu *Bratři Karamazovovi*, která mluví o svém žalu ze ztráty dítěte k starci Zosimovi. Tato situace vyplývá podle nás tak trochu z charakteru Anny Grigorjevny – jako Dostojevského manželka byla pro spisovatele vždy oporou, a proto nechtěla vystoupit z jeho stínu.

Vzpomínka z dětství na rodiče, sourozence a chůvu Aljonu Frolovnu se nachází v části *Zmatenost a nepřesnost sporných bodů* (rus. orig. *Сбивчивость и неточность спорных пунктов*).⁷⁹ Na Velikonoce seděly děti s rodiči u večeře a náhle za nimi přišel čeledín Grigorij, že jim téměř shořelo panství. Všichni padli na kolena a začali se modlit. Zdálo se, že rodina spisovatele skončí na mizině, ale chůva dětí Aljona Frolovna jim nabídla všechny své úspory: „*Когда надо вам будет денег, так уж возьмите мою, а мне что, мне не надо... Денег у ней не взяли, обошлись и без того.*“⁸⁰ Nakonec si rodina Dostojevských peníze nemusela půjčit, ale šlechtnost chůvy ocenila. Uvedená vzpomínka se v *Deníku spisovatele* objevuje jako emotivní argument in margine současné situace. Jde zároveň o jedinou vzpomínku na Aljonu Frolovnu umístěnou v *Deníku spisovatele*.

Dojemnou je Dostojevského vzpomínka na bratra Michaila Michajloviče s názvem *Na obranu mrtvého* (rus. orig. *За умершего*)⁸¹. Dostojevskij reaguje na historiku z časopisu *Nová doba* (rus. orig. *Новое время*), která pošpinila památku jeho zesnulého bratra. Michail Michajlovič Dostojevskij, zakladatel časopisů *Čas a Epocha*, jistěmu Ščapovovi údajně nevyplácel honorář. Dostojevskij se ale domníval, že celá situace je nedorozumění: v daném období se časopisům *Čas a Epocha* dobře dařilo, a proto jeho bratr neměl důvod sporný honorář nevyplatit.⁸²

Dostojevskij zdůrazňuje, že jeho bratr byl čestným člověkem. Nebyl členem kroužku Petraševského a ani Durovova kroužku. Večery u Petraševského však navštěvoval, protože si půjčoval knihy z jeho knihovny. Michail Michajlovič si vážil Fouriera a jeho díla podrobně studoval. Když se zjistilo, že je fourieristou, byl dva měsíce vězněn v Petropavlovské pevnosti. V průběhu těchto dvou měsíců mohl

79 *Deník spisovatele* za duben 1876, I. kapitola, III. část. Obsah kapitoly je následující: I. *Ideály stojatého vegetativního života. Kulaci a hrobaři obcíny. Panští popoháněči Ruska* (rus. orig. *Идеалы растительной стоячей жизни. Кулаки и мироеды. Высшие господа, подгоняющие Россию*), II. *Kulturní nymandí. Romatení lidé* (rus. orig. *Культурные тивники. Повредившиеся люди*), III. *Zmatenost a nepřesnost sporných bodů* (rus. orig. *Сбивчивость и неточность спорных пунктов*), IV. *Jak lidumilní Švýcaři osvobodili ruského tužika* (rus. orig. *Благотельный швейцар, освобождающий русского тузика*).

80 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Правда, 1981, s. 112.

81 *Deník spisovatele* za duben 1876, II. kapitola, IV. část.

82 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Правда, 1981, s. 132–135.

nejednou vypovídat proti petraševcům a osvobodit se, ale neudělal to, i když se bál o svou rodinu – ženu a dvě děti. To podle Dostojevského vypovídá o jeho skutečném charakteru.⁸³

Jak jsme již uvedli, Dostojevského vzpomínka na bratra vznikla spontánně, jako reakce na článek z časopisu. Nachází se v závěru druhé kapitoly dubnového čísla *Deníku spisovatele*, bez souvislostí s předchozími částmi – s tematikou politické situace, vnímání Ruska v Evropě, úlohy Ruska v budoucnu nebo spiritismu.⁸⁴ Samotnou pasáž dotýkající se památky Michaila Michajloviče spisovatel v *Deníku* přímo cituje. Dostojevského vzpomínka na zemřelého bratra svým charakterem přechází do apologie, což můžeme pozorovat ve využití argumentace. Dostojevskij odmítá obvinění vznesená na osobu Michaila Michajloviče, obhájuje bratrův charakter, jenž se projevil ve vězení v Petropavlovské pevnosti. Část věnovaná spisovatelově bratrovi je z celé druhé části dubnového vydání *Deníku spisovatele* tou nejsubjektivnější.

Další skupinou námi vymezených vzpomínek jsou vzpomínky na důležité okamžiky v životě Dostojevského, k nimž je možné řadit vzpomínku na setkání Dostojevského s manželkami děkabristů na cestě do káznice, dvojí reminiscenci z povídky *Mužik Marej* a vzpomínku na utrpení vězňů v káznici. Vzpomínky na důležité okamžiky v životě F. M. Dostojevského mají v *Deníku spisovatele* charakter drobné epizody, črty, jsou integrovány nejen do pomezního žánru – eseje (*Lidé zaslých časů*), ale také do uměleckého žánru – povídky (*Mužik Marej*).

Vzpomínku na setkání s ženami děkabristů je možné nalézt v závěru části *Lidé zaslých časů* (rus. orig. *Старые люди*)⁸⁵ v souvislosti s Bělinského ateismem. Samotné setkání se odehrálo v roce 1850, 23 let před publikací vzpomínky v *Deníku spisovatele*, a trvalo asi hodinu. Pro Dostojevského mělo toto setkání velký význam, protože od žen děkabristů dostal *Evangelium*, které měl pod polštářem a četl jej v káznici celé čtyři roky. Jednoho trestance podle něho naučil i číst. Již v této části spisovatel naznačuje, že se k letům prožitým na nucených pracích ještě vrátí: „*Четыре года каторги была длинная школа; я имел время убедиться... Теперь*

83 V *Deníku spisovatele* je uvedeno následující: „*брат же, попав в крепость, оставил на квартире испуганную жену свою и трех детей, из которых старшему тогда было всего 7 лет, и вдобавок без копейки денег. Брат мой нежно и горячо любил детей своих, и воображаю, что перенес он в эти два месяца! Между тем он не дал никаких показаний, которые бы могли компрометировать других, с целью облегчить тем собственную участь [...].“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876 год. Январь – апрель. Ленинград: Правда, 1981, s. 135.*

84 Druhá kapitola dubnového čísla *Deníku spisovatele* z roku 1876 pozůstává z následovných částí: I. *Пár poznámek k politickým otázkám* (rus. orig. *Нечто о политических вопросах*), II. *Milovník paradoxů* (rus. orig. *Парадоксалит*), III. *Zase jenom slůvko o spiritismu* (rus. orig. *Опять только одно словцо о спиритизме*), IV. *Na obranu mrtvého* (rus. orig. *За умершего*).

85 *Deník spisovatele* za rok 1873, II. část.

именно об этом хотелось бы поговорить.”⁸⁶ Dostojevskij se ve své vzpomínce zaměřuje na *Evangelium*, jež mělo pro jeho duševní přerod klíčový význam. Podrobnosti ze setkání jako například jména dalších trestanců, žen děkabristů nebo bližší okolnosti jeho duševního přerodu již neuvádí, což může být důsledkem delšího časového odstupu od uskutečnění události.

Charakter dvojí reminiscenci má povídka *Mužik Marej* (rus. orig. *Мужик Марей*)⁸⁷, kterou Dostojevskij vložil do únorového vydání *Deníku spisovatele* z roku 1876. První vzpomínka autora se vztahuje k období prožitému na nucených pracích. O životě vězňů odsouzených k nuceným pracím se spisovatel dosud nikde veřejně nevyjadřoval. Svůj román *Zápisky z Mrtvého domu* stylizoval jako zápisky vymyšlené postavy, postavy trestance, který údajně zavraždil svou manželku. Dostojevskij poukazuje na to, že publikací tohoto románu jej začali čtenáři ztotožňovat s postavou Alexandra Gorjančikova. Objevují se dokonce i názory, že byl odsouzen na nucené práce za vraždu své manželky.

Dostojevskij nicméně své odsouzení na nucené práce vnímal jako spravedlivý a zasloužený trest. Fyzická muka byla pro něj jakoby katarze a život na Sibiři novým začátkem. Fyzický trest a trest v podobě výčitek svědomí proto spisovatel vnímal jako cestu, kterou by si měl projít každý zločinec, aby dospěl ke katarzi. Odmítá absolutizaci vlivu prostředí na konání zločince, a naopak akcentuje odpovědnost člověka za vlastní činy, protože věřil ve vítězství dobra nad zlem v duši zločince.⁸⁸ Tento přístup zdůrazňuje v analýzách soudních případů, které se v jeho *Deníku spisovatele* nacházejí.

Druhá vzpomínka se váže k období, když bylo spisovateli devět let. Dostojevskij se jako malý chlapec procházel nedaleko lesa, když najednou uslyšel výkřik: Vlk! Vlk! Ze strachu běžel na pole za mužem jménem Marej. Ten chlapce pohladil po tváři a utěšil ho, že se nemusí žádného vlka bát. Dostojevskij si později uvědomil, že to byla jen dětská halucinace. Marej na chlapce dohlédl, aby se nebál, než se vrátí domů. V trestaneckém táboře si Dostojevskij vzpomněl na laskavého nevolníka Mareje a usoudil, že Konstantin Aksakov měl na mysli právě takové situace, když se vyjadřoval ke kultivovanosti obyčejného ruského lidu.

Dostojevskij spojil dvě vzpomínky, které od sebe dělí dvacet let, dětství a dospělost, do jedné povídky. Jaké místo zaujímají tyto vzpomínky z povídky *Mužik Marej* v únorovém čísle *Deníku* a v celém *Deníku spisovatele*? Jakou funkci mají? V únorovém čísle se dominantním tématem stává téma lásky a porozumění ruskému lidu. Dostojevskij uvedené téma nejdříve pohledem na ruskou společnost jen naznačuje, v další části podrobněji rozvádí, nakonec akcentuje vzpomínku

86 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1989, s. 12.

87 *Deník spisovatele* za únor 1876, I. kapitola, III. část.

88 Dostojevskij byl zatčen a vězněn pro tzv. politický zločin. Svě dřívější názory však později zavrhl, odtud pochází Dostojevského označení sebe jako zločince.

z povídky *Mužik Marej*. V březnovém vydání *Deníku spisovatele* Dostojevskij uvádí reakce na únorové číslo: do *Deníku* vložil dopis pana Gammy jakožto odezvu na vlastní slova o ruském lidu. Dostojevskij brání svůj idealismus a zdůrazňováním potřeby mít ideály vidí pro lidstvo šanci posunout se kupředu.

Případ týrání dítěte vyvolá u Dostojevského vzpomínku na týrání vězňů v káznici. V části *Plody* (rus. orig. *Ягоды*)⁸⁹ Dostojevskij uvádí, jak dozorcové vězně bili lískovým proutím, až si pak týden nemohli ani sednout. Jde o vzpomínku, kterou vyvolala analogie daných jevů.

Zvláště je vhodné vymezit vzpomínky na místa, tedy ty vzpomínky, které jsou spjaty s určitým toposem. Přesněji se jedná o vzpomínky, které se vážou k lázeňskému městu Ems a k Florencii. V části *Vycestování za hranice* (rus. orig. *Выезд за границу*)⁹⁰ spisovatel jenom krátce informoval čtenáře, že do zahraničí vycestoval z důvodu léčení. V části *Co pomáhá v lázních: léčivé vody anebo bonton* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон*)⁹¹ nepopisuje město Ems, ale davy bohatých lidí, svou samotu mezi lidmi a nahodilé setkání s paradoxalistou. O pobytu Dostojevského v Emsu se zmiňuje také Anna Grigorjevna ve *Vzpomínkách*. Pobyt v lázních Dostojevskému pomohl, protože epileptické záchvaty měl po návratu zřídka.

Vzpomínku umístěnou v části *Piccola bestia*⁹² vyvolala napjatá společenská situace. Dostojevskij vzpomíná na léto strávené v Itálii ve Florencii. Služebné tehdy viděly v Dostojevského pokoji pavouka tarantuli, kterou se jim podařilo najít až druhý den. Přes noc se spisovateli zdály špatné sny. Tarantuli, jež způsobila jeho neklid, autor srovnává s palčivou východní otázkou, s níž „забежала в Европу кака-я-то piccola bestia и мешает успокоиться всем добрым людям, всем любящим мир, человечество [...]“⁹³. Tuto vzpomínku spisovatele vyvolala tehdejší společenská situace, což svědčí o propojenosti, „dialogu“ minulosti a přítomnosti v *Deníku spisovatele*.

Drobné reminiscence je možné nalézt především v první a druhé fázi vydávání *Deníku spisovatele*, v letech 1873–1874, 1876–1877. Jde o vzpomínky autobiografického charakteru, v nichž autor píše o dětství nebo o zajímavých okamžicích, které si připomíná v důsledku společenských událostí. Tyto vzpomínky mající charakter krátkého příběhu až mikropříběhu představují součást publicistiky nebo delších esejí. Radíme k nim vzpomínku na chlapce z dětství, týrání kobyly nebo žalobu.

89 *Deník spisovatele* za únor 1876, II. kapitola, IV. část.

90 *Deník spisovatele* za rok 1876, červenec – srpen, I. kapitola, I. část.

91 *Deník spisovatele* za rok 1876, červenec – srpen, IV. kapitola, I. část.

92 *Deník spisovatele* za rok 1876, září, I. kapitola, I. část.

93 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 107.

S obdobím dětství souvisí vzpomínka z části *Plody* (rus. orig. *Ягодки*)⁹⁴, kdy autor vzpomíná na chlapce, který týral zvířata. Když si připomeneme charakteristiku postavy Smerďakova z románu *Bratři Karamazovovi*, uvidíme společné rysy chlapce a Smerďakova. Podle nás se zejména tento chlapec ze vzpomínek autora stal prototypem postavy, která se považuje za deformovanou emanaci nebo možný důsledek ideje Ivana Karamazova⁹⁵.

Další důležitou vzpomínkou z dětství nacházející se v *Deníku spisovatele* je vzpomínka na týrání kobylky v části *Ruský spolek pro ochranu zvířat. Polní myslivec. „Pálení“*. *Posedlost zkažeností a Vorobjov. Od začátku anebo od konce? (rus. orig. Российское общество покровительства животным. Фельдбегеръ. Зеленовина. Зуд разврата и Воробьев. С конца или с начала?)*⁹⁶. Oslava výročí vzniku ruského spolku pro ochranu zvířat přiměla spisovatele k zamyšlení nad různými případy týrání, jež se v Rusku staly. Jako příklad uvádí vzpomínku z dětství: když bylo Dostojevskému 15 let, cestoval společně se starším bratrem a otcem z Moskvy do Petěrburgu. Společně se stali svědky situace, kdy opilý kurýr bil kočího a ten mlátil koně. Na Dostojevského tento zážitek silně zapůsobil a v *Deníku* uvádí: „*Эта отвратительная картинка осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь. Я никогда не мог забыть фельдбегеря и многое позорное и жестокое в русском народе*“⁹⁷. Tato drobná vzpomínka je důkazem toho, že si Dostojevskij nedostatky ruského lidu dobře uvědomoval a nevnímal ho vždy idealizovaně.⁹⁸ Příčinu vzniku zla v duši člověka vidí v alkoholismu, kurýr pije vodku, bije kočího, který mlátí koně, později podle Dostojevského možná i svou manželku. Aby se odstranilo násilí na lidech i člověku, je podle spisovatele potřeba začít od začátku a odstranit závislost na alkoholu, čímž se zabrání násilí na lidech i zvířatech. Dostojevskij nazývá svou vzpomínku směšnou historkou, anekdotou „*Анекдот этот случился со мной уже слишком давно [...]*“⁹⁹; o žádnou

94 *Deník spisovatele* za únor 1876, II. kapitola, IV. část.

95 Srov. ČERVENĀK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímání o Velkom Inkvizitorovi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 36–37.

96 *Deník spisovatele* za leden 1876, III. kapitola, I. část.

97 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

98 O důsledcích alkoholismu Dostojevskij dále uvádí: „*Пьяному не до сострадания к животным, пьяный бросает жену и детей своих. Пьяный муж пришел к жене, которую бросил и не кормил с детьми много месяцев, и потребовал водки, и стал бить ее [...] несчастная каторжная работница [...] не знавшая чем детей прокормить, схватила нож и пырнула его ножом. Это случилось недавно, и ее будут судить [...] Ведь иссякает народная сила, гложет источник будущих богатств, беднеет ум и развитие, – и что вынесут в уме и сердце своем современные дети народа, выросшие в скверне отцов своих?*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29. Idealismus spisovatele se však projevoval v tom, že nedostatky ruského lidu častokrát omlouval. Z lidu odvozoval také krásu celé ruské literatury.

99 „*Анекдот этот случился со мной уже слишком давно, в мое доисторическое, так сказать, время, а именно в тридцать седьмом году, когда мне было всего лишь около пятнадцати лет от роду, по дороге*

anekdotu, tedy krátký humorný příběh s pointou na konci, se přitom nejedná. Vzpomínka je součástí eseje na téma alkoholismu.

V tvorbě Dostojevského sehrává epizoda týrání koně důležitou roli, jako motiv se objevila v románu *Zločin a trest*. Raskolnikovovi se zdá sen o týrání kobyly, jenž ho varuje před spácháním vraždy. Z hlediska trinaritní kompozice románu (příprava na vraždu – vražda – důsledky vraždy) se tento sen objevuje v první části románu. Jedině tento sen je propojen s biografií autora. Sny v románu nazval Andrej Červeňák ve své monografii *Dostojevského sny „navigátori katarzie“*¹⁰⁰. Sen o týrání kobyly představuje hlas svědomí Rodiona Raskolnikova a je důkazem toho, že Raskolnikov byl schopen rozpoznat dobro od zla. Z filozofického hlediska v jeho snu dobré (dětské) srdce protestuje proti logice zlého (dospělého) rozumu, jenž chce spáchat zločin. Sen Raskolnikova Červeňák interpretuje jako anticipaci budoucího přežívání; impulz, jenž v postavě aktivoval odpor proti zlu, smrti a destrukci.¹⁰¹ Je nutné zdůraznit, že spojitost snu Rodiona Raskolnikova s biografií Dostojevského můžeme vidět na základě *Deníku spisovatele*, jenž v této souvislosti slouží jako klíč k hlubší interpretaci motivu snu v románu.

V souvislosti s případem Kronenberga, v části *Pár slov o advokátech vůbec. Mé naivní a laické představy. Pár slov o talentech vůbec i zvláště* (rus. orig. *Нечто о адвокатах вообще. Мои наивные необразованные предположения*)¹⁰² Dostojevskij vzpomíná na nepříjemnou situaci, když na něj byla podána žaloba, protože zveřejnil zprávu, která mohla být zveřejněna jen se souhlasem ministra dvora. Spisovatel zaplatil pokutu 25 rublů a odseděl si dva dny na strážnici na Senném náměstí. I když si byl spisovatel vědom své viny, jeho advokát ho přesvědčoval o opaku. Opět jde o krátkou reminiscenci, kterou chtěl Dostojevskij poukázat na nedůvěru vůči soudnímu systému, především na přízpusobování si pravdy ze strany advokátů.

из Москвы в Петербург. “ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876 год. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 27.

100 ČERVENĚÁK, A.: *Dostojevského sny. Eseje a štúdie o snoch a Dostojevskom*. Pezinok: Agentúra Fischer, 1999, s. 152.

101 Srov. ČERVENĚÁK, A.: *Dostojevského sny. Eseje a štúdie o snoch a Dostojevskom*. Pezinok: Agentúra Fischer, 1999, s. 99–102.

102 *Deník spisovatele* za únor 1876, II. kapitola, II. část.

5.2.4 Poetika dopisu

„*Napsat předmluvu je stejně těžké jako napsat dopis.*“¹⁰³

Při pohledu na tvorbu Fjodora Michajloviče Dostojevského, dopis v ní vystupuje v různých podobách: v korespondenci spisovatele jako autentické svědectví o životě spisovatele, v epistulárním románu nebo povídce jako „fiktivní“ svědectví o životě drobných lidí v Petěrburgu, v *Deníku spisovatele* jako svědectví komunikace se čtenářem. Kdekoliv se u Dostojevského dopis objeví, nabývá svůj specifický tvar a funkci.

Dopis neboli list se společně s romány, novely nebo povídkami s autobiografickými prvky, také s memoáry, deníky, deníkovými zápisky nebo esejemi, řadí do skupiny autobiografických žánrů. V závislosti na stylizaci rozlišuje Libor Pavera dva základní typy dopisů, jejichž hranice je plynulá: list-svědectví a list literární. Jako zvláštní případ jsou vymezeny fiktivní dopisy, které představují součást uměleckého díla (např. epistulární román, dopis integrovaný v románu, novele, povídce, dramatu a dalších).¹⁰⁴

Umění psát dopis má přitom dlouhou tradici sahající až do antiky. Psaní dopisů, většinou fiktivních, bylo vyučovacím předmětem v řečnických školách. K nejvýznamnějším listům období antiky patří Horatiův list *Pisonům* (lat. orig. *Ad Pisones*) pojednávající o básnictví. Je adresován otci a dvěma synům¹⁰⁵ Pisonovým, jež patřili ke známé římské rodině; Ovidiovy listy z vyhnanství *Listy z Pontu* (lat. orig. *Epistulae ex Ponto*), jimiž se obracel k veřejnosti, jeho listy tvořící sbírku *Listy Heroín* (lat. orig. *Heroides*) však již představují literární fikci.¹⁰⁶

Zájem o dopisy pokračoval i v následujících obdobích, snad nejvíce se tento žánr rozvíjí ve středověku, v humanismu a renesanci, v baroku, klasicismu a sentimentalismu. Zejména v období sentimentalismu dochází k propojení dopisu a cestopisu. V ruské literatuře se objevuje dílo N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (rus. orig. *Письма русского путешественника*, 1791), jehož žánr Ivo Pospíšil definoval jako tzv. epistulární sentimentalistický cestopis, dílo znamenající díky své syntetické struktuře důležitý mezník ve vývoji několika žánrů – románu, cestopisu, ale i deníku.¹⁰⁷ K propojení dopisu s žánrem, který Josef Hrabák označil

103 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966, s. 129.

104 Srov. PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 82–83. Autor hesla – Libor Pavera.

105 Horatius zde oslovuje oba bratry, z nichž mladší se pokoušel o básnickou tvorbu, proto lze soudit, že byl i hlavním adresátem.

106 Srov. PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 83. Autor hesla – Libor Pavera.

107 U Karamzina Ivo Pospíšil vyzdvihuje především originalitu a snahu odpoutat se od západoevropských modelů, což se projevilo v syntéze žánrů a nakonec se stalo důležitým mezníkem ve formování

za nejproduktivnější a Ivo Pospíšil za nejméně frekventovanější – románu – dochází také v 18. století. Vznikají romány anglického spisovatele S. Richardsona *Pamela* (1740), *Clarissa* (1748), *Sir Charles Grandison* (1753); román J. J. Rousseaua *Julie aneb Nová Heloisa* (1761), později román J. W. Goetha *Utrpení mladého Werthera* (1774); založené na perspektivě výměny dopisů mezi dvěma postavami: postavy si píší dopisy, v nichž se vzájemně svěčují se svým osudem; nebo vypravěč své dopisy adresuje fiktivnímu vydavateli. Román *Nebezpečné známosti*, jenž napsal francouzský důstojník Ch. de Laclos, je však založen na jiném principu. Dopisy si píše více postav, jejichž osudy se vzájemně prolínají. Stejná situace je v dopisech řešena z pohledu více postav, což způsobuje, že na charakter postav můžeme nahlížet z více perspektiv.¹⁰⁸

Zájem o dopis – stylizovaný i psaný jako svědectví o událostech (historických, politických, osobních) – přetrval dodnes. Svědčí o tom korespondence spisovatelů vydaná v posledních letech¹⁰⁹, dodnes se objevují epistolární romány, novely, jako i další díla, jejichž součástí se stává autentická výpověď obsažená v dopisu.

Jak prozrazují již úvodní slova této části, Dostojevskij dopisy nerad psal. Uznával hlavně pracovní korespondenci: „*Письма можно только писать деловые, к людям, с которыми в сердечных отношениях не состоишь.*“¹¹⁰ Ve své korespondenci musel častokrát žádat své přátele o peníze, ponižovat se před věřiteli, prosit o prodloužení termínů na splácení dluhů. Musel opatrně vybírat slova, aby na adresáta dokázala zapůsobit, ovlivnit, přesvědčit.

Korespondence spisovatele však nezahrnuje jen dopisy nadřazeným nebo věřitelům, ale také jeho dopisy rodině a přátelům. Dochovala se bohatá korespondence s jeho druhou manželkou, Annou Grigorjevnuou, se starším bratrem Michailem, mladším Andrejem, s neteří Sofii Ivanovovou; a také s přáteli, mezi které pat-

ruského románu. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 89.

108 HRABÁK, J.: *Čtení o románu*. Praha: SPN, s. 171.

109 Korespondence představuje jeden z nejdůležitějších pramenů poznání spisovatelských osobností. Četná vydání korespondence se objevují zejména v posledních letech. V Rusku například vychází v roce 2012 korespondence Michaila Bulgakova a jeho manželky Jeleny Sergejevny, která se stala součástí deníkových zápisů manželů; v Polsku se čtenářské oblíbené též dopisy manželů Anny a Jaroslawa Iwaskiewiczze vydané v roce 2012 a 2014, *Listy do ženy* Stanisława Ignacy Witkiewiczze nebo také korespondence Czesława Miłosze a Witolda Gombrowicze publikovaná v roce 2015. Viz BULGAKOV, M. – BULGAKOVOVÁ, J. S.: *Deníky Mistra a Markétky*. Praha: Academia, 2013. 588 s. ISBN 978-80-200-2323-0; IWASKIEWICZ, A. – IWASKIEWICZ, J.: *Listy 1922–1926. Tom I*. Czytelnik, 2012. 614 s. ISBN 978-83-07-03257-3; IWASKIEWICZ, A. – IWASKIEWICZ, J.: *Listy 1927–1931. Tom II*. Warszawa: Czytelnik, 2012. 576 s. ISBN 978-83-07-03275-7; IWASKIEWICZ, A. – IWASKIEWICZ, J.: *Listy 1932 – 1939. Tom III*. Warszawa: Czytelnik, 2014. 978 s. ISBN 978-83-07-03294-8; WITKIEWICZ, S. I.: *Listy do ženy (1923–1927)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2015. 504 s. ISBN 978-8364-822-35-3; MIŁOSZ, C. – GOMBROWICZ, W.: *Konfrontacje*. Warszawa: Zeszyty Literackie, 2015. 258 s. ISBN 978-83-646-4821-2.

110 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать девятый. Книга первая. Письма 1869–1874*. Ленинград: Наука, 1986, s. 135.

řili například doktor S. D. Janovskij¹¹¹, baron A. J. Wrangel¹¹², kritik A. N. Majkov nebo filozof a básník V. S. Solovjov a další. Za zmínku stojí, že Dostojevskij měl přátele, nepřátele, ale i pseudo-přátele – osoby, které se tvářili jako přátelé, ale po spisovatelově smrti ho začali pomlouvat, jako například N. N. Strachov.

To, co Dostojevskému opravdu chybělo, byl čas a peníze. Trápilo ho, že neměl dostatek času na vyřízení svých děl, a proto svou situaci srovnával se spisovateli, kteří měli díky šlechtickému původu ideální podmínky pro psaní svých děl; na toto téma Dostojevskij nejednou žertoval: „Я убежден, что ни один из литераторов наших, бывших и живущих, не писал под такими условиями, под которыми я постоянно пишу, Тургенев умер бы от одной мысли.“¹¹³ Spory o peníze měl Dostojevskij nejdříve s vlastním otcem, později s P. A. Karepinem, manželem své sestry Varvary, který se stal po smrti otce poručníkem mladších dětí. Když Karepin omezil Dostojevského výdaje, docházelo k nepříjemným situacím. Peníze vyvolávali u Dostojevského ještě další pocit, pocit strachu.¹¹⁴ Když pohlédneme na spisovatelovu tvorbu, otázku peněz řeší většina jeho postav.¹¹⁵

I když spisovatel dopisy psal nerad, využíval je ve své tvorbě. Například dopis představuje součást novely *Chudí lidé* a povídky *Román v devíti dopisech*. Epistolární novela *Chudí lidé* (rus. orig. *Бедные люди*, 1846) byla Dostojevského prvotinou, ale ne prvním publikovaným dílem¹¹⁶. Ve srovnání s další tvorbou spisovatele, například s románem *Zločin a trest* nebo *Hráč*, které mu pomáhala přepsat stenografka a později manželka Anna Grigorjevna Snitkinová; na *Deník spisovatele* měl Dostojevskij více času, mohl ho psát relativně v klidu a propracovat po všech stránkách.

111 Stěpan Dmitrijevič Janovskij (1815–1897) byl Dostojevského osobním lékařem a zároveň blízkým přítelem. Ve svých vzpomínkách publikovaných v dubnu 1885 v *Ruském vestníku* se Janovskij mimo jiné zmiňuje také o epilepsii spisovatele.

112 S Alexandrem Jegorovičem Wranglem (1833–1915) se Dostojevskij seznámil v Semipalatinsku v roce 1854, kam Wrangel přišel jako nový prokurátor. Se spisovatelem jej pojilo upřímné přátelství, snažil se například Dostojevskému pomoci v době, kdy měl finanční problémy.

113 Dopis snoubence Anně Vasiljevně Korvin-Krjukovské, 17. červen 1866. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Ленинград: Наука, 1985, s. 160.

114 Známostou je příhoda, která se váže k Dostojevského návštěvě Vilna. Když se spisovatel se svou manželkou Annou Grigorjevnu rozhodl jít do kostela, při odchodu je hoteliér upozornil na to, aby si dali větší pozor na osobní věci, protože přes noc se v hotelu nebude zdržovat žádný ze zaměstnanců. Dostojevskij vzal toto upozornění natolik vážně, že dveře do pokoje zatarasil kufry, dokonce i nábytkem. Srov. VENCLOVA, T.: *Wilno. Przewodnik biograficzny*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2013, s. 165.

115 V charakteru Dostojevského postav pozorujeme zvláštní ambivalenci: na jedné straně touhu shromáždit co nejvíce peněz (Arkadij Dolgorukij), vášeň z výhry v ruletě (Alexej); ale na straně druhé nenávisť a pohrdání penězi (Raskolnikov).

116 Před tím, než se Dostojevskij začal věnovat literární tvorbě, překládal z francouzské (Balzac, Hugo) a německé literatury (Schiller, Goethe). Jeho prvním publikovaným textem byl překlad románu Honoré de Balzaca *Evženie Grandetová* uveřejněný v roce 1844. V dané souvislosti je znám i jeho záměr vydat souborné dílo Friedricha Schillera.

Specifikum Dostojevského románu spočívá v tom, že korespondence probíhá mezi postarším úředníkem Makarem Děvuškinem a Vareňkou Dobrosjolovovou; dvěma lidmi, které spojuje láska, ale beznadějně rozděluje zlá materiální situace. Pro hrdiny románu dopisy představují způsob, jimž se vzájemně podporují, znamenají pro ně naděje na společný život, i když velmi malou. Jejich korespondence začíná *in medias res*, první dopis Makara Děvuškina v románu však není jeho prvním dopisem Vareňce. Korespondence postav končí, když je Vareňka nucena vzít si za manžela statkáře Bykova.

Okolní svět vnímáme jenom z perspektivy hlavních postav, jakých žilo v Petěrburgu 40. let 19. století hodně.¹¹⁷ Píší si dopisy v závislosti od situace a podnětů i vícekrát za den. Jejich románová korespondence začíná na jaře 8. dubna dopisem Makara Děvuškina Vareňce, přičemž paralelu jarní přírody a lásky nacházíme hned v jeho prvním dopisu. Tato paralela jara a romantického vidění světa se v románu dále rozvíjí, později přechází k podzimním obrazům chladu, deště, což evokuje smutek, konec korespondence, konec lásky. Korespondence hrdinů končí 30. září na podzim téhož roku dopisem Vareňky a již nedatovanou odpovědí Makara Děvuškina.

Dostojevskij v románu využil formu dopisu, protože dopisy umocňují bohatý duševní svět postav. Na druhé straně dopisy znamenají také odstup, vzdálenost mezi odesílatelem a adresátem, nemožnost setkání a v konečném důsledku tragédii. Do popředí vystupuje binární vidění světa neboli binární opozice, která je zejména využitím formy dopisu tím více akcentována: jde o dopisy dvou lidí, muže a ženy, konkrétně staršího muže a mladé ženy, dívky; prolínající se obrazy bohatství a chudoby, dobra i zla, radosti i smutku ze života v Petěrburgu, ale i v duších hrdinů samotných. Dodejme, že trinarita vidění, polyfonie (termín M. M. Bachtina) se v tvorbě Dostojevského projevuje později nejvíc v románu *Bratři Karamazovovi*.

Kromě novely *Chudí lidé* Dostojevskij napsal ve formě dopisů ještě *Román v devíti dopisech* (rus. orig. *Роман в девяти письмах*, 1847). Autor své dílo nazval románem, z hlediska žánru dílo však představuje kratší povídku. Podobný postup u Dostojevského je zřejmý i v novele *Dvojník*, k níž autor připojil podtitul *Petrohradská poéma*; nebo například u N. V. Gogola, který svůj román *Mrtvé duše* pojmenoval rovněž poérou.

Román v devíti dopisech se nachází na okraji zájmu badatelů, přesto má však v tvorbě F. M. Dostojevského své místo. Žánrově je povídka spjata s novelou *Chudí lidé*, ideově však odkazuje na *Dvojníka*, protože zachycuje soupeření dvou lidí ve vědomí jednoho člověka. Ve srovnání s novelou *Chudí lidé* se v povídce opět projevuje dualita, dopisy si píšou dva hrdinové – Pjotr Ivanovič a Ivan Petrovič,

117 Ve srovnání s Dostojevským v epistulárním románu polské realistické spisovatelky Elizy Orzeszkové *Maria* (1877) se rozvíjí korespondence mezi více postavami. Je tím vytvořena polyfonie, která dílo objektivizuje.

ale na rozdíl od Dostojevského prvotiny, jde o dva muže, přátele, kteří se ocitají v nepřijemné situaci. Na rozdíl od *Chudých lidí* autor využil formu dopisů na malé ploše, což z našeho pohledu způsobilo i změnu jejich funkce: z psychologizace postav nebo introspektivního zaměření se přesouvá na vykreslení vnější atmosféry, extrospektivního světa a vztahů. Forma dopisů navíc akcentuje neschopnost hrdinů komunikovat mezi sebou a tím si vyjasnit nedorozumění, které mezi nimi vzniklo. Povídka sestává celkově z devíti dopisů. Jak jejich počet, tak i struktura dopisů 3 + 3 + 3 může odkazovat na symboliku tří a představovat náznak trinity.¹¹⁸

V *Deníku spisovatele* se dopis stává prostředkem komunikace mezi Dostojevským a čtenářem. Na jedné straně spisovatel vybírá témata a vyjadřuje se k problematice, která čtenáře zajímá; na straně druhé, čtenáři chtějí poznat názor spisovatele o dané problematice. Z hlediska charakteru vymezujeme v *Deníku spisovatele* dva typy dopisů, a to dopisy implicitní a explicitní. Tzv. implicitní dopis je na stránkách *Deníku* autorem pouze zmíněn, aniž by Dostojevskij uváděl jeho text. Zmínka o dopisu způsobí změnu aktuálního nebo následujícího čísla *Deníku spisovatele*. Například v roce 1877 Dostojevskij obdržel dopis od Viktora Fokijeviče Solovjova, obyčejného člověka, rolníka, který požádal a to, aby v *Deníku* byl za cizojazyčnými frázemi vždy uveden překlad do ruštiny; spisovatele také požádal o informace o zdravotním stavu básníka Někrasova. Dostojevskij čtenáři vyhověl a od následujícího čísla uváděl ruský překlad, navíc informoval o stavu poety.

Pod explicitním typem dopisu rozumíme úryvek nebo celý dopis čtenáře vložený do *Deníku spisovatele*. Například anonymní dopis, jenž se objevuje v části „Židovská otázka“ (rus. orig. „Еврейскую вопрос“) ¹¹⁹ a který Dostojevského obviňuje z nenávisť vůči Židům. Tento dopis následně Dostojevského přijmul k vyjádření postoje k židovskému etniku. Jak jsme mohli vidět, i korespondence mezi Dostojevským a čtenáři se odrážela ve výsledném charakteru jeho *Deníku spisovatele*.

5.2.5 Žánrové specifikum kritických statí a Dostojevského přístup k literární tvorbě

I když Dostojevskij proslul především díky svým románům a novelám, psaním kritických statí literárněkritické myšlení určitě obohatil. Zaměříme se na tři kritické statě F. M. Dostojevského z *Deníku spisovatele*, na jejichž základě bude definován přístup spisovatele a kritika v jedné osobě k literárnímu artefaktu. Pokusíme se odpovědět na zásadní otázku, jakým způsobem náhledy umělce ovlivňují přístup k dílu.

118 Číslo tři se v povídce *Román v devíti dopisech* opakuje na několika místech: Pjotr Ivanýč se už třetí den pokouší vyjasnit nepřijemnou situaci, Ivan Petrovič je tři měsíce ženatý, nebo třetí den měla jeho teta třetí infarkt.

119 *Deník spisovatele* za březen 1877, II. kapitola, I. část.

Český estetik a filozof Josef Durdík ve své stati *Obrana kritiky* uvádí: „*Kritik jest idealisovaný posluchač; on vznáší se mezi umělcem, jenž tvoří, a mezi oním obecnstvem, které vnímá naivně, kdežto on myslivě.*“¹²⁰ Jeho slova poukazují na důležitý fakt, a to, jakou roli zastává literární kritik v literární komunikaci. Durdík vnímá kritika jako posuzovatele literárního díla a zároveň zprostředkovatele jeho smyslu mezi autorem a čtenářem a odkazuje tím hned na dvě funkce literární kritiky, funkci zprostředkovatelskou a evaluační. Literární kritik nevnímá dílo naivně, ale přemýšlivě; uvádí ho do kontextu dané národní literatury, disponuje přehledem a odborným potenciálem, jak k dílu přistoupit a metodologicky ho uchopit.

Jedním z nejdůležitějších specifíků ruské literatury zejména v 19. století představovalo propojení literatury s jinými vědními obory, jež se v ruském prostředí etablovaly až ke konci 19. resp. na počátku 20. století. Literatura je tímto způsobem nahrazovala, čímž vyplňovala kromě estetické i další funkce (filozofickou, společenskou, psychologickou aj.). Andrej Červeňák tento jev nazývá tzv. synkretismem nebo syntetičností ruské literatury, kterou v dané souvislosti interpretuje jako filozofickou, etickou, estetickou, sociální a duchovní aktivitou člověka o člověku a pro člověka.¹²¹ Do období fin de siècle byli největšími ruskými filozofy spisovatelé F. M. Dostojevskij a L. N. Tolstoj, etiky byli N. V. Gogol, F. M. Dostojevskij a L. N. Tolstoj, sociology byli revoluční demokraté a narodníci.¹²² Na počátku 20. století byl však tento synkretický přístup odsouzen ruskými formalisty. Na druhé straně nutno zmínit, že toto specifikum najdeme i v jiných národních literaturách: k propojování literatury a filozofie docházelo také ve francouzské literatuře, připomeňme například J. P. Sartra, A. Camuse a dalších; propojování literatury a literární kritiky můžeme vidět i v anglosaském prostředí, například u E. M. Forstera¹²³.

Vraťme se ale zpátky k ruské literatuře. Z literárněvědných subdisciplín se v ruském prostředí nejvíc projevila literární kritika, jména literárních teoretiků a historiků jako například N. I. Greč, I. V. Kirejevskij, A. N. Veselovskij a další jsou ve srovnání s kritikou méně známá.¹²⁴ Literární kritika zpočátku představovala součást spisovatelovy práce, tak vznikají kritické statě A. S. Puškina, M. J. Lermontova, N. A. Někrasova a dalších. Etablovala se až v 40. letech 19. století s nástupem

120 DURDÍK, J.: *Obrana kritiky*. In: BURIÁNEK, F. et al.: *Literární kritika*. Praha: Universita Karlova, 1971, s. 46.

121 Andrej Červeňák používá atribut synkretický také v souvislosti s ruskou literární kritikou, nazýváje ji tzv. synkretickou kritikou. Srov. ČERVEŇÁK, A.: *Zázračno literatury III. Rusistika a slovakistika*. Nitra: VŠPg, 1995, s. 12.

122 Srov. ČERVEŇÁK, A.: *Zázračno literatury III. Rusistika a slovakistika*. Nitra: VŠPg, 1995, s. 11–12.

123 Blíže viz naše stať, v níž je naše pozornost věnována monografii E. M. Forstera *Aspekty románu* (angl. *Aspects of the Novel*, 1927), konkrétně poukazujeme na Forsterovy interpretace románů L. N. Tolstého a F. M. Dostojevského. PAUČOVÁ, L.: *E. M. Forster in margine ruského románu a několik dalších souvislostí*. In: *Slavica litteraria*. 2018, roč. 21, č. 2, s. 83–93.

124 Srov. ČERVEŇÁK, A.: *Zázračno literatury III. Rusistika a slovakistika*. Nitra: VŠPg, 1995, s. 10.

tzv. naturální neboli přirozené školy, kdy se do popředí dostávají literární kritici jako V. G. Bělinskij, N. G. Černyševskij, N. A. Dobroľubov, D. I. Pisarev a další.

V ruské literatuře 19. století najdeme příklady spisovatelů, kteří psali literárněkritické statě, například A. S. Puškin, M. J. Lermontov, N. V. Gogol, I. A. Gončarov,¹²⁵ N. A. Někrasov, F. M. Dostojevskij a další. V kontextu literární kritiky zaujímají jejich práce výjimečné místo, protože nahlížení spisovatele na literární dílo může znamenat odstup a nadhled, s jakým se u literárního kritika setkáváme spíše výjimečně; spisovatel vidí dílo z jiného pohledu, uvádí ho do jiných souvislostí, čímž odhaluje další, kritikou častokrát nedostatečně interpretované dimenze literárního díla.¹²⁶ Rozšíření interpretačních možností literárního díla v literárněkritických pracích spisovatelů proto představuje pro literární kritiku značné obohacení. Na význam kritické činnosti spisovatelů poukazuje V. I. Kulešov slovy: „*Kritické soudy vynikajících spisovatelů mají vždy velký význam a jsou neobyčejně zajímavé. Tvoří neoddělitelnou součást dějin kritiky a znamenají cenný přínos i v nejzralejších stadiích jejího vývoje.*“¹²⁷

Uvedené souvislosti nabízí hned několik otázek: čím byly tyto osobnosti ve své podstatě? Nebo, jinak řečeno, čím byly více – spisovateli nebo filozofy, spisovateli nebo kritiky? Jak teoretické nahlížení na literární dílo ovlivňovalo jejich tvorbu a obráceně; jak umění a přístup spisovatele ovlivnily teoretické názory na dílo? Na tyto otázky se v souvislosti s osobností F. M. Dostojevského pokusíme odpovědět v následujících řádcích.

Dostojevskij patřil k těm spisovatelům, jež se věnovali literárněkritické činnosti pojmí se v jeho případě zejména s působením v časopisech *Čas* (1861–1863) a *Epocha* (1864–1865), jež Dostojevskij vydával společně se starším bratrem Michaiilem Michajlovičem; později publikoval literárněkritické práce v časopisu *Občan* (1872–1879, 1882–1914) a v *Deníku spisovatele* (1873–1874, 1876–1877, 1880, 1881). Na spisovatelovy vlohy v oblasti polemiky a hodnocení literárních děl poukazuje Kulešov následovně: „*Dostojevskij byl obdařen výraznými literárněkritickými a polemickými vlohami.*“¹²⁸

Prvky hodnocení, tzv. marginální kritické poznámky, u Dostojevského najdeme již například v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech* (rus. orig. *Зимние заметки о летних впечатлениях*) z roku 1863. Z ruské literatury se v něm spisovatel vyjadřuje například o Kozmovi Prutkovovi, kterého považuje za skvělého

125 Kritická stať I. A. Gončarova *Milión trápení* patří k základní literárněkritické literatuře o dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu*.

126 Setkáváme se i s opačným případem, a to když se literární kritik věnoval nejdříve umělecké literatuře, například samotný V. G. Bělinskij napsal na začátku své kariéry drama *Dmitrij Kalinin* (1831), které však nebylo přijato pozitivně. Beletrie proto může v dané souvislosti představovat jistý únik od rigorózní vědeckého nahlížení na literární dílo.

127 KULEŠOV, V. I.: *Dějiny ruské kritiky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1988, s. 326.

128 KULEŠOV, V. I.: *Dějiny ruské kritiky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1988, s. 334.

spisovatele: „*Есть у нас теперь один замечательнейший писатель, краса нашего времени, некто Кузьма Прутков.*“¹²⁹ Dále promlouvá o postavě Čackého z dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu*, jenž na konci dramatu z Moskvy nakonec odjíždí.

Podívejme se teď blíže na kritické statě, které Dostojevskij vložil do *Deníku spisovatele*. V první fázi jeho vydávání pozorujeme propojenost *Deníku* a časopisu také v oblasti literárněkritických statí. Dostojevskij si vybírá zejména ta díla, která byla v časopisu publikována, jako například Leskovova povídka *Zapečetěný anděl* nebo poslední tři jednání Kišenského dramatu *Kdo do dna dopívá, dobře mu nebývá*.

Části *Deníku spisovatele*, které byly zároveň ještě rubrikami časopisu *Občan*, jsou kratší než články publikované v *Deníku* jako již svébytném periodiku. Samotné hodnocení díla je krátké, autor prostřednictvím díla přechází k aktuálním tématům – v souvislosti s Leskovem k sektářství a v analýze dramatu Kišenského k problematice alkoholismu. Naopak kritické články ze svébytného *Deníku spisovatele*, například polemika s Avsejenkem nebo analýza Tolstého románu *Anna Kareninová*, se skládají z více částí, jsou komplexnější a bohatší tematicky i žánrově. Nejucelenějšími jsou statě z posledního období, například vzpomínková stať o Někrasovovi a *Řeč o Puškinovi*. Z hlediska žánru mají statě F. M. Dostojevského esejistický základ s přesahem k recenzi (Leskov, Kišenskij), polemice (Avsejenko), vzpomínce (Někrasov) či nekrologu (Sandová).

Dále se zaměříme na tři kritické statě z *Deníku spisovatele* – analýzu Leskovovy povídky, Kišenského dramatu a románu z pera L. N. Tolstého. Analýza povídky Nikolaje Semjonoviče Leskova v části *Zkormoučená tvář* (rus. orig. *Смятенный вид*)¹³⁰ je zároveň prvním kritickým článkem v *Deníku spisovatele*. Povídka *Zapečetěný anděl* (rus. orig. *Запечатленный ангел*) vyšla v *Ruském věstníku*, v té době se mezi čtenáři těšila oblibě, právě proto se o ní Dostojevskij rozhodl napsat.

Dostojevskij kladně hodnotí zejména čtenářsky zajímavý příběh a poutavost vyprávění, konkrétně o zázraku v průběhu štedrovečerní noci. V této souvislosti označuje povídku za příznačnou a zajímavou, na což ve své analýze poukazuje ještě několikrát: „*Очень занимательно рассказано, как одному господину, не совершенно маловажному чиновнику, захотелось сорвать с артели взятку, тысяч в пятнадцать*“¹³¹; nebo na jiném místě: „*Затем началась запутанная и занимательная история о том, как был выкраден этот «Ангел» из собора.*“¹³²

Na druhé straně Dostojevskij negativně hodnotí závěr Leskovovy povídky, jenž označuje doslova za nešťastně zvolený, přičemž jej srovnává se závěrem románové

129 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Художественные произведения*. Ленинград: Наука, 1973, s. 56.

130 *Deník spisovatele* za rok 1873, VII. část.

131 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78*. Ленинград: Наука, 1980, s. 54.

132 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78*. Ленинград: Наука, 1980, s. 55.

kroniky *Duchovenstvo sborového chrámu*: „Но тут автор не удержался и кончил повесть довольно неловко. (К этим неловкостям г-н Лесков способен; вспомним только конец диакона Ахиллы в его «Соборянах».)“¹³³ Dostojevskij pochybuje o pravdivosti popisovaných událostí, i když povídka je údajně založena na skutečných událostech. Svou pochybnost v závěru ještě akcentuje tím, že píše o nedůvěře, kterou v něm povídka zanechala: „И вообще в этом смысле повесть г-на Лескова оставила во мне впечатление болезненное и некоторое недоверие к правде описанного.“¹³⁴

V části s názvem *O novém dramatu* (rus. orig. *По поводу новой драмы*)¹³⁵ Dostojevskij reaguje na drama Dmitrije Kišenského *Kdo do dna dorývá, k dobru tu nebývá* (rus. orig. *Путь до дна – не бывает добра*), z něhož tři poslední jednání byla publikována v 25. čísle časopisu *Общан*. V dramatu v té době začínajícího autora Dmitrije Kišenského Dostojevskij kladně hodnotí výběr tématu i leitmotiv díla – alkoholismus: „Это вполне трагедия, и fatum ее – водка; водка всё связала, заполонила, направила и погубила.“¹³⁶; dále hodnotí obraz společnosti po zrušení nevolnictví: místo zlepšení ve skutečnosti dochází k zhoršení mravů a jediným východiskem se zdá být vzdělání, ale zatím všude panuje vodka.¹³⁷

Negativní hodnocení se dotýká především postav. Za postavy, které se Kišenskému nepovedly, Dostojevskij považuje postavu Mariina snoubence Ivana, postavu fabrikanta a hospodáře Zachara. Ivan je podle Dostojevského příliš idealizován¹³⁸, Dostojevskij v této souvislosti akcentuje důležitost kritického odstupů autora od své postavy. Kromě idealizace postavy Ivana, postavu fabrikanta na konci dramatu považuje za nadbytečnou. Hra si podle Dostojevského zaslouží mimořádnou pozornost čtenářů a D. Kišenského nazývá talentovaným autorem.

133 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78. Ленинград: Наука, 1980, s. 55.

134 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78. Ленинград: Наука, 1980, s. 56.

135 *Deník spisovatele* za rok 1873, XII. část.

136 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78. Ленинград: Наука, 1980, s. 96.

137 „[...] эгоизм, цинизм, рабство, развращение, продажность – не только не отошли с уничтожением крепостного быта, но как бы усилились, развились и умножились; тогда как из хороших нравственных сторон прежнего быта, которые всё же были, почти ничего не осталось. Всё это отозвалось и в картине г-на Кишенского, по крайней мере как мы ее понимаем.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78. Ленинград: Наука, 1980, s. 96–97.

138 „Настоящему художнику ни за что нельзя оставаться наравне с изображаемым им лицом, довольствуясь одною его реальною правдой: правды в впечатлении не выйдет. Немного бы, капельку лишь иронии автора над самоуверенностью и молодую заносчивостью героя – и читателю он стал бы милее.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78. Ленинград: Наука, 1980, s. 97–98.

Románu Lva Nikolajeviče Tolstého *Anna Kareninová* se Dostojevskij věnoval v téměř celé druhé kapitole *Deníku spisovatele* za červenec – srpen 1877.¹³⁹ Po Někrasovovi a Puškinovi jde o jediného autora, jehož dílu věnoval Dostojevskij tak velký prostor (explicitně ve třech částech jedné kapitoly). Když Tolstoj napsal osmou kapitolu románu *Anna Kareninová*, došlo k nečekaným událostem: *Ruský věstník* ji odmítl publikovat, protože autorovy názory byly v rozporu s redakcí.¹⁴⁰ Tato skutečnost vyvolala ohlas i na stránkách Dostojevského *Deníku spisovatele*, konkrétně v části s názvem *Znovu odštěpenectví. Osmá část Anny Kareninové* (rus. orig. *Опять обособление. Восьмая часть Анны Карениной*)¹⁴¹. I když podle Dostojevského nešlo o dílo, které by bylo myšlenkově nové, po umělecké stránce jej spisovatel považoval za dokonalé. K největším kladům Tolstého románu patří zejména hloubka a síla psychologického průniku do lidské duše, proto postup Tolstého Dostojevskij nazývá nevidaným uměleckým realismem.¹⁴²

V části *Anna Kareninová jako událost mimořádného významu* (rus. orig. *Анна Каренина как факт особого значения*) Dostojevskij přechází do obecnější polohy, píše o významu románu pro ruskou a světovou literaturu. Tolstého román dosahuje takových kvalit, které by mohly být oceněny v Evropě. Dostojevskij doslova uvádí: „*Книга эта прямо приняла в глазах моих размер факта, который бы мог отвечать за нас Европе, того искомого факта, на который мы могли бы указать Европе.*“¹⁴³

V poslední části věnované románu *Anna Kareninová – Statkář nachází víru v Boha a mužika* (rus. orig. *Помещик, добывающий веру в бога от мужика*)¹⁴⁴ – se Dostojevskij opět vrací k postavě Konstantina Levina. Podle spisovatele je Levin v rodinném životě s Kitty šťastný, nicméně i přesto mu chybí duševní klid. Po setkání s mužikem se Levin vrací k víře, ale Dostojevskij pochybuje, že tento stav bude mít delší trvání. V kritické stati Dostojevskij poukazuje na kladné i záporné stránky románu.

139 Kapitola se skládá ze čtyř částí: I. *Znovu odštěpenectví. Osmá část Anny Kareninové* (rus. orig. *Опять обособление. Восьмая часть Анны Карениной*), II. *Přiznání slavjanofila* (rus. orig. *Признания славянофиля*), III. *Anna Kareninová jako událost mimořádného významu* (rus. orig. *Анна Каренина как факт особого значения*), IV. *Statkář nachází víru v Boha a mužika* (rus. orig. *Помещик, добывающий веру в бога у мужика*).

140 Jednalo se o názory L. N. Tolstého, jejichž podstatu tvořila myšlenka o tom, že národní hnutí je ruskému lidu lhostejné. Kapitola románu musela být publikována samostatně.

141 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1877, II. kapitola, I. část.

142 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1980, s. 202.

143 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август*. Ленинград: Наука, 1983, s. 199.

144 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1877, II. kapitola, IV. část.

Francouzský literární vědec Albert Thibaudet vymezuje ve své monografii *Fyziologie kritiky* (franc. orig. *Physiologie de la Critique*, 1930)¹⁴⁵ tři typy literární kritiky: kritiku spontánní, profesionální a kritiku umělců.¹⁴⁶ Kritickou činnost spisovatelů nazývá tzv. kritikou mistrů¹⁴⁷, přičemž poukazuje na fakt, že jde o kritiku jinou, odlišnou od kritiky profesorů a novinářů: „*Cítíme, že Hugo, Lamartine, Musset a Baudelaire patria kritickou částou svojho diela do iného ovzdušia, než je ovzdušie špecializovaných kritikov, profesorov a novinárov.*“¹⁴⁸ Původ tohoto typu kritiky sahá podle Thibaudeta k Diderotovi, jde o kritiku, jejímž nejdůležitějším rysem je estetičnost.¹⁴⁹

V ruském prostředí se spisovatelům, kteří psali kritické statě, věnoval V. I. Kulešov ve svých *Dějínách ruské kritiky*¹⁵⁰. Dostojevského vidí v širších souvislostech, a to nejen ve spojení s počvennictvím: „*Dostojevskij vydával časopisy Vremja a Epocha, avšak celkový smysl názorů, jež zastával jako realistický spisovatel, sahal daleko za rámec počvennictví.*“¹⁵¹

V monografii *Zázračno literatúry III* Andrej Červeňák vyčleňuje čtyři proudy ruského kritického myšlení druhé poloviny 19. století – slavjanofilský, západnický, národnický a estetický proud. F. M. Dostojevského řadí do slavjanofilského proudu, k tzv. počvenníkům. Počvenníci, kromě Dostojevského – A. Grigorjev, O. Müller, N. Strachov a další – zastávali názor, že problémy Ruska vznikly v důsledku odvrácení se inteligence od lidu a rodné země, jen její návrat a splynutí s lidem přivede Rusko na správnou cestu. Počvenníci se formovali kolem časopisů *Čas* a *Epocha*, jež vydávali bratři Dostojevští.¹⁵²

Na základě hodnocení vybraných děl je možné konstatovat, že Dostojevskij vytýkal autorům to, co neodpovídalo zaměření jeho tvorby – nedostatek autentičnosti nebo přílišnou idealizaci zachycených událostí; v dílech naopak oceňuje psychologizaci, originalitu v oblasti témat a motivů, poutavost nebo charakter vyprávění. V kritických statích je důraz kladen na dojmovost, což odpovídá intenci spisovatele podělit se o své dojmy z děl se čtenářem. V *Deníku spisovatele* například

145 Slovenský překlad monografie francouzského vědce byl publikován již v roce 1964, v českém jazyce s názvem *Kritika a román* (1986) avšak s více než dvacetiletým zpožděním.

146 Srov. THIBAUDET, A.: *Fyziológia kritiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964, s. 16–17.

147 „*Devätnásťte storočie poskytuje skvelú galériu majstrov kritiky. [...] vedľa majstrov kritiky jestvuje kritika majstrov.*“ THIBAUDET, A.: *Fyziológia kritiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964, s. 71.

148 THIBAUDET, A.: *Fyziológia kritiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964, s. 9.

149 Thibaudet se k postulátům jednotlivých typů kritiky vyjadřuje následovně: „*Spontánná kritika splyva s rozhovorom, profesionálna sa stáva literárnou históriou a umelcová kritika sa mení na všeobecnú estetiku.*“ THIBAUDET, A.: *Fyziológia kritiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964, s. 93.

150 Viz KULEŠOV, V. I.: *Podoby realismu v kritických statích I. S. Turgeněva, I. A. Gončarova, F. M. Dostojevského, L. N. Tolstého a V. G. Korolenka*. In: *Dějiny ruské kritiky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1988, s. 326–353.

151 KULEŠOV, V. I.: *Dějiny ruské kritiky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1988, s. 327.

152 Srov. ČERVEŇÁK, A.: *Zázračno literatúry III. Rusistika a slovakistika*. Nitra: VŠPg, 1995, s. 21–22.

uvádí: „*Мне слишком приятно было поделиться моим впечатлением с читателями.*“¹⁵³ nebo na jiném místě: „*Но не могу не поделиться впечатлением и прямо скажу: редко что читал я сильнее и трагичнее финала четвертого акта.*“¹⁵⁴

Přístup spisovatele *eo ipso* připomíná přístup impresionistické kritiky, jak ji vymezuje Arne Novák: „*Nechce pronášeti soudů, nýbrž jen líčiti své dojmy; nestará se o jejich platnost objektivní, nýbrž lpí úzkostlivě na jejich jedinečnosti; nemíní se účastniti práce naukové, nýbrž touží býti umělcem, jakým jest básník, o jehož díle mluví.*“¹⁵⁵ Podle Nováka kritik impresionista „*vypráví svému čtenářstvu svá duševní dobrodružství. [...] hlásá mnohdy metodu spříznění, oddání a lásky mezi kritisovaným a kritisujícím [...].*“¹⁵⁶ Na rozdíl od definice Nováka Dostojevskij píše o pozitivních i negativních dojmech z hodnocených děl.

S impresionistickou kritikou Dostojevského sblížuje esejistický základ jeho statí, akcentace dojmů z četby analyzovaných děl; ale také kontakt se čtenáři, k nimž se v průběhu hodnocení několikrát obrací.¹⁵⁷ S typem tzv. žurnalistické kritiky, jak ji vymezuje Albert Thibaudet, Dostojevského sblížuje komunikace se čtenářem, výběr díla na základě čtenářského ohlasu (Leskov, Tolstoj), nebo orientace na díla, která jsou aktuální a mohou čtenářské publikum zaujmout (Kišenskij).

153 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–78.* Ленинград: Наука, 1980, s. 105.

154 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–78.* Ленинград: Наука, 1980, s. 103.

155 NOVÁK, A.: *Kritika literární. Metody a směry, zásady a praxe.* 2. vyd. Praha: F. Topič, 1925, s. 107.

156 NOVÁK, A.: *Kritika literární. Metody a směry, zásady a praxe.* 2. vyd. Praha: F. Topič, 1925, s. 107.

157 „*читатели согласятся*“; „*Отнесись он к нему поотрицательнее – и впечатление читателя вышло бы более в пользу излюбленного им героя.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–78.* Ленинград: Наука, 1980, s. 96–97.

6 REFLEXE SPOLEČENSKO-POLITICKÝCH A OSOBNÍCH TÉMAT NA STRÁNKÁCH DENÍKU SPISOVATELE

„Об чем говорить? Обо всем, что поразит меня или заставит задуматься.“¹ To jsou Dostojevského slova z Úvodu k *Deníku spisovatele* za rok 1873, v němž uvádí, že bude psát pro čtenáře i oponenty o tom, co jej přijme k zamyšlení. O čtyři roky později, ve stati *Tři ideje z Deníku spisovatele* z ledna roku 1877, Dostojevskij zdůrazňuje, že prostřednictvím *Deníku spisovatele* bude hlásat své myšlenky a že jeho *Deník* nikdy nebude poplatný době, jinak by s ní zanikl: „Дневник писателя никогда не сойдет с своей дороги, никогда не станет уступать духу века, силе властвующих и господствующих влияний, если сочтет их несправедливыми, не будет подлаживаться, льстить и хитрить.“²

V následujících podkapitolách je provedena analýza tří stěžejních tematických okruhů *Deníku spisovatele*, a to téma vztahu Ruska a Západu, obraz Petěrburgu a zobrazení dětí a dětství. V podkapitole s názvem *Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského* je zpracována tematika Ruska a Západu z pera A. S. Gribojedova, N. M. Karamzina, N. J. Danilevského, A. I. Gercena a samozřejmě F. M. Dostojevského. Současně se zaměříme na dvě díla tematizující vztah Ruska k západní civilizaci – *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Deník spisovatele*, jejichž vznik ovlivnila Dostojevského zkušenost z cest na Západ. Z hlediska uvedeného tématu jsou eseje *Zimní poznámky o letních dojmech* vnímány jako pretext k *Deníku spisovatele*.

O toposu města Petěrburg a jeho funkci v *Deníku spisovatele* ve srovnání s ostatní tvorbou Dostojevského pojednává podkapitola *Obraz Petěrburgu a Dostojevského Deník spisovatele*. Z hlediska uvedeného tématu je možné považovat

1 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1973, s. 7.

2 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 6.

za pretext k *Deníku spisovatele* zejména esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze*. Zkoumána je i funkce Petěrburgu v *Deníku spisovatele* a současně s tím propojení tohoto tématu s konkrétním literárním žánrem. V poslední podkapitole s názvem *Postavy dětí a podoba dětství v Deníku spisovatele* se zaměříme na zobrazení dětí a dětství v tomto díle ve srovnání s Dostojevského ostatní tvorbou.

6.1 Rusko a Západ z perspektivy F. M. Dostojevského

Problematika vztahu Ruska a západní civilizace oslovovala více spisovatelů konce 18. století a následně 19. století, zejména spisovatele, kteří podnikali cesty do zahraničí (N. M. Karamzin, F. M. Dostojevskij, N. S. Leskov, I. S. Turgeněv aj.), spisovatele ve vyhnanství z politických důvodů (A. S. Gribojedov) a samozřejmě spisovatele žijící v emigraci (A. I. Gercen, N. P. Ogarjov aj.)

V souvislosti s Dostojevským pohlédneme na stěžejní autorské osobnosti a jejich díla, jež se stala dobovým dokumentem o tom, jak byla ve skutečnosti západní civilizace vnímána ruskou inteligencí. Rozhodně nemůžeme opomenout Alexandra Sergejeviče Gribojedova (1875–1829), který po povstání děkabristů v roce 1825 žil v politickém vyhnanství v Teheránu.³ Problematice vztahu Ruska k západní civilizaci se Gribojedov věnoval okrajově v dramatu *Hoře z rozumu* (rus. orig. *Го́ре от ума*, 1824–1825),⁴ jehož hlavní postava Čackij hledá „чувства уголок“⁵. V této souvislosti je důležité zmínit, že Dostojevskij v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech* posouvá interpretaci dramatu tak, že se Čackij vrací zpátky na Západ, „чувства уголок“ tedy hledá v západní civilizaci. Postavu Čackého Dostojevskij považuje za specifický typ Rusa, tzv. ruské Evropy (rus. русская Европа), který na jedné straně podněcuje k návratu do vlasti, ale na straně druhé sám Rusko opouští a vrací se zpátky na Západ.⁶ V dramatu A. S. Gribojedova však není explicitně řečeno, ani v jeho první redakci⁷, jestli se Čackij vrací na Západ nebo třeba do jiného města v Rusku. Ve 14. výstupu 4. dějství odjíždí se slovy:

3 I když se spolupráce A. S. Gribojedova s tajnými spolky děkabristů neprokázala, samoděržavím byl vyslán do Persie, kde v letech 1827–1829 zastával post velvyslance. V roce 1829 byl spolu s ostatními zaměstnanci velvyslanectví zavražděn davem radikálů. Srov. POSPÍŠIL, I. et al.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Nakladatelství Libri, 2001, s. 245.

4 Drama *Hoře z rozumu* bylo publikováno až s odstupem 38 let od jeho vzniku, v roce 1862.

5 ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 128.

6 „Чацкий – это совершенно особый тип нашей русской Европы, это тип милый, восторженный, страдающий, взывающий и к России, и к почве, а между тем все-таки уехавший опять в Европу, когда надо было сыскать [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 61.

7 „Вон из Москвы! Сюда я больше не ездук. // Бегу, не оглянусь, пушусь искать по свету, // Где для

„Вон из Москвы! сюда я больше не езду.
 Бегу, не оглянусь, пойду искать по свету,
 Где оскорбленному есть чувству уголок!...
 Карету мне, карету!“⁸

Na druhou stranu ze závěrečných veršů plyne také kosmopolitismus. Dodejme, že postavě Čackého věnoval Dostojevskij na stránkách esejí *Zimní poznámky o letních dojmech* větší prostor, než jiným (například postavě Bazarova z Turgeněvova románu *Otcové a děti*), z čehož je možné soudit, že spisovatel měl k tomuto dílu větší sympatie.⁹

Z ruských spisovatelů, kteří cestovali na Západ, připomeňme osobnost Nikolaje Michajloviče Karamzina (1766–1826). Své nadšení a kladné dojmy vyjádřil na stránkách epistolárního cestopisu *Dopisy ruského cestovatele* (rus. orig. *Письма русского путешественника*, 1791). Karamzin vycestoval do západní Evropy v roce 1789, jeho cesta vedla přes východní Prusko, dále přes Berlín do Saska, Švýcarska, Francie a do Anglie.¹⁰ Spisovatel byl uchvácen industrializací a rozvíjejícím se průmyslem v Anglii a Francii. I o Karamzinovi najdeme zmínku v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech*, a to v souvislosti s krásou rýnského vodopádu, jež si spisovatel uvědomil až napodruhé, přesně jako Dostojevskij v případě rýnské katedrály.¹¹

Přínos Ivana Sergejeviče Turgeněva (1818–1883), který na Západě prožil několik let, spočívá nejen v popularizaci Ruska a ruské literatury, ale i v navazování a udržování kontaktů s představiteli ruské emigrace v Paříži. Turgeněv se zasloužil také o vznik překladů klenotů ruské literatury do francouzského jazyka, což Dostojevskij nemohl opomenout na stránkách svého *Deníku spisovatele* i esejí *Zimní poznámky o letních dojmech*. Avšak vzhledem k nepřátelskému vztahu mezi

рассудка есть и чувства уголок... // Карету мне, карету.“ ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 142.

8 ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 128.

9 O roli dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu* v Dostojevského tvorbě blíže viz stať Alfreda Bema v periodiku *Slavia*. БЕМ, А. Л.: „Горе от ума“ в творчестве Достоевского. In: *Slavia*. 1931, roč. X, č. 1, s. 88–108.

10 POSPÍŠIL, I. et al.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Nakladatelství Libri, 2001, s. 306.

11 „[...] когда, возвращаясь из Парижа, я увидел собор во второй раз, я было хотел, на коленях просить у него прощения за то, что не постиг в первый раз его красоту, точь в точь как Карамзин, с такою же целью становившийся перед рейнским водопадом.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Иерок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 48.

spisovateli se Dostojevskij o překladech vyjadřuje posměšně.¹² V *Zimních poznámkách* se Dostojevskij věnuje i postavě Bazarova, kterou považuje za evropský typ.¹³

Téma vztahu Ruska a Evropy dále rozvíjel Nikolaj Jakovlevič Danilevskij ve spisu *Rusko a Evropa* (rus. orig. *Россия и Европа*, 1869). Poznámku o vydání Danilevského spisu najdeme i v Dostojevského *Deníku spisovatele*, v němž byl tento spis hodnocen jako vynikající. S autorem spisu *Rusko a Evropa* Dostojevskij polemizuje o osudu Cařihradu.¹⁴

Z ruských emigrantů se tematikou vztahu Ruska k západní civilizaci zabýval Alexandr Ivanovič Gercen (1812–1870) v autobiografickém díle *Z druhého břehu* (rus. orig. *С того берега*, 1847–1850). V *Deníku spisovatele* najdeme v souvislosti s uvedeným Gercenovým dílem zmínku hned v *Úvodu*. Dostojevskému se líbilo ozvláštňení¹⁵ formy tohoto díla, protože je napsáno formou dialogu Gercena a jeho odpůrce.¹⁶

Co je však nejdůležitější, problematika Ruska a Západu vystupuje do popředí v Dostojevského tvorbě publicistického charakteru, zejména v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* a vícežánrovém díle *Deník spisovatele*, v beletristické tvorbě je nastíněna jen okrajově¹⁷. *Deníkem spisovatele* se autor k tématu ze *Zimních poznámek* vrací a zároveň jej rozvíjí, proto bude naším cílem poukázat na spe-

12 Překlady tvorby ruských klasiků do francouzského jazyka vznikaly pod patronátem I. S. Turgeněva. Autorem francouzského překladu Gogolovy tvorby byl manžel Poliny Viardot, jenž neovládal ruský jazyk na požadované úrovni. Dle Dostojevského Francouzi nebudou mít prostřednictvím tohoto překladu o Gogolově díle žádnou představu, jelikož se z Viardotova překladu vytrácí humor, komika a ideové zvraty původního textu: „Вышла из этого перевода такая странность, что я, хоть и предчувствовал заранее, что Гоголя нельзя передать по-французски, все-таки не ожидал такого исхода. [...] Гоголь исчез буквально. Весь юмор, все комическое, все отдельные детали и главные моменты развязок [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 68–69.

13 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Иерок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 59.

14 „Николай Яковлевич Данилевский, написавший восемь лет тому назад превосходную книгу «Россия и Европа», в которой есть лишь одна неясная и нетвердая глава, именно о будущей судьбе Константинополя [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь 1880. Август*. Ленинград: Наука, 1984, s. 83.

15 Tzv. ozvláštňení (rus. остранение) je jedním z klíčových pojmů, které s sebou přinesl ruský formalismus, konkrétně se jedná o termín V. Šklovského.

16 „Однажды, разговаривая с покойным Герценом, я очень хвалил ему одно его сочинение – «С того берега». [...] Эта книга написана в форме разговора двух лиц, Герцена и его оппонента. – И мне особенно нравится, – заметил я, между прочим, – что ваш оппонент тоже очень умен. Согласитесь, что он вас во многих случаях ставит к стене.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1973, s. 8.

17 Jak bylo naznačeno v textu, tematika Ruska a Západu se v Dostojevského beletrii objevuje okrajově. Lze však připomenout román *Idiot*, v němž západní civilizace vystupuje ve zcela jiném světle než v *Deníku spisovatele*. Lev Nikolajevič Myškin přijíždí ze Západu, konkrétně ze Švýcarska, kam se nakonec vlivem událostí vrací. Rusko je v dané souvislosti vnímáno negativně a Švýcarsko jako země, v níž

cifikum Dostojevského vnímání západní civilizace a na terminologii, kterou autor používá a evropské téma v uvedených dílech srovnat.

6.1.1 Dostojevskij a „západní Evropa“

Nejdříve je nutné poukázat na specifikum Dostojevského terminologie, která se ve zkoumaných dílech *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Deník spisovatele* objevuje. V souvislosti se zeměmi západně od Ruska spisovatel používá termín Západ, jako synonymní výraz pro Západ používá současně dva pojmy – pojem Evropa a se satirickým odstínem pojem civilizovaná Evropa (rus. цивилизованная Европа). Pro označení Rusů, kteří byli názorově blízcí západnímu myšlení (tzv. západníkům), používá pojem tzv. civilizovaný Rus (rus. цивилизованный русский). V *Zimních poznámkách o letních dojmech* se v souvislosti se západníky a emigranty, ale také postavou z dramatu A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu*, objevuje termín ruská Evropa (rus. русская Европа) nebo evropský Rus (rus. европейский русский).¹⁸ V esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* Dostojevskij v souvislosti s Evropou ještě používá frázi „страна святых чудес“¹⁹, v celém textu esejí se tato fráze opakuje několikrát.

O střední Evropě se Dostojevskij nevyjadřuje, ani ji koncepčně nevymezuje, protože v jeho pojetí byla součástí západní Evropy. Když spisovatel popisuje svoji cestu na Západ, v podstatě se jedná o cestu do střední Evropy. Ke středoevropskému prostředí Dostojevského přitahovala názorová blízkost (slavjanofilství)²⁰ i blízkost jazyková. Ve slovanských zemích se mohl snadno domluvit, aniž by pociťoval jazykovou bariéru.

Co se týče přesnějšího vymezení střední Evropy, středoevropské prostředí reflektovali ruští spisovatelé, a nejen spisovatelé, více až na počátku 20. století, což souvisí s první emigrační vlnou. Čirikov, Ljackij, Averčenko, Slonim, Zajcev, Cvetajevová a další v Československu žili a etablovali se. Důležité místo v životě

Myškin nachází útočiště. Dostojevskij navíc tento román napsal na konci 60. let 19. století, v době pobytu v zahraničí.

18 Dostojevskij měl drama A. S. Gribojedova *Hoře z rozumu* rád a stejně rád sledoval i jeho divadelní inscenace. Zajímala jej především postava Repetilova, v jejímž hereckém provedení tehdejšími herci sledával nedostatky, častokrát se přitom jednalo o nepochopení postavy. Scénu, v níž tato postava vystupuje, Dostojevskij před rodinou a známými dokonce i předváděl. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, Л. Ф.: *Достоевский в воспоминаниях его дочери Л. Достоевской*. Ред. А. Г. Горнфельд. Москва – Петроград: Государственное издательство, 1922, s. 92.

19 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Игрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

20 O atraktivitě českého prostředí pro Dostojevského díky slovanské ideji blíže viz stať českého slavisty Jana Máchala. MÁCHAL, J.: *Dostojevskij a slovanská idea*. In: *Dostojevskij. Sborník statí. 1881–1931*. Praha: Melantrich, 1931, s. 7–24.

emigrantů měla jejich spolková činnost (například Spolek ruských spisovatelů a novinářů v Československu), vydávání časopisů v Praze a Bratislavě (například *Русская мысль*, *Воля России*, *Студенческие годы*, *Своими путями*, ale především časopis *Центральная Европа*).²¹

První cestu za hranice Ruska Dostojevskij podnikl plný očekávání v létě roku 1861²², jeho první kontakt s Evropou však přišel mnohem dříve, a to prostřednictvím anglické literatury, konkrétně románů Anne Radcliffové: „*За границей я не был ни разу; рвался я туда чуть не с моего первого детства, еще тогда, когда в долгие зимние вечера, за неумением грамоте, слушал, разиня рот и замирая от восторга и ужаса, как родители читали на сон грядущий романы Радклиф, от которых я потом бредил во сне в лихорадке. [...] Господи, сколько я ожидал себе от этого путешествия!*“²³ Dostojevskij v Evropě postupně navštívil Německo (Berlín, Drážďany, Wiesbaden, Baden-Baden, Kolín), Švýcarsko (Luzern, Ženeva), Rakousko (Vídeň), Anglii (Londýn), Itálii (Florencii, Milán a Benátky) a jeho cesta trvala přesně dva a půl měsíce.²⁴

Další cesta spisovatele na Západ se uskutečnila v době, kdy jeho manželka Marie Dmitrijevna Isajevová ležela na smrtelné posteli. Rozhodl se ji opustit a odjet za milenkou Apollinarií Suslovovou, která na něj čekala ve Francii. Společně pobývali v Německu, kde ji Dostojevskij dokonce požádal o ruku, ale Apollinarie odmítla a spisovatele opustila.²⁵ Myslíme si, že negativní vnímání Západu u Dostojevského mohlo být do určité míry způsobeno i osobním zklamáním.

Nejdelší Dostojevského cesta do zahraničí se uskutečnila v roce 1867, kdy se spisovatel společně se svojí druhou manželkou Annou Grigorjevovou rozhodl odjet z Ruska na tři měsíce. Jejich původní záměr se však změnil na čtyři roky. V této

21 Blíže viz KOSTINCOVÁ, J.: *Autoři ruské emigrace a střední Evropa*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2015, s. 281–285.

22 Dostojevskij a Leskov podnikli cestu na Západ přibližně ve stejném čase: Leskov přijíždí na Západ jen o rok později, v roce 1862. Vybírá si však na tu dobu nezvyklou trasu, jede přes tehdejší Vlnu, Białystok, Lvov, až nakonec přijíždí do Prahy a Paříže. Leskova sblízuje se střední Evropou pobyt v Kyjevě, kde přijel na pozvání svého strýce Alferjeva. V Kyjevě se postupně seznamoval s komunitou Poláků, Židů a Ukrajinců. Učil se několik slovanských jazyků, polsky, ukrajinsky i česky. Češtinu se učil od Emanuela Tonnera, profesora obchodní akademie. Na Tonnerův podnět Leskov přeložil do ruštiny arabesku Martina Brodského *Od tebe to neboli* a otiskl ji v Petěrburgu. Kromě toho jej velmi zaujala tvorba Boženy Němcové, a proto se rozhodl do ruštiny přeložit její pohádku *O dvanácti měsíčkách*. Srov. KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 125.

23 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 46.

24 „Я был в Берлине, в Дрездене, в Висбадене, в Баден-Бадене, в Кельне, в Париже, в Лондоне, в Люцерне, в Женеве, в Генуе, во Флоренции, в Милане, в Венеции, в Вене, да еще в иных местах по два раза, и всё это, всё это я объехал ровно в два с половиною месяца!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок*. Ленинград: Наука, 1973, s. 46.

25 Viz deníkové zápisky Apollinarie Suslovové: СУСЛОВА, А. П.: *Годы близости с Достоевским. Дневник – Повесть – Письма*. Москва: РОССЛИТ, 1991, 192 s. ISBN 5-86508-006-7.

souvislosti bychom chtěli poukázat na Dostojevského obdiv k emigrantům. Tím, že spisovatel dokázal přežít v zahraničí nejdéle čtyři roky, projevoval vůči Rusům žijícím dlouhodobě v cizí zemi respekt. Na stránkách *Deníku spisovatele* vyjadřuje svůj obdiv ke spisovateli A. I. Gercenovi (později i soustrast s úmrtím Gercenovy dcery Jelizavety), i když se s ním názorově rozchází.²⁶

Manželé Dostojevští navštívili Německo, Itálii, Švýcarsko i Česko. V zahraničí Dostojevskij pozitivně vnímal výtvarné umění, hudbu a literaturu, v Drážďanech navštívil světoznámou galerii Zwinger²⁷, v níž obdivoval díla Rafaela (*Sixtinská Madonna*),²⁸ Tiziana (*Daňový peněz*), Murilla (*Madonna s dítětem*), Battoniho (*Kající se Magdalena*) a dalších²⁹; a také galerii v Bazileji, kde poprvé uviděl obraz Hanse Holbeina ml. (*Mrtvý Kristus*). Tento obraz v něm na základě vzpomínek manželky Anny Grigorjevny zanechal tíživý dojem až do takové míry, že před ním stál jako přikovaný.³⁰ Cizí prostředí na spisovatele zapůsobilo do takové míry, že o svých dojmech z Holbeinova obrazu promluvil v románu *Idiot*.

Negativně na Dostojevského působilo nevlídné počasí a jazyková bariéra v kritických situacích. V cizím prostředí citlivě vnímal vstřícnost nebo naopak neochotu lidí pomoci. Připomeňme v této souvislosti neschopnost spisovatele domluvit se s lékaři, když na svět měla přijít jeho dcera Soňa.³¹ Situace se zlepšila po příchodu manželů do Prahy, kde pro ně jazyková bariéra již problémem nebyla, nastaly však problémy s ubytováním. Dostojevského návštěva Prahy, která se uskutečnila na doporučení spisovatelova přítele A. N. Majkova, je pro nás důle-

26 Svůj obdiv ke spisovateli A. I. Gercenovi Dostojevskij vyjádřil na stránkách *Deníku spisovatele* za rok 1873 v části *Lidé zašlých časů*, nazýváje jej reflexivním typem. Podle Dostojevského se Gercen projevoval jako Rus, i když žil v emigraci: „*Это был художник, мыслитель, блестящий писатель, чрезвычайно начитанный человек, остроумец, удивительный собеседник (говорил он даже лучше, чем писал) и великолепный рефлексёр. Рефлексия, способность сделать из самого глубокого своего чувства объект, поставить его перед собой, поклониться ему и сейчас же, пожалуй, и насмеяться над ним, была в нем развита в высшей степени. Без сомнения, это был человек необыкновенный [...]*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1973, s. 9.

27 Ve *Vzpomínkách* Dostojevského manželky Anny Grigorjevny je uvedeno: „*Федор Михайлович очень любил Дрезден, главным образом за его знаменитую картинную галерею и прекрасные сады его окрестностей, и во время своих путешествий непременно заезжал туда.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 168.

28 V Zwingu se Dostojevskému nejvíce líbil obraz *Sixtinská Madonna*: „*Федор Михайлович выше всего в живописи ставил произведения Рафаэля и высшим его произведением признавал Сикстинскую мадонну.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 170.

29 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 170–171.

30 „*Картина произвела на Федора Михайловича подавляющее впечатление, и остановился перед нею как бы пораженный. [...] Когда минут через пятнадцать – двадцать я вернулась, то нашла, что Федор Михайлович продолжает стоять перед картиной как прикованный. В его взволнованном лице было то как бы испуганное выражение, которое мне не раз случалось замечать в первые минуты приступа эпилепсии.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 186.

31 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 193–195.

žitou z hlediska našeho prostředí. Podle Františka Kautmana by se Dostojevskij k tomuto kroku spontánně nerozhodl. V Praze nakonec zůstal jenom několik dnů, protože nemohl najít vhodný byt pro sebe a svoji rodinu. Dostojevského jedinou návštěvu Prahy a tím jeho přímý kontakt s českým prostředím považuje František Kautman za rozhodující moment v recepci osobnosti a tvorby spisovatele u nás.³² Ve srovnání s Dostojevským N. S. Leskov české prostředí navštívil celkově třikrát.³³ Na rozdíl od Leskova, který českému prostředí věnoval povídku *Alexandrit*, Dostojevskij české prostředí reflektuje jen v zápiscích a dopisech. Dostojevského poznámky o Čechách, Leskovova povídka *Alexandrit* a Puškinovy *Zpěvy západních Slovanů* mají dle Vladimíra Kostřici pro české prostředí srovnatelný význam.³⁴

Poslední cesty Dostojevského do zahraničí se vážou k 70. letům 19. století, kdy nadále se zhoršující zdravotní stav přiměl spisovatele vyhledat pomoc u berlínských odborníků a uskutečnit cesty do lázeňského města Ems. O pobytu v lázních v Emsu v letech 1876 a 1880 Dostojevskij zpětně informoval také čtenáře na stránkách *Deníku spisovatele*. Ve stati *Cesty do zahraničí* (rus. orig. *Выезд за границу*)³⁵ cestu do Emsu blíže popsal. Hned na začátku příslušné kapitoly uvádí: „*Два месяца уже не беседовал с читателем. Выдав июньский № (которым заключилось полгода моего издания), я тотчас же сел в вагон и отправился в Эмс – о, не отдыхать, а затем, зачем в Эмс ездят.*“³⁶ V textu nechybí slova omluvy čtenářům za dvouměsíční odmlku, a to tím, že *Deník* není vždy zaměřen zcela na veřejnost, ale také na spisovatele samotného.³⁷ V další stati *Co v lázních pomáhá: voda či dobrý tón?* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон?*)³⁸ se k pobytu v lázních Ems ještě jednou vrací, ne však popisem města, ale vzpomínkou na davy bohatých lidí a na svoji samotu.³⁹

32 KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 10–11.

33 Pobyt v českém prostředí se u Leskova spojoval s pobytem v Mariánských Lázních. Na třetí cestu do Prahy však Leskovovi zůstaly špatné vzpomínky – s hotelovým pokojem nebyl spokojen, protože byl příliš prosluněný. Navíc si na židli zapomněl sako a když se vrátil, zjistil, že mu chybějí peníze a doklady. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*. Brno: Sprint-Print, 1992, s. 12.

34 Srov. KOSTŘICA, V.: *Studie z ruské klasické literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 132.

35 *Deník spisovatele* za červenec a srpen 1876, I. kapitola, I. část.

36 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 54.

37 „*И уж конечно, все это слишком личное и частное, но дело в том, что я пишу иногда мой «Дневник» не только для публики, но и для себя самого [...]*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 54.

38 *Deník spisovatele* za červenec a srpen 1876, IV. kapitola, I. část.

39 „*[...] нельзя и теперь ничего представить лучше этой праздной толпы обеспеченных людей, которые, если б не толкались теперь на водах, то наверно не знали бы, что делать и как изломать свой день. Хорошие отдельные личности – это так, это еще можно найти и в этой толпе, но в целом – в целом она не стоит не только каких-нибудь особых похвал, но даже особого внимания!*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.:

6.1.2 Zimní poznámky o západní civilizaci a evropské téma

Esejistické dílo *Zimní poznámky o letních dojmech* je interpretováno jako pretext k *Deníku spisovatele*, zejména z hlediska zpracování tématu Ruska a Evropy. Od prvních stránek *Zimních poznámek o letních dojmech* je možné pozorovat ve spisovatelově vnímání Západu ambivalenci: na jedné straně obdiv k hodnotám francouzské a německé literatury; na straně druhé odhalení zásadních problémů soudobé anglické a francouzské společnosti, jimiž byly alkoholismus, prostituce a lichvářství.

Z hlavního města Německa nabývá Dostojevskij nakonec stejný dojem jako z Petěrburgu. Uvádí, že Berlín má na něj „*кислое впечатление*“⁴⁰ a že na získání takového dojmu nemusel nikam jezdit: „[...] *приехав в него, не выспавшись, желтый, усталый, изломанный, вдруг с первого взгляда заметил, что Берлин до невероятности похож на Петербург.*“⁴¹ Nebo, jak uvádí dále: „*Фу ты, бог мой, думал я про себя: стоило ж себя двое суток в вагоне ломать, чтоб увидеть то же самое, от чего ускакал?*“⁴² V Drážďanech na Dostojevského špatně zapůsobilo chování žen „[...] *ничего нет противнее типа дрезденских женщин [...]*“⁴³, s odstupem času však uznává, že by Němky vnímal jinak, a to více v pozitivním smyslu.

V souvislosti s Kolínem Dostojevskij zmiňuje dvě místa – kolínský most a rýnskou katedrálu, jejíž krásu si uvědomil až napodruhé: „[...] *в этот первый раз собор мне вовсе, не понравился: мне показалось, что это только кружево, кружево и одно только кружево [...]*“⁴⁴. Do zmíněných architektonických dominant přenáší vnímání německé mentality, když uvádí, že Němci jsou až příliš hrdí na kolínský most: „*Мост, конечно, превосходный, и город справедливо гордится им, но мне покажется, что уж слишком гордится.*“⁴⁵ Což přechází až do Dostojevského vnímání nadřazenosti německého etnika v myšleném dialogu s Němcem.⁴⁶ Londýn

Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь. Ленинград: Наука, 1981, s. 85.

40 Dostojevskij doslova uvádí: „*Берлин, например, произвел на меня самое кислое впечатление, и пробыл я в нем всего одни сутки.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

41 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

42 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

43 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 47.

44 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48.

45 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48.

46 „*Ты видишь наш мост, жалкий русский, – ну так ты червь перед нашим мостом [...] Червь возьми, – думал я, – мы тоже изобрели самовар... у нас есть журналы... у нас делают офицерские вещи... у нас...*“

na Dostojevského rovněž zapůsobil negativním dojmem, a to zejména alkoholiismem a prostitutí.⁴⁷ Na druhou stranu spisovatele překvapila krása tamních žen.⁴⁸

Ve srovnání s Berlínem, Drážďany a Kolínem nejdelší období, téměř tři týdny, Dostojevskij prožil v Paříži. Opět zdůrazňuje svoji touhu a očekávání, s nimiž cestu na Západ podnikl.⁴⁹ S Evropou si spisovatel ztotožnil Francii, protože zejména s Francií se mu spojuje prozaická tvorba George Sandové nebo filozofie utopických socialistů; zejména Fouriera, Saint-Simona a Owena. Následují Dostojevského myšlenky o vlivu Evropy a evropského myšlení na Rusy. „Господи, да какие же мы русские? [...] Действительно ли мы русские в самом деле? Почему Европа имеет на нас, кто бы мы ни были, такое сильное, волшебное, призывное впечатление?“⁵⁰ Dostojevskij si uvědomuje, že více klíčových osobností ruských dějin mělo evropský původ. Na druhé straně obyčejný ruský člověk sehrál důležitou roli a uvádí příklad A. S. Puškina, jehož chůvou byla Arina Rodionovna, bez které by se Puškin pravděpodobně nestal Puškinem.⁵¹

Odlíšný postoj F. M. Dostojevského pozorujeme v souvislosti se střední Evropou. Jak bylo uvedeno výše, ve středoevropském prostředí spisovatele upoutala názorová blízkost – slavianofilství. Již v *Zimních poznámkách o letních dojmech* Dostojevskij poukazuje na to, že slavianofilství se rozvíjí i jinde, a tedy svou tradici má i v jiném než v ruském prostředí: „Ведь не с неба же, в самом деле, свалилось к нам славянофильство, и хоть оно и сформировалось впоследствии в московскую затею, но ведь основание этой затеи пошире московской формулы и, может быть, гораздо глубже залегает в иных сердцах, чем оно кажется с первого взгляда. Да и у москочевских-то, может быть, пошире их формулы залегает.“⁵²

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48–49.

47 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 70–71.

48 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 71.

49 „Как это вот я увижу наконец Европу, я, который бесплодно мечтал о ней почти сорок лет, я, который еще с шестнадцати лет, и пресерьезно, как Белопяткин у Некрасова, бежать хотел в Швейцарию [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

50 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

51 „Ведь грустно и смешно в самом деле подумать, что не было б Арины Родионовны, няньки Пушкина, так, может быть, и не было б у нас Пушкина. Ведь это вздор? Неужели же не вздор? [...] А уж Пушкин ли не русский был человек!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 51.

52 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 52.

6.1.3 Rusko versus Západ na stránkách *Deníku spisovatele*

Tematika Ruska a Západu neboli Ruska a Evropy představuje jedno ze stěžejních témat *Deníku spisovatele*. Jak bylo výše uvedeno, střední Evropu jako takovou Dostojevskij koncepčně nevymezuje, protože v jeho pojetí představovala součást západní Evropy. Z hlediska struktury *Deníku spisovatele* můžeme konstatovat, že tematika vztahu Ruska a Evropy není rovnoměrně zastoupena ve všech fázích vzniku *Deníku*. V první fázi je téma jen naznačeno v podobě souvislostí s tématem emigrace, ve druhé fázi se téma podrobněji rozvádí do čtyř rovin, avšak v poslední fázi vydávání *Deníku spisovatele* se k němu Dostojevskij již nevrací, téma tak pro čtenáře zůstává otevřeno.

K akcentaci negativního postoje k západní civilizaci dochází ve druhé fázi vzniku *Deníku spisovatele*, v letech 1876–1877. Zejména v této fázi vzniku *Deníku* se Dostojevského názory podle nás promítají do čtyř rovin, můžeme je pozorovat v rovině religiózní, sociální, politické a v neposlední řadě v rovině tradičních hodnot. Tři z nich – sociální rovina, politická rovina a rovina tradičních hodnot – mají svůj pretext v esejistickém díle *Zimní poznámky o letních dojmech*.

Tematika vztahu Ruska a Západu přivádí Dostojevského na stránkách *Deníku spisovatele* k rozšíření tématu na religiózní úroveň. Připomeňme, že Dostojevskij nebyl ortodoxním věřícím, odmítal hierarchii a institucionalizaci církve. Spisovatele zajímalo především konání dobra, právě proto náboženství vnímal z filozofického a etického hlediska. O pochybnostech o víře otevřeně psal v dopisu N. D. Fonvizinové z roku 1854: „Я скажу Вам про себя, что я – дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки.“⁵³ V uvedeném dopisu Dostojevskij kromě pochybností dále uvádí, že nic krásnějšího, než víra v Krista na světě nemůže být.⁵⁴

Statě z *Deníku spisovatele* týkající se náboženské otázky nemají svůj pretext, protože v esejích *Zimní poznámky o letních dojmech* se Dostojevskij náboženství nevěnoval. V souvislosti s Dostojevského negativním postojem vůči západní civilizaci zahrnuje religiózní rovina kritiku katolictví, protestantismu, problematiku sektářství a rozdrobenosti. Dostojevskij poukazuje na řadu problémů římského katolictví: odvrácení se církve od obyčejných lidí, její možnost ovlivnit politické dění, ale také schopnost manipulovat lidmi. Dále poukazuje na vyhraněnost západních církví: postavení katolické církve vůči protestantismu a protestantismu vůči kato-

53 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859. Ленинград: Наука, 1985, s. 176.

54 О Kristovi Dostojevskij píše: „нет ничего прекраснее, симпатичнее, разумнее, мужественнее и совершеннее Христа, и не только нет, но с ревнивою любовью говорю себе, что и не может быть.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859. Ленинград: Наука, 1985, s. 176.

lické církvi. Pokud by zanikl katolicismus, zanikl by podle Dostojevského i protestantismus, protože svojí podstatou a zaměřením protestuje proti katolické církvi.⁵⁵

Nadějí pro lidi by měla být podle Dostojevského třetí idea, idea slovanská, která se zrodila na Východě a v řešení tzv. východní otázky sehráje podle spisovatele ještě důležitou roli: „*А между тем на Востоке действительно загорелась и засияла небывалым и неслыханным еще светом третья мировая идея – идея славянская, идея нарождающаяся, – может быть, третья грядущая возможность разрешения судеб человеческих и Европы.*“⁵⁶ Tím, že Dostojevskij definuje tři ideje (katolickou, protestantskou, slovanskou) a uvádí tři možnosti řešení tzv. východní otázky, nás opět odkazuje na tzv. trinaritu, triadickou koncepci Dostojevského svět názoru a symboliku tří, která se v Dostojevského tvorbě tolik opakuje.

Sociální neboli společenská rovina zahrnuje Dostojevského postoje ke každodennímu životu Rusů v zahraničí a jejich vztahu k mateřskému jazyku. Ve stati *Ruština či francouzština?* (rus. orig. *Русский или французский?*),⁵⁷ která se tematicky vztahuje k pobytu v německých lázních Ems, spisovatel poznává krajany na základě specifického způsobu vyjadřování – směšeniny ruského a francouzského jazyka.⁵⁸ Uvádí, že Rusové mezi sebou nemluví rusky, ale špatnou francouzštinou: „*В Эмсе же вы различаете русских, разумеется, прежде всего по говору, то есть по тому русскому-французскому говору, который свойствен только одной России и который даже иностранцев начал уже повергать в изумление.*“⁵⁹ Dostojevského nepřekvapuje, že Rusové mezi sebou nemluví rusky, ale fakt, že si o sobě myslí, že francouzsky mluví dobře.⁶⁰ Chování Rusů za hranicemi svojí vlasti spisovatel

55 „Германия, только и делавшая, что протестовавшая, сама своего нового слова совсем еще не произнесла, а жила лишь все время одним отрицанием и протестом против врага своего так, что, например, весьма и весьма может случиться такое странное обстоятельство, что когда Германия уже одержит победу окончательно и разрушит то, против чего девятнадцать веков протестовала, то вдруг и ей придется умереть духовно самой, вслед за врагом своим, ибо не для чего будет ей жить, не будет против чего протестовать.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 8.

56 Slovanskou ideu Dostojevskij nazývá novým elementem a živlem, který se zatím ještě neprojevil. „*Всем ясно теперь, что с разрешением Восточного вопроса двинется в человечество новый элемент, новая стихия, которая лежала до сих пор пассивно и косно и которая, во всяком случае и наименее говоря, не может не повлиять на мировые судьбы чрезвычайно сильно и решительно.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 9.

57 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1876, III. kapitola, I. část.

58 Tendence mísit ruský a francouzský jazyk byla přítomna v ruské společnosti již dříve, na tento negativní jev poukazuje prostřednictvím postavy Čackého A. S. Gribojedov v dramatu *Ноге з гоштини*: „*Господствует еще смешенье языков: // Французского с нижегородским?*“ ГРИБОЕДОВ, А. С.: Сочинения. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956, s. 48.

59 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь. Ленинград: Наука, 1981, s. 77.

60 „*Но для меня вовсе не то удивительно, что русские между собою говорят не по-русски (и даже было бы странно, если б они говорили по-русски), а то удивительно, что они воображают, что хорошо говорят*

jednoznačně odsoudil, protože tím zahanbují jen sami sebe, navíc o sobě vytváří v očích cizinců negativní obraz. V následující stati s názvem *Jakým jazykem by měly mluvit budoucí opory vlasti?* (rus. orig. *На каком языке говорить отцу отечества?*)⁶¹ Dostojevskij téma rozvíjí do oblastí výchovy a vzdělávání dětí, přičemž zdůrazňuje potřebu osvojování mateřského jazyka v rodinách prostřednictvím ruských chův, ale také na školách, kde výuka ruštiny upadá.

Na politické úrovni Dostojevskij poukazuje na několik zásadních problémů, jimiž jsou šíření myšlenek komunismu, demagogie a manipulaci s lidmi. Ve stati *Vize o Evropě* (rus. orig. *Мечты о Европе*)⁶² podle Dostojevského lidé nepoznají podstatu sociálních idejí, jež se v pojetí lidí redukuje jen na touhu okrást soukromníky. Vlivu sociálních idejí Evropa dle spisovatele již podlehla: „*Уж и теперь социализм проел Европу, а к тому времени уже подточит все окончательно.*“⁶³ Dostojevskij předpovídá, že komunismus se stane formou vlády mnohem dříve, než si myslíme a nebude jednoduché jej změnit: „*Не захочет ни за что республика, перейдя в коммунизм, уничтожиться.*“⁶⁴

Dostojevskij se vrací k demagogii, ale ne v souvislosti s církví, ale v souvislosti s vlivem vůdců. Dostojevskij odsuzuje mínění lidí a jejich idealizované představy o Evropě. Ve stati *Vize o Evropě* si klade otázku, jestli v Evropě nenastal ještě větší rozklad než v Rusku. Dostojevského zneklidňuje osamocenenost Ruska v Evropě, proto se několikrát v textu *Deníku* zamýšlí nad rolí země a jejich obyvatel v Evropě.

V rovině tradičních hodnot se Dostojevskij dotýká problematiky západních hodnot v ruském prostředí – literatury a architektury. Podle Dostojevského se v těchto souvislostech jedná o přínos Západu, na druhou stranu ve stati s názvem *Můj Paradox* (rus. orig. *Мой парадокс*)⁶⁵ přináší názory Evropanů na Rusko a Rusy. Uvádí, že Evropané na ně nahlíží s nedůvěrou a opovržením, a zejména pro radikalizaci názorů jsou považováni za lidi inklinující ke krajním idejím, za revolucionáře, barbary nebo dokonce Huny.⁶⁶ Dostojevskij kriticky hodnotí snahy západníků,

по-французски.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь.* Ленинград: Наука, 1981, s. 78.

61 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1876, IV. kapitola, I. část.

62 *Deník spisovatele* za březen 1876, I. kapitola, IV. část.

63 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 87.

64 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 87.

65 *Deník spisovatele* za červen roku 1876, II. kapitola, I. část.

66 Dostojevskij uvádí: „*Они видят в нас скорее варваров, шатающихся по Европе и радующихся, что что-нибудь и где-нибудь можно разрушить, – разрушить лишь для разрушения, для удовольствия лишь поглядеть, как всё это развалится, подобно орде дикарей, подобно гуннам, готовым пахлынуть на древний Рим и разрушить святыню, даже без всякого понятия о том, какую драгоценность они истребляют.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь.* Ленинград: Наука, 1981, s. 38.

kteří se snažili evropské myšlení prosazovat v Rusku, kde však byla situace jiná. Nakonec Dostojevskij dává za pravdu Apollonu Grigorjevovi, který se vyjádřil, že pokud by Bělinskij žil o něco déle, názorově by se přidal ke slavjanofilům.⁶⁷

Dostojevského názory a postoje k západní civilizaci oslovují čtenáře i v dnešní době. V roce 2010 byl na Slovensku publikován soubor statí *Rusko a Európa* s podtitulem *Z Denníku spisovatele*.⁶⁸ Jedná se o tematický výbor statí z *Deníku spisovatele* z let 1876 a 1877 pojednávajících o vztahu Ruska a Evropy. V českém prostředí podobný tematicky zaměřený výbor z *Deníku spisovatele* zatím bohužel nevznikl.

6.1.4 *Zimní poznámky o letních dojmech* jako pretext k *Deníku spisovatele*

Esejistické dílo *Zimní poznámky o letních dojmech* považujeme ve vztahu k *Deníku spisovatele* za jeho pretext, a to nejen z hlediska tématu, ale i z hlediska žánru. Co se týče *Zimních poznámek*, ty představují nejdelší ucelené Dostojevského esejistické dílo publikované před vydáním *Deníku spisovatele*.

Z hlediska zpracování tématu Ruska a Evropy pozorujeme v *Zimních poznámkách o letních dojmech* ambivalenci. Ambivalentní postoje Dostojevského se projevují v souvislosti s vlivy západoevropské civilizace na ruské prostředí, kdy například připouští cizí původ A. S. Puškina, na druhou stranu zohledňuje působení ruského prostředí, v případě Puškina působení jeho chůvy Ariny Rodionovny Matvejevové. V *Deníku spisovatele* se tato ambivalence ve vnímání Evropy zdůrazňuje a dále se rozvíjí.

U obou děl se jedná o vzájemně na sebe navazující statě esejistického charakteru, jež jsou vnitřně propojeny. V *Zimních poznámkách o letních dojmech* cirkulují dojmy z devíti evropských měst – Berlína, Drážďan, Kolína, Paříže, Londýna, Luzernu, Ženevy, Milána a Benátek – v rovině společenské. Jak jsme mohli vidět, největší prostor Dostojevskij věnuje Francii a Paříži. V *Deníku spisovatele* se jeho osobní kontakt se Západem sice zužuje na lázeňské město Ems, avšak problematika vztahu Ruska a Evropy se rozšiřuje i o další aspekty, religiózní a politické.

67 Slovy F. M. Dostojevského: „Недаром сказал Аполлон Григорьев, тоже говоривший иногда довольно чувткие вещи, что ,если б Белинский прожил доле, то наверно бы примкнул к славянофилам“. В этой фразе была мысль.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь* Ленинград: Наука, 1981, s. 42.

68 Výbor byl natolik populární, že vyšel ve dvou vydáních: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníku spisovatele*. 1. vyd. Bratislava: Európa, 2010, 144 s. ISBN 978-80-89111-66-4; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníku spisovatele*. 2. vyd. Bratislava: Európa, 2016, 144 s. ISBN 978-80-89666-30-0.

Dalším společným jmenovatelem obou děl je charakter dialogu, jehož náznaky můžeme pozorovat již v *Zimních poznámkách o letních dojmech*. Připomeňme si dialog Dostojevského s kolemjdoucím Němcem v souvislosti s kolínským mostem: „*Ты видишь наш мост, жалкий русский, – ну так ты червь перед нашим мостом [...] Черт возьми, – думал я, – мы тоже изобрели самовар... у нас есть журналы... у нас делают офицерские вещи... у нас...*“⁶⁹ Tento dialog však probíhá v hypotetické rovině, Dostojevskij si jej domýšlí na základě výrazu v obličeji kolemjdoucího Němce. V *Deníku spisovatele* mají podle nás charakter dialogu statě, v nichž vystupuje tzv. paradoxalista (rus. парадоксалист).⁷⁰ V uvedených statích můžeme sledovat pásmo spisovatele a jeho oponenta. Dialog se primárně pojí s filozofií a jako původně antický literární žánr nacházející se na rozhraní tří literárních rodů – epiky, lyriky a dramatu – patří mezi žánry pomezí. Charakter dialogu mají v *Deníku spisovatele* také statě, ve kterých Dostojevskij navazuje kontakt se čtenářem.

Jako další společný znak obou děl představuje kontakt se čtenářem. V *Zimních poznámkách o letních dojmech* se Dostojevskij obrací ke čtenáři hned na začátku slovy: „*Вот уже сколько месяцев толкуете вы мне, друзья мои, чтоб я описал вам поскорее мои заграничные впечатления, не подозревая, что вашей просьбой вы ставите меня просто в тупик.*“⁷¹ Kontakt se čtenáři je udržován v náznacích v celém díle. V *Deníku spisovatele* se kontakt Dostojevského se čtenářem uskutečňuje formou odpovědi na dopis, jenž autor do svého *Deníku* vkládá, nebo formou reakcí na ohlasy v obecné rovině.

6.2 Obraz Petěrburgu a Dostojevského *Deník spisovatele*

Petěrburg, mnohdy nazýván „*ruskými Aténami*“⁷², fascinoval svou velkolepostí mnohé spisovatele 19. století. Jeho památky a architekturu zachycovali ve své tvorbě A. S. Puškin, M. J. Lermontov, F. M. Dostojevskij; rušné petrohradské třídy ožívaly v tvorbě N. V. Gogola, A. Bělého a dalších.

Fjodor Michajlovič Dostojevskij prožil v Petěrburgu více než třetinu svého života. I když Petěrburg nebyl rodným městem spisovatele, v kontextu jeho života

69 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 48–49.

70 Jedná se o statě *Paradoxalista* (rus. orig. *Парадоксалист*) a *Co potáhá v lázních: léčivé vody nebo bontón?* (rus. orig. *Что на водах помогает: воды или хороший тон?*).

71 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973, s. 46.

72 Vyjádření N. P. Anciferova o Petěrburgu „*Петербурге – это русские Афины. Стольный город русской духовной культуры [...]*“ původně pochází z jeho deníkových zápisků. Citováno dle АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Непостижимый город. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина.* Санкт-Петербург: Лениздат, 1991, s. 6.

a tvorby hrál důležitou roli. Topos Petěrburgu spojuje většinu Dostojevského děl, proto je považován za *genia loci*. Budeme se věnovat obrazu Petěrburgu jako domova v pojetí F. M. Dostojevského a v souvislosti s místy, s nimiž je spjata biografie spisovatele. Zaměříme se na obraz Petěrburgu v Dostojevského pozdním díle *Deník spisovatele*.

Cílem bude odpovědět na tyto otázky: jak Dostojevskij Petěrburg vnímal, byli pro něj domovem nebo jen místem, kde se odehrávají vnitřní dramata jeho postav; jakou funkci zaujímá obraz Petěrburgu v *Deníku spisovatele* jako celku a v jeho dílčích částech, z hlediska literárního žánru budeme sledovat propojenost tematiky Petěrburgu s konkrétním žánrem a tím i podmíněnost jeho výběru.

O domově se Dostojevskij explicitně nevyjadřuje. Za svůj domov považoval Petěrburg, ale i celé Rusko. Touha spisovatele po domově se projevila zejména po odloučení od domova, a to na nucených pracích, kde nebylo možné psát; nebo v zahraničí, když u něj zesílily pocity ztráty inspirace. Vnímání domova se u spisovatele proto pohybuje spíše v metaforické poloze.

Rodným městem F. M. Dostojevského byla Moskva, díky svému otci, který pracoval v nemocnici pro chudé, z níž spisovatel viděl především její odvrácenou tvář. Dalším důležitým místem v životě Dostojevského byla rodinná usedlost, rodinný statek Darové (rus. Даровое), jenž původně patřil matce spisovatele. Rodina Dostojevských na něj o svátcích jezdila pravidelně.⁷³

Život na Sibiři, v Omsku, v Archangelsku a posléze v Semipalatinsku byl pro Dostojevského vyhnanstvím. Nemohl se plně věnovat své literární činnosti v takové míře jako v Petěrburgu, chyběly mu kontakty se spisovateli a literární život. Období prožitá na nucených pracích však Dostojevskij posléze nelitoval.

6.2.1 Dostojevskij v Petěrburgu a Petěrburg v Dostojevském

Problematicke vztahu F. M. Dostojevského k Petěrburgu a roli města v jeho tvorbě se již věnovali mnozí, ze sekundární literatury dotýkající se tématu, je možné poukázat na tři stěžejní monografie: především na kapitolu proslulé monografie *Непостижимый город*⁷⁴ ruského vědce N. P. Anciferova, monografii *Петербург Достоевского*⁷⁵ V. S. Birona a na monografii J. Saruchanjanové z roku 1970

73 Zmínku o požáru usedlosti najdeme v *Deníku spisovatele* z dubnu roku 1876 v části s názvem *Zmatenost a nepřesnost sporných bodů* (rus. orig. *Сбивчивость и неточность спорных пунктов*), v níž si Dostojevskij připomíná příhodu z dětství, když rodině Dostojevských usedlost téměř vyhořela.

74 АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Непостижимый город. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина*. Санкт-Петербург: Лениздат, 1991. 335 s. ISBN 5-289-00900-0.

75 БИРОН, В. С.: *Петербург Достоевского. Град на дереве Н. Кофанова*. Ленинград: Свеча, 1991. 44 s.

*Достоевский в Петербурге*⁷⁶. Rozpracování tématu ve srovnání s romány F. M. Dostojevského najdeme v článkách W. Szczukina⁷⁷, srovnání s tvorbou Charlese Dickense v odborných článkách T. Jankowské⁷⁸ a dalších. O tom, že problematika Petěrburgu může být zajímavá, svědčí učebnice o spisovatelích 19. století žijících v Petěrburgu *Петербург в жизни и творчестве русских писателей*⁷⁹ z roku 2003.

První kontakt Dostojevského s Petěrburgem se vztahuje k roku 1838, když jej do města na studium přivádí otec. Rozhodnutí rodičů pro studium na střední škole pro vojenské inženýry (rus. Инженерное училище) však Dostojevskij později považoval za chybu. Budova školy sídlila v Michajlovském zámku, bývalé rezidenci Pavla I., jako student proto znal historické události, které, jak uvádí Jevgenija Saruchanjanová, u Dostojevského ovlivnily formování prvních představ o Petěrburgu.⁸⁰ Dostojevskij ukončil vzdělání na škole v roce 1843 jako třetí nejlepší ze všech studentů.

Život v Petěrburgu Dostojevskému připadal temný, těžký až tragický.⁸¹ Jeho vztah k městu můžeme označit za ambivalentní, rovněž výrazem *Наблие*⁸²: na jedné straně zbožňování pro minulost, památky a architekturu města; na straně druhé negativní vnímání jeho odvrácené tváře – života chudých, bezdomovců a alkoholiků. Kromě korespondence se Dostojevskij o Petěrburgu vyjadřoval na stránkách esejistického díla *Petrohradské snění ve verších a v próze*. V Petěrburgu se vždy cítil ztracený a město pro něj zůstalo zahaleno rouškou tajemství: „*Еще с детства, почти затерянный, заброшенный в Петербурге, я как-то боялся его; Петербург, не знаю почему, для меня всегда казался какою-то тайной.*“⁸³

Petěrburg v Dostojevském vzbuzoval ambivalentní emoce, někdy strach a hrůzu: „*Мне кажется, это самый угрюмый город, какой только может быть на*

76 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970. 272 s.

77 SZCZUKIN, W. *Petersburg a twórczość Fiodora Dostoiewskiego*. In: *Rocznik Komisji Historycznoliterackiej*. 1984. XXI, s. 107–119.

78 JANKOWSKA, T.: *O wzajemnych relacjach kategorii przestrzeni i postaci w tekście miasta Charlesa Dickensa i Fiodora Dostoiewskiego*. In: *Przegląd rusycystyczny*. 2013. Nr. 3, s. 45–55.

79 ГЛАЗУНОВА, О. И.: *Петербург в жизни и творчестве русских писателей*. Санкт-Петербург: Златоуст, 2003. 455 s. ISBN 5-86547-308-5.

80 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 12.

81 V Dostojevského korespondenci je na několika místech uvedeno, že toto město může člověka zničit, o čemž svědčí například dopis staršímu bratru Michailu Michajloviči ze 7. října 1846: „*Петербурге ад для меня. Так тяжело, так тяжело здесь жить*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859*. Ленинград: Наука, 1985, s. 127.

82 Tímto termínem označuje Ivo Pospíšil ambivalentní vnímání amerického prostředí a ruského jazyka v románu *Polní výzkum ukrajinského sexu* (1998, čes. 2001) ukrajinské spisovatelky Oxany Zabužko (*1960). Srov. POSPÍŠIL, I.: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2004, s. 45.

83 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Письма. 1832–1859*. Ленинград: Наука, 1985, s. 127.

*свеме!*⁸⁴ Jindy byl Petěrburg pro spisovatele tím městem, do něhož se po uplynutí trestu na nucených pracích toužil vrátit. Touha po životě v tehdejší hlavním městě vrcholila netrpělivostí a negativním vnímáním Tveri, kde Dostojevskij čekal na povolení vrátit se domů. Za povolení a možnost vrátit se byl carovi do konce života vděčný, mnozí ho však za to kritizovali. Dostojevskij si pronajímal byty na rohu ulice, vždy nedaleko kostela. Byt si spisovatel vybíral tak, aby mu do pokoje svítila pouliční lampa a ušetřil tak peníze za svíčky. Jeho prvním spolupodlčím byl lékař Riesenkampf, jenž se ke spisovateli nastěhoval na prosbu jeho staršího bratra Michaila Michajloviče. Později, v letech 1844–1846 s Dostojevským bydlel spisovatel Dmitrij Grigorovič.⁸⁵

Touha po domově silně zaznívá v průběhu Dostojevského života v zahraničí, nejedná se přitom o konkrétní město, ale o celé Rusko. Dostojevskij se obával ztráty inspirace, toužil po kontaktu s Ruskem. Negativní dojmy ze západoevropské civilizace, v níž kromě umění Dostojevskij neviděl nic pozitivního, jej v roce 1863 podnítily k napsání esejistického díla *Zimní poznámky o letních dojmech*. Zejména v tomto díle se projevuje vnímání Ruska jako domova. K vyjádření vztahu k Petěrburgu posloužilo F. M. Dostojevskému až jedno z posledních děl – *Deník spisovatele*.

Na základě charakteru tvorby F. M. Dostojevského je možné konstatovat, že Petěrburg spojuje téměř všechna díla spisovatele. Byl místem, kde se odehrávají dramata malého člověka Makara Děvuškina, ponížených a uražených, Petěrburg způsobil rozdvojení osobnosti Goljadkina, jenž si v mysli vytvořil dvojníka, podnítil zrození člověka z podzemí (rus. подпольный человек), zklamání dokonale krásného člověka Myškina (rus. положительно прекрасный человек), vytvoření ideje studenta Raskolnikova. Petrohrad se stal městem, kde člověk věřící v ideál jako Don Quijote dospívá k deziluzi.

V postavě Makara Děvuškina z novely *Chudí lidé* (1846) pozorujeme obraz člověka toulajícího se petěrburgskými ulicemi, na kterých potkává různé typy lidí – úředníky, opilce, prostitutky nebo flašinetáře. Dle Jevgenije Saruchanjanové se úloha Petěrburgu od vydání spisovatelova debutu mění, stává se z něj jakoby svébytná postava: „*Роман «Бедные люди» положил начало тому, что впоследствии получило название «Петербург Достоевского».*“⁸⁶ Na spjatost novely *Dvojník* s Petěrburgem Dostojevskij poukázal již jejím podtitulem *Petrohradská poéma*. Podle Alexandra Bloka byl však s Petěrburgem nejvíce spjat román *Výrostek*.⁸⁷ Na druhé straně k zdůraznění toposu Petěrburgu dochází v dílech pohybujiících se žánrově

84 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 111.

85 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 28–34.

86 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 46.

87 САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 219.

na pomezí, a to v cyklu esejisticky laděných fejetonů *Petrohradské snění ve verších a v próze* (1861) publikovaných v časopisu *Čas* a v díle *Deník spisovatele*.

6.2.2 Petěrburg a *Deník spisovatele*

Z hlediska tématu Petěrburgu považujeme za pretext k *Deníku spisovatele* zejména esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze*. V esejích Petěrburg nevystupuje jen ve funkci pozadí, ale stává se dominantou díla. Stejnou tendenci pozorujeme i v *Deníku spisovatele*.

Deník spisovatele představuje svým charakterem dílo syntetické, polygenerické vznikající ve třech fázích téměř pět let.⁸⁸ Ve všech fázích vydávání *Deníku* najdeme pomezí žánry, jimiž jsou eseje, fejetony, memoáry a další, ale jen v první a druhé fázi do něj Dostojevskij vkládal i žánry umělecké literatury.

V *Deníku spisovatele* rozlišujeme dvě funkce Petěrburgu – ve funkci pozadí a ve funkci ústředního tématu díla. Jako pozadí odehrávajících se společenských událostí vnímáme Petěrburg v částech o šířících se sektách redstockistů a štungistů⁸⁹, dále v částech věnovaných kriminálním případům Kronenberga,⁹⁰ Kairovové⁹¹ a dalších. Ve srovnání s Dostojevského romány, v *Deníku spisovatele* zejména ve fejetonech není jen kulisou, vystupuje do popředí, když se město stává ústředním tématem. Již ve třinácté části *Deníku spisovatele* z roku 1873 se nachází fejeton *Drobné obrázky* (rus. orig. *Маленькие картинки*), v němž Dostojevskij popisuje Petěrburg jako město kontrastů: na jedné straně dřevěné domy městské chudiny, na straně druhé domy bohatých měšťáků.⁹² Dále poukazuje na slavnou minulost

88 Jak již bylo uváděno, *Deník spisovatele* vznikl přibližně pět let ve třech fázích: v roce 1873 byl součástí periodika *Občan*, v letech 1876–77 vycházel jako samostatné periodikum a v roce 1880 a 1881 bylo publikováno jen jedno číslo.

89 *Lord Redstock* (rus. orig. *Лорд Редсток*), *Slůvko ke zprávě vědecké komise o spirítistických jevech* (rus. orig. *Словцо об отчете ученой комиссии о спиритических явлениях*) a další. V uvedených částech zaznívají názory Dostojevského jakožto počevníka. Spisovatel přichází k závěru, že úspěch lidí jako Redstock vzniká kvůli odloučení národu od půdy.

90 Jedná se o řadu těchto statí z *Deníku spisovatele* za rok 1876: *O případu Kronenbergově* (rus. orig. *По поводу дела Кроненберга*), *Pár slov o advokátech vůbec. Mé naivní a laické představy. Pár slov o talentech vůbec i zvláště* (rus. orig. *Нечто об адвокатах вообще. Мои наивные и необразованные предположения. Нечто о талантах вообще и особенностях*), *Řeč p. Spasoviče. Obratné triky* (rus. orig. *Речь г-на Спасовича. Ловкие приемы*), *Plody* (rus. orig. *Ягодки*), *Herkulovy sloupy* (rus. orig. *Геркулесовы столпы*), *Rodina a naše svátosti. Pár slov na závěr o jedné mladé škole* (rus. orig. *Семья и наши святости. Заключительное слово об одной юной школе*).

91 Jmenovitě se jedná o tyto statě: *Soud a paní Kairovová* (rus. orig. *Суд и ж-жа Каирова*), *Pan obhájce a Kairovová* (rus. orig. *Г-н защитник и Каирова*), *Pan obhájce a Velikanovová* (rus. orig. *Г-н защитник и Великанова*).

92 „[...] эти деревянные, глиные домишки, еще уцелевшие даже на самых блестящих улицах рядом с громаднейшими домами и вдруг поражающие ваш взгляд словно куча дров возле мраморного палаца.“

města, výjimečnou architekturu⁹³, kterou srovnává s nevyhraněným architektonickým stylem tehdejší současnosti⁹⁴; vidí však také nebezpečné ulice, kde člověka může srazit povoz s koňmi. Dominuje temná, pošmourná atmosféra městských ulic. Jak můžeme vidět, ambivalence Dostojevského vztahu k městu se promítá i do tohoto fejetonu z *Deníku spisovatele*.

Ve fejetonu samozřejmě nechybí popis hlavní „tepny“ Petěrburgu, Něvské třídy, s důrazem na nebezpečí: „*На днях переходил Невский проспект с солнечной стороны на теневую. Известно, что Невский проспект переходить всегда с осторожностью, не то мигом раздавят, – лавируешь, присматриваешься, улучаешь минуту, прежде чем пуститься в опасный путь, и ждешь, чтобы хоть капельку расчистилось от несущихся один за другим, в два или три ряда, экипажей. Зимой, за два, за три дня перед рождеством, например, переходить особенно интересно: сильно рискуете, особенно если белый морозный туман с рассвета опустится на город, так что в трех шагах едва различаешь прохожего.*“⁹⁵

Dostojevskij se ve svých zápiscích i fejetonech nejednou vyjadřoval, že rád pozoruje neznámé lidi a zkoumaje jejich tváře, snaží se uhodnout, kdo jsou, čím se zabývají a jaké asi mají charakterové rysy.⁹⁶ Ve fejetonu *Drobné obrázky* popisuje život obyčejných lidí, které cestou potkává – chlapce s otcem; malé děvčátko, které si, běžíc za maminkou, stouplu na sukénku. Hlavní myšlenku fejetonu Dostojevskij akcentuje v následující, čtrnácté části *Deníku spisovatele* s názvem *Учителю* (rus. orig. *Учителю*), když reaguje na kritiku moskevského fejetonisty, který Dostojevskému vyčítal, že fejeton napsal jenom pro efekt, aby si získal co nejvíce čtenářů. Dostojevskij chtěl přitom poukázat na to, že i lidé ve skromných podmínkách mohou důstojně žít, zachovat si svou hrdost, lásku k rodině a dětem.⁹⁷

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 106.

93 Architektura města je vnímána následovně: „Удивительна мне эта архитектура нашего времени. Да и вообще архитектура всего Петербурга чрезвычайно характеристична и оригинальна и всегда поражала меня, – именно тем, что выражает всю его бесхарактерность и безличность за всё время существования.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 106.

94 „[...] не знаешь, как и определить теперешнюю нашу архитектуру. Тут какая-то безалаберщина, совершенно, впрочем, соответствующая безалаберности настоящей минуты.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 107.

95 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 105.

96 „Я люблю, бродя по улицам, присматриваться к иным совсем незнакомым прохожим, изучать их лица и угадывать: кто они, как живут, чем занимаются и что особенно их в эту минуту интересует.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873*. Ленинград: Наука, 1980, s. 111.

97 Hlavní myšlenku fejetonu *Drobné obrázky* vyjadřuje F. M. Dostojevskij v následující části *Deníku spisovatele* slovy: „в огромном большинстве народа нашего, даже и в петербургских подвалах, даже и при

Detailní popis hlavní petěrburgské třídy z Dostojevského fejetonu můžeme srovnat s popisem N. V. Gogola z jeho novely *Něvská třída*. Gogol stejně jako Dostojevskij popisuje různé typy lidí na hlavní třídě, zdůrazňuje však předměty⁹⁸, které je charakterizují: „*Все, что вы ни встретите на Невском проспекте, все исполнено приличия: мужчины в длинных сюртуках, с заложёнными в карманы руками, дамы в розовых, белых и бледно-голубых атласных фединготах и шляпках. Вы здесь встретите бакенбарды, единственные, пропущенные с необыкновенным и изумительным искусством под галстук, бакенбарды бархатные, атласные, черные, как соболь или уголь [...]*“⁹⁹

V *Deníku spisovatele* může být prostředí Petěrburgu zobrazeno explicitně nebo implicitně. Explicitní zobrazení města jsme pozorovali v popisech ulic, architektury a obyvatel. Druhý způsob zobrazení Petěrburgu, a to prostřednictvím náznačků, vidíme například v povídce *Chlapec u Krista na Vánoce*. O indiciích, které se v textu této krátké povídky nacházejí a poukazují na Petěrburg, psala rovněž Jevgenija Saruchanjanová.¹⁰⁰

6.2.3 Petěrburg a otázka literárního žánru

V souvislosti s tematikou Petěrburgu v *Deníku spisovatele* je zajímavá otázka propojení tohoto tématu s konkrétním literárním žánrem. Je důležité zdůraznit fakt, že samotný *Deník spisovatele* představuje celek složený z částí. Pokud z hlediska žánru uplatníme holistický přístup a budeme na *Deník spisovatele* nahlížet jako na celek, zařadili bychom jej k žánru deníku, který svým charakterem nabízí prostor k akcentaci prostoru „mimo já“ – města, atmosféry doby nebo mezilidských vztahů. Pokud na *Deník* nahlížíme prostřednictvím jeho dílčích částí, musíme vzít v potaz i žánr těchto částí. V dané souvislosti prostor města nejvíc akcentují žánry věcné literatury, konkrétně publicistické žánry, jakým je v případě *Deníku spisovatele* fejeton. *Deník spisovatele* jako celek tak umožňuje vnímání Petěrburgu

самой скудной духовной обстановке, есть все-таки стремление к достоинству, к некоторой порядочности, к истинному самоуважению; сохраняется любовь к семье, к детям. Меня особенно поразило, что они так действительно и даже с нежностью любят своих болезненных детей; я именно обрадовался мысли, что беспорядки и бесчинства в семейном быту народа, даже среди такой обстановки, как в Петербурге, всё же пока исключения, хотя, быть может, и многочисленны, и думал поделиться этим свежим впечатлением с читателями.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Ленинград: Наука, 1980, s. 113.

98 Na základě popisu předmětů, které se stávají dominantou postav, považuje Andrej Červeňák N. V. Gogola za představitele tzv. sociálního proudu nebo také předmětného realismu (slov. tzv. sociální proud, předmětový realizmus). Srov. ČERVEŇÁK, A.: *Знамя литературы I. Русская классика*. Nitra: Fakulta humanitních věd VŠPg, 1994, s. 16–18.

99 ГОГОЛЬ, Н. В.: *Повести*. Москва – Augsburg: im Werden-Verlag, 2002, s. 4.

100 САРУХАНЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970, s. 226.

v několika rovinách: vnější charakter města (architektura, obrazy ulic, obraz hlavní třídy), jeho vnitřní charakter neboli společenské události spjaty s Petěrburhem (sekty, kriminální případy), život obyvatel Petěrburgu (obrazy mezilidských vztahů drobných lidí, opilectví, úmrtnost dětí), pocity spisovatele samotného (atmosféra města, slavná minulost, temnota, nebezpečí).

Jak bylo uvedeno výše, v *Deníku spisovatele* jsou zastoupeny žánry umělecké i věcné literatury. V dílčích částech *Deníku spisovatele* tak odkrývá prostor pro zdůraznění města a atmosféry doby. Petěrburg se ve fejetonech stává hlavním tématem literárního díla, jinými slovy, „těžiště“ díla se přesouvá z postav na prostředí, tím podle nás podmiňuje autorův výběr literárního žánru.

Problematika toho, jak téma a motivy utvářejí podloží literárního žánru, se v sekundární literatuře objevuje spíše výjimečně. V monografii Iva Pospíšila z roku 1995 *Fenomén šilenství v ruské literatuře 19. a 20. století* je na třech příkladech tvorby ruských spisovatelů (A. S. Puškina, A. Pogorelského a N. S. Leskova) demonstrováno působení motivu šilenství jako žánrového katalyzátoru, jenž formuje nové žánrové podloží.¹⁰¹ Na otázku, jestli v případě Petěrburgu toto téma ovlivňuje výběr a podloží literárního žánru, bychom odpověděli kladně: ke zdůraznění prostředí si autor samozřejmě nezvolí román, ale primárně žánr, který svým charakterem popis a zaměření na prostředí umožňuje. Dostojevskij sáhl po pomezím žánru – deníku a konkrétně žánrovém typu spisovatelského deníku, protože jedno z jeho nejdůležitějších specifik, tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila), nabízí možnost spisovateli integrovat do žánrové struktury díla další žánry zaměřené na prostor a tím zdůraznit funkci zmiňovaného prostoru.

Petěrburg ve funkci pozadí je přítomen v krátkých publicistických žánrech, jako například statě, jejichž tematikou jsou líčení soudních procesů Kronenberga a Kairové, vyšetřování dalších kriminálních případů nebo sebevražd, které otřásl veřejností, statě o šíření sekt redstockistů a štundistů nebo statě vzpomínkového nebo apologetického charakteru vztahující se k letům spolupráce bratrů Dostojevských v časopisech *Čas* a *Epocha*. V uvedených statích Dostojevskij prostředí explicitně pojmenoval, přičemž na místo odehrávajících se událostí, kterým je Petěrburg, pořád poukazuje. Například ve statí *Dvě sebevraždy* (rus. orig. *Два самоубийства*) se k Petěrburgu váže smrt krejčové Marie Borisovové, která spáchala sebevraždu 30. září 1876 skokem z okna s ikonou Matky Boží v rukou. Sebevraždu obyvatelky Petěrburgu Borisovové Dostojevskij srovnává s tragickou událostí z Florencie, kde spáchala sebevraždu dcera proslulého spisovatele A. I. Gercena Jelizaveta. Zřejmě není náhoda, že sebevražda, jež se odehrála

101 Například u Puškina se z poémy stává invertovaná poéma (*Cikáni*), z burleskní poémy psychologická povídka (*Dům v Kolomně*), nebo se historická óda posouvá k tragédii osobnosti (*Poltava*, *Meděný jezdec*); u Pogorelského se vytváří žánr besedy a volného dialogu (*Večery s panem Dvojníkem*) a nakonec u Leskova šilenství způsobí změnu povídky-životní dráhy na tragédii (*Nezištní inženýři*). Srov. POSPÍŠIL, I.: *Fenomén šilenství v ruské literatuře 19. a 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 27–35.

v Petěrburgu, má pro *Deník spisovatele* větší význam a její protagonistka se stala prototypem pro ženskou postavu z novely *Plachá*. Můžeme tak vidět, jak spisovatel udržuje spojitost s Petěrburgem.

Z uvedených příkladů plyne, že Petěrburg ve funkci pozadí zdůrazňuje jen některou z rovin, na které jsme poukázali na začátku této části: stať *Lord Redstock*, případy Kronenberga nebo Kairovové dotváří vnitřní charakter města, ve stati *Dvě sebevraždy* se jedná o případ Borisovové, který otrásl Petěrburgem, osobnosti spisovatele samotného se dotýká stať *Na obranu mrtvého*. Ve funkci ústředního tématu se Petěrburg pojí zejména s fejetonem *Drobné obrázky* a na něj navazující fejeton s názvem *Učitelé*. Fejeton jako žánr akcentuje vnímání atmosféry Petěrburgu téměř ve všech zmiňovaných rovinách se zvláštním důrazem na dojmy spisovatele.

6.3 Postavy dětí a podoba dětství v *Deníku spisovatele*

„dětské obrazy podávají oni spisovatelé, u nichž nade vše ostatní silněji
zvučela struna humanity [...]“¹⁰²

Postavy dětí a podoba dětství je posledním ze tří tematických okruhů, jež jsme v *Deníku spisovatele* vymezili. Děti jsou přítomny téměř v každém díle F. M. Dostojevského, připomeňme tragický osud děvčete Nelli z románu *Ponižení a uražení*, osudy dětí Kateřiny Ivanovny z románu *Zločin a trest*, děvčete z novely *Sen směšného člověka* a dalších.

Sekundární literatura reflektující téma dětí a dětství v Dostojevského tvorbě vznikala v Rusku již koncem 19. století, za zmínku stojí studie M. K. Cebrikovové a monografie G. A. Jantarevové z roku 1895 *Детские типы в произведениях Достоевского*¹⁰³. V současnosti se tématem dětství u Dostojevského zabývají studie T. N. Suzanské *Детский текст в полифонических романах Ф. М. Достоевского*¹⁰⁴, N. A. Azarenkovové *Концепт страдания как основной репрезентант темы детства в творчестве Ф. М. Достоевского*¹⁰⁵ a další.

Z pohledu českého prostředí se jedná o téma čtenářsky atraktivní, o čemž svědčí početné výbory s dětskou tematikou, které u nás vznikaly již na začátku

102 CEBRIKOVA, M. K.: *Děti v ruské belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 7.

103 Viz ЯНТАРЕВА, Г. А.: *Детские типы в творчестве Достоевского*. 1895. [online].[cit. 10. 12. 2020]. Text je dostupný z: http://az.lib.ru/d/dostoevskij_f_m/text_1895_detskie_tipy_olderfo.shtml.

104 СУЗАНСКАЯ, Т. Н.: *Детский текст в полифонических романах Ф. М. Достоевского*. [online].[cit. 15. 12. 2020]. Text je dostupný z: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/3435/1/Suzanskaia_detschii_text_cercetare_filolog_conf_Vol_I.pdf.

105 АЗАРЕНКО, Н. А.: *Концепт страдания как основной репрезентант темы детства в творчестве Ф. М. Достоевского*. In: *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2010, 2, s. 48–53.

20. století.¹⁰⁶ První studie v českém prostředí věnovaná tématu dětí a dětství byla studie M. K. Cebrikovové *Děti v ruské belletrii*, jež do češtiny přeložil Cyril S. Moudrý.¹⁰⁷ Studie Anny Brtníkové *Dostojevskij a dítě*¹⁰⁸ vznikla při příležitosti 100. výročí narození F. M. Dostojevského. Později se tématu dětí a dětství v tvorbě F. M. Dostojevského v českém prostředí věnovala Radka Hříbková, a to v monografii z roku 1998 s názvem *Umělecko-filozofická koncepce dětství v tvorbě F. M. Dostojevského*¹⁰⁹.

Pokusme se nejdříve odpovědět na otázku, jaké bylo Dostojevského dětství. Rodiče spisovatele Michail Andrejevič a Marie Fjodorovna měli osm dětí, čtyři dcery a čtyři syny, z nichž jedno bohužel zemřelo u porodu. Matka děti vedla k víře a literatuře. Otec pracoval jako lékař v nemocnici pro chudé. Téměř každý den se Fjodor Michajlovič setkával s bolestí a utrpením chudých lidí, viděl slepce, mrzáky, malomocné, hleděl do jejich tváří, slyšel prosby a nářky. Jak uvádí slovenský dostojevskolog Andrej Červeňák, život spisovatele na základě zkušenosti z dětství nemohl zůstat bez následků: „*Do detskej duše sa navždy vryli choré a trpiace tváre, zúfalé a prosiace oči, vystreté ruky... Tlačénica siedmich ľudí v dvoch izbách (dvoch rodičov a ôsmich detí, ktoré sa tlačili v jednej maličknej izbietke a spávali na poschodových drevených posteliach) bola ďalším otrasným zážitkom jeho detstva, ktoré navždy poznačuje a ,predurčuje‘ osud človeka.*“¹¹⁰

Otec spisovatele měl navíc složitou povahu, k manželce a dětem se občas choval hrubě. Tělesné tresty se však v rodině nepoužívaly. Otec dětem často četl kapitoly z Karamzinových *Dějin ruského státu* (rus. orig. *История государства Российского*, 1818–1824; český výbor *Obrazy z dějin Říše ruské 1–2*, 1984), vedl je k poznávání historických paláců Kremlu i ke studiu francouzského jazyka.¹¹¹ Zhoršení vztahů mezi otcem a dětmi způsobil alkoholismus, jemuž Michail Andrejevič podlehl po smrti manželky. Otec spisovatele žil po manželčině smrti nadále ve své ušedlosti, hodně pil a oddával se vztahům se ženami. Jeho smrt nebyla nikdy úplně objasněna, podle jedné z verzí ho z pomsty zavraždili vesničané. Smrt otce představovala v životě F. M. Dostojevského další z důležitých mezníků. Jeho dcera

106 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužik Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907. 64 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužik Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. 2. vyd. Praha: Jan Laichter, 1911. 56 s. Viz také DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920. 63 s.

107 Viz CEBRIKOVA, M. K.: *Děti v ruské belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 6–9.

108 Viz BRTNÍKOVÁ, A.: *Dostojevskij a dítě*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. 25, č. 12–13, s. 170–173; BRTNÍKOVÁ, A.: *Dostojevskij a dítě. (Dokončení)*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. 25, č. 14–15, s. 194–196.

109 Viz HRÍBKOVÁ, R.: *Umělecko-filozofická koncepce dětství v tvorbě F. M. Dostojevského*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. 84 s. ISBN 80-86039-50-1.

110 ČERVEŇÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského. F. M. Dostojevskij v recepcii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1991, s. 16.

111 DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920, s. 27–29.

Ljubov ve svých vzpomínkách¹¹² uvádí další souvislosti, například když se Dostojevskij dozvěděl o smrti otce, dostal poprvé epileptický záchvat.¹¹³ Vzpomínky na dětství – rodinný statek a chůvu Aljonu Frolovnu (*Zmatenost a nepřesnost sporných bodů*), pocity strachu z vlka (*Mužik Marej*) nebo bratra Michaila Michajloviče (*Na obranu mrtvého*) – jsou rovněž součástí *Deníku spisovatele*.

O vztahu Dostojevského k dětem a dětskému světu se dozvídáme prostřednictvím vzpomínek manželky spisovatele Anny Grigorjevny. Uměl je zaujmout, získat si jejich důvěru, a to nejen u vlastních, ale i u cizích dětí. Děti Dostojevského přitahovaly svojí nevinností a upřímností: „У мужа было какое то особое уменье разговаривать с детьми, войти в их интересы, приобрести доверие (и это даже с чужими, случайно встретившимися детьми) и так заинтересовать ребенка, что тот мигом становился весел и послушен. Объясняю это его всегдашнюю любовью к маленьким детям, которая подсказывала ему, как в данных обстоятельствах следует поступать.“¹¹⁴

Kromě vlastních dětí se Dostojevskij staral o nevlastního syna Pavla Alexandroviče Isajeva¹¹⁵ a rovněž o nezaopatřené děti zemřelého bratra Michala Michajloviče¹¹⁶. Vzhledem k neúspěšné výchově nevlastního syna nechtěl spisovatel ve výchově svých dětí nic zanedbat. O důslednosti ve výchově a Dostojevského vztahu k dětem píše ve vzpomínkách jeho dcera Ljubov Fjodorovna.¹¹⁷ V souvislosti s rodinnými vztahy nutno zmínit kontakt spisovatele s neteří Sofii Alexandrovnou Ivanovovou.

Dostojevského vnímání dětských osudů bylo poznamenáno jeho vlastní ztrátou. Dostojevskij přišel o dvě ze čtyř dětí¹¹⁸; v roce 1868 v období, kdy manželé Dostojevští pobývali v zahraničí, zemřela na následky nachlazení jejich prvorozená dcera Soňa.¹¹⁹ O deset let později v roce 1878 manželé ztratili další dítě, tříletého

112 Dcera Dostojevského Ljubov Fjodorovna (1869–1926) žila od roku 1913 v zahraničí. O svém slavném otci napsala pod pseudonymem Aimée v Mníchově knihu vzpomínek *Dostojevskij geschildert von seiner Tochter* (1920). Český překlad z pera Jana Sajíce vznikl ještě v tomtéž roce. Viz DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920. 279 s. Do ruského jazyka byly vzpomínky Dostojevského dcery přeloženy v roce 1922. Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, Л.: *Достоевский в изображении своей дочери Л. Достоевской*. Москва – Петроград: Государственное издательство, 1922. 105 s.

113 Srov. DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920, s. 43.

114 ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 336.

115 Pavel Alexandrovič Isajev byl synem Dostojevského první manželky Marie Dmitrijevny Isajevové.

116 V dané souvislosti Dostojevského manželka Anna Grigorjevna uvádí, že ze strany švagrové Emilie Fjodorovny, nevlastního syna Pavla Alexandroviče i mladšího bratra Nikolaje Michajloviče častokrát docházelo ke zneužívání dobrého úmyslu spisovatele. Jednou se stalo, že spisovatel ve snaze finančně pomoci příbuzným na úkor vlastního zdraví dal do zastavárny svůj kožík a v zimních měsících musel nosit tenký kabát. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 116.

117 Srov. DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera*. Praha: Stanislav Minařík, 1920, s. 198–205.

118 Dospělého věku se dožila dcera Ljubov Fjodorovna (1869–1926) a syn Fjodor Fjodorovič (1871–1922).

119 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 199–200.

syna Aljošu, jenž zemřel na následky epileptického záchvatu.¹²⁰ Tato smutná událost ovlivnila osud *Deníku spisovatele* natolik, že se k němu Dostojevskij v takové podobě, jako před rokem 1878, již nedokázal vrátit. Těžkou životní etapu spisovatel překonal až po návštěvách otce Amvrosije v Optině pustyni. Smutek Anny Grigorjevny Dostojevskij vložil do části románu *Bratři Karamazovovi* s názvem *Věřící prosté ženy*, v níž o svém žalu ze ztráty dítěte vypovídá žena starci Zosimovi.¹²¹ Pravděpodobně ztráta dvou dětí u Dostojevského způsobila zvýšený zájem o osudy dětí – sirotků, osamělých matek s dětmi nebo týraných žen s dítětem.

Dostojevskij je považován za jednoho z prvních ruských spisovatelů, jenž do literatury uvedl dětskou postavu.¹²² Protagonisty *Deníku spisovatele* jsou malé děti, jimiž byl Dostojevskij zaujat. Zvláštní místo mezi zobrazenými dětmi zaujímají adolescenti. Z hlediska charakteru definujeme v *Deníku spisovatele* čtyři typy zobrazení dětí:

1. momentky ze života (ples, petěrburské ulice, dětské domovy),
2. drobné reminiscence (dětství spisovatele),
3. týrání (kriminální případy, soudní procesy, utrpení dětí v rodinách),
4. smrt (vykoupení ze špatné rodinné nebo materiální situace).

Momentky ze života jsou propojeny s daným okamžikem. Pozorování spisovatele se v *Deníku spisovatele* soustřeďuje na tančící děti na plese v Klubu umělců (*Vánoční stromek v Klubu umělců*), holčičku běžící k tatínkovi (*Drobné obrázky*) nebo atmosféru v dětském domově (*Kolonie mladých provinilců*). V případě drobných reminiscencí se jedná o krátké vzpomínky z dětství, například reminiscence o chlapci, který týrá zvířata (*Plody*), což může připomenout mládí Smerďakova z románu *Bratři Karamazovovi*.¹²³ Zvláštní místo zaujímá špatná vzpomínka z dětství. Sám spisovatel je příkladem toho, že špatná vzpomínka z dětství může člověka pronásledovat celý život, například o vzpomínce na týrání kobylky píše: „*Эта отвратительная картина осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь.*“¹²⁴

Dalším typem zobrazení dětí je týrání, jež je v *Deníku spisovatele* propojeno hlavně s kriminálními případy a soudními procesy. Dostojevského zájem se soustředil zejména na ty případy, v nichž trpěly děti, například případ Džunkovských, Kronenbergův a další. Společným jmenovatelem zobrazených dětských osudů

120 Blíže viz ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 344–348.

121 ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 346.

122 Srov. СЕБРИКОВА, М. К.: *Дети в русской belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 7.

123 Díky Dostojevského vzpomínce na chlapce, který odřezával slepicím hlavy, lze pozorovat spojitost s postavou Smerďakova z románu *Bratři Karamazovovi*, jenž v mládí zvířata také týral: „*В детстве он очень любил вешать кошек и потом хоронить их с церемонией. Он надевал для этого простыню, что составляло вроде как бы физью, и пел и махал чем-нибудь над мертворою кошкой, как будто кадил. Все это потихоньку, в величайшей тайне.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Братья Карамазовы*. Москва: ЭКСМО, 2010, s. 129.

124 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

je ztráta dětství. V důsledku týrání děti přicházejí o dětství, jsou nuceny dospět dříve a řešit problémy dospělých. Nutno zdůraznit, že utrpení dětí bylo důvodem, proč měl spisovatel do konce života o víře pochybnosti.¹²⁵ V beletrii k nám promlouvá prostřednictvím postavy Ivana Karamazova, jenž za cenu utrpení dítěte vrací vstupenku do ráje.¹²⁶ Posledním typem zobrazení je smrt, jež je vnímána jako nový začátek neboli vykoupení ze špatné materiální nebo rodinné situace (*Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*).

Z pohledu literárního žánru konstatujeme, že téma dětí a dětství je v *Deníku spisovatele* propojeno se žánry umělecké literatury (povídka, novela), s pomezními žánry (esej, memoáry) i se žánry věcné literatury (fejeton, publicistika s esejistickými rysy). Téma dětí a dětství se v *Deníku spisovatele* objevuje ve fejetonu (*Drobné obrázky*), esejích (*Vánoční stromek v Klubu umělců*), publicistice s esejistickými rysy (líčení soudních procesů), v povídkách (*Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, *Mužik Marej*), novele (*Sen směšného člověka*) a v memoárovém textu (*Zmatenost a nepřesnost sporných bodů*). Nutno dodat, že další vzpomínky se formou reminiscence staly součástí více textů, například chlapec týrající zvířata (*Plody*), nebo týrání kobyly (*Ruský spolek na ochranu zvířat*).

Na rozdíl od ostatní tvorby žánrový charakter *Deníku spisovatele* umožnil Dostojevskému do *Deníku* vložit také myšlenky o výchově a tehdejší pedagogice. Zdůrazňuje, že přílišné úlevy mohou vést k otupění dítěte: „*Вся педагогика ушла теперь в заботу об облегчении. Иногда облегчение вовсе не есть развитие, а, даже напротив, есть отупление.*“¹²⁷ Před vydáním *Deníku spisovatele* byly s tématem dětí a dětství propojeny především žánry tzv. velké epiky (romány), objevily se však i žánry tzv. střední epiky (povídky a novely). V *Deníku spisovatele* došlo podle nás ke zvětšení valenčního potenciálu¹²⁸, kterým v souvislosti s tématem rozumíme zvýšení jeho schopnosti propojit se s konkrétním literárním žánrem. Valenční potenciál tématu dětí a dětství se zvětšuje o další žánry, především o eseje, fejeton, memoáry a publicistiku s esejistickými rysy.

125 O pochybnostech o víře se Dostojevskij přiznal Natálii Dmitrijevně Fonvizinové v dopisu z roku 1854: „Я скажу Вам про себя, что я – дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я не знаю это) до гробовой крышки.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Книга первая. Письма. 1832–1859.* Ленинград: Наука, 1985, s. 176.

126 „если все должны страдать, чтобы страданием купить вечную гармонию, то при чем тут дети, скажи мне, пожалуйста? Совсем непонятно, для чего должны были страдать и они, и зачем им покупать страданиями гармонию?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Братья Карамазовы.* Москва: ЭКСМО, 2010, s. 251.

127 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 9.

128 V monografii *Rozpětí žánru* Ivo Pospíšil používá termín tzv. polyvalenčné rozpětí v souvislosti s povídkou N. V. Gogola *Starosvětská statkářka* a její schopností vytvářet paradigmatické a syntagmatické valence textu. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Rozpětí žánru.* Brno: Sprint-Print, 1992, s. 68.

7 DENÍK SPISOVATELE JAKO MOZAIKA MOTIVŮ

Z hlediska problematiky motivů bychom prozaickou tvorbu Fjodora Michajloviče Dostojevského mohli vnímat jako jeden rozlehlý tajuplný les, jehož některé části a v nich rostoucí dřeviny byly již prozkoumány a pojmenovány a jiné části svá úctyhodná tajemství člověku zatím neodhalily... V románové, ale i jiné, například esejistické tvorbě, obdobně i v *Deníku spisovatele* se rozvíjejí motivy žvlů, motiv snu, motiv tzv. nahodilé rodiny, týraní kobylky, motiv sebevraždy a další. K jejich interpretaci přispěly kromě prací ruské provenience (O. A. Farafonovová, R. J. Klejman, O. M. Ljubimská, E. Meletinskij, O. V. Parilov a další) ve značné míře práce českých a slovenských dostojevskologů, připomeňme především monografii Františka Kautmana *Dostojevskij – věčný problém člověka* (pův. 1976, vyd. 1992 a 2004) a Andreje Červeňáka *Dostojevského sny* (1999). František Kautman (1927–2016) objevil v tvorbě F. M. Dostojevského dokonce nový motiv, který označil jako motiv odhalené nožky. Slovenský literární vědec Andrej Červeňák (1932–2012) se věnoval zejména ontologii snu a jeho funkci v Dostojevského povídkách, novelách a románech.

Definice pojmu motiv byla v teorii literatury pojímána různým způsobem. Vymezení pojmu motiv a jeho explicitní definice s sebou přinesly literárněvědné práce představitelů tzv. etnografické a ruské formální školy na přelomu 19. a 20. století. Alexandr Veselovskij, autor slavné *Historické poetiky* (rus. orig. *Историческая поэтика*, 1907), viděl motiv jako nejjednodušší jednotku vyprávění. Jeden ze stěžejních představitelů ruské formální školy Boris Tomaševskij definoval motiv jako nejmenší část tématu nebo také vyprávění, jež může odrážet jeho charakter, okolnosti působící na rozvíjení děje či vzájemné vztahy postav: „*Мотив является простейшей повествовательной единицей, выражающей отдельные повествовательные положения, отношения героев друг к другу, простейшие обстоятель-*

ства, изменяющие положение или ход действия.¹ O motivech a motivaci v tzv. kouzelné/fantastické pohádce (rus. волшебная сказка) píše v monografii *Morfologie pohádky* (rus. orig. *Морфология сказки*, 1928) ruský folklorista Vladimír Jakovlevič Propp.

V anglosaské literárněvědné tradici je důraz v definici pojmu motiv (angl. motif) kladen na propojenost motivu se situací, myšlenkou, obrazem nebo typem postavy, jež odkazuje na obecnější téma.² Německé prostředí rozlišuje pojmy látka (něm. der Stoff), motiv (něm. das Motiv), téma (něm. das Thema) a obsah (něm. der Inhalt). Nejmenší významovou jednotku představují motivy, jejichž různým kombinováním je složena látka, téma přitom představuje základní myšlenku textu.³ Jak je patrné z monografie Elisabeth Frenzel *Stoff, Motiv- und Symbolforschung*: „Im Deutschen bezeichnet das Wort Motiv eine kleinere stoffliche Einheit, die zwar noch nicht einen ganzen Plot, eine Fabel, umfaßt, aber doch bereits ein inhaltliches, situationsmäßiges Element darstellt.“⁴ Za motivy Frenzel nepovažuje obrazy sloužící k charakteristice některé z jednajících postav, na druhou stranu však zdůrazňuje vzájemnou propojenost motivů a v souvislosti s postavou jejich návaznost na konkrétní situaci.⁵

V českém prostředí definoval Jan Mukařovský pojem motiv jako nejmenší obsahovou jednotku textu, která může být někdy vyjádřena jedním slovem a splývat se slovním významem.⁶ V literárněvědných pracích věnovaných primárně kompozici⁷ se motivy zabýval také František Všetická, jenž dle funkce a charakteru rozlišuje celkově osm typů motivů: signální, defektivní, paradoxní, deziluzivní, falešné, imperfektivní, mysteriózní a metamorfované.⁸

1 ТОМАШЕВСКИЙ, Б. В.: *Краткий курс поэтики*. Москва: КДУ, 2006, s. 108.

2 „A situation, incident, idea, image, or character-type, that is found in many different literary works, folktales, or myths; or any element of a work that is elaborated into a more general theme.“ BALDICK, CH.: *Oxford Dictionary of Literary Terms*. 4th Edition. New York: Oxford University Press, 2015, s. 233.

3 Srov. NÜNNING, A.: *Lexikon theorie literatury a kultury*. Praha: Host, 2006, s. 530.

4 Srov. FRENZEL, E.: *Stoff, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1970, s. 28.

5 V dané souvislosti E. Frenzel dále píše: „Einzelstehende sog. Züge und Bilder, die der näheren Charakterisierung, dem Schmuck, Stimmung oder auch der geistigen Erhellung des Inhalts dienen, sind keine Motive. [...] Die Motive zeigen Personen und Sachen nicht isoliert, sondern in einen Zusammenhang, d. h. eine Situation, gestellt, z. B. ‚Heimkehrer‘, ‚Testamentsklausel‘ oder ‚heimliche Heirat‘. Auch bestimmte menschliche Typen, in deren Existenz etwas Situationsmäßiges liegt, etwa der Bramarbas, der Misanthrop, der Sonderling, haben die Funktion von Motiven.“ FRENZEL, E.: *Stoff, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1970, s. 29.

6 MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie z poetiky*. Praha: Odeon, 1982, s. 130.

7 Viz například *Kompoziciána: o kompoziční výstavbě prozaického diela* (1986), *Stavba prózy* (1992) a další.

8 Srov. VŠETIČKA, F.: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 2001, s. 30–32. Viz také PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 235. Autor hesla – František Všetická.

V práci vycházíme z těch definicí, jež zohledňují vázanost motivů, jak na situaci a postavu, tak na obecnější témata, protože z hlediska zkoumání motivů v Dostojevského *Deníku spisovatele* je důležité sledovat motivy v kontextu ostatní spisovatelovy tvorby.

7.1 Motivy žívlů

V literární vědě jsou tradičně definovány motivy lásky, nenávisti, ročních období, dále motivy návratů, motiv domova a další. S motivy žívlů se v literární vědě čtenář často neseťká. V souvislosti s Dostojevského tvorbou jsou centrem našeho zájmu interpretace motivů žívlů se zaměřením na oheň, vodu a zemi. Když na Dostojevského tvorbu pohlédneme blíže, v názvu žádného jeho románu, povídky nebo novely není použit ani jeden ze žívlů. Výjimku tvoří pojmenování dílčích částí *Deníku spisovatele*, ve kterých je možné nalézt jak vodu⁹, tak zemi¹⁰. Oheň se však v žádném z názvů dílčích částí nenachází.

Oheň v sobě ukrývá více významů. Podle řeckého filozofa Hérakleita z Efezu oheň představoval arché, prazáklad neboli počátek světa. V souvislosti s duší člověka byla dle Hérakleita suchá a teplá duše známkou ctnosti, když však člověku duše namokla nebo navlhla, znamenalo to, že žil prostopášně.¹¹ Dle Paracelsa, švýcarského filozofa a lékaře¹², oheň znamenal život. Lidské srdce srovnával se Sluncem zářícím uprostřed sluneční soustavy. Život se dle něj rodil díky slunečním paprskům, přičemž koloběh života byl udržován díky střídání světla a tmy, tepla a zimy.¹³ Oheň může symbolizovat také moc, silné emoce – vášně, lásku, nenávist nebo žárlivost. Na druhou stranu oheň může mít i katarzní účinek. Francouzský filozof Gaston Bachelard v monografii *Psychoanalýza ohně* (franc. orig. *Psychoanalyse du feu*, 1938) rozlišil šest podob ohně: oheň Promethea, Empedokla, Novalise,

9 *Deník spisovatele* za srpen 1880, IV. část s názvem *Bouřka v poháru vody* (rus. orig. *Буря в стаканчике*).

10 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1876, IV. kapitola, IV. část s názvem *Půda a děti* (rus. orig. *Почва и дети*).

11 Srov. SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 58. Srov. také POKORNÝ, M.: *Hérakleitos z Efezu. Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008, s. 141.

12 Působení Paracelsa se váže i k českému prostředí, konkrétně k Moravskému Krumlovu, kam přišel v dubnu 1537, aby pomohl hradnímu pánovi Janu III. z Lipé. Paracelsův pobyt v Moravském Krumlově se však neskončil dobře. I když se hradní pán uzdravil a zemřel až v roce 1541, jeho syn Pertold po absolvování Paracelsovy léčby oslepl na jedno oko. Známý je ještě tragičtější případ Jany z Pernštejna, manželky Jana III. ze Žerotína, která krátce po použití Paracelsovy tinktury zemřela. Po uvedených neúspěších byl Paracelsus nucen Moravský Krumlov v září roku 1537 opustit. Srov. ZAPLETAL, V.: *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537*. Znojmo: Jihomoravské muzeum, 1966, s. 10–11.

13 Srov. RIPPE, O.: *Paracelsovo lékařství. Filosofie – astrologie – alchymie – léčebné postupy*. Praha: Volvox Globator, 2004, s. 96.

Hoffmanna; oheň idealizovaný a oheň sexualizovaný.¹⁴ Na základě Dostojevského života a tvorby lze vymezit tři podoby ohně:

1. oheň ničící – oheň, který ničí podstatu člověka, způsobuje změnu jeho světonázoru, deziluzi, což může skončit jeho odchodem ze světa. I když je člověk poražen a ponížěn, nedosahuje katarze. Příkladem je Makar Děvuškin z novely *Chudí lidé* nebo Ivan Petrovič z románu *Ponížení a uražení*.
2. oheň očišťující – oheň, který způsobuje katarzi, duševní přerod člověka. Dle Raskolnikova je tím ohněm fyzické i psychické utrpení po spáchání zločinu, později na nucených pracích; pro Dmitrije Karamazova muka na nucených pracích za zločin, který nespáchal, ale v myšlenkách spáchat chtěl.
3. oheň ovládající – člověk se nachází v zajetí silných emocí, hráčské vášně, ambivalentních citů; lásky i nenávisti, *odi et amo*. Například Alexej z románu *Hráč* je ovládán hráčskou vášní, Raskolnikov pociťuje lásku i nenávist k Soni. K uvedenému typu rovněž řadíme známou scénu pálení peněz z románu *Idiot*. Hořící peníze jsou podle nás lakmusovým papírkem lidských charakterů, které se působením ohně postupně obnažují (Tockij, Ivolgin).

Na základě Dostojevského biografie je možné konstatovat, že ve fyzické podobě je oheň přítomen v následujících momentech: v *Deníku spisovatele* se nachází zmínka o požáru v domě Dostojevského rodičů, rovněž došlo k úmyslnému spálení jedné z verzí románu *Ponížení a uražení*.¹⁵ V přeneseném smyslu za oheň očišťující, tedy s katarzními účinky, lze považovat, jak uvěznění spisovatele a následné odsouzení na nucené práce, tak i jeho život v Petěrburgu. Ve vazbě v Petropavlovské pevnosti byl Dostojevskij celých osm měsíců, v dopisu prosil bratra, aby mu přinesl *Bibli a Vlastenecké zápisky* (rus. orig. *Отечественные записки*). Bible se stala základem jeho duševního přerodu. Měsíce vězení v Petropavlovské pevnosti, později čtyři roky na nucených pracích znamenaly pro Dostojevského očištění, katarzi, proto se o Sibiři vyjadřoval jako o šťastném období svého života: „*Мне тогда судьба помогла, меня спасла каторга, совсем новым человеком сделался. О! Это большое для меня было счастье: Сибирь и каторга! Говорят: ужас, озлобление, о законности какого-то озлобления говорят! Ужаснейший вздор! Я только там и жил здоровой, счастливой жизнью. Я там себя понял... Христа понял... русского человека понял и почувствовал, что я и сам русский, что я один из русского народа.*“¹⁶

Návrat do Petěrburgu a život v něm Dostojevského ničil, protože mu město svojí atmosférou připomínalo peklo. Svědčí o tom dopis napsaný bratru Michailovi

14 Srov. BACHELARD, G.: *Psychoanalýza ohně*. Bratislava: Smena, 1971, s. 13–140.

15 S analogickou situací se v ruské literatuře setkáváme v případě N. V. Gogola, jenž spálil druhý díl románu *Mrtvé duše* a rovněž u M. Bulgakova, který dle deníkových zápisků Jeleny Sergejevny Bulgakovové počas práce na románu *Mistr a Markétka* jeho část také spálil. Srov. BULGAKOV, M. – BULGAKOVÁ, J. S.: *Deníky Mistra a Markétky*. Praha: Academia, 2013, s. 133.

16 ГРИГОРЕНКО, В. В. – ГУДЗИЯ, Н. К. et al.: *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников. Том первый*. Москва: Художественная литература, 1964. s. 199–200.

Michajloviči v roce 1846, v němž je uvedeno: „*Петербург ад для меня. Так тяжело, так тяжело здесь жить*“¹⁷ Ambivalentní až negativní hodnocení petěrburského prostředí pozorujeme u Dostojevského i později v esejistickém díle *Petrohradské snění ve verších a v próze*¹⁸ a rovněž v *Deníku spisovatele*: „*Мне кажется, это самый урюмый город, какой только может быть на свете!*“¹⁹ Navíc finanční situace Dostojevského nebyla příznivá. Po smrti bratra Michaila Michajloviče se Dostojevskij staral o jeho rodinu, švagrovou Emilii Fjodorovnu a děti. Příbuzní často zneužívali dobré srdce spisovatele, švagrová a nevlastní syn Pavel Alexandrovič si například od spisovatele půjčovali peníze na splácení svých dluhů. Všechny dluhy se Dostojevskému a jeho manželce Anně Grigorjevně podařilo splatit jeden rok před spisovatelovou smrtí.²⁰

Život v Petěrburgu byl temný, těžký, častokrát i tragický. Představoval peklo nejen pro spisovatele, ale i pro jeho postavy. Petěrburg spálil křídla malého člověka (rus. маленький человек) a způsobil rozdvojení jeho osobnosti, vznik dvojníka; zrodil tzv. podzemního člověka (rus. подпольный человек), zničil dokonale krásného člověka (rus. положительно прекрасный человек). Petěrburg představoval město, v němž člověk jako Don Quijote věřící v ideál musí prožít deziluzi.

Téměř pro každé Dostojevského dílo je typický chaos, disharmonie; chaos ve světě, jenž se zrcadlí v duši člověka. Člověk se snaží tento chaos překonat, proto si vytváří svou filozofii a světonázor. Tak si kníže Myškin vytvořil svou filozofii lásky-soucit, Rodion Raskolnikov rozdělil lidi na výjimečné a obyčejné, Arkadij Dolgorukij se pokusil zrealizovat rotschildovskou ideu. Postavy touží po dosažení svého ideálu, vytvoření harmonie, ráje na zemi. Častokrát se nacházejí v bezvýchodné situaci a jediným východiskem se pro ně stává zločin na jiném člověku nebo na sobě samém. Bezvýchodná situace se rovněž stává impulsem k přehodnocení jejich idey. Idealisté prožívají deziluzi, z nevěřících se stávají věřící. Dostojevského postavy samy o sobě představují jakoby živly. Jsou ovládány silnými emocemi – vášněmi, láskou, nenávistí nebo žárlivostí. Ničícím ohněm je pro ně svět, ve kterém vládne chaos, ale také jejich filozofie (Raskolnikov, Myškin, Ivan Karamazov). Na druhou stranu ohněm, který postavy očisťuje, je jejich utrpení na nucených pracích (Dmitrij Karamazov, Raskolnikov).

17 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859.* Ленинград: Наука, 1985, s. 127.

18 „*Еще с детства, почти затерянный, заброшенный в Петербурге, я как-то боялся его; Петербург, не знаю почему, для меня всегда казался какою-то тайной.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том девятнадцатый. Статьи и заметки 1861.* Ленинград: Наука, 1979, s. 68.

19 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 111.

20 Anna Grigorjevna ve svých *Vzpomínkách* uvádí: „*Уплачивать нам пришлось в течение тринадцати лет. Лишь за год до смерти мужа мы, наконец, с ними расплатились и могли дышать свободно, не боясь, что нас будут мучить напоминаниями, объяснениями, угрозами отиса и продажи имущества и проч.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 234.

V *Deníku spisovatele* je možné nalézt zmínku o skutečném požáru v panství, které patřilo Dostojevského rodičům. Jde o jednu ze vzpomínek na dětství v části *Zmatenost a nepřesnost sporných bodů* (rus. orig. *Сбивчивость и неточность спорных пунктов*)²¹. Na Velikonoce seděly děti s rodiči u večere a náhle za nimi přišel čeledín Grigorij, že jim téměř shořelo panství. Zdálo se, že rodina spisovatele skončí na mizině, ale chůva dětí Aljona Frolovna jim nabídla všechny své úspory. Nakonec se situace vyřešila a rodina Dostojevských si peníze nemusela vypůjčit. Jde o jedinou vzpomínku na Aljonu Frolovnu v *Deníku spisovatele*. Rodina ocenila její šlechtnost a ochotu pomoci v těžké situaci. V povídce *Mužik Marej* (rus. orig. *Мужик Марей*)²² se Dostojevskij po románu *Zápisky z Mrtvého domu* opět vrací k nuceným pracím. Tuto zkušenost spisovatele vnímáme jako katarzi, podle naší typologie oheň očišťující.

Na rozdíl od Hérakleita byla dle představitele Milétské školy Thaléta prazákadem neboli arché voda. Na základě jeho tvrzení země leží na vodě, z čehož je odvozena rovněž domněnka, že voda představuje neoddtělitelnou součást všeho.²³ S vodou, jež může v literatuře symbolizovat život, zrození nebo sílu, souvisejí motivy deště, vlhkosti a moře. V Dostojevského románu *Zločin a trest* polský spisovatel a esejist s litevskými kořeny Czesław Miłosz viděl paralelu mezi deštěm a vnitřním rozkladem postavy Svidrigajlova, tuto paralelu nachází také v povídce z *Deníku spisovatele* nazvané *Bobek* (rus. orig. *Бобок*).²⁴ „За обедней вышел из церкви на воздух; день был сероват, но сух. Тоже и холодно; ну да ведь и октябрь же. Походил по могилкам. Разные разряды. Третий разряд в тридцать рублей: и прилично и не так дорого. [...] Заглянул в могилки – ужасно: вода, и какая вода! Совершенно зеленая и... ну да уж что! Поминутно могильщик выкачивал черпаком.“²⁵ V uvedené souvislosti je možné konstatovat, že voda se u Dostojevského spojuje se zlem, s temnou stránkou lidského charakteru, proto tento živel vnímáme v protikladu k ohni a jeho katarzní funkci.

Thaletův žák Anaximandros považoval za arché tzv. apeiron neboli neurčitý horizont, jenž předcházal světu.²⁶ Pojetí země jako živitelky je samozřejmě ještě starší, jelikož země ztotožňovaná s matkou živitelkou představuje plodnost. V souvislosti s Dostojevského tvorbou bychom ji proto mohli vnímat jako jistou formu smíření, očištění, nebo předstupeň katarze. Ve dvou románech spisovatele, *Zločin*

21 *Deník spisovatele* za duben 1876, I. kapitola, III. část.

22 *Deník spisovatele* za únor 1876, I. kapitola, III. část.

23 Srov. SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 31.

24 MIŁOSZ, C.: *Saligia*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 48.

25 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 43.

26 Srov. SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 33.

a trest a *Bratři Karamazovovi*, se setkáváme s motivem líbání země.²⁷ V případě Raskolnikova jde o první krok ke katarzi. Raskolnikov políbí zemi a následně se na radu prostitutky Soni přiznává k vraždě lichvářky Aljony Ivanovny a její sestry Jelizavety. Samozřejmě v duchu počvenničestva jakožto jedné z linií slavjanofilství, k němuž Dostojevskij patřil, se i v jeho tvorbě projevil návrat k zemi, k půdě (rus. почва), k tradici a morálním hodnotám, což je konkrétně v povídce *Mužik Marej* akcentováno ve vztahu vesnického mužíka k chlapci, který se bojí vlků.²⁸

7.2 Motiv tzv. nahodilé rodiny

Obraz rodiny a rodinných vztahů zaujímá v ruské literatuře 19. století stále místo. Uvedenému tématu pozornost věnoval téměř každý ze spisovatelů tzv. zlatého věku, za připomenutí stojí například díla A. S. Gribojedova, A. S. Puškina, M. J. Lermontova, A. I. Gercena, I. A. Gončarova, A. N. Ostrovského, N. G. Černyševského, L. N. Tolstého a samozřejmě F. M. Dostojevského. V dramatu *Hoře z rozumu* Gribojedov zobrazuje neúplnou rodinu, postavu Famusova je možné vnímat i jako osamělého otce, který se snaží vychovávat svou jedinou dceru Sofii a najít pro ni vhodného ženicha.²⁹ Lermontov ve svém románu *Hrdina naší doby* okrajově zachycuje manželství z rozumu Věry a Semjona Vasiljeviče, přičemž jejich vzájemné odcizení je zapříčiněno věkovým rozdílem a nemocí manžela.³⁰

27 Blíže o tom viz LAZARI, A.: *Symbol ziemi w twórczości Fiodora Dostojewskiego*. In: *Slavica Wratislaviensia*. 1986. XXXIX, s. 7–12.

28 Marej chlapce utěšil a dohlížel na něj, dokud se nevrátil domů: „Он протянул руку и вдруг погладила меня по щеке. – Ну, полно же, ну, Христос с тобой, окстись. – Но я не крестился; углы губ моих вздрагивали, и, кажется, это особенно его поразило. Он протянул тихонько своей толстый, с черным ногтем, запачканный в земле палец и тихонько дотронулся до вспрыгивавших моих губ. [...] – Ну и ступай, а я те вслед посмотрю. Уж я тебя волку не дам! – прибавил он, всё так же матерински мне улыбаясь, – ну, Христос с тобой, ну ступай, – и он перекрестил меня рукой и сам перекрестился. Я пошел, оглядываясь назад почти каждые десять шагов. Марей, пока я шел, всё стоял с своей кобылкой и смотрел мне вслед, каждый раз кивая мне головой, когда я оглядывался.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 48.

29 Famusov plánuje svou dceru provdat za tajemníka a zároveň sluhu Molčalina po završení několika let úřednické kariéry. Sofie se však ocitá na pomezí starého a nového; povinností, která ji váže k rodině a rodícího se citu k Čackému. I když se v Molčalinovi zklame a Čackij nakonec odjíždí, tradicím nedokáže vzdorovat a zůstává v rodinném kruhu, v tzv. famusovské společnosti. Sofino konání I. A. Gončarov zčásti omlouvá v známé kritické stati *Milión trápení* (rus. orig. *Миллион терзаний*).

30 Události pozorujeme z perspektivy hlavní postavy románu Grigorije Alexandroviče Pečorina: „Она решительно не хочет, чтоб я познакомился с ее мужем – тем хромым старичком, которого я видел мельком на бульваре: она вышла за него для сына. Он богат и страдает ревматизмами.“ ЛЕРМОНТОВ, М. Ю.: *Герой нашего времени*. Москва: ЭКСМО, 2007, s. 594.

V Gercenově románu *Kdo je vinen?* způsobí rodinnou tragédií Kruciferských šlechtic Beltov, člověk tradičně patřící do galerie tzv. zbytečných lidí.³¹ Turgeněv řeší mezigenerační konflikt „otců a dětí“. Jak může do rodinného života zasáhnout kariéra, odhalil Gončarov v románu *Obyčejný příběh*. Tolstoj v románu *Anna Kareninová* zobrazuje paralelně rozvíjející se osudy rodin Kareninových, Oblonských a později Levinových a poukazuje na jejich problémy, jako je například věkový rozdíl, odcizení manželů, nevěra; ale i na rodinné štěstí, jež prožívají Konstantin Levin a Kitty Ščerbacká.³²

7.2.1 Rodina a štěstí v pojetí Dostojevského

Obrazy šťastné rodiny, muže a ženy, kteří vychovávají dítě, nebo obrazy klidného rodinného života, jak jsou zachyceny u L. N. Tolstého, v Dostojevského tvorbě téměř nenajdeme.³³ Proč tomu tak bylo? Zřejmě i proto, že u Dostojevského převažují na dětství smutné vzpomínky. Jejich vznik ovlivnily následující okolnosti: práce otce a život v prostředí moskevské nemocnice pro chudé, vztah mezi rodiči spisovatele a zhýralý život otce po smrti matky v roce 1837. Vzpomínky na dětství v korespondenci s bratrem Michailem a Andrejem dokazují, že si Fjodor Michajlovič ambivalentní vztahy v rodině, vztah otce a matky, konflikty s otcem, později se strýcem a pěstounem osiřelých dětí, dobře uvědomoval. Osobní zkušenost se následně nemohla neodrazit v tvorbě spisovatele.

S mladou stenografkou Annou Grigorjevnu Snitkinovou Dostojevskij prožíval okamžiky rodinného štěstí, ale i smutku. Důležitost rodiny si uvědomil soužitím s Annou Grigorjevnu, se kterou oženil v roce 1867.³⁴ S manželkou se jim narodily čtyři děti. Dvě z nich však bohužel zemřely: dcerka Soňa se narodila v průběhu zahraniční cesty a žila jen několik měsíců; synek Aljoša zemřel ve věku tří let. Smrt Aljošky si Dostojevskij vyčítal, protože jako jediný z dětí spisovatele zdědil po otci epilepsii.

31 Beltov způsobí rozklad rodiny Kruciferských, až nakonec trpí všichni: Kruciferskij nachází útěchu v alkoholu, Ljuboška a její malý syn onemocní. Beltov odjíždí a odpovíď na otázku, kdo je vinen, autor nechává na čtenáři.

32 Ideál L. N. Tolstého představuje rodina jako vzájemné soužití muže a ženy, kteří vychovávají své dítě. V románu *Anna Kareninová* jej lze vidět v rodině Konstantina Levina a jeho manželky Kitty.

33 Výjimku podle nás představuje novela *Ves Stěpančikovo a její obyvatelé*, která sice končí šťastně – svatbou hlavních postav, ale z epilogu se čtenář dozví, že rodina není úplně šťastná, protože mladomanželé nemohou mít dítě.

34 Jak uvádí N. O. Losskij, ve vztahu k Anně Grigorjevnu Dostojevskij již netoužil po vášnivě zamilovanosti, ale po lásce – soucitu, tedy po manželce, která by jej litovala a zároveň milovala, a po spořádané rodině. Srov. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 18–19.

Nad otázkou, co je to štěstí a co znamená být šťastný, se Dostojevskij v *Deníku spisovatele* nejednou zamýšlel. V 70. letech 19. století sám sebe považoval za šťastného, ačkoliv někdy pociťoval i nespokojenost. Například v lednovém vydání *Deníku* z roku 1876 uvádí: „Я человек счастливый, но – кое-чем недовольный.“³⁵ Pro Dostojevského bylo nejdůležitější usilování o štěstí a cesta k jeho dosažení než štěstí samotné, což také souvisí s tím, jak spisovatel vnímal absolutno. V *Deníku spisovatele* za rok 1876, v části *Spiritismus. Pár slov o čertech. Neobyčejná prohnanost čertů, jsou-li to opravdu čerti* (rus. orig. *Спиритизм. Нечто о чертах. Чрезвычайная хитрость чертей, если только это черти*)³⁶ píše: „счастье не в счастье, а в его достижении.“³⁷ V črtě *Vlas* Dostojevskij poukazuje na spojení štěstí a utrpení: „Урусского народа даже в счастье непременно есть часть страдания, иначе счастье его для него неполно.“³⁸

Rodinné štěstí je u Dostojevského chvilkové, brzy se objevuje anticipace problémů a utrpení. Například v závěru novely *Ves Stěpančikovo a její obyvatelé* se Jegor Iljič Rostaněv a Nastasja vezmou, a i když jsou nesmírně šťastní, neustále je pronásledovala obava o štěstí: „Егор Ильич и Настенька до того были счастливы друг с другом, что даже боялись за свое счастье, считали, же это уж слишком послал им господь; что не стоят они такой милости, и предполагали, что, может быть, впоп следствии им назначено искупить свое счастье крестом и страданиями.“³⁹ Z epilogu je pak zřejmé, že mladomanželé nemohou mít děti: „Почувствовав себя совершенно осиротевшими, дядя и Настя еще более привязались друг к другу. Детей им Бог не дал; они очень горюют об этом, но роптать не смеют.“⁴⁰ K obdobnému závěru dospěla rovněž Světa Mathauserová ve studii *Dostojevskij a zlé štěstí*.⁴¹

Rodina se u Dostojevského nachází v tzv. hraniční situaci, kdy je možné se setkat s obrazem utrpení, násilí, alkoholismu, zločinu nebo smrti, která naruší klidný a šťastný rodinný život. S touto situací se členové rodiny musejí vyrovnat. V Dostojevského velké epice se vyskytují postavy osiřelých dětí, vdovce, vdovy; postavy, které vytvářejí tzv. nahodilou rodinu. Autor zobrazuje smrt dítěte, vraždu

35 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

36 *Deník spisovatele* za leden 1876, III. kapitola, II. část.

37 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 34.

38 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 36.

39 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные. Ленинград: Наука, 1972, s. 164.

40 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные. Ленинград: Наука, 1972, s. 165–166.

41 V souvislosti s románem *Vratři Karamazovovi* Světa Mathauserová píše o jednotě dobra a zla, přičemž uvádí, že realizace absolutního dobra není možná a dosažením svého vrcholu se mění ve zlo. Srov. MATHAUSEROVÁ, S.: *Dostojevskij a zlé štěstí*. In: *Slavia*. 1980, roč. XLIX, s. 383.

manželky nebo vraždu manžela. V souvislosti se zobrazením lidí nešťastných a trpících nazval ruský literární kritik národnické orientace Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij (1842–1904) Dostojevského krutým talentem, spisovatelem, který si libuje v zobrazování utrpení. Později se objevuje pojem dostojevština (rus. *достоевщина*), což představovalo pejorativum odsuzující líčení přemíry utrpení v literárním díle.⁴²

Rodinné vztahy jsou u Dostojevského vždy složité, ambivalentní, oscilují mezi láskou a nenávisť, zájmem a lhostejností, ignorací. Například Arkadij z románu *Výrostek* svou matku Sofii Andrejevnu miluje i nenávidí. Citovou ambivalenci, prolínání štěstí a neštěstí, radosti i utrpení zdůrazňoval například ruský literární vědec Boris Bursov: „*Dostojevskij měl takovou povahu, že se u něho přátelství prolínalo s nepřátelstvím, štěstí s neštěstím, pád se vzmachem, láska s nenávisť.*“⁴³ Z hlediska interpretace rodiny a rodinných vztahů u Dostojevského lze ještě poukázat na to, že spisovatel odsuzoval vliv prostředí, a naopak zdůrazňoval odpovědnost člověka za vlastní činy⁴⁴, což svého času vedlo k různým polemikám i na stránkách *Deníku spisovatele*.⁴⁵

42 F. M. Dostojevskij byl v období 20. až 70. let minulého století kritizován kvůli tzv. dostojevštině – zálibě v zobrazování lidského utrpení a rozdvouzení lidské osobnosti kvůli sociálnímu pesimismu, odmítání revolučního násilí a zdůrazňování křesťanské pokory. Kritická vyjádření v té době renomovaného literárního vědce v ruském prostředí Vladimira Jermilova (1904–1965) na dlouhou dobu ovlivnila interpretace Dostojevského tvorby v českém i slovenském prostředí. V jeho monografii *F. M. Dostojevskij* je uvedeno: „*Do děl tohoto nesmírně subjektivního spisovatele [...] vtiskl se smutný příběh veliké, ale nemocné duše, jež ochořela lidským utrpením a doslova pozbyla vsí naděje, to jest pohřbila všechna očekávání, sny a naděje svého mládí – duše, jež si zamilovala bolest, neboť neměla už proč žít, to jest neměla už kromě bolesti ani co milovat.*“ JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 7. Na jiném místě je Dostojevskému vytýkán odklon od pokrokového Ruska: „*Od Ruska, které reprezentovali Bělinskij, Černyševskij, Dobroľubov, Gercen, Někrasov, Ščedrin; ztratil tak možnost pomoci „uvažným a poníženým“.*“ JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 11.

Český literární vědec Radegast Parolek (1920–2019) ve své monografické práci s názvem *F. M. Dostojevskij* (1963) z větší části přejímá kritická hodnocení V. Jermilova. Tzv. dostojevštinu spojuje s třetím obdobím Dostojevského tvorby (podle Parolka – od roku 1861 až do autorovy smrti v roce 1881). *Zápisky z podzemí* byly podle něj prvním dílem, ve kterém již převládá dostojevština. Srov. PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha 1963, s. 51. Dále uvádí, že v dílech *Zápisky z podzemí*, *Běsi* a *Deník spisovatele* dostojevština zvitězila. Srov. PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 67.

43 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 129.

44 Dostojevskij zastával názor, podle kterého akceptace osobnosti člověka a její svobody v sobě nese také uznání její odpovědnosti. Tyto a další souvislosti uvádí N. O. Losskij v části *Teodicea Dostojevského* v monografii *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Srov. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 136.

45 Jako příklad můžeme uvést již esejistický příspěvek s názvem *Prostředí* (rus. orig. *Среда*), který je zároveň třetí částí *Deníku spisovatele* za rok 1873. Dostojevskij v něm uvádí: „*И вот, однако же, замечательно теперь, что они [прокурор и адвокаты – pozn. L. Odehnalová] не карают, а сплошь оправдывают. [...] В том и задача, что магия оправдывания во что бы ни стало не у одних только крестьян, вчерашних униженных и оскорбленных, а захватила сплошь всех русских присяжных, даже самого высокого подбора, нобльменов и профессоров университета.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание*

7.2.2 Motiv tzv. nahodilé rodiny

Současná sociologie umožňuje na rodinu nahlížet z různých aspektů: aspektu úplnosti (úplná, neúplná, rekonstruovaná rodina), funkčnosti (funkční, problémová, dysfunkční a afunkční rodina)⁴⁶, dle charakteru (například patriarchální, nestabilní a rozvětvená)⁴⁷. V případě tzv. nahodilé rodiny (rus. случайное семейство) se jedná o Dostojevského pojem, jenž je autorem interpretován jako náhodné seskupení lidí, kteří vytvářejí rodinu. Jejich vztahy mohou být částečně pokrevní, jsou však poznamenány chaosem vládnoucím v tehdejší společnosti. V současnosti by Dostojevského pojmu nahodilé rodiny zčásti odpovídal pojem tzv. rekonstruované, doplněné neboli sešíváné rodiny (angl. patchwork family)⁴⁸.

Názna motivu tzv. nahodilé rodiny najdeme již v nedokončeném románu *Nětočka Nězvanovová* (1849), dále se objevuje v románech *Ponížení a uražení* (1861) a *Výrostek* (1875), samozřejmě v díle *Deník spisovatele*, až nakonec vrcholí románem *Bratři Karamazovovi* (1880). V románu *Ponížení a uražení* jde o vedlejší, epizodický motiv. V románech *Výrostek* a *Bratři Karamazovovi* jde o tzv. leitmotiv celého románu. Na základě klasifikace motivů dle Františka Všetického⁴⁹ lze tento motiv v románu označit za signální a zčásti mysteriózní, protože jeho podstata se v průběhu románu nemění, zásadní informaci o původu postavy Nelli se však čtenář dovídá až na konci románu. Nahodilou rodinu vytvářejí v románu *Ponížení a uražení* mladý spisovatel Ivan Petrovič a děvče jménem Jelena (Nelli). Původ Nelli je zahalen tajemstvím, až seznámením s Ivanem Petrovičem se o jejím životě postupně čtenář dovídá více. Vztah Ivana a Jeleny se postupně mění: od počáteční nedůvěry přechází k důvěře a respektu. Ivan Petrovič vystupuje v roli zachránce, tady je jeho vztah k Nelli srovnatelný s Jeanem Valjeanem a Cosette z románu V. Huga *Bídníci*. Iluze rodinného štěstí je však narušena nemocí a následnou smrtí Nelli. I když se nahodilá rodina rozpadá, smrt Nelli způsobí obnovení

сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 13.

46 Typologie Jiřího Dunovského. Srov. DUNOVSKÝ, J.: *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, s. 28.

47 Typologie Frédéric Le Play. Srov. MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 32–33.

48 Srov. MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, s. 71.

V odborné literatuře se rovněž používá termín tzv. doplněná rodina. Blíže viz. MATĚJČEK, Z. – DYTRYCH, Z.: *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994, s. 154–165. Setkáváme se i s termínem sešíváná rodina převzatým z anglického jazyka. Viz například MENDELOVÁ, E.: *Súčasná rodina a diverzita foriém rodinného života*. In: *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*. 2014, roč. 4, č. 1, s. 74–92. Viz také KUTÁLKOVÁ, P.: *Sešíváné rodiny: nový život zevnitř i zvenku*. Praha: Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s., 2018, s. 6.

49 Srov. VŠETIČKA, F.: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 2001, s. 30–32.

kontaktů mezi Natašou Ichmeněvovou a jejími rodiči. V románu *Výrostek* se charakter motivu nahodilé rodiny mění, z vedlejšího motivu se stává motiv hlavní, tzv. leitmotiv díla. Rodinné vztahy (především citová ambivalence ve vztahu k matce, komplikovaný vztah k biologickému a adoptivnímu otci a další) jsou řešeny z perspektivy vypravěče – mladíka Arkadije Dolgorukého.

V *Deníku spisovatele* se Dostojevskij věnuje nahodilé rodině z teoretické stránky, konkrétně v části *Příští román. Znovu „nahodilá rodina“* (rus. orig. *Будущий роман. Опять „случайное семейство“*)⁵⁰ píše o záměru napsat román s tematikou rozkladu rodinných vztahů pod vlivem chaosu v tehdejší společnosti. „Я давно уже поставил себе идеалом написать роман о русских теперешних детях, ну и конечно о теперешних их отцах, в теперешнем взаимном их отношении.“⁵¹ Motiv nahodilé rodiny získává reální základ, protože se v případě zachycených rodin jedná o skutečné události ze 70. let 19. století. Například v příspěvku s názvem *Pan obhájce a Velikanovová* (rus. orig. *Г-н защитник и Великанова*)⁵² autor zmiňuje tragický případ, kdy macecha vyhodila z okna malou holčičku.

Kulminací motivu nahodilé rodiny představuje román *Bratři Karamazovovi*. Podobně jako v případě románu *Výrostek* i tady jde o leitmotiv, v důsledku polyfonie však sledujeme osudy tří bratrů, z nichž pouze Ivan a Aljoša mají stejnou matku. Původ jejich čtvrtého, nevlastního bratra není v románu úplně objasněn, protože nejdůležitější je právě triáda, osudy tří bratrů. Smerďakov v této souvislosti představuje podle interpretace Andreje Červeňáka vnitřní emanaci prostředního z bratrů, Ivana Karamazova.⁵³ Rodina se nakonec rozpadá a každý z jejích členů si nakonec kráčí svou vlastní cestou: Dmitrij je nespravedlivě obviněn z vraždy otce a odsouzen na nucené práce, Ivan zešílí, Aljoša nachází smysl života v konání dobra; čtvrtý z bratrů Smerďakov spáchá sebevraždu.

7.2.3 Motiv nahodilé rodiny z perspektivy žánru

U Dostojevského se motiv nahodilé rodiny pojí především s románem, jenž pro realizaci tohoto motivu poskytuje nejlepší prostor: kromě hlavní linie umožňuje vyobrazit několik vedlejších syžetových linií, dále umožňuje nahlížet na události s odstupem času a z několika perspektiv.

Zajímavý pohled na propojenost literárního žánru a motivu nahodilé rodiny nabízí koncentrace autobiografických rysů. Jejich přítomnost anebo absenci lze

50 *Deník spisovatele* za leden 1876, I. kapitola, II. část.

51 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

52 *Deník spisovatele* za květen 1876, I. kapitola, V. část.

53 Srov. ČERVEŇÁK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímání o Velkom inkvizitorovi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 36.

vyjádřit sinusoidou. Autobiografické rysy se koncentrují ve dvou románech *Ponížení a uražení* a *Bratři Karamazovovi*, naopak v románech *Nětočka Nězvanovová* a *Výrostek* pozorujeme jejich slábnutí. V románu *Ponížení a uražení* zaujímají důležité místo, vážou se především k okolnostem autorova debutu.⁵⁴ V románech *Nětočka Nězvanovová* a *Výrostek* autobiografické rysy slábnou, dominantou se tak stává propojenost s tehdejší společenskou situací. Autobiografické rysy vrcholí románem *Bratři Karamazovovi*, v němž se slévají myšlenky, filozofie a přístup autora. Zejména v tomto románu se Dostojevskij postavou Fjodora Pavloviče Karamazova vrací k složitému vztahu k otci a v postavě trpící ženy zachycuje utrpení vlastní manželky ze ztráty synka Aljoši.

Motiv nahodilé rodiny vnímáme nejdříve v souvislosti s románem *Nětočka Nězvanovová* v rovině postav Nětočka – otcím, Nětočka – kníže N. a dále v románech *Ponížení a uražení* v rovině postav Ivan Petrovič – Nelli a *Výrostek* mezi postavami Sofie – Arkadij Dolgorukij – Makar Dolgorukij. Nelli, jejíž původ je téměř v celém románu zahalen rouškou tajemství, představuje na rozdíl od Arkadije vedlejší postavu, kterou navíc sledujeme z perspektivy Ivana Petroviče. Arkadij je vypravěčem, čímž intenzivněji vnímáme jeho názor na rodinné vztahy: k matce Sofii cítí lásku i zášť, ze strany biologického otce Versilova pociťuje lhostejnost.

Deník spisovatele nastiňuje problematiku rodiny z poněkud jiné perspektivy. Dostojevskij se v něm zabývá nahodilou rodinou z teoretické stránky, definuje, v čem spočívá její podstata. Motiv nahodilé rodiny nacházíme v publicistice, konkrétně v líčení soudních procesů. Jestliže motiv nahodilé rodiny má v Dostojevského románech autobiografický základ, v *Deníku spisovatele* jde o zachycení skutečných událostí, a tím také o zdůraznění dokumentárního charakteru díla jako celku. Náznaky motivu nahodilé rodiny v románu *Nětočka Nězvanovová*, jeho další rozvíjení v románech *Ponížení a uražení* a *Výrostek* a nakonec kulminace v románu *Bratři Karamazovovi* nás přivádí k závěru, že román je pro motiv nahodilé rodiny žánrem *par excellence*. *Deník spisovatele* plní i proto v této souvislosti roli interpretačního klíče.

54 Propojenost románu *Ponížení a uražení* s osobností Dostojevského je podle N. O. Losského možné vidět v postavě mladého spisovatele Ivana Petroviče, který publikoval svoje první literární dílo, prožil úspěch, ale později se jeho tvorba setkává s negativním hodnocením; dále v postavě Nelli trpí epilepsií, nebo také v milostním trojúhelníku mezi Ivanem Petrovičem, Natašou Ichmeněvovou a mladým knížetem Aljošou Valkovským, který nám může připomenout složitý vztah mezi Dostojevským, jeho první manželkou Marií Dmitrijevnou Isajeovou a mladým učitelem Vergunovem. Viz LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský světový pohled*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 33.

7.3 Motiv snu

„*Sen (snívanie) patrí k najhlbším, najbytosnejším, najesenčialnejším aktivitám človeka.*“⁵⁵

7.3.1 Sen a snění v perspektivě času

Sny a sněním byli lidé fascinováni již od pradávna. Věřili, že s jejich pomocí navazují kontakt s jiným světem nebo s Bohem. Lidé se také zabývali významem snů, protože se s jejich pomocí častokrát snažili předpovědět budoucí události. Svědčí o tom i samotná *Bible*, v níž je zachycen sen, který se zdál Jákobovi; objevuje se také postava Josefa, jenž vykládal faraónovy sny.⁵⁶

O inklinaci ke snům a snové realitě můžeme mluvit v souvislosti s obdobím romantismu, což se v literatuře projevilo zobrazováním postav unikajících před realitou do říše fantazie a snů. Zdůrazňování emocionality, vnitřního světa postav a také jejich oscilace mezi snem a realitou patří k nejdůležitějším postulátům romantismu a jeho vymezení se vůči myšlenkově upjatému racionalismu. Teoretický zájem o sny s sebou přináší až přelom 19. a 20. století, kdy se etablovala psychologie jako věda, ale co je nejdůležitější, vznikaly stěžejní monografie zabývající se interpretací snů, *Výklad snů* (něm. orig. *Die Traumdeutung*, 1900) Sigmunda Freuda a *O podstatě snů* (něm. orig. *Traumanalyse. Nach Aufzeichnungen der Seminare*, 1928–1930) z pera Carla Gustava Junga. Nicméně například na Slovensku nebyla psychoanalýza Sigmunda Freuda přijata hlavně z náboženských důvodů, tyto a další důvody k nepřijetí freudovského učení slovenskou kulturou analyzuje monografie slovenského literárního vědce Adama Bžocha *Psychoanalýza na periférii*⁵⁷. Nutno zdůraznit, že v současnosti se sen chápe složitěji než v minulosti, protože nás přenáší do jiných prostorů nebo dimenzí bytí (sny o tunelech a podobně).

55 ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát, 1999, s. 55–56.

56 Ve *Starém zákonu* (1. kniha s názvem *Genesis*) je zmiňován sen, který se zdál druhorozenému synu Izáka, Jákobovi, když usnul na kameni. Jákob uprchl z domova po tom, co zradil svého bratra Ezaua tím, že jej připravil o prvorozenství. Ve snu viděl žebřík vedoucí až do nebe, jak po něm chodili andělé. Uslyšel hlas Hospodina říkající proroctví o budoucnosti. Místo, na němž se Jákobovi zdál prorocký sen, bylo pojmenováno Dům Boží. Jednomu z dvanácti synů Jákoba, Josefovi, se už v dětství zdály sny, ve kterých se mu otec a bratři klaněli. Josef byl Jákobovým nejmilejším synem, ale jeho bratři mu otcovu náklonnost záviděli. Využili příležitost a Josefa prodali do egyptského otroctví. V zajetí se o Josefových schopnostech dozvěděl egyptský faraón, jehož prorocké sny (sen o sedmi vykrmených a hubených krávách, sen o sedmi vyzrálých klasech obilí a sedmi prázdných klasech) Josef vykládal. Srov. *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Česká biblická společnost, 2004, s. 45 a 56.

57 Viz BŽOCH, A.: *Psychoanalýza na periférii*. Bratislava: Kaligram, 2007. 223 s. ISBN 978-80-7149-927-5.

Pokusme se nejdříve definovat pojem sen. Chtěli bychom poukázat na to, že v ruském jazyce má slovo „сон“ dva významy, a to nejen „sen“, ale i „spánek“.⁵⁸ V ruském jazyce se významy slova „сон“ prolínají a z uvedeného důvodu vznikají při překladu Dostojevského děl z ruského jazyka do češtiny posuny.

Z hlediska psychologie je sen definován jako fantazijní zážitek optické nebo akustické povahy vznikající v průběhu spánku. Jedná se o informaci, která se vytváří v podvědomí člověka v tzv. REM fázi spánku (Rapid Eye Movement). Společným jmenovatelem snů je mnohovýznamnost, souvislost s realitou, ale také nepřesnost v časovém a prostorovém vymezení. Podle rakouského psychologa Sigmunda Freuda sny vznikají pod vlivem tří elementů, a to pocitů formujících se v průběhu spánku, potlačovaných představ a myšlenek, které souvisejí s denními zážitky. Zvláštní typ snů představuje tzv. denní snění, tedy neskutečná přání a prožitky člověka unikajícího před realitou.⁵⁹

Problematické snů v tvorbě F. M. Dostojevského se věnoval německý vědec Otto Kaus,⁶⁰ z ruských vědců připomeňme především Romena Gafanoviče Nazirova⁶¹ a Tajjanu Kasatkinovou.⁶² V českém prostředí se této problematice věnovali ruský emigrant Alfred Ljudvigovič Bem ve stěžejní monografii *Tajemství osobnosti Dostojevského* (1928), František Kautman v dvakrát vydané práci *Dostojevskij – věčný problém člověka* (pův. 1976, vyd. 1992 a 2004) a Milan Exner v monografii *Afekt, sen a skutečnost. Osobnost a ontologická hodnota fikce* (2013).

Přímo o snech pojednává monografie slovenského dostojevskologa Andreje Červeňáka *Dostojevského sny* (1999). Červeňák si v ní klade otázku, jaká je podstata a smysl snů, protože dosavadní výzkumy se soustředily především na jejich interpretaci a ne ontologii.⁶³ Dostojevského člověk osciluje mezi snem a realitou,

58 S. I. Ožegov definuje dva základní významy slova „сон“, jako první uvádí „spánek“: „Та что снится, грезится спящему, сновидение.“ Druhým významem je „sen“: „Наступающее через определенные промежутки времени физиологическое состояние покоя и отдыха, при котором полностью или частично прекращается работа сознания.“ ОЖЕГОВ, С. И.: *Словарь русского языка*. Москва: Оникс, 2008, s. 733. Doplňme, že v ruském jazyce se hovorově se slovem „сон“ (ve významu „sen“) používají frazeologismy, například: „Ни сном ни духом не виноват.“ nebo „Сна ни в одном глазу нет.“ Slovy „Ни сном ни духом“ člověk přísahal na svou nevinu. Jedná se přitom o frazeologismus, který pochází z dob, kdy lidé věřili, že se jim budoucnost může odhalit prostřednictvím snů nebo duchů. Srov. ГАЛЫНСКИЙ, М. С.: *Словарь крылатых слов и выражений*. Москва: РИПОЛ классик, 2006, s. 331.

D. N. Ušakov k nim připojuje ještě třetí, přenesený význam: „О чем-н. несбыточном, фантастическом, сказочном, о каком-н. продукте воображения.“ УШАКОВ, Д. Н.: *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва: Альта-принт, 2007, s. 989.

59 Blíže viz DANIEL, J.: *Prehľad všeobecnej psychológie*. Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 2002, s. 67–68.

60 KAUS, O.: *Die Träume in Dostojewskys „Raskolnikoff“*. München: Bergmann, 1926. 77 s.

61 НАЗИРОВ, Р. Г.: *Творческие принципы Ф. М. Достоевского*. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1982. 160 s.

62 КАСАТКИНА, Т. А.: *Характерология Достоевского*. Москва: Наследие, 2006. 336 s. ISBN 5-201-13253-7.

63 O snech v tvorbě Dostojevského Andrej Červeňák píše v následujících částech: *Člověk snívá celý*

snění se tak stává jeho typickým charakterovým rysem. Sny se zdají postavám napříč celou Dostojevského tvorbou, Makaru Děvuškinovi, Nětočce Nězvanovové, Rodionu Raskolnikovovi, Dmitriju Karamazovovi i dalším. Podle nás se téměř vždy jedná o ústřední postavu⁶⁴ díla, nebo také o postavu, která svým konáním hlavní postavu připomíná, představuje jejího dvojníka či tzv. deformovanou emanaci.⁶⁵ V románu *Zločin a trest* se ústřední postavě románu, studentu Rodionu Raskolnikovovi, zdají tři sny, jeho dvojníkovi Svidrigajlovovi se také zdají tři sny, přičemž tyto sny anticipují další rozvíjení syžetu. Sny, které se Dostojevského postavám zdají, jsou v dílech zobrazovány explicitně, nebo implicitně, když se o nich postava jen zmíní, ale podrobněji je nerozvádí.

Z hlediska psychologizace zejména sny představují nejlepší nástroj, jak proniknout do hlubin duše postavy. Jaké je ale místo snů v literárním díle? Andrej Červeňák na tuto otázku odpovídá následovně: „*Sú akoby vloženými novelami (epizódami), nepatria ani do naratívnej, ani do deskriptívnej línie románu, ale vnášajú do nich toľko umeleckej informácie (psychologickej, iracionálnej, pneumonálnej), že zásadne ovplyvňujú ďalší vývin témy, sujetu a postavy v diele – uvedené entity pred a po snoch tvoria noetickú a estetickú kvalitu diela.*“⁶⁶ Sny zaujímají v dílech výjimečné místo, bez nich by bylo dílo rozhodně chudší o další možnosti interpretace.

7.3.2 Sny a *Deník spisovatele*

Sen propojuje celou Dostojevského tvorbu od *Chudých lidí* po *Bratry Karamazovovy*. V *Deníku spisovatele*, syntetickém díle sestávajícím ze žánrů uměleckých (novela, povídka, črta aj.), věcných (kritická stať, nekrolog, fejeton aj.) i pomezních (esej, vzpomínka aj.), mají sny také své důležité místo. Nacházíme je v prvních dvou fázích vydávání *Deníku*, v letech 1873–1877, dokonce i v názvech dílčích částí.⁶⁷

Sen o týrané kobylce se původně objevuje v románu *Zločin a trest*. Zdá se Raskolnikovovi před vykonáním vraždy lichvářky Aljony Ivanovny a její sestry Lizavety.

život, Sen a zmysel, Človek a sen o nesmrteľnosti, Sen a generačný zmysel, Tri sny Rodiona Raskolnikova, Sen Alošu Karamazova, Sen smiešneho človeka, Sen a snový základ umeleckej tvorby.

64 V případě románu *Bratři Karamazovovi* se v centru díla nacházejí postavy tří bratrů, z nichž nejdůležitější roli sehrává nejmladší z nich – Aljoša. Jeho cesta se jeví správnější než cesty bratrů Dmitrije a Ivana. V pokračování románu, které Dostojevskij již bohužel napsat nestihl, měl být hlavní postavou právě Aljoša.

65 Termín Andreje Červeňáka, jenž byl použit v souboru studií s názvem *Rozjímánie o Velkom Inkvízitorovi*. Červeňák tímto termínem označuje nevlastního bratra Dmitrije, Ivana a Aljoši Karamazovových, Smerďakova. Srov. ČERVEŇÁK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímánie o Velkom Inkvízitorovi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 36.

66 ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát, 1999, s. 85.

67 Sen se objevuje v názvech stať *Sny a přeludy, Sen o smíru za hranicemi doktrín* a v názvu novely *Sen směšného člověka*.

Obraz týrané kobyly se v *Deníku spisovatele* mění ze snu na vzpomínku umožňující interpretaci Raskolnikovova snu z románu *Zločin a trest* v souvislosti s osobností spisovatele. Objevuje se v části *Ruský spolek pro ochranu zvířat. Polní myslivec. „Pálení“. Posedlost zkažeností a Vorobjov. Od začátku nebo od konce?* (rus. orig. *Русское общество покровительства животным. Фельдгегерь. Зелено-вино. Зуд разврата и воровств. С конца или с начала?*).⁶⁸ Z textu je zřejmé, že Dostojevskij v *Deníku spisovatele* zaznamenával také události, které se svým charakterem mohou jevit marginální, ale souvisejí s problémy ruské společnosti. Například událost, kdy Ruský spolek na ochranu zvířat slavil desetileté výročí svého založení. Představitelé spolku se osvětou proti týrání zvířat snažili zabránit domácímu násilí páchanému na ženách. Ke spolku však spisovatel zaujímá ambivalentní stanovisko. Na jedné straně podporuje myšlenku zakládání podobných spolků, na straně druhé projevy násilí člověka k člověku se tím nevyřeší, čímž zdůrazňuje řešení problémů od začátku.

Jako příklad Dostojevskij uvádí příhodu, která se stala v době, když jej jako patnáctiletého spolu se starším bratrem doprovázel otec z Moskvy do Petěrburgu do školy pro důstojníky: „Между тем к почтовой станции подкатила новая переменная лихая тройка, и ямщик, молодой парень лет двадцати, держа на руке армяк, сам в красной рубахе, вскочил на облучок. Тотчас же выскочил и фельдгегерь, сбежал с ступенек и сел в тележку. Ямщик тронул, но не успел он и тронуть, как фельдгегерь приподнялся и молча, безо всяких каких-нибудь слов, поднял свой здоровенный правый кулак и, сверху, больно опустил его в самый затылок ямщика. Тот весь тряхнулся вперед, поднял кнут и изо всей силы охлестнул коренную. Лошади, рванулись, но это вовсе не укротило фельдгегера. Тут был метод, а не раздражение, нечто предвзятое и испытанное многолетним опытом, и страшный кулак взвился снова и снова ударил в затылок. Затем снова и снова, и так продолжалось, пока тройка не скрылась из виду.“⁶⁹ Příhodu z cesty si mladý Dostojevskij zapamatoval na celý život.⁷⁰

Ve srovnání se snem Raskolnikova však dochází k posunu v tom, že ve stati z *Deníku spisovatele* jsou týráni tři koně, ne jeden. Negativní zážitek z dětství, sen Raskolnikova z románu *Zločin a trest* a zároveň Dostojevského reminiscence umístěna v *Deníku spisovatele* je důkazem propojenosti *Deníku* a ostatní tvorby spisovatele. Sen Raskolnikova tak získává autobiografický rozměr, čímž se podle nás *Deník spisovatele* stává klíčem sloužícím k interpretaci tvorby F. M. Dostojevského.

68 *Deník spisovatele* z února roku 1876, III. kapitola, I. část.

69 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 28.

70 Dále v textu se Dostojevskij vyjadřuje slovy: „Эта отвратительная картинка осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь. Я никогда не мог забыть фельдгегера и многое позорное и жестокое в русском народе как-то поневоле и долго потом склонен был объяснять уж, конечно, слишком однобожные.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

V povídce *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* (rus. orig. *Мальчик у Христа на елке*)⁷¹ se malému, asi šestiletému chlapci zdá sen o lepší budoucnosti. Jeho maminka zemřela a on, toužící po vánočním stromečku, vykročil do ulic chladného města: „[...] о, какой свет! О, какая елка! Да и не елка это, он и не видал еще таких деревьев! Где это он теперь: все блестит, все сияет и кругом все куколки, – но нет, это все мальчики и девочки, только такие светлые, все они кружатся около него, летают, все они целуют его, берут его, несут с собою, да и сам он летит, и видит: смотрит его мама и смеется на него радостно.“⁷² Jedná se o chlapcovu touhu, z tohoto důvodu sen nazveme snem-touhou.

V části *Sny a přeludy* (rus. orig. *Мечты и грезы*)⁷³ Dostojevskij srovnává Rusko a Západ, poukazuje na rozdíly a touhu je ze strany Ruska dohnat: „Все это мои мечты, разумеется; но... повторяю, невольно мечтается иногда в этом смысле, а потому и продолжаю мечту.“⁷⁴ Současně se Dostojevskij v několika státech v *Deníku spisovatele* zabývá i alkoholismem, který patřil k jednomu z nejzávažnějších společenských problémů tehdejšího Ruska.⁷⁵ Sny vystupují v metaforické poloze, jde o Dostojevského sen-touhu osvobodit lid od alkoholového opojení: „Матери пьют, дети пьют, церкви пустеют, отцы разбойничают; бронзовую руку у Ивана Сусанина отпилили и в кабаке снесли; а в кабаке приняли! Спросите лишь одну медиа цину: какое может родиться поколение от таких пьяниц? Но пусть, пусть (и дай боже!), пусть это лишь одна мечта пессимиста, в десять раз преувеличившая беду!“⁷⁶ Pokračování v dosavadním způsobu života by mohlo mít fatální důsledky, zkaženost a mravní rozklad národa, proto spisovatel věří, že se tento katastrofický sen nikdy nevyplní: „Явятся мелкие, подленькие, развратнейшие буржуа и бесконечное множество закабаленных им нищих рабов – вот картина! Жидки будут пить народную кровь и питаться развратом и унижением народным, но так как они будут платить бюджет, то, стало быть, их же надо будет поддерживать. Мечта скверная,

71 *Deník spisovatele* z ledna roku 1876, II. kapitola, II. část.

72 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 16.

73 *Deník spisovatele* za rok 1873, XI. část.

74 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 93.

75 Například v kritické stati *O novém dramatu* Dostojevskij vyzdvihoval ideovou hodnotu tragédie D. Kišenského *Kdo do dna dopívá, dobře tu nebývá* a její výchovný cíl zejména kvůli kritice alkoholismu. Opilce na petrohradských ulicích a jejich oplzlé vyjadřování popisuje ve fejetonu *Drobné obrázky*, obraz opilých vězňů se objevuje také ve vzpomínce spisovatele na nucené práce vložené do povídky *Mužik Marej*. Jak jsme již uvedli, alkoholismus je jedno z nejdůležitějších a zároveň nejpálčivějších témat zachycených v *Deníku spisovatele*.

76 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 94.

7 Deník spisovatele jako mozaika motivů

*мечта ужасная, и – слава богу, что это только лишь сон! Сон титулярного советника Поприщина, я с этим согласен. Но не сбыться ему!*⁶⁷⁷

V další stati z *Deníku spisovatele* s názvem *Vize o Evropě* (rus. orig. *Мечты о Европе*)⁷⁸ Dostojevskij rozvíjí srovnání Evropy a Ruska zdůrazňuje fakt, že Rusové mají o Evropě mylné představy. Nakonec konstatuje, že v Evropě může být situace ještě horší než v samotném Rusku: „*Да, на вид там, пожалуй, еще хуже нашего; разве только историческая причинность обособлений виднее; но тем, пожалуй, там и безотраднее.*“⁷⁹ Kritická vyjádření spisovatele se dotýkají Francie a Německa, kde za největší nebezpečí považuje rychle se šířící komunismus.⁸⁰ Jak jsme již uváděli, změna společenského zřízení se po zavedení komunismu bude moci podle Dostojevského jen stěží docílit. O vlivu sociálních idejí píše: „*Уж и теперь социализм проел Европу [...]*“⁸¹ Tyto sny nazveme sny kritickými. V kritickém srovnání Ruska a Evropy Dostojevskij pokračuje také statí *Sen o smíru za hranicemi doktrín* (rus. orig. *Примирительная мечта вне науки*)⁸², ve které vyjadřuje víru v lidstvo, konkrétně v odstranění překážek, které lidem brání v poznání.⁸³ Sen z této části spadá do kategorie snů, které jsme pojmenovali sny-touhy.

Novelu *Sen směšného člověka* (rus. orig. *Сон смешного человека*)⁸⁴ Michail Bachtin považoval za encyklopedii klíčových motivů z ostatní tvorby spisovatele.⁸⁵ Sen se zdá vypravěči příběhu, člověku, který sám sobě říká „směšný člověk“. Již rozhodnut spáchat sebevraždu, odmítne pomoci malému děvčeti. Nereálný, fantastický sen vypravěče pojednává o tom, jak sebevraždu doopravdy spáchá a dostává

77 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 95.

78 *Deník spisovatele* za březen roku 1876, I. kapitola, IV. část.

79 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 84.

80 „*А между тем это всё мираж – и республика провозглашена именно для войны, если не с Германией, то с еще более опасным соперником, – соперником и врагом всей Европы, – коммунизмом, и этот соперник теперь, при республике, восстанет гораздо раньше, чем было бы при всяком другом правительств.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 84.

81 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 87.

82 *Deník spisovatele* za leden roku 1877, II. kapitola, I. část.

83 „*В самом деле, чему вы верите? Вы верите (да и я с вами) в общечеловечность, то есть в то, что падут когда-нибудь, перед светом разума и сознания, естественные преграды и предрассудки, разделяющие до сих пор свободное общение наций эгоизмом национальных требований, и что тогда только народы заживут одним духом и ладом, как братья, разумно и любовно стремясь к общей гармонии.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 19.

84 Novela vložená do *Deníku spisovatele* za duben roku 1877, II. kapitola.

85 Blíže viz BACHTIN, M. M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy.* Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 205–206.

se na planetu, kde žijí lidé neznající hřích. Svým chováním však jejich charaktery zkazí do takové míry, až lidé začnou lhát a vzájemně si ubližovat. Sen nabývá podle nás katarzní funkci, protože po probuzení vypravěč na základě tohoto snu změní svůj postoj a rozhodne se pomoci malé holčičce, jejíž prosbu na začátku odmítl: „Главное – люби других как себя, вот что главное, и это все, больше ровно ничего не надо: тотчас найдешь как устроиться.“⁸⁶ V důsledku vložení snu do syžetu novely ji už Dostojevskij v podtitulu pojmenoval jako fantastickou. My nazveme tento sen snem-fantazií. Myslíme si, že motiv snu ve vztahu k ostatní tvorbě Dostojevského vrcholí zejména v této novele, stává se v ní centrálním motivem, který sám o sobě zaujímá více než tři čtvrtiny díla.

7.3.3 Typologie a funkce snů

Z hlediska typologie můžeme na sny nacházející se v *Deníku spisovatele* nahlížet různě. Co se týče vztahu snů k realitě, rozlišujeme sny autobiografické a fiktivní. Ke snům s autobiografickým základem řadíme sen-vzpomínku o týrání kobyلكy vážící se k osobnosti spisovatele. Epizoda vložená do stati z *Deníku spisovatele* má interpretační funkci. K autobiografickému typu snů patří také sny se společenskopolitickým dosahem, jejichž funkce v analyzovaných statích je kritická, například *Sny a přeludy*, *Sny o Evropě*. Za fiktivní sny považujeme sen-touhu chlapce z krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* a také sen hlavní postavy z novely *Sen směšného člověka*.

Podle charakteru nebo také povahy definujeme sen-vzpomínku, sen-touhu (postava chlapce z krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, touhu spisovatele po lepší budoucnosti Rusů ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín*), sen-fantazie (sen vypravěče novely *Sen směšného člověka*). V souvislosti s ostatní tvorbou Dostojevského rozlišujeme sny analogické, opakující se, jako například sen-vzpomínka, nebo gradující, tedy sen, který se zdá „směšnému člověku“ z novely vložené do *Deníku spisovatele*.

V Dostojevského románech jsou sny nástrojem psychologizace postav, které, jak jsme uvedli výše, oscilují mezi snem a realitou. V románu *Zločin a trest* dochází k propojení motivu snu s kompozicí díla. Co je však nejdůležitější, v díle získávají anticipační funkci, protože anticipují katarzi postavy⁸⁷. Analogii Raskolnikova apokalyptického snu představuje podle nás sen Dmitrije Karamazova v románu *Bratři Karamazovovi* o spálené vesnici, který otevírá této postavě cestu ke katarzi v posledním románu spisovatele *Bratři Karamazovovi*.

86 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 119.

87 V monografii Andreje Červeňáka jsou sny považovány za navigátory katarze. Viz ČERVENĀK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát, 1999, s. 152.

Co se týče funkce snů v *Deníku spisovatele*, sen-vzpomínka ve stati *Ruský spolek na ochranu zvířat* má funkci interpretační, protože se vztahuje ke snu Raskolnikova z románu *Zločin a trest*. Interpretace románu v souvislosti s biografií spisovatele tak získává nový rozměr.

Sny ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín* mají podle nás funkci společenskokritickou, což se projevuje zejména v kritickém postoji spisovatele k nejvážnějším společenským problémům, kterými v tehdejší ruské společnosti byly alkoholismus, negramotnost, projevy násilí a další. Fantastický sen vypravěče z novely *Sen směšného člověka* má stejnou očišťující funkci jako sen Raskolnikova nebo Dmitrije Karamazova, postavu „směšného člověka“ tak přivádí ke katarzi.

Z hlediska propojenosti snů a konkrétního literárního žánru představuje námi označený sen-vzpomínka ze statě *Ruský spolek na ochranu zvířat* krátkou vzpomínku nebo reminiscenci vloženou do společenskokritické statě. Sny-touhy ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín* jsou propojeny s žánrem společenskokritické statě. Fiktivní sny, tedy sny, které Dostojevskij vložil do krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* a novely *Sen směšného člověka*, mají charakter fantastického vyprávění.

8 RECEPCE *DENÍKU SPISOVATELE* V ČESKÉM A SLOVENSKÉM PROSTŘEDÍ

„v málokteré zemi Dostojevskij tak silně poznamenal moderní literaturu, kritiku, filozofii, výtvarné umění, hudbu, divadlo, film [...]“¹

Závěrečnou kapitolu monografie uvádíme slovy Františka Kautmana, literárního vědce právem považovaného za koryfeje české dostojevskologie, jimiž akcentujeme působení F. M. Dostojevského na všech sférách moderního umění v českém prostředí. Pravda je, že recepce osobnosti a tvorby F. M. Dostojevského má nejen v českém, ale i slovenském prostředí dlouholetou tradici.

Nabízí se otázka, proč jsme se neomezili jen na české prostředí. Odpovědí na ni je národní a dějinná blízkost Čechů a Slováků. V dějinách měli Češi k Slovákům a Slováci k Čechům blízko, a to nejen po jazykové stránce, v letech 1918–1992 tvořili společný stát (s výjimkou let 1939–1945); proto recepci *Deníku spisovatele* v českém prostředí nezkoumáme separátně, ale právě naopak sledujeme ji ve srovnávacím aspektu s recepcí *Deníku spisovatele* na Slovensku.

8.1 Otázky recepce *Deníku spisovatele* v našich zemích

„Chci již na počátku zdůraznit, že Dostojevskij je staré a tradiční české téma.“² Podkapitolu uvádí slova Iva Pospíšila, jež vyjadřují, jak Dostojevskij svou osobností a neopakovatelným dílem na české prostředí zapůsobil a stal se doslova tradičním českým tématem. Na druhou stranu, jak uvidíme dále, na Slovensku sice ideální podmínky k recepci Dostojevského tvorby vytvořeny nebyly, tvorba spisovatele si

1 KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 224.

2 POSPÍŠIL, I.: *Vše začíná Dostojevským*. In: POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 11.

však svoji cestu k slovenským čtenářům i literárním vědcům s mírným opožděním, ale nakonec přece jenom našla. V podkapitole se vrátíme k reflexi dosavadního výzkumu receptce Dostojevského tvorby, rovněž k etapám a mezníkům receptce, které jsou vymezovány českými a slovenskými literárními vědci. V souvislosti s *Deníkem spisovatele* se pokusíme odpovédět na otázku, jaké podmínky se k recepci *Deníku spisovatele* v českém a slovenském prostředí utvářely, dále se pokusíme vytvořit periodizaci a definovat nejdůležitější mezníky přijímání tohoto díla u nás.

Vraťme se však ještě ke stěžejnímu termínu této kapitoly, k pojmu receptce. Tento pojem, jenž představuje vnímání díla spisovatele jinonárodní literatury v cílovém literárním prostředí, má své místo v literární vědě, ale zároveň se stal součástí terminologie literární komparistiky, která je v současnosti již autonomní vědní disciplínou, nikoliv jen součástí literární vědy. V terminologii literární komparistiky se pojem receptce objevuje ve dvojici pojmů receptce – kreace, kterou nabídl slovenský vědec Dionýz Ďurišin jako vhodnou alternativu k pojmu vliv, jakožto jednostrannému působení díla, spisovatele nebo národní literatury na dílo spisovatele nebo literaturu jiného národa. Dvojice pojmů receptce – kreace na rozdíl od pojmu vliv vyjadřuje oboustranné působení, čímž je respektováno cílové prostředí.³

V práci jsme se snažili vyhnout použití pojmu vliv a používáme pojem působení, protože působení českého prostředí, i když nepatrné, a to díky osobnosti A. I. Čermáka na Dostojevského, bylo zaznamenáno; kromě toho vznikla díla, která mají díky působení Dostojevského tvorby otisk českého a slovenského prostředí. Avšak v souvislosti se spisovateli, jejichž tvorba se stala součástí světové literatury – a Dostojevskij je za spisovatele světového jména rozhodně považován – pojem vliv neodmítáme, právě naopak, jeho použití může být podle nás v tomto smyslu adekvátní.

8.1.1 Dosavadní výzkum receptce tvorby F. M. Dostojevského

Otázka receptce tvorby F. M. Dostojevského představuje jedno z nejdůležitějších témat, jímž se česká a slovenská dostojevskologie zabývá. Výzkum působení Dostojevského tvorby na české a slovenské prostředí zahrnuje vznik překladů Dostojevského děl, ohlasy na jeho tvorbu publikované v českých a slovenských periodikách a dále i sekundární literaturu, která působení Dostojevského tvorby na českou a slovenskou literaturu reflektuje. Zaměříme se zejména na přehledové publikace a studie, které jsou tematicky zacíleny na specifika a otázky receptce Dostojevského tvorby u nás.

3 Srov. ĎURIŠIN, D.: *Teória literárnej komparistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975, s. 57–60.

V českém prostředí se recepci Dostojevského díla nejvíce věnovala osobnost, v níž se pojí věda a umění, již zmiňovaný literární vědec a spisovatel František Kautman (1927–2016). V monografii *Boje o Dostojevského*⁴ (obr. 21) napsané přibližně v polovině 60. let minulého století autor podrobně popsal jednotlivé etapy a mezníky recepce Dostojevského díla v letech 1847–1962. Do roku 1962 Kautman vymezuje šest etap recepc⁵, přičemž v zaměření se na osobnosti české literární vědy (Josefa Mikše, Otakara Hostinského, Františka X. Šaldy, Zdeňka Nejedlého), ale také na vícerozměrnou osobnost prvního prezidenta ČSR Tomáše Garrigua Masaryka uplatňuje tzv. personalistický přístup. Kromě ohlasů Dostojevského díla v české literatuře a literární vědě je v publikaci zmapováno působení Dostojevského tvorby na malířství a hudbu.

Podle nás se jedná zatím o nejkompexnější přehled recepce Dostojevského tvorby, jaký byl v českém prostředí napsán a publikován. Na druhou stranu části Kautmanovy publikace věnované recepci po vytvoření Československa v letech 1918–1962 nezohledňují slovenské prostředí, slovenské překlady, studie nebo další práce, které by v tomto období o Dostojevském vznikly. S odstupem a nadhledem téměř třiceti let se i sám František Kautman k této publikaci vyjadřoval rezervovaně, na druhou stranu publikaci neupíral hodnotu v množství zpracovaného materiálu: „[...] kniha sice má spoustu mezer a řadu míst bych v ní napsal úplně jinak, ale materiálově má dodnes určitou hodnotu.“⁶ Zajímavostí je, že tato publikace o spisovateli, který byl v tehdejší době považován za reakčního, navíc z pera pozdějšího disidenta, byla v roce 1967 patrně udělena jako cena ve studentské soutěži znalostí o SSSR. V příloze (obr. 22 a 23) uvádíme první stranu publikace *Boje o Dostojevského* s názvem soutěže a razítkem Svazu československo-sovětského přátelství při Okresním výboru ve Svitavách.

Vztah Dostojevského osobnosti a tvorby k českému prostředí a české ohlasy na jeho dílo v letech 1834–1884 zkoumal brněnský docent Jaroslav Mandát (1924–1986). Jeho studie *Dostojevskij v českých zemích*⁷ z konce 70. let osvětlila přítomnost Čechů v Dostojevském duchovním životě a tvorbě, jakož i opožděné zdomácnění spisovatelovy tvorby v českém prostředí. Autor studie poukazuje na paralelu mezi vlivem Františka Peschla na Puškina a A. I. (původně Leopolda) Čermáka na Dostojevského: „I kdybychom u nás na Peschla a Čermáka zapomněli,

4 Viz KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, 150 s.

5 František Kautman vymezuje tyto etapy recepce Dostojevského díla v českém prostředí: 1. 1847–1890, 2. 1890–1918, 3. 1918–1945, 4. 1945–1948, 5. 1948–1956, 6. 1956–1962.

6 KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 224.

7 MANDÁT, J.: *Dostojevskij a naše země*. In: *Slovanské studie. Spisy Univerzity J. E. Purkyně*. Brno: Filozofická fakulta, 1979, s. 49–57.

zaručí jim nesmrtelnost raná lyrika Puškinova a mnohé stránky literární pozůstalosti Dostojevského. Bez nich bude výklad díla obou velikánů ruské slovesnosti neúplný.“⁸

Kontakt Dostojevského s českým prostředím, kdy v roce 1869 se svojí druhou manželkou navštívil Prahu, je autorem studie doložen na základě ohlasu v periodiku *Národní listy* a studie Jana Máchala publikované ve sborníku *Dostojevskij. Sborník statí* k 50. výročí smrti spisovatele.⁹ Kontakt českého prostředí s Dostojevským Jaroslav Mandát dále rozvíjí na základě faktů z nekrologu Jaromíra Hrubého, jenž stál u otevřené rakve se spisovatelem.¹⁰ Přínosem studie je uvedená paralela (F. Peschl – Puškin a A. I. Čermák – Dostojevskij), sumarizace a nové zhodnocení již dříve publikovaného. I když se kromě paralely nejedná o originální objevy Jaroslava Mandáta, podle nás tato studie jednoznačně přispěla ke zkoumání Dostojevského kontaktu s českým prostředím. Na druhou stranu studie obsahuje drobné nepřesnosti v datování první zmínky o Dostojevském v českém prostředí nebo o vzniku prvního překladu Dostojevského díla do českého jazyka: „Do roku 1881 český tisk nepřinesl o něm ani jednu samostatnou zprávu. Rovněž z jeho díla nebylo tehdy nic přeloženo.“¹¹ První zmínka o Dostojevském v českém prostředí se prokazatelně váže k roku 1847, kdy byly v časopisu *Česká včela* publikovány informace o tom, že Dostojevskij napsal úspěšnou novelu *Chudí lidé*, jež byla tehdejší literární kritikou srovnávána s románem J. W. Goethe *Utrpení mladého Werthera*. První překlad Dostojevského díla, povídky *Polzunkov*, do českého jazyka se objevuje ještě za spisovatelova života v roce 1862.

Reflexi vztahu českého prostředí k Dostojevskému nám podává studie Iva Pospíšila *Vše začíná F. M. Dostojevským*¹², která se stala součástí monografie z roku 2013 *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Již na začátku autor studie zdůrazňuje význam Dostojevského pro české prostředí, přičemž spisovatele považuje za tradiční české téma.¹³ Blíže se věnuje klíčovými osobnostem českého prostředí (Jaromír Hrubý, Tomáš Garrigue Masaryk, Jiří Horák, František Kautman) a jejich roli, kterou sehráli na poli receptce Dostojevského tvorby. Zmiňuje také představitel ruské emigrace Alfreda Bema, jenž svojí působností v meziválečném Československu dosavadní výzkumy obohatil zejména vydáním své monografie *Tajemství*

8 MANDÁT, J.: *Dostojevskij a naše země*. In: *Slovanské studie. Spisy Univerzity J. E. Purkyně*. Brno: Filozofická fakulta, 1979, s. 53.

9 Viz VERGUN, N. D.: *Dostojevskij v Praze*. In: *Národní listy*. 1930, roč. 70, č. 157, s. 2; MÁCHAL, J.: *Dostojevskij a slovanská idea*. In: *Dostojevskij. Sborník statí. 1881–1931*. Praha: Melantrich, 1931, s. 7–24.

10 Viz HRUBÝ, J.: *Fedor Michajlovič Dostojevskij. Nekrolog*. In: *Národní listy*. 1881, roč. 21, č. 42, s. 1.

11 MANDÁT, J.: *Dostojevskij a naše země*. In: *Slovanské studie. Spisy Univerzity J. E. Purkyně*. Brno: Filozofická fakulta, 1979, s. 53–54.

12 POSPÍŠIL, I.: *Vše začíná F. M. Dostojevským*. In: POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 11–22.

13 Připomeňme si slova Iva Pospíšila ze začátku podkapitoly 8.1.: „Chci již na počátku zdůraznit, že Dostojevskij je staré a tradiční české téma.“ POSPÍŠIL, I.: *Vše začíná Dostojevským*. In: POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 11.

osobnosti *Dostojevského* (1928) a sborníkem *Dostojevskij. Sborník statí* (1931), který editorsky připravil. Kromě českých výzkumů Pospíšil reflektuje také slovenské prostředí, přičemž uvádí monografii slovenského rusisty a dostojevskologa Andreje Červeňáka *Tajomstvo Dostojevského* (1991) a soubor kontemplaní *Rozjímanie o Veľkom Inkvizítorovi. F. M. Dostojevskij*¹⁴ (2005) ve spoluautorství s M. Ferkem, D. Hajkem a J. Tužinským. Přínosem Pospíšilovy studie je rovněž zhodnocení výsledků novodobých výzkumů v Rusku (almanach *Достоевский и мировая культура*, 2008) a Česku (sborník *Dostojevskij dnes*, 2007).

Vraťme se ještě krátce k jednomu z nejvýznamnějších představitelů ruské mezi-válečné emigrace v Československu, Alfredu Bemovi (1886–1945?)¹⁵, jenž je považován za zakladatele středoevropské dostojevskologie¹⁶. Paradoxem však je, že se ve svém rozsáhlém literárněvědném díle recepci osobnosti a tvorby F. M. Dostojevského v českém prostředí nevěnoval. Vědce zajímaly spíše rusko-české kulturní relace, o čemž svědčí archivní rukopisy a další pracovní materiály ke studiím *Русско-чешские связи I.* a *Русские в Праге*, jež jsou uloženy v Památníku národního písemnictví.

Slovenský „boj o Dostojevského“ začal až v 80. letech, protože až v tomto období vznikají stěžejní monografie tematicky zabývající se recepcí Dostojevského díla. Lze se domnívat, že slovenský boj o Dostojevského měl podtext boje o vlastní identitu. Recepci Dostojevského tvorby se zabývaly dvě významné osobnosti slovenské literárněvědné rusistiky – Andrej Červeňák (1932–2012) a Michal Antoš (*1933). Oba vědci byli spjatí s Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitře¹⁷.

První stať sumarizačního charakteru pojednávající o recepci Dostojevského tvorby na Slovensku pochází z roku 1971. Její autor Andrej Červeňák jí dal příznačný název *Dostojevskij na Slovensku*¹⁸. Na několika stránkách přináší přehled slovenského zápasu o Dostojevského. Přijímání Dostojevského díla ve slovenském prostředí se prof. Červeňák věnoval i ve studii *F. M. Dostojevskij – analytik človeka a sveta*¹⁹, která se stala součástí účelové publikace o slovensko-ruských vztazích²⁰ publikované v roce 1986. První část studie představuje krátkou sondu do tvorby

14 Viz ČERVEŇÁK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímanie o Veľkom Inkvizítorovi. F. M. Dostojevskij*. Bratislava: vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005. 128 s. ISBN 80-8061-224-2.

15 V květnu 1945 byl Alfred Bem sovětskou tajnou službou zatčen a pravděpodobně na cestě do gulagu i zavražděn, přesný datum jeho smrti není dosud znám. Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 12.

16 Srov. například recenzi Iva Pospíšila *Dostojevskij a Slovensko*. In: *Novaja rusistika*. 2011, roč. 4, č. 1, s. 106.

17 V letech 1992–1996 nesla tato vzdělávací instituce název Vysoká škola pedagogická (VŠPg).

18 ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevskij na Slovensku*. In: *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*. Júl 1971, roč. 87, s. 30–36.

19 ČERVEŇÁK, A.: *F. M. Dostojevskij – analytik človeka a sveta*. In: ČERVEŇÁK, A.: *Slovensko-ruské literárne relácie*. Banská Bystrica: Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici, 1986, s. 73–85.

20 Publikace byla koncipována a využívána jako metodická příručka pro učitele ruského jazyka škol

F. M. Dostojevského s dobovým zřetelem k jeho tvorbě se sociální tematikou – na prvotinu *Chudí lidé* a román *Zločin a trest*; z dalších románů jsou zmíněny *Idiot* a *Bratři Karamazovovi*. V části *F. M. Dostojevskij a Slovensko* Červeňák rekapituluje dosavadní zjištění a zmínky o Dostojevském na Slovensku, dále se zaměřuje na tzv. spisovatelskou recepci neboli přijímání osobnosti a tvorby F. M. Dostojevského u slovenských spisovatelů v obdobích první a druhé vlny realismu, v meziválečném i poválečném období. Červeňák uvádí řadu kontaktních a typologických souvislostí mezi díly slovenských spisovatelů a Dostojevského tvorbou. Nejvýznamnější paralely²¹ byly rozpracovány později v klíčových monografiích²² slovenského vědce. Slova Andreje Červeňáka „*Zápas slovenskej literatúry a kultúry o Dostojevského bol a je zápasom o vlastnú podstatu [...]*“²³ naši hypotézu o snaze slovenských spisovatelů a vědců etablovat se na poli literatury i literární vědy tímto potvrzují. Již v polovině 80. let 20. století vědec přichází k závěru, že charakter tvorby slovenských spisovatelů je důkazem přítomnosti Dostojevského ve slovenské literatuře.²⁴

V monografii *Človek v texte* (2002)²⁵ Červeňák vymezil tři nejdůležitější období receptce tvorby F. M. Dostojevského na Slovensku. První období do roku 1918, druhé meziválečné období 1918–1945 a třetí období po roce 1945. Za nejvýznamnější mezníky považuje rok 1847, kdy se v periodiku *Orol Tatranský* objevila zpráva o tom, že Dostojevskij vydal novelu *Chudí lidé*. Dalším důležitým mezníkem byl rok 1878, kdy bylo dílo Dostojevského poprvé přeloženo do slovenského jazyka.

V monografii *Dostojevskij na Slovensku* (2009)²⁶ se Michal Antoš soustředil na ohlasy Dostojevského tvorby ve slovenské publicistice. Dále uvádí předpoklady receptce, vrací se k nejdůležitějším mezníkům – letům 1848 a 1878. Etapy receptce definuje podobně jako Andrej Červeňák²⁷, avšak koncepčně vymezuje

II. cyklu Středoslovenského kraje. Srov. tiráž publikace ČERVEŇÁK, A.: *Slovensko-ruské literárne relácie*. Banská Bystrica: Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici, 1986. 115 s.

21 Uvedme například kontaktní vztahy i další typologické souvislosti mezi Dostojevským a tvorbou S. Hurbana Vajanského, J. Hrušovského, D. Chrobáka, F. Švantnera a dalších. Srov. ČERVEŇÁK, A.: *F. M. Dostojevskij – analytik človeka a sveta*. In: ČERVEŇÁK, A.: *Slovensko-ruské literárne relácie*. Banská Bystrica: Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici, 1986, s. 79–83.

22 *Zázračno literatúry I–III, Človek v literatúre, později Človek v texte* a další.

23 ČERVEŇÁK, A.: *F. M. Dostojevskij – analytik človeka a sveta*. In: ČERVEŇÁK, A.: *Slovensko-ruské literárne relácie*. Banská Bystrica: Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici, 1986, s. 78.

24 „*Dostojevskij je prítomný v slovenskej literatúre a kultúre už viac ako sto rokov – dokazujú to autorské výpovede, ale aj analýzy ich diel.*“ ČERVEŇÁK, A.: *F. M. Dostojevskij – analytik človeka a sveta*. In: ČERVEŇÁK, A.: *Slovensko-ruské literárne relácie*. Banská Bystrica: Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici, 1986, s. 83.

25 Viz ČERVEŇÁK, A.: *Človek v texte*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2002. 247 s. ISBN 80-8050-503-9.

26 Viz ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009. 136 s. ISBN 978-80-89148-50-9.

27 Konec 19. století a počátek 20. století do roku 1918, druhá etapa v letech 1918–1945 a třetí etapa

tři základní ideologická směřování slovenské literární publicistiky – obrozené (slov. národno-buditeľské), křesťanské a slavjanofilské.²⁸ Ivo Pospíšil v recenzi²⁹ na Antošovu monografii uvádí několik připomínek, zejména absenci specifika slovenské recepce Dostojevského tvorby vůči sousedním zemím. V téže recenzi Pospíšil poukazuje na první úsilí slovenských spisovatelů a vědců o národní emancipaci, o čemž svědčí kritické posuzování monografie Radegasta Parolka na stránkách slovenských periodik *Kultúrny život* a *Slovenská literatúra*: „*jak se zdá, není toto kritické posuzování monografie náhodné a není rozhodně drobností, je to politický emblém či lakmusový papírek, jenž se projevuje skrze kulturu, jeden z prvních náznaků, že Slovensko znovu nabírá dech k svému odvěkému snu o samostatnosti nebo alespoň autonomii.*“³⁰ Doplníme, že autory negativních recenzí na monografii Radegasta Parolka byli T. Hojer³¹ a J. Marušiak³². Recenze na Parolkovu monografii dělí jeden rok, avšak dřívější recenze Tomáše Hojera má podle nás mnohem kritičtější ráz³³ než recenze Jozefa Marušiaka.

Úsilí literárních vědců zmapovat působení Dostojevského tvorby na české a slovenské prostředí mělo, jak jsme mohli vidět, několik vln zájmu. V 60. letech vzniká z hlediska recepce klíčová monografie, jejímž autorem byl František Kautman. Jeho *Boje o Dostojevského* jsou zatím jedinou publikací svého druhu, publikací

po roce 1945. Srov. ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009, s. 6.

28 Srov. ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009, s. 39–80.

29 Viz POSPÍŠIL, I.: *Dostojevskij a Slovensko*. In: *Novaja rusistika*. 2011, roč. 4, č. 1, s. 106–107.

30 POSPÍŠIL, I.: *Dostojevskij a Slovensko*. In: *Novaja rusistika*. 2011, roč. 4, č. 1, s. 107.

31 Viz HOJER, T.: *Zdeformovaný klasik*. In: *Kultúrny život*. 1963, roč. 19, č. 49, s. 4.

32 Marušiak na jedné straně oceňuje výběr osobnosti F. M. Dostojevského dle edice *Portréty*, na druhou stranu má výhrady vůči celkové koncepci monografie. Kriticky hodnotí také jednostranné zaměření Parolkovy monografie projevující se ve výběru úryvků z děl i Dostojevského myšlenek a celkově nedostatečné reflektování českých pramenů: „*Myslím, že právě tu, v pozostatkoch sociologizmu, je hlavná slabina Parolkovej práce, ktorá spôsobuje, na čo sa už v recenziách knihy poukázalo, že mu pri hodnotení Dostojevského diela vychádza uprednostnenie počiatkových prác pred vrcholnými dielami autorovho zrelého obdobia, ktoré mu priniesli svetovú slávu. [...] Ukazuje sa teda, že také komplikované umelecké zjavy, ako je Dostojevskij, zostávajú pre marxistickú estetiku tvrdým orechom, ktorý nebude môcť byť rozlúsknutý iba vtedy, keď k úprimnej snahe vidieť veci v celej ich zložitosti a rozpornosti (túto snahu Parolek nepochybné má) pribudne saj dokonalejšia a presnejšia teoretická výzbroj, než akou ešte dnes marxistická umenoveda disponuje.*“ MARUŠIAK, J.: *Parolkov portrét Dostojevského*. In: *Slovenská literatúra*. 1964, roč. 11, č. 3, s. 318–319.

33 Jak můžeme vidět dále, Hojer kritizuje dobové hodnocení osobnosti a tvorby Dostojevského, které bylo již překonáno. Monografii Radegasta Parolka proto otevřeně nazývá deformovanou a nepovedenou: „*A jednako sa pri hodnotení Dostojevského ešte stále prikláňame k názorom, že bol ‚zlý genióm‘ a ‚chorým svedomím Ruska‘. Naposledy tak urobil Radegast Parolek v nevydarenom, povrchnom a rozmazanom literárnom portréte F. M. Dostojevského [...] Dostojevskij je v Parolkovej práci deformovaný ľudský aj umelecký. Autor sa nedrží ani faktov (z celého komplexu vyberá len tie, čo sa mu hodia), ani nerespektuje kontext svetovej literatúry, ani nenarába dosť logicky s jednotlivými kritériami [...] dokazuje svoj ‚kritický odstup‘ od neho tým, že bije hlava-nehlava. Robí tak síce na adresu stále kritizovaného Dostojevského, ale predovšetkým na úctet svojej odbornosti.*“ HOJER, T.: *Zdeformovaný klasik*. In: *Kultúrny život*. 1963, roč. 19, č. 49, s. 4.

přehledovou, která reflektuje, jaký dosah mělo a co znamenalo Dostojevského dílo pro českou literaturu, literární vědu a umění. Pokračování přehledové publikace, která by detailně popisovala recepci Dostojevského díla po roce 1962 ve šlépějích Františka Kautmana, „boje o Dostojevského“ v 70., 80., 90. letech a po roce 2000 zatím bohužel chybí. Určité vymezení slovenského prostředí vůči českému pozorujeme na základě negativních recenzí na monografii českého rusisty Radegasta Parolka v 60. letech minulého století. K etablování slovenských výzkumů Dostojevského tvorby dochází ve druhé polovině 80. let, což souvisí se snahou vymezit se i na poli literární vědy.

8.1.2 Periodizace a mezníky recepce *Deníku spisovatele*

Jedním z nejdůležitějších mezníků v recepci tvorby F. M. Dostojevského v našich zemích je první zmínka o spisovateli, která se v obou zemích váže k roku 1847, kdy české periodikum *Česká včela* i slovenský *Orol Tatranský* přinášejí zprávu o úspěchu Dostojevského novely *Chudí lidé*.

Dalším důležitým mezníkem pro české prostředí je rok vzniku prvního českého překladu Dostojevského díla. Prvním dílem F. M. Dostojevského přeloženým do českého jazyka byla povídka *Polzunkov*. Její originál vyšel v roce 1848, český překlad povídky byl publikován s odstupem čtrnácti let v roce 1862 na stránkách periodika *Rodinná kronika – Obrázkové listy k zábavě a poučení*. I když se podle Františka Kautmana nejedná o dílo, které by mohlo vzbudit trvalý zájem českých čtenářů, je i přesto český překlad povídky *Polzunkov* jeden z prvních překladů Dostojevského díla ve střední a západní Evropě vůbec.³⁴ O překladateli jsou známy jen iniciály E. V. uvedené na konci povídky. František Kautman se domnívá, že by mohlo jít o Eduarda Valečku.³⁵

Prvním překladem Dostojevského díla, který vyšel knižně, byla v roce 1882 *Nětočka Nězvanovová*. V překladu Hynka Mejsnara bylo počestněno jméno hlavní postavy na *Aninka Nezvánova*. Na rozdíl od překladu povídky *Polzunkov*, která byla publikována bez údajů o autorovi, ale také překladateli, Mejsnar překlad románu opatřil předmluvou a biografickými údaji.³⁶ Důležitým mezníkem v recepci *Deníku spisovatele* je také rok 1886. V tomto roce se objevují překlady povídek z *Deníku spisovatele*, které mohli vzbudit zájem českých čtenářů. První povídky z Dostojevského *Deníku* v českém překladu se čtenáři dočkali pět let po spisovatelově smrti, kdy ještě jako součást studie P. Durdíka vyšla povídka *Mužik Marej*.³⁷ Durdíkova

34 Srov. KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 9.

35 Srov. KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 123.

36 Srov. KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 14.

37 Srov. KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 15.

studie obsahovala i citace ze statí z *Deníku spisovatele*. V tomtéž roce vyšel časopi-secky překlad črty *Stoletá*.

Vznik prvního uceleného překladu *Deníku spisovatele* v českém prostředí vydaný Janem Laichtrem v letech 1910–1912 považujeme za zásadní událost a mezník. Další překlady následovaly v letech 1927 (vyd. Kvasnička a Hampl), překlad Františka Kautmana, který zaštitila svým jménem Tereza Silbernágllová v roce 1973 (v časopisu *Světová literatura*), 1976 (vyd. Odeon) a nakonec opětovné vydání překladu Václava Koeniga v roce 1996 (vyd. Votobia). V českém prostředí vymezujeme tyto etapy v recepci *Deníku spisovatele*:

1. druhá polovina 19. století: seznamování s Dostojevským, vznik prvních překladů malé a střední epiky,
2. 1900–1918: vznik prvního překladu *Deníku spisovatele*,
3. 1918–1945: vznik druhého překladu *Deníku spisovatele*,
4. 1945–1989: vzniká třetí překlad *Deníku spisovatele*,
5. po roce 1989: opětovné vydání posledních částí *Deníku*.

Situace na Slovensku byla v něčem podobná, v něčem poněkud odlišná. Přibližně do 80. let 19. století, kdy vznikají první překlady Dostojevského děl do slovenského jazyka, se ruská literatura četla v originále nebo v českém překladu. Ve druhé polovině 19. století již byla přeložena díla A. S. Puškina, M. J. Lermon-tova, L. N. Tolstého a dalších ruských klasiků. Výhodou českých překladů byla jejich dostupnost na Slovensku a pro slovenského čtenáře v podstatě neexistující jazyková bariéra. Potřeba přeložit alespoň ucelenou část *Deníku spisovatele* do slovenského jazyka vznikla po vytvoření samostatné Slovenské republiky.

Prvním Dostojevského dílem přeloženým do slovenského jazyka byl *Dopis moskevským studentům* (slov. *List moskovským študentom*) z roku 1878. S cílem publikovat tento text v periodiku *Slovenské pohľady* jej Svetozár Hurban Vajanský, tehdejší redaktor periodika *Slovenské pohľady*, převzal z Aksakovových novin *Rus/Rusko* (rus. orig. *Русь*). Text byl v periodiku *Slovenské pohľady* otištěn v roce 1881.³⁸ Ve srovnání s českým prostředím se však jedná o publicistické dílo. První umělecké dílo F. M. Dostojevského, povídka *Malý hrdina*, bylo do slovenštiny přeloženo v roce 1893. Ve srovnání s českým prostředím se jednalo o dětskou tematiku, která slovenskou čtenářskou veřejnost nejvíce oslovovala.

Důležitým mezníkem pro Dostojevského *Deník spisovatele* je bezpochyby rok 1898. Jak uvádí Andrej Červeňák, v tomto roce bylo v periodiku *Národné noviny* publikováno osmnáct překladů z *Deníku spisovatele*, jež vycházely na pokračování. Pod vlivem těchto překladů, jako i Volkonského studie, která v periodiku *Slovenské*

38 ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009, s. 30.

pohlady vyšla o rok dříve, byla Dostojevského tvorba interpretována s ideologickým akcentem.³⁹

V letech 1939–1945 změnila přístup k Dostojevského *Deníku spisovatele* ideologie klerikalizmu Slovenského štátu/první Slovenské republiky. V uvedeném období byla v Dostojevského tvorbě akcentována náboženská linie. V periodiku *Slovenské pohľady* se objevuje například překlad *Legenda o Velikém inkvizitorovi*⁴⁰ z románu *Bratři Karamazovovi* nebo také nábožensky zaměřené statě Ladislava Hanuse.⁴¹

Do roku 1996 si slovenští čtenáři mohli přečíst *Deník spisovatele* v českých překladech (J. Laichter, Kvasnička a Hampl, Odeon). V uvedeném roce vzniká slovenský výbor s názvem *Objav srdca* (2. vyd. 2019), který částečně obsahuje i texty z *Deníku spisovatele*. Po roce 2000 vznikají další výběry *Z Denníka spisovateľa a Krokodíl* (2008) a *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa* (2010), úplný překlad *Deníku spisovatele* do slovenského jazyka však zatím chybí.

Na základě uvedených souvislostí ve slovenském prostředí definujeme tyto etapy recepce *Deníku spisovatele*:

1. druhá polovina 19. století, do roku 1898: seznamování se s Dostojevským,
2. rok 1898: vznik osmnácti překladů z *Deníku spisovatele* publikovaných na pokračování,
3. 1898–1996: recepce *Deníku spisovatele* na základě dostupných českých překladů,
4. 1996–2019: vznik tematických výborů Marty Baránkové a Valerije Kupky.

8.2 Překlady a výběry

8.2.1 *Deník spisovatele* v českých překladech

Dostojevského *Deník spisovatele* byl do češtiny přeložen celkově čtyřikrát, vydání však bylo pět. O první český překlad Dostojevského *Deníku spisovatele* se v letech 1910–1912 postaral známý pražský vydavatel Jan Laichter⁴². Jeho vydání *Deníku spi-*

39 ČERVENĚÁK, A.: *Dostojevskij na Slovensku*. In: *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*. Júl 1971, roč. 87, č. 7, s. 30–31.

40 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Velký inkvizitor*. Přel. Zora Jesenská. In: *Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru a umenie*. 1941, roč. 57, č. 2, s. 121–136.

41 Viz například HANUS, L.: *Kristova postava u F. M. Dostojevského*. In: *Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru a umenie*. 1942, roč. 58, č. 8–9, s. 520–538.

42 Jan Laichter (1858–1956) byl jedním z nejvýznamnějších pražských vydavatelů konce 19. a počátku 20. století. Pro zajímavost lze uvést ještě fakt, že Karlovou univerzitou byl Janu Laichtrovi v roce 1945 udělen čestný titul doctor philosophiae (honoris causa). Viz *Univerzita Karlova českému nakladateli Janu Laichtrovi. Projevy a přednáška*. Praha: Jan Laichter, 1946. 42 s.

sovatele sestávající ze čtyř dílů⁴³ (obr. 10) přeložil kolektiv překladatelů – V. Prach, K. Velemínský, B. Herbenová, G. Foustková a I. Hošek. První překlad Dostojevského *Deníku spisovatele* nesl název *Denník spisovatelů*⁴⁴ a byl publikován s odstupem 24 až 26 let od vzniku prvních překladů malé epiky z *Deníku*. Ty se objevují již v roce 1886, kdy byla do českého jazyka přeložena povídka *Mužik Marej* a črta *Stoletá*. Všechny díly tohoto vydání *Deníku spisovatele* se staly součástí edice *Otázky a názory*, v níž vycházela především náboženská a filozofická literatura.⁴⁵

Na první pohled působí první české vydání *Deníku spisovatele* z let 1910–1912 uceleným a úplným dojmem, nejedná se však o kompletní vydání. Když se díváme na obsah jednotlivých dílů prvního vydání *Deníku spisovatele*, první ze čtyř dílů je uveden statí D. S. Merežkovského s názvem *Problem Dostojevského*⁴⁶. První díl je složen ze dvou částí, první část (*Z denníku spisovatelova r. 1873*) zahrnuje statě z *Deníku spisovatele* z roku 1873⁴⁷, druhá část (*Řada statí z denníku Vremja r. 1861*) obsahuje statě *Úvod* a čtyři statě⁴⁸ publikované v periodiku *Čas*. Jak můžeme vidět, oproti úplnému vydání *Deníku spisovatele* v ruském originálu, v prvním dílu chybí povídka *Bobek* a pět statí (*Zkormoučená tvář*, *Půlka dopisu „jisté osoby“*, *Maškara*, *Drobné obrázky*, *Učiteli*), celá druhá část se statěmi z periodika *Čas* samozřejmě není součástí Dostojevského *Deníku spisovatele* a k prvnímu dílu českého vydání je připojena navíc. Informace o prvním vydání *Deníku spisovatele* se objevila na stránkách periodika *Naše doba* (obr. 6).

Druhý díl je členěn dle ruského originálu *Deníku spisovatele* z roku 1876 na jednotlivé měsíce (leden–prosinec). Některé části jsou kompletní (například za měsíc leden, únor, květen, červenec a srpen), v jiných nacházíme vynechaná místa (část za březen, duben a další). Podle originálu by tento díl měly tvořit dvě kapitoly

43 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelů I. Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1910. 412 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelů II. Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1910. 520 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelů III. Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1912. 345 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelů IV. Úvahy historicko-politické*. Praha: Jan Laichter, 1912. 415 s.

44 V původním názvu z let 1910–1912 se psaly dvě souhlásky – „n“ – jako v dnešní slovenštině.

45 Před vydáním prvního dílu *Deníku spisovatele* vyšlo v edici *Otázky a názory* celkově 29 spisů, například Masarykovy spisy *Sebevražda* a *V boji o náboženství*, Emersonova *Životospřáva*, Whitmanovy *Vyhledky demokracie* nebo Nietzscheho *Nečasové úvahy*. Z ruské literatury byly v této edici publikovány Tolstého *Kruh četby I* a Gercenovo dílo *Z druhého břehu* (ve vydání Jana Laichtra je autor uveden jako A. I. Herzen a překlad názvu díla zní *S onoho břehu*).

46 Název uvádíme v původním českém znění. Viz MEREŽKOVSKIJ, D. S.: *Problem Dostojevského*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelů I. Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1910, s. I–XXII.

47 Celkově deset statí, názvy uvádíme v původním překladu z roku 1910: *Úvod*, *Starší lidé*, *Prostředí*, *Něco o výstavě*, *Přeludy a blouznění*, *Něco osobního*, *Vlas*, *Několik poznámek o novém dramatu*, *Něco o tlachu*, *Jedna z moderních neupřímností*.

48 I. *P-fov a otázka umění*, II. *Knižní vzdělání a znalost písma a čtení*, *Knižní vzdělání a znalost písma a čtení. Stat' druhá*, *Poslední zjevy literární*.

a deset statí. V překladu však je jen jedna část a sedm statí (*Vize Evropy, Síla mrtvá a síly budoucnosti, Don Carlos a sir Watkin. Znovu příznaky „počátku konce“*). Část za duben obsahuje místo původních osmi částí jen polovinu, vynechány jsou statě *Ideály stojatého vegetativního života. Kulaci a hrobaři. Panští popoháněči Ruska, Pár poznámek k politickým otázkám, Zase jenom slůvko o spiritismu, Na obranu mrtvého*. Za měsíc červen chybějí statě *Východní otázka a Utopické pojetí dějin*. Za září jsou vynechány statě I–IV (I. *Piccola bestia*, II. *Slova, slova, slova* III. *Kalkulace a zas jen kalkulace* IV. *Chaláty a mýdlo*). Úplně je vynechán měsíc listopad, jenž původně tvoří novela *Plachá*.

Třetí díl, jenž uspořádal a přeložil Ignác Hošek, si opět zachovává původní členění. Je zajímavé, že novela *Sen směšného člověka* nebyla vynechána jako povídka *Bobek* nebo další novela *Plachá*, ale zůstala součástí třetího dílu. Poslední díl je rozdělen do čtyř částí⁴⁹. Statě společensko-politického charakteru, které byly vynechány z předchozích dvou dílů, vešly do části *Denník spisovatelův. Úvahy historicko-politické*. Pořadatelé tohoto dílu Ignác Hošek a Karel Velemínský umístili do vzpomínané části celkově osmnáct statí⁵⁰ se společenskopolitickou tematikou, mezi jinými i nejnámější stať kritizující katolictví s názvem *Tři ideje*.

Druhý český překlad *Deníku spisovatele* vznikl po první světové válce ve 20. letech 20. století; jako součást Dostojevského spisů jej vydali Kvasnička a Hampl (obr. 11) a do českého jazyka přeložili J. Pelíšek a V. Koenig. Druhý překlad Dostojevského *Deníku* nese název *Deník spisovatelův* a skládá se ze šesti dílů⁵¹, z nichž rok 1873 je zahrnut do jednoho dílu a poslední fáze vydávání *Deníku* (rok 1880 a 1881) rovněž do jednoho dílu. Roky 1876 a 1877 jsou rozděleny vždy do čtyř dílů. Konstatujeme, že vynechány byly statě, v nichž Dostojevskij prosazoval své monarchistické názory, které byly ve 20. letech 20. století nežádoucí. Druhé vydání *Deníku spisovatele* bylo propagováno na stránkách periodika *Kmen* (obr. 7). V periodikách *Křesťanská revue* a *Národní listy* (obr. 8 a 9) je přítomna informace o vydání Dostojevského sebraných spisů a současně také o *Deníku spisovatele*.

49 I. *Denník spisovatelův z r. 1877*, II. *Denník spisovatelův z r. 1880*, III. *Denník spisovatelův za rok 1881*, IV. *Denník spisovatelův. Úvahy historicko-politické*.

50 I. *Sny o Evropě*, II. *Síla mrtvá a síly se probouzející*, III. *Don Carlos a sir Watkin. Opět příznaky „začátku konce“*, IV. *Slovo o politických otázkách*, V. *Východní otázka*, VI. *Utopický názor na dějiny*, VII. *Piccola bestia*, VIII. *Slova, slova, slova!* IX. *Kombinace a kombinace*, X. *Haleny a mýdlo*, XI. *Nová fáze Východní otázky*, XII. *Čerňajev*, XIII. *Tři ideje*, XIV. *Štunda*, XV. *Ruský lid má zdravý názor na Východní otázku se svého hledíště*, XVI. *O Cařihradě*, XVII. *Čím je nám Asie?* XVIII. *Dostavění budovy*.

51 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1873*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 228 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1876*. Díl 1. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 317 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1876*. Díl 2. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 289 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1877*. Díl 1. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 278 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1877*. Díl 2. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 303 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1880–1881*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 142 s.

Potřetí se Dostojevského *Deník spisovatele* v českém prostředí objevuje až v 70. letech 20. století. Vyšel ve dvou dílech ve vydavatelství Odeon (obr. 12), v překladu L. Zadražila, E. Frynty a J. Tafla.⁵² První díl obsáhl první fázi vydávání *Deníku spisovatele* (rok 1873), z druhé fáze vydávání díla reflektuje leden až prosinec roku 1876. Další díl obsahuje dokončení druhé fáze (leden až prosinec 1877) a navazuje vydáváním *Deníku spisovatele* ve třetí fázi (1880, 1881). Jedná se o zatím jediný úplný překlad Dostojevského *Deníku spisovatele* do českého jazyka.

Zajímavostí je, že Dostojevského *Deník* překládal také František Kautman, dokonce dříve, než vznikl překlad Ladislava Zadražila, ale jeho překlad v období normalizace nemohl být publikován. Z Kautmanova překladu bylo publikováno pouze několik částí *Deníku spisovatele* z roku 1873 v časopisu *Světová literatura*, avšak pod jménem Tereza Silbernágllová.⁵³

Poslední vydání Dostojevského *Deníku spisovatele* v českém prostředí pochází z roku 1996, jde však o opětovné, aktualizované vydání překladu Václava Koeniga, které vyšlo ve vydavatelství Votobia (obr. 13).⁵⁴ Vydání překladu Václava Koeniga nese název *Deník spisovatelův*, čímž respektuje původní překlad názvu publikace vydané v roce 1927 ve vydavatelství Kvasnička a Hampl. Nové vydání obsahuje ediční poznámku, jejíž autorem je Petr Pistorius. Detailně v ní uvádí, v jakých místech byl překlad Václava Koeniga aktualizován.⁵⁵ Dodejme, že žádná část originálního vydání nebyla vynechána nebo zkrácena.

Ve zkoumaných překladech na první pohled pozorujeme měnící se název: *Deník spisovatelův* ve vydání Jana Laichtra z let 1910–1912 a rovněž Kvasničky a Hampla z roku 1927 (*Deník spisovatelův*), v pozdějším překladu (1977) se objevuje název *Deník spisovatele*. Vidíme posun z hlediska morfologie názvu, jenž odpovídá ruskému originálu *Дневник писателя*. V obou případech, *Denník spisovatelův*/*Deník spisovatelův* i *Deník spisovatele*, se jedná o tzv. postponovaný atribut, dochází však ke změně postponované formy *spisovatelův* na současnou podobu *spisovatele*. Na prvním místě se nachází slovo *denník/deník*, přičemž se podle nás může jednat o zdůraznění žánru.

V sekundární literatuře spojené s Dostojevského tvorbou se setkáváme také s názvem *Spisovatelův deník*, který neodpovídá ekvivalentům použitým v překladech,

52 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatele I*. Praha: Odeon, 1977. 665 s.; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatele II*. Praha: Odeon, 1977. 618 s.

53 V období 60. a 70. let 20. století byla Tereza Silbernágllová (1909–2006) uznávanou překladatelkou z ruské literatury, proto mohla překlad Františka Kautmana zaštitit svým jménem. Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 230.

54 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1880–1881*. Olomouc: Votobia, 1996. 249 s. ISBN 80-85619-20-2.

55 Ve vydání *Deníku spisovatele* z roku 1996 byly provedeny tyto úpravy: psaní názvů literárních děl, vlastních jmen, psaní interpunkce a předložek podle dnešní normy. Slova poněkud archaizovaná nebo nevhodná byla nahrazena současnější lexikou. Srov. PISTORIUS, P.: *Ediční poznámka*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 249–250.

protože na prvním místě stojí atribut *spisovatelův*. Výraz *Spisovatelův* v názvu *Spisovatelův deník* představuje tzv. anteponovaný atribut, což nás přivádí k názoru, že je zejména toto slovo zdůrazněno, čímž je podle nás zdůrazněn také autor deníku a žánrový typ. Jak uvidíme dále, tuto tendenci pozorujeme v označení *Deníku spisovatele*, které se objevuje v kritické literatuře slovenské provenience. Jako ideální varianta překladu se na základě uvedených souvislostí jeví znění *Spisovatelův deník* s důrazem na autora deníkových zápisků.

8.2.2 Výbory z *Deníku spisovatele*

Kromě pokusů o ucelená vydání Dostojevského *Deníku spisovatele* vznikaly na základě spisovatelova *Deníku* v českém prostředí různé tematické výbory se zaměřením na určitou skupinu čtenářů (děti), dále najdeme výbory na základě žánru (politické statě, eseje, kritické statě, povídky, črty). Objevují se také výbory, v nichž z *Deníku spisovatele* pochází jen část textů, zbytek je doplněn v intencích tématu nebo žánru z jiných Dostojevského děl.

Již v roce 1907 byl pražským vydavatelem Janem Laichtrem publikován výbor z povídek a črt s názvem *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*⁵⁶ (název výboru i jeho dílčích částí uvádíme v původním českém znění). Výbor přeložila a krátký medailonek na závěr napsala Bronislava Herbenová (1861–1942), která proslula nejen jako překladatelka, ale i autorka knih pro děti; proto je výběr zaměřen tak, aby upoutal především dětského čtenáře. Sestává z pěti textů: povídek *Hošík u Ježíškova stromečku* a *Mužík Marej*, črty *Stoletá* a dvou úryvků z románu *Výrostek – V panském ústavě* a *Povídka o kupci*. Můžeme konstatovat, že v textech výboru dominuje orientace na těžkou materiální situaci dětí a jejich tragické osudy (*Hošík u Ježíškova stromečku*, *V panském ústavě*), také je tímto výběrem zdůrazněn vztah spisovatele k prostému ruskému lidu (*Mužík Marej*, *Stoletá*, *Povídka o kupci*).

Na konec výboru Herbenová umístila krátký medailonek o Dostojevském⁵⁷, v němž ve zjednodušené formě, přesto však uceleně, přiblížila dětem život a tvorbu spisovatele se zaměřením na osudy dětí.⁵⁸ Překladatelka zdůrazňuje Dostojevského vztah k dětem, který se projevuje v jeho tvorbě, dále poukazuje na tematiku dětství jako

56 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907. 64 s.

57 Srov. DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907, s. 61–64.

58 Například o nedokončeném románu *Nětočka Nězvanovová* Herbenová píše: „A za těchto počátků činnosti spisovatelské, právě, když psal překrásný román *Nětočka Nězvanovová*, stížen byl krutou ranou.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907, s. 61.

na jedno ze stěžejních témat *Deníku spisovatele*: „Dostojevskij miloval mládež a zejména děti. V některých pracích jeho, jako v románě *Nětočka Nězvánova* a povídce *Malý hrdina*, jsou přímo děti hlavními osobami. Tuto lásku k dětem viděti ostatně ve všech jeho spisech. Krásným dokladem jeho zájmu pro děti je své číslo měsíčníku *Deník spisovatelův*, jež v r. 1876 Dostojevskij začal vydávati: dvě třetiny prvního čísla jednaly o dětech.“⁵⁹ Ke zmínce o Dostojevského pohřbu Herbenová dodává, že děti doprovázely spisovatele i na jeho poslední cestě.⁶⁰ O popularitě Dostojevského zpracování uvedeného tématu mezi čtenáři svědčí i další vydání souboru povídek.⁶¹

V roce 1920 byl publikován zajímavý výbor z Dostojevského spisů s dětskou tematikou, jenž se stal součástí osmého svazku edice *Žákovská knižnice*. Vzhledem k dominující dětské tematice nese výbor název *Dostojevskij dětem*⁶² (obr. 14), (název výboru i jeho dílčích částí uvádíme v původním českém znění); podle vydání A. V. Kruglova jej do českého jazyka přeložil Josef Kojecký. Výbor se skládá ze šesti úryvků z Dostojevského nejznámějších románů v českém prostředí (*Bratři Karamazovi*, *Netička Nezvánova*, *Chudí lidé*, *Výrostek*) a nezkrácené verze črty *Stoletá*. Je opět opatřen medailonkem ruského spisovatele, v němž je s ohledem na dětského čtenáře ve zjednodušené formě přiblížen život F. M. Dostojevského. V medailonku je proto zdůrazňován dětský aspekt⁶³, zejména vztah spisovatele k dětem. Vedle redakční práce v časopisech *Čas* a *Epocha* je zmíněno také vydávání *Deníku spisovatele*⁶⁴ a jeho spjatost s tematikou dětí: „Zůstáváje umělcem v románech, jevil se v *Deníku spisovatelově novinářem*, který bojoval za pravdu, snaže se na pravou cestu přivést bloudící, ochraňovati děti před nespravedlností a ujímati se ,ponižených a uražených‘.“⁶⁵ Medailonek

59 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907, s. 63.

60 „K rakvi Dostojevského přicházely nesčetné deputace, mezi nimi byly také děti, které přišly položit věnec na rakev velikého spisovatele, jenž je tak miloval. V den pohřbu Dostojevského – tak slavného, jakého prý Rus ještě neviděla – zavřeny byly veškeré školy, a žáci i studenti doprovázeli Dostojevského v nepřehledných radách na jeho poslední cestě.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907, s. 64.

61 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužík Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci*. Žeň z literatur. Svazek XIV. 2. vyd. Praha: Jan Laichter, 1911. 56 s.

62 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920. 63 s.

63 Čteme o Dostojevského dětství, jeho vztahu k rodičům, k literatuře nebo o jeho studijních letech: „Na neděle a svátky přijížděli hoši domů k rodičům, kdež při společném stole sdíleli si vespolek své dojmy. Po obědě se obyčejně posadily děti ke čtení. Často rodiče dětem čítali nahlas; Fedor Michajlovič nejraději čítal cestopisy a dějepisná díla.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920, s. 3.

64 „Dostojevskij psal romány, povídky, vydával a redigoval s bratrem Michailem časopisy (*Vremja* a *Epocha*) a před koncem života svého zahájil vydávání *Deníku spisovatelova*.“ DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920, s. 5.

65 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920, s. 5.

o Dostojevském ukončil jeho autor slovy „*Naslouchejte také Vy, české děti, jeho slovům: od Dostojevského jest čemu se naučiti.*“⁶⁶, čímž se projevuje didaktická funkce výboru.

Z *Deníku spisovatele* pochází jediné dílo tohoto výboru – črta *Stoletá*. Nabízí se otázka, proč se do výboru nedostaly další povídky (například *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* nebo *Mužik Marej*) nebo také statě z *Deníku* (například *Vánoční stromek v domě umělců. Děti přemýšlivé a děti s úlevami. „Dychtivá mladost“. Ujky. Neurvalí výrostkové. Ukvapený moskevský kapitán* aj.) dotýkající se tematiky dětí.

Další výbor, na němž se překladatelsky podílela také již zmiňovaná Bronislava Herbenová, bylo vydání 16. svazku Dostojevského sebraných spisů z let 1921–1922 s názvem *Hráč a jiné romány*⁶⁷ (obr. 15), (název výboru i jeho dílčích částí uvádíme v původním českém znění). Ve výboru se však kromě díla *Hráč* nachází povídky – *Ošklivá příhoda* a *Krokodíl*, novela *Cizí žena a muž pod postelí* a *Povídky z „Deníku spisovatelova“*. Výběr sestavil Vincenc Červinka. Z *Deníku spisovatele* byly vybrány povídky *Hošík u Ježíškova stromečku* a *Mužik Marej*, črta *Stoletá* a novela *Jemná*. Herbenová přeložila povídku *Krokodýl* a vybrané části z *Deníku spisovatele*. Kromě B. Herbenové na výběru spolupracovali V. Prach, který přeložil román *Hráč*, a H. Růžicková-Váňová, autorka překladu novely *Cizí žena a muž pod postelí*.

Jedině Bronislava Herbenová napsala k částem svazku, které převedla do češtiny, překladatelskou poznámku⁶⁸. Zdůvodňuje v ní výběr částí z *Deníku spisovatele*. Tematiku dětí reprezentují povídky *Hošík u Ježíškova stromečku* a *Mužik Marej*: „*Všeobecně známa jest Dostojevského hluboká láska k dětem. Prvé číslo Deníku spisovatelova z r. 1876 jednalo ze dvou třetin o dětech. V něm vyšla i povídka Hošík u Ježíškova stromečku, která stala se záhy majetkem všech vzdělaných národů.*“⁶⁹ Črta *Stoletá* ukazuje Dostojevského lásku k prostému lidu⁷⁰ a novela *Jemná* problém sebevraždy⁷¹.

66 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920, s. 7.

67 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922 (na přebalu je uveden rok vydání 1921, avšak na titulu najdeme rok 1922). 374 s.

68 Viz HERBENOVÁ, B.: *Poznámka překladatelčina u „Krokodila“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 260; HERBENOVÁ, B.: *Poznámka k výběru z „Deníku“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 326–328.

69 HERBENOVÁ, B.: *Poznámka k výběru z „Deníku“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 326.

70 „*Dokladem názoru Dostojevského na „lid boží“ je také črta Stoletá.*“ HERBENOVÁ, B.: *Poznámka k výběru z „Deníku“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 326.

71 „*Dostojevskij jak známo, ve své tvorbě obracel hlubokou pozornost k vraždě a sebevraždě.*“ HERBENOVÁ, B.: *Poznámka k výběru z „Deníku“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 326.

V roce 1968 byl publikován zajímavý výběr z Dostojevského povídek a novel s názvem *Fantastické povídky*⁷² (obr. 16), jenž doplňují ilustrace slovenského akademického malíře Albína Brunovského⁷³. Výběr uspořádal podle ruského originálu sebraných spisů⁷⁴ z roku 1956 mimo jiné autor pozdějšího překladu *Deníku spisovatele* z roku 1977 Ladislav Zadražil. Výběr obsahuje novely *Dvojník*, *Bytná*, povídky *Pan Procharčín*, *Krokodýl* a dvě díla z *Deníku spisovatele* – povídku *Bobek* a novelu *Sen směšného člověka*, které byly do výběru Dostojevského povídek zařazeny poprvé.⁷⁵ Díla do českého jazyka přeložili tři překladatelé, jmenovitě Ruda Havránková, Ervína Moisejenková a Jaroslav Tafel. Ve srovnání se staršími výběry, v nichž dominuje téma dětí a dětství, se v tomto případě jedná o první výběr, jenž byl uspořádán na základě žánru. Slova Ladislava Zadražila z doslovu k publikaci⁷⁶ akcentují světovost fantastické tvorby F. M. Dostojevského, která mohla tímto vystoupit ze stínu Dostojevského románů.

Nejnovější a zároveň nejucelenější výběr je *Dvojník. Kniha povídek F. M. Dostojevského*⁷⁷ (obr. 17), jenž sestává celkově z patnácti děl. Z *Deníku spisovatele* se v tomto výběru objevuje pět děl, novely *Něžná*, *Sen směšného člověka* a povídky *Bla bla bla* (povídka *Bobek*), *Chlapec u Kristova Vánočního stromu* a *Mužik Marej*. Poslední výběr Dostojevského povídek i z *Deníku spisovatele* vyšel v překladu Aleny Morávkové.

8.2.3 *Deník spisovatele* a jeho slovenská podoba

Ve slovenském jazyce úplný překlad Dostojevského *Deníku spisovatele* bohužel neexistuje, najdeme jen tři tematické výběry. První výběr s názvem *Objav srdca* vyšel v překladu Marty Baránkové v roce 1996 (2. vyd. 2019). V letech 2009 a 2010 (2. vyd. 2016) byly publikovány další dva výběry z *Deníku*, jejichž texty přeložili a uspořádali slovenští rusisté Valerij Kupka a Ivana Kupková. Proč k tomuto jevu došlo? V první polovině 19. století se v českém a slovenském prostředí rusky nebo polsky psaná beletrie četla v originále, první překlady do českého jazyka proto

72 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Fantastické povídky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1968, 312 s.

73 Albín Brunovský (1935–1997) byl významným slovenským akademickým malířem, grafikem a ilustrátorem zejména literatury pro děti.

74 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Собрание сочинений в 10 томах*. Антикварное издание 1956–1958.

75 Za zmínku stojí výběr Dostojevského povídek z roku 1959, v němž však díla z *Deníku spisovatele*, například *Bobek*, *Sen směšného člověka* a další, chybí. Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dvojník a jiné prózy*. Praha: SNKLHU, 1959. 547 s.

76 „*Fantastická tvorba Fjodora Michajloviče Dostojevského má své pevné místo ve světové literatuře.*“ DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Fantastické povídky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1968, s. 306.

77 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dvojník. Kniha povídek F. M. Dostojevského*. Praha: Rybka Publishers, 2013. 568 s. ISBN 978-80-87067-15-4.

vznikaly později, přibližně od 60. let 19. století⁷⁸. Překlady do slovenského jazyka se objevují až ke konci 19. století, protože české překlady ruských děl byly srozumitelné a dostupné i pro slovenského čtenáře, čímž potřeba překladu do slovenského jazyka delší dobu nevznikala.

Jak uvádí Michal Antoš v monografii *Dostojevskij na Slovensku* (2009), prvním Dostojevského uměleckým dílem přeloženým do slovenského jazyka byla povídka *Malý hrdina*, jejíž výběr Antoš zdůvodňuje takto: „*Nazdávame sa, že práve detská problematika, ktorá je bohato zastúpená v jeho tvorbe, harmonická vyváženosť postáv a jednotlivých zložiek textu nepochybne najviac oslovili slovenskú čitateľskú verejnosť.*“⁷⁹ Osudy dětí a problematika dětství oslovily slovenské čtenáře do takové míry, že do roku 1918 vznikaly další překlady Dostojevského povídek a črt s tematikou dětství pocházejících z *Deníku spisovatele*, například *Vianočný stromček u Ježiška* (1897), *Vianočný stromček a svadba* (1901), *Chlapček u Krista pri vianočnom stromčeku* (1909, 1917).⁸⁰ Črty a povídky z *Deníku spisovatele* se tak prostřednictvím překladů stávaly známějšími než *Deník samotný*.

První slovenský výbor z *Deníku spisovatele* s názvem *Objav srdca*⁸¹ (název výboru i jeho dílčích částí uvádíme v původním slovenském znění) (obr. 18) byl publikován v roce 1996. Obsáhl nejen malou a střední epiku z *Deníku spisovatele*, ale také úryvky z Dostojevského statí a dopisů. Dominujícím tématem výboru, jenž sestavila a přeložila Marta Baránková, je téma dětí a dětství. Svůj záměr soustředit se na toto téma zdůvodňuje v úvodním slovu: „*Keď som v tridsiatich zväzkoch jeho spisov [...] hľadala práve to pre dnešného čitateľa aktuálne, príťažlivé, potrebné – a ešte nepublikované v slovenčine –, tak som v jeho poviedkach, listoch, denníkoch, ‚chytla stopu‘. Našla som niečo, čo Dostojevského bytostne zaujalo. Deti. Dnes najohrozenejší druh na zemi.*“⁸² Výbor otvírají povídky *Chlapček u Krista na Vianoce* a *Vianočný stromček a svadba*, dále následují povídky *Roľník Marej* a *Malý hrdina* a novela *Sen smiešneho človeka*. Výbor uzavírají úryvky z Dostojevského publicistických statí *Na margo Kronenbergovcov* a *Pre nič za nič* z *Deníku spisovatele* za rok 1876. Jak můžeme vidět, Marta Baránková do výboru zařadila i dvě povídky (*Vianočný stromček a svadba* a *Malý hrdina*), které z *Deníku spisovatele* sice nepocházejí, souvisejí však s tematickým zaměřením výboru.

78 Připomeňme, že prvním dílem F. M. Dostojevského přeloženým do češtiny byla v roce 1862 povídka *Polzunkov*.

79 ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009, s. 29.

80 Srov. ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009, s. 30.

81 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Objav srdca. Poviedky, denníky, listy žene*. Bratislava: Vydavateľstvo Nové mesto, 1996. 111 s. ISBN 978-80-85487-48-9.

82 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Objav srdca. Poviedky, denníky, listy žene*. 2. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Nové mesto, 2019, s. 5–6.

Téma dětí je podáno z různých aspektů: společenskokritická tematika zaznívá v povídkách *Chlapec u Krista na Vianoce* a *Vianočný stromček a svadba*, vzpomínku z dětství ukrývá povídka *Mužik Marej*, problematiku sebevraždy mladých lidí přináší úryvek z *Deníku spisovatele* s názvem *Pre nič za nič* a ve výběru z korespondence pozorujeme spisovatele jako milujícího otce a manžela. Společným jmenovatelem vybraných částí z *Deníku spisovatele* je jejich nadčasovost a aktuálnost i pro dnešního čtenáře. Druhé vydání⁸³ výběru *Objav srdca* bylo publikováno v roce 2019.

Další výběr z Dostojevského *Deníku spisovatele* s názvem *Z denníka spisovateľa a Krokodíl*⁸⁴ (název výběru i jeho dílčích částí uvádíme v původním slovenském znění), (obr. 19) byl publikován ve vydavatelství Európa v roce 2008. Součástí vydání se stala také čtenářsky atraktivní fantastická povídka *Krokodíl* (slov. *Krokodíl*), která se v Dostojevského *Deníku spisovatele* nenachází. Její připojení k výběru zdůvodňuje autor výběru, literární vědec a překladatel Valerij Kupka slovy: „*Poviedka Krokodíl nie je súčasťou Denníka spisovateľa. Vyšla v roku 1865 a bola inšpirovaná groteskným Gogolovým Nosom. Poviedka predstavuje Dostojevského ako majstra irónie a literárnej karikatúry. Tieto literárnou kritikou menej všímané črty Dostojevského poetiky nájdeme v jeho neskorších veľkých románoch (napr. Zločin a trest, Idiot, Diablolom posadnutí), a najmä v Denníku spisovateľa.*“⁸⁵ Ve výběru dominuje tematika dětství, jež měla u slovenských čtenářů úspěch, najdeme například črtu *Chlapec s rúčkou* (čes. *Chlapec s nastavenou dlaní*), povídku *Chlapec u Krista na Vianoce* (čes. *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*).

O dva roky později vychází další výběr s názvem *Rusko a Európa. Z Denníku spisovateľa*⁸⁶ (název výběru i jeho dílčích částí uvádíme v původním slovenském znění), (obr. 19), jež sestává z dvaceti šesti statí pojednávajících o složitých vztazích mezi Ruskem a západní Evropou z pohledu F. M. Dostojevského. Tematický výběr opět sestavil literární vědec a překladatel Valerij Kupka. Jedná se o statě, které do *Deníku spisovatele* vešly ve druhé fázi jeho vydávání (v letech 1876–1877) a jejichž společným jmenovatelem je Dostojevského kritický postoj k západní Evropě (*Sny o Európe, Sila mŕtva a sily zajtrašie, My sme pre Európu iba prašivci*), ke katolicismu a protestantismu (*Tri idey*) a válce, asimilace Rusů v zahraničí (*Niečo o petrohradskom baden-badenstve*) a další: „*Výber predstavuje Dostojevského ako komentátora aktuálnych a pálčivých problémov doby, ako učiteľa, kazateľa, proroka, ako ironického a niekedy až sarkastického sudcu prostredníctvom jeho kontroverzných úvah*

83 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Objav srdca. Poviedky, denníky, listy žene*. 2. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Nové mesto, 2019. 172 s. ISBN 978-80-8962-42-2.

84 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Z Denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava: Európa, 2008. 104 s. ISBN 978-80-89111-43-5.

85 Citovaný text Valerije Kupky pochází z přebalu publikace *Z denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava: Európa, 2008.

86 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. Bratislava: Európa, 2010. 144 s. ISBN 978-80-89111-66-4.

o náboženstve, katolicizme, morálke, politike, vojne, ale najmä o mesianistickom poslaní ruského národa.“⁸⁷ Nutno zdůraznit slova Valerije Kupky, že tento tematický výbor umožňuje čtenáři poznat i „odvrácenou“ stránku Dostojevského, tedy i jeho kontroverzní názory, jako například monarchistické, za které byl kritizován i v Rusku, nebo zdůrazňování dějinného poslání Ruska (*Vojna. Sme zo všetkých najsilnejší*), což bylo Západem odsouzeno. O úspěchu výboru ze statí zaměřeného na společensko-politická témata svědčí i druhé vydání z roku 2016 (obr. 20).⁸⁸

8.3 *Deník spisovatele* v kritické literatuře

Čeští a slovenští literární vědci se seznamovali s Dostojevským přibližně od druhé poloviny 19. století prostřednictvím přímého kontaktu (korespondence, cesty do Ruska) i překladů spisovatelovy tvorby do českého jazyka, které vznikaly od roku 1862. Vědecký zájem o tvorbu F. M. Dostojevského vzbudily překlady monografií zahraničních vědců a první překlady Dostojevského tvorby do českého jazyka.

Ve dvou částech subkapitoly je popsán ohlas na *Deník spisovatele* v českém a slovenském prostředí. Analyzovány jsou stěžejní monografie, soubory studií i dílčí studie českých a slovenských literárních vědců, které v recepci *Deníku spisovatele* sehrály klíčovou roli.

8.3.1 Kritické ohlasy v českém prostředí

V českém prostředí byl *Deník spisovatele* reflektován v literárněvědných pracích T. G. Masaryka (trilogie, pův. dílogie *Rusko a Evropa*), Radegasta Parolka (monografie *F. M. Dostojevskij*), Františka Kautmana (monografie *Boje o Dostojevského, F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*), Radka Pytlíka (monografie *F. M. Dostojevskij. Život a dílo*) a Iva Pospíšila (studie *Žánr a osobnost. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla*). Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) uplatnil v interpretaci tvorby F. M. Dostojevského dvě hlediska – sociologické a politické. Ve spisu *Rusko a Evropa* se Masaryk pokusil vytvořit obraz Ruska na základě tvorby F. M. Dostojevského, protože nejlépe poznat Rusko bylo podle něj možné z Dostojevského tvorby.⁸⁹ Vychází především z *Deníku spisovatele*, jenž svým charakte-

87 Fragment textu, jehož autorem je literární vědec Valerij Kupka, se nachází na přebalu publikace *Rusko a Evropa. Z Denníka spisovatele*. Bratislava: Európa, 2010.

88 Viz DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Evropa. Z Denníka spisovatele*. 2. vyd. Bratislava: Európa, 2016. 144 s. ISBN 978-80-89666-30-0.

89 V *Předmluvě* třetího dílu spisu *Rusko a Evropa* Masaryk píše: „Dostojevskij je největším sociálním filozofem, z něho můžeme poznat Rusko nejlépe.“ MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 9.

rem představoval konglomerát aktuálních témat 70. let 19. století, zejména proto Masarykovi posloužil jako platforma pro formulaci jeho názorů. *Deníku spisovatele* Masaryk přiznává místo, které mu v kontextu Dostojevského tvorby právem náleží: „Z něho však můžeme poznat přímo bez uměleckých přídavků, jaké problémy Dostojevského zajímají a jaké má názory. Deník je zcela osobitým žurnalistickým komentářem k románům.“⁹⁰

Masarykovo hodnocení Dostojevského ve třetím dílu jeho trilogie *Rusko a Evropa* je negativní, avšak ne vždy tomu tak bylo. Masarykův postoj k Dostojevskému se měnil na základě negativního hodnocení Dostojevského, které vychází z Masarykovy deziluze z politických a společenských změn v tehdejšímu Rusku v roce 1905 a 1917.⁹¹ Co však Masaryk nezpochybňoval, byla velikost Dostojevského talentu a jeho působení na evropské literatury. Připomeňme, že Masarykovým postojem k Rusku a k Dostojevskému se teoreticky zabýval František Kautman, jenž společně s Vratislavem Doubkem, který v publikaci zpracoval bibliografii a poznámkový aparát, edičně připravil třetí díl Masarykova spisu *Rusko a Evropa*.⁹² O složité problematice vztahu Masaryka k Dostojevskému navíc Kautman přednesl referát na sympoziu ve Wannsee⁹³ a na přednášce, kterou organizačně připravil Klub Dostojevského v Bratislavě.⁹⁴

V 60. letech minulého století docházelo v českém prostředí k postupnému uvolňování jednostranného kritického postoje vůči tvorbě Dostojevského. V roce 1963 vzniká monografie s názvem *F. M. Dostojevskij*, jejímž autorem byl v dané době známý literární vědec Radegast Parolek (1920–2019). Okolnosti vzniku této práce jsou s odstupem a nadhledem popsány ve vzpomínkovém díle z roku 2013 *Kruté i krásné 20. století*.⁹⁵ Nutno zmínit, že monografie *F. M. Dostojevskij* Radegasta Parolka vznikala pod značným vlivem stejnojmenné monografie ruské provenience, jejímž autorem byl proslulý sovětský literární vědec Vladimir Jermilov.⁹⁶

90 MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa III*. Ústav T. G. Masaryka: Praha, 1996, s. 10.

91 „Právě zde se ukázalo, jak je problematika obou osobností složitá, jak ji nelze redukovat na jakoukoliv jednoznačnou formuli, jak poměr Masaryka k Dostojevskému ovlivňují komponenty nejen politické, ale především filozofické a náboženské.“ KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 234.

92 Viz MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa III*. Ústav T. G. Masaryka: Praha, 1996. 456 s. ISBN 80-901971-7-5.

93 Znamé lázeňské místo nedaleko Berlína u jezera Wannsee se smutně proslavilo tím, že dne 20. ledna 1942 bylo na konferenci ve zdejší záměku přijato konečné řešení židovské otázky. Právě zde se v minulosti rozhodovalo o osudech židovského i slovanského obyvatelstva, konání sympoza na tomto místě mělo patrně symbolický význam.

94 Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 234.

95 Srov. PAROLEK, R.: *Kruté i krásné 20. století*. Praha: Academia, 2013, s. 259.

96 Monografie vyšla v českém i slovenském překladu. Autorem českého překladu byl Otakar Mohyla, do slovenského jazyka monografii přeložil Pavel Ličko. Viz JERMILOV, V. V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha:

Tvůrčí metodu F. M. Dostojevského Parolek nazývá tzv. usvědčujícím realismem, nebo na jiném místě tzv. humanistickým realismem. Na druhou stranu pojmenovává i tzv. mrtvé stránky Dostojevského díla, jimiž podle kritika byly myšlenky o ruském pravoslaví, o nemožnosti revolučního násilí nebo poetizace utrpení.⁹⁷ *Deník spisovatele* Parolek řadí do třetího období Dostojevského tvorby, nazývá je ho třetím a rozhodujícím.⁹⁸ Jeho počátek datuje zrušením nevolnictví, tedy rokem 1861 a koncem autorovou smrtí v roce 1881. Na stránkách své monografie věnoval *Deníku spisovatele* jen několik krátkých poznámek demonstrujících, jak jsme uvedli, tzv. mrtvé stránky Dostojevského tvorby: „V *Deníku spisovatele* oslavuje ruské samoděržaví a pravoslaví jako lidové principy, protože prý – na rozdíl od západní Evropy – došlo v Rusku k osvobození nevolníků bez krvavé revoluce, v křesťanském duchu a pod vedením panovníkovým. [...] V *Deníku spisovatele* připouští dokonce možnost jakéhosi pravoslavného socialismu na tomto základě.“⁹⁹

V souvislosti s *Deníkem spisovatele* je patrné použití pojmu dostojevština, avšak v jiném významu, než tento pojem předtím použili M. Gorkij a V. V. Jermilov. Na nesprávnou interpretaci poukazuje také František Kautman.¹⁰⁰ Parolek dostojevštinu pojímá jako specifický ráz neboli atmosféru Dostojevského tvorby. Prvky dostojevštiny nachází i v dobově nadhodnoceném díle *Chudí lidé*. Tyto prvky se v dílech *Bytná* a *Dvojník* začínají projevat více, v průměře vystupují v dílech *Běsi*, *Zápisky z podzemí* a *Deník spisovatele*. V části *Mravní a estetický ideál Dostojevského* Parolek konstatuje, že „[...] dostojevština zvítězila jen v některých jeho dílech, především v *Zápiscích v podzemí*, *Běsích* a *Deníku spisovatelově* [...]“¹⁰¹. Parolek se o *Deníku spisovatele* zmiňuje ještě jednou, v souvislosti s V. G. Bělinským, k jehož osobnosti se Dostojevskij na stránkách *Deníku* vrací: „Dostojevskij postupně ukázal svou skutečnou tvář blouznivce a mystika. S Bělinským se ovšem shodnout nemohl, protože, jak vzpomíná ve svém *Deníku spisovatelově*, velký kritik mu ‚bral Krista‘ a snažil se ho přivést na cestu ateismu a socialismu.“¹⁰²

O monografii Radegasta Parolka se kriticky vyslovil František Kautman (1927–2016)¹⁰³ v publikaci *Boje o Dostojevského* (1966), jež nám v rámci podrobné

Československý spisovatel, 1957, 283 s.; JERMILOV, V. V.: *F. M. Dostojevskij*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1958. 274 s.

97 PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 14.

98 „Po osudném roce 1861, tragickém pro celé Rusko, nastává třetí a rozhodující období autorovy tvorby, které trvá až do jeho smrti roku 1881.“ PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 46.

99 PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 46–48.

100 „Dostojevština u Parolka je však jakési záhadné fluidum, které prosakuje všechna díla Dostojevského a s nímž se Dostojevskij ve všech svých dílech utkává – buď úspěšněji, nebo méně úspěšně nebo docela neúspěšně.“ KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966, s. 118.

101 PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 67.

102 PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 29.

103 František Kautman je v českém prostředí považován za koryfeje dostojevskologie. F. M. Dostojev-

recepce tvorby F. M. Dostojevského v českém prostředí v letech 1847–1962 rovněž podává informace dotýkající se recepce Dostojevského *Deníku spisovatele*. V souvislosti se zkoumaným dílem Kautman uvádí překlady *Deníku* i beletrie z *Deníku spisovatele*, ovšem do roku 1962. Dostojevského *Deníku spisovatele* se František Kautman dotýká také ve své stěžejní monografii *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka* (1992)¹⁰⁴. Osud této publikace byl však složitý. Původně měla být vydána v roce 1971, ale v důsledku normalizačních zásahů se oficiální publikační záměr autora mohl uskutečnit až s odstupem dvaceti let.¹⁰⁵

Kautman v monografii sleduje dvě tematické roviny – sociální a existenciální, jejichž antinomičnost, resp. polarita umožňuje interpretaci klíčových motivů napříč tvorbou F. M. Dostojevského.¹⁰⁶ *Deníkem spisovatele* se Kautman zabývá okrajově, ve svých interpretacích se zaměřuje na beletrii – povídky a novely z *Deníku spisovatele*, přičemž uvádí souvislosti s konkrétním motivem. Například povídku *Bobek* zmiňuje v souvislosti s motivem páchnoucí mrtvoly, se kterým se dále setkáváme v románu *Bratři Karamazovovi*, ale ve významu poněkud jiném.¹⁰⁷ Motiv trpících dětí, úzce související s motivem tzv. lásky-soucitu v novele *Sen směšného člověka*, je v tvorbě Dostojevského přítomen od *Chudých lidí* až po *Bratry Karamazovovy*.¹⁰⁸ V novele *Něžná* graduje motiv líbání nohou, který se předtím rozvíjel v románech *Ponížení a uražení*, *Hráč*, *Zločin a trest* a dále přechází do románu *Bratři Karamazovovi*.¹⁰⁹

I když v interpretacích Františka Kautmana větší prostor, jak lze vidět, zaujímá beletrie z *Deníku spisovatele*, najdeme také místa, kde dílo vnímá jako celek. Poukazuje například na spjatost *Deníku spisovatele* s prostředím Petěrburgu 70. let

skému věnoval publikace *Boje o Dostojevského, Šalda a Dostojevskij*, monografii *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka* a další.

104 Viz KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. Praha: Rozmluvy, 1992. 263 s. ISBN 80-85336-19-7; KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004. 256 s. ISBN 80-200-1273-7. V práci citujeme podle 2. vydání.

105 Posudky na publikaci tehdy psali Kautmanův přítel Ladislav Jehlička a básník Josef Kostohryz. Na podnět Jehličky, kterému se v názvu publikace nelíbily dvě cizí slova, se autorem původně zamýšlený název *Dostojevskij jako konstanta a problém* změnil na později publikovanou verzi *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. Bohužel ani kontakty autora ve vydavatelství nezaručily oficiální vydání monografie v roce 1971. Publikace se o pět let později stala prvním samizdatovým titulem Františka Kautmana, na základě doporučení Jiřího Kollára a Jiřího Lederera ji v edici Kvant vydal Jan Vladislav, čímž si publikace našla alespoň část svých čtenářů. Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 231–232.

106 František Kautman formuluje záměr svojí monografie následovně: „Na ‚dvojnickém‘ principu je vybudována i naše interpretace Dostojevského – polárními vztahy vymezujeme i témata problémových kapitol.“ KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 145.

107 Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 22.

108 Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 126.

109 Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 64.

19. století, také na propojenost *Deníku* s Dostojevského další tvorbou, například esejistickým dílem *Petrohradské sny ve verších a v próze*,¹¹⁰ především však v souvislosti s problematikou týrání žen i dětí: „*Dětská tematika vyplňuje desítky stránek Dostojevského Deníku spisovatele. Zvláštní pozornost soustřeďuje Dostojevskij na situaci dětí ze sociálně slabých vrstev, na dětskou zločinnost, na nelidské zacházení rodičů s dětmi (procesy s manželi Džunkovskými a s Kronenbergem)*.“¹¹¹

V roce 2008 se prakticky bez zásadního povšimnutí objevuje monografie Radka Pytlíka (1928–2022) *F. M. Dostojevskij. Život a dílo*.¹¹² Ohlasy na ni v podobě odborných recenzí (Kautman¹¹³, Pospíšil¹¹⁴ aj.) vznikly s tříletým zpožděním, dokonce i beseda s autorem se uskutečnila až s odstupem tří let od vydání publikace. Zajímavostí je, že samotná myšlenka publikovat monografii o Dostojevském vznikla v mysli Radka Pytlíka – bohemisty zabývajícího se tvorbou J. Haška a F. Kafky – mnohem dříve, téměř před třiceti lety, avšak podle autorova vyjádření nebyl správný čas ji realizovat.¹¹⁵

Monografie *F. M. Dostojevskij. Život a dílo* představuje publikaci přehledovou, zaměřenou na osobnost F. M. Dostojevského a její propojenost s tvorbou spisovatele. Odborná veřejnost vyzdvihla především její čtivost, propojenost života a literatury, ukotvenost v českém prostředí (M. Bubeníková), autorovu empatii (R. Hříbková), ale co nás zajímá nejvíce, podnětnost k návratu k *Deníku spisovatele* (K. Chlupáčová).¹¹⁶

Na druhou stranu nutno říci, že Pytlíkova monografie sice nový pohled na *Deník spisovatele* nepřináší, vhodně a čtenářsky poutavě však rekapituluje předchozí zjištění v podobě tematických a biografických souvislostí. Publikace tak získává populárně naučný charakter, čímž se otevírá širšímu publiku. Pytlíkovo přiblížení Dostojevského čtenářskému publiku Ivo Pospíšil nazývá „*Dostojevskij pro čtenáře*“.¹¹⁷

110 Srov. KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 49.

111 KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 131.

112 Viz PYTLÍK, R.: *F. M. Dostojevskij. Život a dílo*. Praha: Emporium, 2008. 204 s. ISBN 978-80-86346-13-7.

113 KAUTMAN, F.: *Poznámka na okraj monografie Radka Pytlíka „F. M. Dostojevskij – život a dílo“ (Praha 2008)*. In: *Opera Slavica*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 57.

114 POSPÍŠIL, I.: *Pokus o personalistické přečtení Dostojevského*. In: *Slavica litteraria*. 2011, roč. 14, č. 2, s. 159–162.

115 „*První náčrt knihy o Dostojevském byl hotový před třiceti lety. Období bezprostředně po listopadu 1989 (doba přitíží) však nebylo příznivě nakloněno vydávání ruských autorů a interpretací jejich tvorby. K myšlence na vydání knihy o Dostojevském bylo možné se vrátit na přelomu tisíciletí, kdy také nastal klid na přečtení románu Bratři Karamazovi*.“ Slova Radka Pytlíka z besedy uspořádané Společností Dostojevského, Slovenskou knihovnou a Katedrou rusistiky a lingvodidaktiky Univerzity Karlovy. Srov. BUBENÍKOVÁ, M.: *S Radko Pytlíkem o Fjodoru M. Dostojevském*. In: *Opera Slavica*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 46.

116 Srov. BUBENÍKOVÁ, M.: *S Radko Pytlíkem o Fjodoru M. Dostojevském*. In: *Opera Slavica*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 46–47.

117 POSPÍŠIL, I.: *Pokus o personalistické přečtení Dostojevského*. In: *Slavica litteraria*. 2011, roč. 14, č. 2, s. 161.

František Kautman v dané souvislosti poukazuje na riziko, které s sebou zaměření na čtenáře přináší: „Aby oslovil co nejvíce čtenářů, udělal Pytlík knihu čtivou. To může být na úkor odbornosti.“¹¹⁸ Část pojednávající o *Deníku spisovatele* Pytlík vyčlenil do samostatné kapitoly, *Deníku* tak věnuje větší prostor než František Kautman nebo Andrej Červenák.

Důležité místo v recepci *Deníku spisovatele* rovněž zaujímají dvě srovnávací studie Iva Pospíšila *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla*¹¹⁹ a *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla)*¹²⁰, přičemž druhá ze zmiňovaných studií představuje rozšířenou verzi první studie a stala se součástí autorovy monografie *Genologie a proměny literatury* (1998). Pospíšil v ní zkoumá působení tvůrčích osobností (Dostojevskij, Deml) na žánr literárního díla (*Deník spisovatele* a *Štěpěje*). Osobnost spisovatele podle Iva Pospíšila sehrává důležitou roli při tvarování literárního žánru uměleckého díla. Žánr Dostojevského *Deníku spisovatele* a Demlových *Štěpějí* autor studie označuje atributem osobnostní.¹²¹ Dochází k závěru, že osobnostní rysy obou autorů zanechaly na žánru jejich děl viditelný otisk.

8.3.2 Slovenský ohlas *Deníku spisovatele*

Přibližně ve stejné době jako Parolkova práce *F. M. Dostojevskij* vzniká na Slovensku soubor studií mapující ohlasy ruské literatury a literatury sovětského období. Tuto publikace nesoucí název *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku* vydala v roce 1961 trojice autorů – Ema Panovová, Tatiana Ivanová a Ivan Slimák.¹²² V publikaci však nejsou uvedeni autoři jednotlivých dílčích částí. Jinými slovy, nevíme, který ze spoluautorů rozpracoval dílčí část pojednávající o ohlasech na Dostojevského tvorbu.

O Dostojevském najdeme ve sborníku hned několik zmínek. Tvorba spisovatele měla ve slovenském prostředí ohlas a svědčí o tom nejen nekrology uveřejněné v periodiku *Slovenské Pohľady*. Autoři sborníku v této souvislosti nepřesně uvádí fakt, že Dostojevského tvorba měla na Slovensku ohlas až po jeho smrti. Na též

118 KAUTMAN, F.: *Poznámka na okraj monografie Radka Pytlíka „F. M. Dostojevskij – život a dílo“ (Praha 2008)*. In: *Opera Slavica*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 57.

119 Viz POSPÍŠIL, I.: *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla*. In: *Slovenská literatúra*. 1990, č. 4, s. 338–349.

120 Viz POSPÍŠIL, I.: *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla)*. In: POSPÍŠIL, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1998, s. 106–115.

121 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla)*. In: POSPÍŠIL, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1998, s. 106.

122 Viz PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961. 72 s.

stránce navíc najdeme konstatování: „*Jeho tvorba sa však slovenskému čitateľovi nepribližuje.*“¹²³ Představitelé tzv. první vlny slovenského realismu (P. O. Hviezdoslav, S. Hurban Vajanský, E. Maróthy-Šoltésová a M. Kukučín aj.) se Dostojevského jako by báli, proto se do překladů jeho děl nepouštěli, jak tomu bylo v případě S. Hurbana Vajanského: „*Vajanského zastrášovali Dostojevského romány, nenašiel v nich ‚uhol umiernenosti‘; a preto literárne dielo Dostojevského slovenským čitateľom nepribližoval a neosvetľoval.*“¹²⁴ Poetika Dostojevského tvorby – zobrazování postav v hraničních situacích, jejich extrémních a ambivalentních emocí a vyhrocených vztahů nebo experimentování spisovatele s formou, byla slovenským spisovatelům druhé poloviny 19. století vzdálena. Jejich tvorba vycházela z jiných estetických východisek, což znamená, že úsilí spisovatelů se v tomto období soustředilo na hledání etického a estetického národního ideálu, jenž by vycházel z dobové skutečnosti a posílil by národní povědomí.¹²⁵ Slovenští spisovatelé se inspirovali Dostojevským na úrovni syžetu¹²⁶ a později psychologizace¹²⁷, jinak jejich tvorba směřovala k akcentaci národní ideje. Dodejme, že experiment do slovenské literatury přichází se spisovatelem, jejichž tvorbu ovlivnil expresionismus (J. Hrušovský, M. Urban, G. Vámoš aj.).

Na základě dalších zmínek o Dostojevském v této publikaci můžeme usoudit, že důležitou roli ve slovenské receptci Dostojevského tvorby sehrála dílogie (pozdější trilogie) T. G. Masaryka *Rusko a Evropa*: „*Hlasisti ignorujú reakčné slavianofilské koncepcie Dostojevského, prekladajú a popularizujú zato jeho tvorbu. [...] Na tento záujem hlasistov mal nesporne veľký vplyv Masaryk, ktorý si veľmi cenil Dostojevského reč pri príležitosti 80. výročia narodenia A. S. Puškina.*“¹²⁸ Zmínku o *Deníku spisovatele* najdeme v souvislosti s překlady F. H., jenž pro časopis *Prúdy* přeložil *Velkého inkvizitora* z románu *Bratři Karamazovovi* a úryvky z *Deníku spisovatele*¹²⁹. Autoři publikace dále poukazují na to, že v období 20. a 30. let 20. století docházelo

123 PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961, s. 21.

124 PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961, s. 34.

125 Blíže viz ŠMATLÁK, S.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. 3. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001, s. 166–172.

126 Jako příklad uveďme novelu S. Hurbana Vajanského *Zločin a Pokánie*, v níž je možné pozorovat působení Dostojevského románu *Zločin a trest*. Blíže viz naše studie PAUČOVÁ, L.: *Česká a slovenská inspirace románem F. M. Dostojevského Zločin a trest*. In: *Dialog kultur VIII. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Hradec Králové 20.–21. ledna 2015*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015, s. 285–292.

127 Sondu do hlubin lidské duše využívali spisovatelé tzv. druhé vlny slovenského realismu – B. Slančíková Timrava, J. Gregor Tajovský a J. Jesenský.

128 PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961, s. 34.

129 „*V období, keď Prúdy uverejúujú v preklade F. H. Velkého inkvizitora z Bratov Karamazovovcov a jeho Denník spisovateľa, Masaryk už mal niekoľko štúdií o Dostojevskom.*“ PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961, s. 34.

k většímu zájmu, doslova propagaci Dostojevského *Deníku spisovatele*, a to z ideologických důvodů.¹³⁰

Nitranský profesor Andrej Červeňák (1932–2012) právem považovaný za největšího znalce Dostojevského díla na Slovensku zevrubně analyzoval Dostojevského romány, novely a povídky, ale *Deníku spisovatele* jako celku věnoval pozornost jen okrajově. Cesta jeho stěžejní monografie ke čtenáři nám připomíná monografii Františka Kautmana *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. Červeňáková monografie již schválena oběma odbornými recenzenty¹³¹ měla původně vyjít v roce 1969. Nakonec však byla její publikace znemožněna, protože se recenzenti i autor samotný ocitli v nemilosti tehdejšího politického systému. Monografie *Tajomstvo Dostojevského*¹³² byla nakonec publikována o více než dvě desetiletí později, v roce 1991. Červeňák analyzuje zásadní témata a motivy Dostojevského tvorby, přičemž se soustředí na beletrii. Jeho zájem o díla, která se z hlediska literárního žánru pohybují na pomezí, a rovněž o díla publicistická, je však okrajový.

Zmínky o *Deníku spisovatele* samozřejmě najdeme i v již zmiňované monografii Michala Antoše (*1933) z roku 2009 *Dostojevskij na Slovensku*. V souvislosti s *Deníkem spisovatele* autor monografie uvádí informace o překladech úryvků z *Deníku spisovatele* (1898) a rovněž o překladu povídky *Chlapec u Krista na vianočnom stromčeku* (1909, 1917).¹³³

130 „Z diel Dostojevského propagovala [buržoázia – pozn. L. Odehnalová] najmä jeho Denník spisovateľa, v ktorom práve najpodrobnejšie rozvádzal svoju utopistickú teóriu triednej, všezmierlivosti“ PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961, s. 44.

131 Recenzenti původní publikace byli slovenští vědci – filozofka Elena Városová (1926–2010) a literární vědec Juraj Kopaničák (1921–1997).

132 Viz ČERVEŇÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského. F. M. Dostojevskij v recepcii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1991. 139 s. ISBN 80-8518-346-3.

133 Srov. ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (F. M. Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009, s. 30.

9 ZÁVĚR

Monografie *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích* představuje ve své podstatě práci o ruské literatuře vznikající sice mimo Rusko, i když ve slovanském, tedy českém prostředí. K jejímu napsání autorku vedl dlouhodobý zájem o Dostojevského tvorbu, ruskou literaturu i další slovanské literatury.

Monografie je věnována zkoumání vícežánrového díla F. M. Dostojevského *Deník spisovatele* ze čtyř různých aspektů: žánrového, tematického, motivického a recepčního, přičemž byl zohledněn dobový kontext a rovněž kontext spisovatelova života a tvorby. Text monografie je rozdělen do sedmi kapitol, z nichž první dvě se zabývají metodologií a analýzou sekundární literatury, jádro práce tvoří kapitoly, v nichž je *Deník spisovatele* zkoumán na základě vymezených aspektů, které jsou navíc mezi sebou úzce propojeny. Z hlediska metodologie v práci dominuje komparativní metoda a dva přístupy – genologický a holistický, dále byly použity především tzv. měkkí metody a přístupy – biografická metoda, psychologický a antropologický přístup. Přestože studium sekundární literatury o Dostojevském by pravděpodobně vyplnilo několik lidských životů, jeho pozdní dílo *Deník spisovatele* se nachází na periférii zájmu ruských badatelů a není tomu jinak ani v českém a slovenském prostředí, kde je stále větší pozornost věnována spisovatelově románové tvorbě. Proto se tato monografie snaží zaplnit prázdné místo, které v literárněvědných výzkumech vzniká.

V kapitole *Poetika Dostojevského Deníku spisovatele* bylo zdůvodněno zařazení *Deníku spisovatele* k deníku jakožto žánru autobiografickému a zároveň pomezímu, přičemž jsou definovány základní rysy tohoto žánru a rovněž jeho žánrového typu tzv. spisovatelského deníku. Nahlížení ze dvou perspektiv (vnější a vnitřní) umožnilo s *Deníkem spisovatele* pracovat s ohledem na jeho provázanost, a to jak s osobností autora, tak s dobou 70. let a počátku 80. let 19. století, a zároveň sledovat jeho

poetologické rysy, jež se projevují v povaze incipitu a explicitu, kategoriích času, prostoru a rovněž v syžetu. Ve vztahu *Deníku spisovatele* k ostatní Dostojevského tvorbě byla vytvořena typologie přesahů tohoto díla do ostatní autorovy tvorby a definovány přesahy retrográdní, futurální a aktuální. Události zobrazené v *Deníku spisovatele* jsou rovněž rozděleny do tří skupin: na události, které jsou v *Deníku spisovatele* zaznamenány podrobně; dále události, o nichž se Dostojevskij zmiňuje okrajově; a nakonec události, kterým Dostojevskij nevěnuje pozornost. Z hlediska povahy zobrazených událostí lze konstatovat, že se jedná převážně o události negativního charakteru.

Kapitola *Dostojevského Deník spisovatele jako mozaika literárních žánrů* poukazuje na to, že autobiografické žánry se v Dostojevského tvorbě rozvíjely ve čtyřech etapách: 1. nejdříve jsou v Dostojevského prozaické tvorbě přítomny autobiografické rysy; 2. dále se autobiografické rysy kumulují a vzniká první román, který lze označit atributem autobiografický (*Zápisky z Mrtvého domu*); 3. až později se v Dostojevského tvorbě objevují pomezí žánry, esejistická díla (*Petrohradské snění ve verších a v próze, Zimní poznámky o letních dojmech*); 4. a nakonec *Deník spisovatele*, jenž je řazen k žánru deníku. Rovněž bylo poukázáno na důležitý fakt, že již před vydáním *Deníku spisovatele* se v Dostojevského tvorbě objevují žánrové formy blízké deníku (epistolární forma, ich-perspektiva), rysy žánru deníku (charakter konfese, zdůrazňování temporality a vícežánrovost neboli polygeneričnost) a specifika *Deníku spisovatele*, jimiž jsou kontakt se čtenářem a tendování k tvůrčí činnosti.

Dále byla definována žánrová specifika uměleckých žánrů (střední epika s fantastickými rysy), tzv. pomezí žánrů (esej, dopis, memoáry) a žánrů věcné literatury (kritická stať), které Dostojevskij do *Deníku spisovatele* vložil. Ve střední epice lze pozorovat třístupňovou gradaci fantastických rysů, jejich uvedení v povídce *Bobek*, zesílení v novele *Plachá* a vyvrcholení v novele *Sen směšného člověka*, přičemž je možné vidět provázanost uvedených děl s povídkou *Krokodýl* publikovanou mimo *Deník spisovatele*. Nejdůležitějšími rysy eseje jakožto literárního žánru je expresivita a subjektivita. Eseje vytvářejí tzv. žánrové podloží (termín I. Pospíšila) žánrů pomezí a věcných. Subjektivita esejí z *Deníku spisovatele* se projevuje v traktování osobních témat, zvýšenou míru expresivity vnímáme ve vyjádření autorových postojů k pálcivým tématům.

Vzpomínky dovolují na *Deník spisovatele* pohlížet jako na specifický memoárový útvar. Svoje místo má v *Deníku spisovatele* několik typů vzpomínek: vzpomínky na společenské události, vzpomínky na rodinný kruh, na osobnosti, kterých si Dostojevskij vážil; ale také na lidi, k nimž byl jeho vztah po celý život ambivalentní, vzpomínky na významné životní okamžiky, místa, ale i drobné reminiscence. Dopisy se před vydáním *Deníku spisovatele* objevují v epistolární novele *Chudí lidé* a v epistolární povídce *Román v devíti dopisech*. Do *Deníku spisovatele* Dostojevskij vložil citované dopisy čtenářů a rovněž i své reakce na ně. Kritické statě napsané spisovatelem jsou obecně považovány za přínos k literárněkritickému myšlení

(Kulešov). V hodnocení literárních děl se Dostojevskij zaměřoval na ty aspekty, které odpovídaly zaměření jeho tvorby, u N. S. Leskova ocenil poutavost vyprávění, u D. Kišenského výběr aktuálního tématu – alkoholismu a u L. N. Tolstého kladně ocenil psychologickou sondu do duše postavy. Přístup Dostojevského k umělecké tvorbě lze proto na základě dojmovosti pokládat za impresionistický (Novák).

Stěžejním tématům *Deníku spisovatele*, jejich pretextu a propojení s konkrétním literárním žánrem byla věnována kapitola *Reflexe společensko-politických a osobních témat na stránkách Deníku spisovatele*. V *Deníku spisovatele* jsou vymezeny tři základní tematické okruhy: 1. Rusko a Západ, 2. obraz Petěrburgu, 3. postavy dětí a podoby dětství. Dospěli jsme k závěru, že tematické okruhy Rusko a Západ a obraz Petěrburgu mají svůj pretext v esejistické tvorbě spisovatele; esejistické dílo *Zimní poznámky o letních dojmech* lze proto považovat za pretext k tématu vztahu Ruska a západní Evropy, další esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze* slouží jako pretext k tématu Petěrburgu. Co se týče tématu vztahu Ruska a Západu, definovali jsme čtyři roviny jeho zpracování, a to rovinu religiózní, politickou, sociální neboli společenskou a rovinu tradičních hodnot. V Petěrburgu Dostojevskij prožil většinu života, toužil se do něj vrátit z nucených prací i ze zahraničí, kde pobýval čtyři roky, přestože měl k tomuto městu ambivalentní vztah. Obraz Petěrburgu se proto stal neoddelitelnou součástí Dostojevského tvorby. Z hlediska tematiky dětí a dětství bylo Dostojevského vnímání značně ovlivněno vlastními prožitky z dětství a později ztrátou dvou dětí. V *Deníku spisovatele* byly definovány čtyři typy zobrazení dětí: momentky ze života, drobné reminiscence, týrání a smrt; navíc díky vícežánrovému charakteru *Deníku spisovatele* se Dostojevskému naskytla možnost vyjádřit se také k problémům tehdejší pedagogiky a výchovy.

Další kapitola pojmenovaná *Deník spisovatele jako mozaika motivů* byla zaměřena na definici a interpretaci motivů žvlů, tzv. nahodilé rodiny a snů, jejich propojení s žánrem a ostatní tvorbou F. M. Dostojevského. Motiv ohně lze vnímat v metaforické rovině jako oheň ničící, ovládající a očišťující; je však propojen s ostatní tvorbou Dostojevského. Motiv vody se objevuje v povídce *Bobek* ve spojení s temnou stránkou lidského charakteru. Motiv země je možné pozorovat v povídce *Mužik Marej*, v níž nás Dostojevskij prostřednictvím postavy prostého člověka Mareje odkazuje k návratům k dobru, k půdě a k tradicím. Tzv. nahodilá rodina získala v Dostojevského tvorbě specifický význam a rysy. Z hlediska žánru je motiv tzv. nahodilé rodiny propojen s románem a *Deník spisovatele* slouží ve vztahu k románové tvorbě jako interpretační klíč. Sny představují pro dílo obohacující prvek. Sny v Dostojevského *Deníku spisovatele* byly interpretovány z několika hledisek: z hlediska vztahu snů k realitě (sny autobiografické a fiktivní), z hlediska charakteru (sen-vzpomínka, sen-touha a sen-fantazie), z hlediska souvislosti s ostatní Dostojevského tvorbou (opakující se a gradující sny), z hlediska funkce (interpretační, společenskokritická a katarzní neboli očištná funkce) a nakonec z hlediska propojenosti s literárním žánrem (vzpomínka, společenskokritická stať a další).

V závěrečné kapitole *Recepce Deníku spisovatele v českém a slovenském prostředí* byla zmapována recepce *Deníku spisovatele* v českém a slovenském prostředí. Pozornost byla soustředěna na sekundární literaturu o *Deníku spisovatele* a rovněž na překlady tohoto díla do českého a slovenského jazyka. V českém prostředí se objevily celkem čtyři překlady, z nichž tři byly vydány knižně. Kromě ucelených překladů vycházely také výběry na základě témat a žánrů. Čtenářsky oblíbenými se staly především výběry, které jsou věnovány tematice dětí, například výbor s názvem *Hošík u Ježíškova stromečku/Stoletá/Mužik Marej/V panském ústavě/Povídka o kupci* (1907) a výbor *Dostojevskij dětem* (1920). Později se objevovaly i výběry na základě žánru, například výbor *Fantastické povídky* (1968) a *Dvojník. Kniha povídek F. M. Dostojevského* (2013). Na Slovensku doposud vznikly bohužel jen tři tematické výběry z *Deníku*, odpovědí na otázku, proč *Deník spisovatele* nebyl do slovenštiny ani jednou přeložen úplně, je podle nás jazyková blízkost Čechů a Slováků, a tudíž dostupnost českých překladů na Slovensku.

Z hlediska recepce *Deníku spisovatele* v kritické literatuře české a slovenské provenience lze pozorovat spíše okrajovou reflexi díla zaměřenou na tematickou stránku *Deníku spisovatele* (Masaryk, Parolek, Pytlík) nebo beletrii pocházející z tohoto díla (Kautman, Parolek, Červeňák). *Deníku spisovatele* jako takovému je věnováno pouze několik srovnávacích studií (Pospíšil). Na základě zjištěných výsledků konstatujeme, že trinarita v námi vytvořených a definovaných typologiích a třístupňových gradacích opět odkazuje k polyfonii, jak ji definoval Michail Bachtin, která se však neprojevuje jen v Dostojevského románové tvorbě, ale i v *Deníku spisovatele* jakožto díle vícežánrovém, nacházejícím se na pomezí literatury fikční a nefikční, beletrie a věcné literatury.

I když ze strany dostojevskologů nebyla *Deníku spisovatele* věnována stejná pozornost jako například románům *Zločin a trest*, *Idiot* nebo *Bratři Karamazovovi*, z žánrového hlediska zejména *Deník spisovatele* představuje dílo žánrově i tematicky mnohem zajímavější. Reakcí na aktuální společenské otázky bylo dílo sice na jedné straně spjata s dobou, ale rozhodně spolu s ní nezaniklo. Díky žánrovému experimentu se Dostojevského *Deník spisovatele* stal hodnotou, jež ovlivnila nejen počátek 20. století, ale svým způsobem i dnešek. Na počátku 20. století se deníková forma stala módní, představovala jakoby záznam života. Objevují se deníky s genetickou návazností na Dostojevského, například *Petrohradské Deníky* Zinaidy Gippiusové, deníkové zápisky Vasilije Rozanova, Borise Zajceva, Borise Poplavského a dalších. Z hlediska literární teorie deníková forma vzbudila zájem ruských formalistů, přičemž za zmínku například stojí Viktor Šklovskij, který se zabýval deníkovými zápisky Vasilije Rozanova *Osamocené* a *Pominutelné*; sám Vasilij Rozanov je souborně nazval *Spadané listí*.

Dostojevského *Deník spisovatele* proto na základě uvedených důvodů vnímáme jako dílo univerzální a nadčasové; dílo, které je trvalou hodnotou, jež dodnes inspiruje spisovatele žánrově, ideově nebo kompozičně.

SUMMARY

Writer's Diary by Dostoyevsky in the Contexts and Confrontations

The 19th-century Russian writer Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky (1821–1881) entered the readers' minds in particular with his famous novels – *Crime and Punishment*, *Idiot* or *The Brothers Karamazov*. However, not many people are familiar with the *Writer's Diary*, a late work created in the 1870s and early 1880s when Dostoyevsky lived a decent well-to-do family life. We wrote the monograph *Writer's Diary by Dostoyevsky in the Contexts and Confrontations* due to the fact the *Writer's Diary* is insufficiently reflected in the literary research. The Czech and Slovak milieu largely focuses on works of art that represent a section of the *Writer's Diary* rather than the *Writer's Diary* as a whole.

The monograph consists of seven chapters that examine the *Writer's Diary* in four aspects – the literary genre, the themes, motifs and the reception. The first two chapters are dedicated to the methodology and the current state of the researched issue. The explanation why we consider the *Writer's Diary* the genre of a diary is provided in the third chapter *Poetics of Dostoyevsky's Writer's Diary*. We viewed the work from two perspectives – external and internal. The external perspective allows us to examine the *Writer's Diary* in the context of the author's personality and the period of the 1870s and early 1880s. Conversely, the internal perspective provides the poetological features of the *Writer's Diary*, which are demonstrated in the nature of the incipit and explicit, the time and space categories and in the plot line.

The chapter entitled the *Writer's Diary as a Mosaic of Literary Genres* concentrates on interconnection of autobiographical genres and Dostoyevsky's literary work and the presence of genre forms close to the genre of a diary still before the

publication of the *Writer's Diary*. We also defined the specific genre features of the artistic genres (tales with fantasy features), marginal genres (essay, letter, memoir) and non-fiction genres (critical essay).

The following chapter *Reflection of Socio-Political and Personal Issues on the Pages of the Writer's Diary* formulates three principal themes: 1. Relationship between Russia and the West, 2. Image of St. Petersburg, 3. Characters of children and the form of childhood. The chapter, the *Writer's Diary as a Mosaic of Motifs* concentrates on the definition and interpretation of the elements, the so-called random family and the motif of a dream. The final chapter *Reception of the Writer's Diary in the Czech and Slovak Milieu* maps the reception of the *Writer's Diary* in the Czech and Slovak milieu mainly focussed on translations and secondary literature about the *Writer's Diary*.

In the work, we arrived at the following conclusions. When relating the *Writer's Diary* to other Dostoyevsky's works, we created a typology of the book's overlaps into his other works, defining the retrograde, future and present overlaps. We divided events illustrated in the *Writer's Diary*: those depicted in detail, those mentioned only marginally and those to which Dostoyevsky paid no attention. Then we pointed out an important fact: Dostoyevsky's work had already contained features of a diary and similar genre forms before the *Writer's Diary* was published. In Dostoyevsky's work, autobiographical genres developed in four stages: 1. first, his prose contains autobiographical features; 2. next, the autobiographical features accumulate and the first novel, which can be referred to as autobiographical, originates (*Notes from a Dead House*); 3. the boundary genres and essays (*Petersburg Dreams in Verse and Prose*, *Winter Notes on Summer Impressions*) appear later in his work; 4. finally, the *Writer's Diary*, which is referred to as a diary genre, comes into existence.

Based on examination of the genre specifics, we can observe a three-level gradation of fantastic features within the myths and legends of the *Writer's Diary*: their introduction in the short story *Bobok*, intensification in the novella *A Gentle Creature* and culmination in the novella *Dream of a Ridiculous Man* where we can discern interconnection of the mentioned works with the story *Crocodile* published outside the *Writer's Diary*. The most important traits of an essay as a literary genre are expressiveness and subjectivity. Essays create the so-called genre base (term used by I. Pospíšil) of boundary and factual genres. Flashbacks allow us to see the *Writer's Diary* as a specific memoir structure. There are several types of flashbacks: recollections of social events, the family circle and persons whom Dostoyevsky respected, but also those whose relationship was ambivalent throughout his life, recollections of important moments in life and places as well as small reminiscences. Before the *Writer's Diary* was published, letters had appeared in the epistolary novella *Poor Folk* and epistolary story *Novel in Nine Letters*. Dostoyevsky supplemented the *Writer's Diary* with quoted letters from the readers and his responses

Summary

to them. Critical essays written by the writer are generally considered a contribution to the literary critical thinking (Kuleshov). When reviewing the literary works, Dostoyevsky concentrated on aspect that corresponded to the focus of his work.

The thematic circles of Russia and the West and the image of St. Petersburg have their pre-text in the writer's essayistic works. The essay *Winter Notes on Summer Impressions* can therefore be regarded as a pre-text to the theme of Russia's relation to Western Europe, while another essay *Petersburg Dreams in Verse and Prose* serves as a pre-text to the theme of St. Petersburg. As regards relations between Russia and the West, we defined four levels of their processing. Dostoyevsky's perception of children and childhood was significantly affected by his own childhood experiences and later by the loss of his two children.

Regarding the examined motifs, the *Writer's Diary* contains the motif of fire, which can be perceived on a metaphorical level, i.e. as destructing, powering and purifying fire. The motif of water is present in the short story *Bobok* in connection with the dark side of human nature. The motif of the Earth can be observed in the story *Peasant Marey* where, through the character of the ordinary man Marey, Dostoyevsky refers to the return to well-doing, the soil and traditions. The so-called haphazard family acquired specific features and meaning in Dostoyevsky's work. As regards the genre, the motif of the so-called haphazard family is linked to a novel whereas the *Writer's Diary* serves as an interpretation key in connection with the novel. The dreams serve as an enriching element. In Dostoyevsky's *Writer's Diary*, the dreams were interpreted from several perspectives: relation to the reality, the character, function, context with other Dostoyevsky's works and from the perspective of connection with the literary genre.

Regarding reception of the *Writer's Diary* in Czech and Slovak critical literature, we can observe rather marginal reflection of the work focused on thematic aspects of the *Writer's Diary* (Masaryk, Parolek, Pytlík) or belles-lettres coming from this work (Kautman, Parolek, Červeňák). There are four translations in the Czech milieu, three of which were published as a book. Besides comprehensive translations, there are also digests based on the themes and genres. Digests popular among the readers are mostly those that are dedicated to the theme of children. In Slovakia, unfortunately, only two thematic digests from the *Writer's Diary* have been produced. In our opinion, the fact that the *Writer's Diary* has never been completely translated into Slovak is caused by the linguistic proximity of the Czechs and Slovaks and therefore availability of Czech translations in Slovakia.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

- ВАЦУРО, В. Э. – ГЕЙ, Н. К. et al.: *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников в двух томах*. Том второй. Москва: Художественная литература, 1990. 623 с. ISBN 5-280-01025-1.
- ГРИБОЕДОВ, А. С.: *Сочинения*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1956. 800 с.
- ГРИГОРЕНКО, В. В. – ГУДЗИЯ, Н. К. et al.: *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников. Том первый*. Москва: Художественная литература, 1964. 880 с.
- ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987. 544 с.
- ДОСТОЕВСКАЯ, Л. Ф.: *Достоевский в изображении своей дочери*. Москва – Петроград: Государственное издательство, 1922. 105 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, А. М.: *Воспоминания Андрея Михайловича Достоевского*. Ред. А. А. Достоевский. Ленинград: Издательство писателей в Ленинграде, 1930. 425 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Братья Карамазовы*. Москва: ЭКСМО, 2010. 797 с. ISBN 978-5-699-30106-5.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Детям*. Москва: Детская литература, 2010. 256 с. ISBN 978-5-08-004526-4.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Идиот*. Москва: ЭКСМО, 2009. 672 с. ISBN 978-5-699-26845-0.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том первый. Бедные люди. Повести и рассказы 1846–1847*. Ленинград: Наука, 1972. 517 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные*. Ленинград: Наука, 1972. 541 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том четвертый. Записки из Мертвого дома*. Ленинград: Наука, 1972. 324 с.

Bibliografie

- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый: Художественные произведения. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1973. 405 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том четырнадцатый. Братья Карамазовы. Книги I–X.* Ленинград: Наука, 1976. 510 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том пятнадцатый. Братья Карамазовы. Книги XI–XII. Эпизод. Рукописные редакции.* Ленинград: Наука, 1976. 623 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том девятнадцатый. Статьи и заметки 1861.* Ленинград: Наука, 1979. 358 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки. 1873–78.* Ленинград: Наука, 1980. 549 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981. 406 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь.* Ленинград: Наука, 1981. 422 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь.* Ленинград: Наука, 1982. 517 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983. 469 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой. Дневник писателя 1877. Сентябрь – декабрь. 1880 август.* Ленинград: Наука, 1984. 517 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать седьмой. Дневник писателя 1880. Автобиографическое. Divia.* Ленинград: Наука, 1984. 462 с.
- ДОСТЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Книга первая. Письма 1832–1859.* Ленинград: Наука, 1985. 551 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать девятый. Книга вторая. Письма 1875–1877.* Ленинград: Наука, 1986. 572 с.
- ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести.* Москва: ЭКСМО, 2008. 539 с. ISBN 978-5-699-21238-5.
- ЛЕРМОНТОВ, М. Ю.: *Герой нашего времени.* Москва: ЭКСМО, 2007. 800 с. ISBN 978-5-699-09939-9.
- СУСЛОВА, А. П.: *Годы близости с Достоевским. Дневник – Повесть – Письма.* Москва: РОССЛИТ, 1991, 192 с. ISBN 5-86508-006-7.
- BULGAKOV, M. – BULGAKOVOVÁ, J. S.: *Deníky Mistra a Markétky.* Praha: Academia, 2013. 588 s. ISBN 978-80-200-2323-0.
- ČERVENÁK, A. – VLADÁR, J. – ZRUBEC, L.: *Moje/naše najmilšie.* Nitra: Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2009. 352 s. ISBN 978-80-80-61-353-2.
- DOSTOJEVSKÁ, A. G.: *Spomienky.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981. 384 s.
- DOSTOJEVSKÁ, L.: *Dostojevskij jak jej líčí jeho dcera.* Praha: Stanislav Minařík, 1920. 279 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatele I.* Praha: Odeon, 1977. 665 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatele II.* Praha: Odeon, 1977. 618 s.

- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1873*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 228 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1876*. 1. Díl. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 317 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1876*. 2. Díl. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 289 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1877*. 1. Díl. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 278 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1877*. 2. Díl. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 303 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1880–1881*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927. 142 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův za rok 1880–1881*. Olomouc: Votobia, 1996. 249 s. ISBN 80-85619-20-2.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelův I: Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1910. 412 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelův II: Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1910. 520 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelův III: Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1911. 345 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelův IV: Úvahy historicko-politické*. Praha: Jan Laichter, 1912. 415 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966. 370 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dostojevskij dětem*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1920. 63 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Dvojník. Kniha povídek F. M. Dostojevského*. Praha: Rybka Publishers, 2013. 568 s. ISBN 978-80-87067-15-4.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Fantastické povídky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1968. 312 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Hošík u Ježíškova stromečku / Stoletá / Mužik Marej / V panském ústavě / Povídka o kupci. Žeň z literatur*. Svazek XIV. Praha: Jan Laichter, 1907. 64 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Objav srdca. Poviedky, denníky, listy žene*. Bratislava: Vydavateľstvo Nové mesto, 1996. 111 s. ISBN 978-80-85487-48-9.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Objav srdca. Poviedky, denníky, listy žene*. 2. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Nové mesto, 2019. 172 s. ISBN 978-80-8962-42-2.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. Bratislava: Európa, 2010. 144 s. ISBN 978-80-89111-66-4.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. 2. vyd. Bratislava: Európa, 2016. 144 s. ISBN 978-80-89666-30-0.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922. 374 s.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Z Denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava: Európa, 2008. 104 s. ISBN 978-80-89111-43-5.
- DOSTOJEWSKI, A.: *Dostojevski geschildert von seiner Tochter*. Erlenbach – Zürich: Eugen Rentsch, 1920. 307 s.
- PAROLEK, R.: *Kruté i krásné dvacáté století. Memoárová mozaika v pěti dílech*. Praha: Academia, 2013. 809 s. ISBN 978-80-200-2174-8.

Sekundární literatura

Sekundární literatura v českém jazyce

- BACHTIN, M. M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971. 367 s.
- Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Česká biblická společnost, 2004. 1314 s. ISBN 80-85810-27-1.
- BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl I*. Praha: Jan Otto, 1907. 175 s.
- BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II*. Praha: Jan Otto, 1908. 208 s.
- BOČKOVÁ, H.: *K problematice deníku jako literárního žánru*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. 1989–1990, D 36–37, s. 37–45.
- BRTNÍKOVÁ, A.: *Dostojevskij a dítě*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. 25, č. 12–13, s. 170–173.
- BRTNÍKOVÁ, A.: *Dostojevskij a dítě. (Dokončení)*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. 25, č. 14–15, s. 194–196.
- BUBENÍKOVÁ, M.: *S Radko Pytlíkem o Fjodoru M. Dostojevském*. In: *Opera Slavica*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 45–47.
- BURIÁNEK, F. et al.: *Literární kritika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, Universita Karlova, 1971. 135 s.
- BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978. 581 s.
- CEBRIKOVÁ, M. K.: *Děti v ruské belletrii*. In: *Literární listy*. 1888, roč. 10, č. 1, s. 6–9.
- DE SINGLY, F.: *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.
- DUNOVSKÝ, J.: *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986. 139 s.
- E. K.: *Židovská otázka*. In: *Rozhledy. Týdeník pro vědu, politiku, literaturu a umění*. 1903, roč. 13, č. 43, s. 1036–1043.
- EXNER, M.: *Afekt, sen a skutečnost. Osobnost a ontologická hodnota fikce*. Liberec: Bor, 2013. 701 s. ISBN 978-80-87607-15-2.
- HAVELKOVÁ, M.: *K stým narozeninám F. M. Dostojevského*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. XXV, č. 18–19, s. 231–232.
- HAVRÁNKOVÁ, Z.: *Príspevek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého*. In: *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury*. 1969, XIII, s. 69–76.
- HERBENOVÁ, B.: *Poznámka k výběru z „Deníku“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 326–328.
- HERBENOVÁ, B.: *Poznámka překladatelčina u „Krokodila“*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Spisy Fedora Michajloviče Dostojevského. Svazek 16. Hráč a jiné romány*. Praha: J. Otto, 1921–1922, s. 260.
- HLOUŠKOVÁ, J.: *Erupce deníků a memoárů v posledním čtvrtstoletí*. In: *Slavia*. 1994, 6, s. 299–307.
- HONCŮ, H.: *Čím končí romány?* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014. 55 s.
- HORÁK, J.: *Jan Laichter. Život a dílo. Vzpomínky a úvahy*. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů Čsl. republiky, 1935. 210 s.
- HOZMAN, V.: *Čím začínají romány? K poetice incipitu: na materiálu českých románů 20. století*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2011. 55 s.
- HRABÁK, J.: *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. 327 s.

- HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, 196 s.
- HRABÁK, J.: *Literární komparatistika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976. 206 s.
- HRABÁK, J.: *Poetika*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. 368 s.
- HRABÁK, J.: *Úvod do studia literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. 151 s.
- HRUBÝ, J.: *Fedor Michajlovič Dostojevskij. Nekrolog*. In: *Národní listy*. 1881, roč. 21, č. 42, s. 1.
- HRÁBKOVÁ, R.: *Umělecko-filozofická koncepce dětství v tvorbě F. M. Dostojevského*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1998. 84 s. ISBN 80-86039-50-1.
- JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957. 283 s.
- KAUTMAN, F.: *Boje o Dostojevského*. Praha: Svět sovětů, 1966. 152 s.
- KAUTMAN, F.: *F. M. Dostojevskij. Věčný problém člověka*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004. 256 s. ISBN 80-200-1273-7.
- KAUTMAN, F.: *K typologii literární kritiky a literární vědy*. Praha: PRIMUS, 1996. 189 s. ISBN 80-85625-35-0.
- KAUTMAN, F.: *Poznámka na okraj monografie Radka Pytlíka „F. M. Dostojevskij – život a dílo“ (Praha 2008)*. In: *Opera Slavica*. 2011, roč. 21, č. 1, s. 57.
- KOSTINCOVÁ, J.: *Autoři ruské emigrace a střední Evropa*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.): *Střední Evropa včera a dnes: proměny konceptů*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2015, s. 281–285.
- KOSTŘICA, V.: *Studie o ruské klasické literatuře*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 147 s.
- KRAUS, B. et al.: *Životní styl současné české rodiny*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2015. 246 s. ISBN 978-80-7435-544-8.
- KULEŠOV, V. I.: *Dějiny ruské kritiky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1989. 505 s.
- KUTÁLKOVÁ, P.: *Sešívané rodiny: nový život zevnitř i zvenku*. Praha: Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s., 2018. 67 s. ISBN 978-80-88175-09-4.
- MÁCHAL, J.: *Dostojevskij a slovanská idea*. In: *Dostojevskij. Sborník statí. 1881–1931*. Praha: Melantrich, 1931, s. 7–24.
- MANDÁT, J.: *Dostojevskij a naše země*. In: *Slovanské studie. Spisy Univerzity J. E. Purkyně*. Brno: Filozofická fakulta, 1979, s. 49–57.
- MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa*. Díl I. Praha: Jan Laichter, 1930. 663 s.
- MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*. Díl III. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996. 456 s. ISBN 80-901971-7-5.
- MATĚJČEK, Z. – DYTRYCH, Z.: *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994. 214 s. ISBN 80-85824-06-X.
- MATHAUSEROVÁ, S.: *Dostojevskij a zlé štěstí*. In: *Slavia*. 1980, roč. XLIX, s. 379–387.
- MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. 81 s. ISBN 80-901424-7-8.
- MAZÁNKOVÁ, A.: *Jak končí Páralovy romány?* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017. 58 s.
- MENDELOVÁ, E.: *Súčasná rodina a diverzita foriem rodinného života*. In: *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*. 2014, roč. 4, č. 1, s. 74–92.
- MEREŽKOVSKIJ, D. S.: *Problem Dostojevského*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovatelův I. Úvahy o společnosti a literatuře*. Praha: Jan Laichter, 1910, s. I–XXII.
- MIŁOSZ, C.: *Saligia a jiné eseje*. Brno: Barrister & Principal, 2005. 200 s. ISBN 80-86598-92-6.
- MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 251 s. ISBN 80-85850-75-3.

Bibliografie

- MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie z poetiky*. Praha: Odeon, 1982. 906 s.
- NOVÁK, A.: *Kritika literární. Metody a směry, zásady a praxe*. 2. vyd. Praha: F. Topič, 1925. 147 s.
- NÜNNING, A. (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294-170-4.
- Otázka židovská v Rusku* (sine). In: *Lidové noviny*. 1904, roč. 12, č. 77, s. 3.
- PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963. 178 s.
- PAUČOVÁ, L.: *Česká a slovenská inspirace románem F. M. Dostojevského Zločin a trest*. In: *Dialog kultur VIII. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Hradec Králové 20.–21. ledna 2015*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015, s. 285–292.
- PAUČOVÁ, L.: *E. M. Forster in margine ruského románu a několik dalších souvislostí*. In: *Slavica litteraria*. 2018, roč. 21, č. 2, s. 83–93. <https://doi.org/10.5817/SL2018-2-7>
- PAUČOVÁ, L.: *Žánrové specifikum memoárů integrovaných v Deníku spisovatele a několik souvislostí s biografií F. M. Dostojevského*. In: *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 109–125.
- PAVERA, L. et al.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Praha: Verbum, 2015. 306 s. ISBN 978-80-904415-0-7.
- PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 422 s. ISBN 80-7182-124-1.
- PECHAL, Z.: *Fenomén žilvu v ruské literatuře*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. 263 s. ISBN 978-80-244-2711-9.
- PISTORIUS, P.: *Ediční poznámka*. In: DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatelův*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 249–250.
- POKORNÝ, M.: *Hérakleitos z Efezu. Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008. 180 s. ISBN 978-80-7298-271-4.
- POSPÍŠIL, I.: *Aspekty eseje*. In: BÁTOROVÁ, M. – BOJNIČANOVÁ, M. et al.: *Esej ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2015, s. 7–21.
- POSPÍŠIL, I.: *Dostojevskij a Slovensko*. In: *Novaja rusistika*. 2011, roč. 4, č. 1, s. 106–107.
- POSPÍŠIL, I.: *Fascinující antologie pozapomenutých slovenských básnířek*. In: *Opera Slavica*. 2019, č. 3, s. 49–51. <https://doi.org/10.5817/OS2019-3-8>
- POSPÍŠIL, I.: *Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 151 s. ISBN 80-210-1083-5.
- POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 271 s. ISBN 978-80-210-6216-0.
- POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, 193 s.
- POSPÍŠIL, I.: *Labyrinty literárněvědné terminologie*. In: *Philologia*. 2018, č. 2, s. 7–20.
- POSPÍŠIL, I.: *Lekce tvůrčího psaní a kvazipostmodernistická poetika Michala Viewegha*. In: *Stil*. 2005, č. 4, s. 303–313.
- POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, 118 s. ISBN 978-80-210-6894-0.
- POSPÍŠIL, I.: *Pokus o personalistické přečtení Dostojevského*. In: *Slavica litteraria*. 2011, roč. 14, č. 2, s. 159–162.
- POSPÍŠIL, I.: *Pragmatika titulu literárního díla*. In: *Universitas*. 1985, roč. 18, č. 2, s. 17–22.
- POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*. Brno: Sprint-Print, 1992. 101 s.
- POSPÍŠIL, I.: *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print, 1992. 170 s.

- POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, 132 s.
- POSPÍŠIL, I.: *Ruský román. Nástín utváření žánru do konce 19. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 136 s. ISBN 80-210-1770-8.
- POSPÍŠIL, I. et al.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Nakladatelství Libri, 2001. 680 s. ISBN 80-7277-068-3.
- POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 195 s. ISBN 978-80-210-7281-7.
- POSPÍŠIL, I.: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 2004. 123 s. ISBN 80-8055-965-1.
- POSPÍŠIL, I.: *Úskalí genologie a esej jako konstrukční materiál krásné prózy*. In: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu. Sv. VI. Eсей v současných slovanských literaturách = Eсей v współczesnych literaturach słowiańskich*. Praha: Verbum, 2011, s. 56–65.
- POSPÍŠIL, I.: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2010. 275 s. ISBN 978-80-8105-191-3.
- POSPÍŠIL, I.: *Žánr a osobnost (Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla)*. In: POSPÍŠIL, I.: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1998, s. 106–115.
- POSPÍŠIL, I.: *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. M. Dostojevského a Štěpěje J. Demla*. In: *Slovenská literatúra*. 1990, č. 4, s. 338–349.
- PROPP, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: Nakladatelství H&H, 1999. 362 s. ISBN 80-86022-16-1.
- PROVAZNÍK, J.: *Hérakleitos ve světle mytické moudrosti. Filosoficko-theologická studie*. Praha: Malvern, 2017. 117 s. ISBN 978-80-7530-062-1.
- PYTLÍK, R.: *F. M. Dostojevskij. Život a dílo*. Praha: Emporium, 2008. 204 s. ISBN 80-86346-13-7.
- RIPPE, O.: *Paracelsovo lékařství. Filosofie – astrologie – alchymie – léčebné postupy*. Praha: Volvox Globator, 2004. 419 s. ISBN 80-7207-558-6.
- Sand*. In: *Ottův slovní naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvacátýdruhý. Rozkošný – Schloppe*. Praha: J. Otto, 1904, s. 592–595.
- SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004. 416 s. ISBN 80-200-1140-4.
- SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl II*. Praha: Academia, 2005. 440 s. ISBN 80-200-1267-2.
- SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. 200 s.
- ŠIDÁK, P.: *Úvod do studia genologie. Teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha: Akropolis, 2013. 336 s. ISBN 978-80-7470-040-8.
- ŠKLOVSKIJ, V. B.: *Teorie prózy*. Praha: Akropolis, 2003. 288 s. ISBN 80-7304-026-3.
- ŠTĚPÁN, L.: *Žánrové podloží malých literárních forem S. J. Lece*. In: *Opera Slavica*. 2000, roč. X, č. 1, s. 22–30.
- ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 885 s. ISBN 80-7106-216-2.
- TOMAŠEVSKIJ, B. V.: *Teorie literatury*. Praha: Lidové nakladatelství, 1970. 157 s.
- TOMÁNEK, P.: *Teoretické východiska rodinné výchovy*. Brno: Tribun EU, 2012. 165 s. ISBN 978-80-263-0233-9.

Bibliografie

- VÁLEK, V.: *Časové aspekty v memoárové literatuře*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. 1982, D 29, s. 205–213.
- VÁLEK, V.: *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984. 160 s.
- VERGUN, N. D.: *Dostojevskij v Praze*. In: *Národní listy*. 1930, roč. 70, č. 157, s. 2.
- VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977. 471 s.
- VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984. 465 s.
- VOISINE-JECHOVÁ, H.: *Proměny autobiografických žánrů. Mezi deníkem, esejem a narativní fikcí*. In: PAVERA, L. et al.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Praha: Verbum, 2015, s. 28–41.
- VRZAL, A. A.: *Historie literatury ruské XIX. století. Dle Al. M. Skabičevského a jiných literárních historikův i kritikův upravil A. G. Stín*. Velké Meziříčí: Tiskem a nákladem Šaška a Frgala, 1897. 952 s.
- VŠETIČKA, F.: *Stavba prózy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992. 152 s. ISBN 80-7067-203-X.
- VŠETIČKA, F.: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 2001. 267 s. ISBN 80-7198-478-7.
- VYDRA, Z. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. 499 s. ISBN 978-80-7422-324-2.
- ZADRAŽILOVÁ, M.: *Ruská literatura přelomu 19. a 20. století*. Praha: Univerzita Karlova, 1995. 244 s. ISBN 80-7184-009-2.
- ZAPLETAL, V.: *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537*. Znojmo: Jihomoravské muzeum, 1966. 19 s.
- Židé v Rusku*. (sine) In: *Našinec*. 1899, roč. 21, č. 127, s. 3.

Sekundární literatura ve slovenském jazyce

- ANTOŠ, M.: *Dostojevskij na Slovensku. (Dostojevskij v zrkadle slovenskej publicistiky)*. Nitra: Garmond, 2009. 136 s. ISBN 978-80-89148-50-9.
- BACHELARD, G.: *Psychoanalýza ohňa*. Bratislava: Smena, 1971. 172 s.
- BÁTOROVÁ, M. – BOJNIČANOVÁ, M. et al.: *Esej ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2015. 133 s. ISBN 978-80-223-3959-9.
- BŽOCH, A.: *Psychoanalýza na periférii*. Bratislava: Kaligram, 2007. 223 s. ISBN 978-80-7149-927-5.
- ČERVENÁK, A.: *Človek v texte*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2002. 247 s. ISBN 80-8050-503-9.
- ČERVENÁK, A.: *Dostojevského sny. Eseje a štúdie o snoch a Dostojevskom*. Pezinok: Formát, 1999. 199 s. ISBN 80-967911-2-5.
- ČERVENÁK, A.: *Dostojevskij na Slovensku*. In: *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*. Júl 1971, roč. 87, s. 30–36.
- ČERVENÁK, A.: *Na okraj žánru Bratov Karamazovovcov*. In: PAVERA, L. et al.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu. Sv. II. Stabilita a labilita žánrů*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2005, s. 82–87.
- ČERVENÁK, A.: *Slovensko-ruské literárne relácie*. Banská Bystrica: Krajský pedagogický ústav v Banskej Bystrici, 1986. 115 s.

- ČERVENĚÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského. F. M. Dostojevskij v recepcii*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1991. 139 s. ISBN 80-8518-346-3.
- ČERVENĚÁK, A.: *Začiatky a konce*. Bratislava: T.R.I. MÉDIUM, 2002. 108 s. ISBN 80-88676-30-4.
- ČERVENĚÁK, A.: *Zázračno literatúry I. Ruská klasika*. Nitra: Fakulta humanitných vied VŠPg, 1994. 125 s. ISBN 80-88738-80-6.
- ČERVENĚÁK, A.: *Zázračno literatúry III. Rusistika a slovistiká*. Nitra: VŠPg, 1995. 124 s. 80-88738-80-6.
- ČERVENĚÁK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímánie o Veľkom Inkvizítovi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005. 128 s. ISBN 80-8061-224-2.
- DANIEL, J.: *Prehľad všeobecnej psychológie*. Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 2002. 235 s. ISBN 80-8050-375-3.
- ĎURIŠIN, D.: *Dejiny literárnej komparatistiky. Príspevok k vývinu slovenskej literárnej vedy*. Bratislava: Veda, 1979. 235 s.
- ĎURIŠIN, D.: *Teória literárnej komparatistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975, 400 s.
- HANUS, L.: *F. M. Dostojevskij a svet boľševizmu*. In: *Slovenské Pohľady. Časopis pre literatúru a umenie*. 1942, roč. 58, č. 3, s. 153–164.
- HANUS, L.: *Kristova postava u F. M. Dostojevského*. In: *Slovenské Pohľady. Časopis pre literatúru a umenie*. 1942, roč. 58, č. 8–9, s. 520–538.
- HARPÁŇ, M.: *Teória literatúry*. 2. vyd. Bratislava: Tigra, 1994. 283 s. ISBN 80-85684-05-5.
- HOJER, T.: *Zdeformovaný klasik*. In: *Kultúrny život*. 1963, roč. 19, č. 49, s. 4.
- HURBAN VAJANSKÝ, S.: *Literatúra a život. Kritiky a články II*. Bratislava: Tatran, 1990. 352 s. ISBN 80-222-0168-5.
- LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009. 320 s. ISBN 978-80-8061-365-5.
- MANN, T.: *Sila a sláva literatúry. Eseje o nemeckých a ruských klasikoch*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959. 476 s.
- MARUŠIAK, J.: *Parolkov portrét Dostojevského*. In: *Slovenská literatúra*. 1964, roč. 11, č. 3, s. 318–319.
- MISTRÍK, J.: *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975. 212 s.
- MRÁZ, A.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948. 323 s.
- MRÁZ, A.: *Z ruskej literatúry a jej ohlasov u Slovákov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1955. 216 s.
- MURÁNSKA, N. (ed.): *Dostojevskij a dnešok*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Klub Fjodora Michajloviča Dostojevského, 2007. 329 s. ISBN 978-80-8094-107-9.
- MURÁNSKA, N.: *Esteticko-antropologická koncepcia literatúry a prof. Andrej Červenák*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2008. 338 s. ISBN 978-80-8094-316-5.
- PANOVOVÁ, E. – IVANOVÁ, T. – SLIMÁK, I.: *Z ohlasov ruskej a sovietskej literatúry na Slovensku*. Praha: Svět sovětů, 1961. 72 s.
- PAUČOVÁ, L.: *Hľadanie etického ideálu u Dostojevského*. Rigorózní práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2012. 116 s.
- PETRUS, P.: *Literárny realizmus*. In: MAZÁK, P. et al.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 225–429.
- ŠMATLÁK, S.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. 3. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001. 559 s. ISBN 80-88878-68-3.

Bibliografie

- THIBAUDET, A.: *Fyziológia kritiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964. 183 s.
- VESELOVSKIJ, A. N. *Historická poetika*. Bratislava: Tatran, 1992. 277 s. ISBN 80-222-0316-5.
- ŽEMBEROVÁ, V.: *Denník a encyklopédia alebo čas a ruská duša*. In: *Nová rusistika*. 2011, roč. 4, č. 2, s. 73–77.
- ŽEMBEROVÁ, V.: *K žánrom modernej ruskej a ukrajinskej prózy*. In: *Opera Slavica*. 2014, roč. 24, č. 3, s. 16–26.

Sekundární literatura v ruském jazyce

- АЗАРЕНКО, Н. А.: *Концепт страдание как основной репрезентант темы детства в творчестве Ф. М. Достоевского*. In: *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2010, 2, с. 48–53.
- АНЦИФЕРОВ, Н. П.: *Непостижимый город. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина*. Санкт-Петербург: Лениздат, 1991. 335 с. ISBN 5-289-00900-0.
- АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, с. 213–216.
- БАХТИН, М.: *К методологии литературоведения*. In: *Контекст 1974*. Москва: Наука, 1975, с. 218–226.
- БЕЛОВИНСКИЙ, Л. В.: *Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII – начало XX в.* Москва: ЭКСМО, 2007. 784 с. ISBN 978-5-699-24458-4.
- БЕМ, А. Л.: „Горе от ума“ в творчестве Достоевского. In: *Slavia*. 1931, roč. X, č. 1, s. 88–108.
- БИРОН, В. С.: *Петербург Достоевского. Грав. на дереве Н. Кофанова*. Ленинград: Свеча, 1991. 44 с.
- ВЛАДИМИРЦЕВ, В. П.: *Поэтика Дневника писателя Ф. М. Достоевского: этнографическое впечатление и авторская мысль*. Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1998. 83 с. ISBN 978-57-43007-14-1.
- БУДАНОВА, Н. Ф.: *Достоевский и Тургенев. Творческий диалог*. Ленинград: Наука, 1987. 197 с.
- ВОЛГИН, И.: *Достоевский-журналист. Дневник писателя и русская общественность*. Москва: Издательство Московского университета, 1982. 75 с.
- ГАЛЫНСКИЙ, М. С.: *Словарь крылатых слов и выражений*. Москва: РИПОЛ классик, 2006. 640 с. ISBN 5-7905-3371-x.
- ГИТОВИЧ, И.: „Найти свою жизнь и ее значение“: мемуары и автобиографическая память (некоторые вопросы к проблеме). In: *Studia Rossica XX. T. I. Mемуары i jej kontexty kulturowe*. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 49–62.
- ГЛАЗУНОВА, О. И.: *Петербург в жизни и творчестве русских писателей*. Санкт-Петербург: Златоуст, 2003. 455 с. ISBN 5-86547-308-5.
- ГРАЖИС, П.: *Достоевский и романтизм*. Вильнюс: Моклас, 1979. 172 с.
- ГРИШИН, Д.: *Достоевский-человек, писатель и мифы. Достоевский и его Дневник писателя*. Австралия: Мельбурн, 1971. 369 с.
- ДЕМЧЕНКО, А.: *Н. Г. Чернышевский. Научная биография (1859–1889)*. Москва: РОС-СПЭН, 2019. 687 с. ISBN 978-5-8243-2287-3.

- КАСАТКИНА, Т. А.: *Характерология Достоевского*. Москва: Наследие, 2006. 336 с. ISBN 5-201-13253-7.
- КОВАЧИЧОВА, О.: *Генологические аспекты мемуаров*. In: *Studia Rossica XX. T. II. Mемуарystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 17–25.
- КОЖЕВНИКОВ, В. М. – НИКОЛАЕВ, П. А.: *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1987, 751 с.
- КОЧИ, Л.: *Конструкция художественного времени в произведениях от первого лица*. In: *Rusycystyczne studia literaturoznawcze*. 1979, 13, s. 130–135.
- КРЫСТЕВА, Д.: *Крокодил Ф. М. Достоевского как петербургская повесть (Заметки к словарю аллегорий петербургской истории)*. In: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Rossica*. 2010, 3, s. 60–68.
- КУЛЕШОВ, В. И.: *Славянофилы и русская литература*. Москва: Художественная литература, 1976. 288 с.
- ЛИЩИНЕР, С. Д.: *Герцен и Достоевский*. In: *Русская литература*. 1972, № 2, с. 37–61.
- МАЛЯВИЧЕНЕ, Д. – ПУКЕНЕ, В.: *Мемуары как исторический источник*. In: ŠALDA, V. (ed.): *XIV Zinātniskie lasījumi. Vēsture VIII. Vēsture: Avoti un cilvēki*. Daugavpils: Saule, 2004, s. 105–111.
- НАЗИРОВ, Р. Г.: *Творческие принципы Ф. М. Достоевского*. Издательство Саратовского университета, 1982. 160 с.
- НАСЕДКИН, Н. Н.: *Достоевский. Энциклопедия*. Москва: Алгоритм, 2008. 798 с. ISBN 978-5-699-21068-8.
- НИКОЛИНА, Н. А.: *Поэтика автобиографической прозы*. Москва: Флинта, 2002. 424 с. ISBN ISBN 5-89349-298-6.
- ОЖЕГОВ, С. И.: *Словарь русского языка*. Москва: Оникс, 2008. 736 с. ISBN 978-5-488-01618-7.
- ПРОХОРОВ, Г.: *Документальность и художественность как потенциальные грани мемуарных произведений (А. Т. Болотов, Ф. М. Достоевский, Б. Пильняк)*. In: *Studia Rossica XX. T. I. Mемуарystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 63–71.
- РОЗЕНБЛУМ, Л. М.: *Творческие дневники Достоевского*. Ленинград: Наука, 1981, 368 с.
- САРУХАНИЯН, Е.: *Достоевский в Петербурге*. Ленинград: Лениздат, 1970. 272 с.
- СЕЛЕЗНЕВ, Ю.: *Достоевский*. Москва: Молодая гвардия, 1981. 543 с.
- СТЕПАНОВА, В. Г.: *Достоевский в работе над Дневником писателя в 1877 г. (Один из эпизодов творческой истории)*. In: *Русская литература*. 1986, Nr. 2, с. 164–167.
- СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавий романов Ф. Достоевского*. In: KUZNECOVS, A. (ed.): *VALODA – 1997. Humanitārās fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999, s. 137–145.
- СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавия последнего романа Ф. Достоевского*. In: MURANE, S. (ed.): *Humanitārās fakultātes VIII Zinātniskie lasījumi. Leksikologija, fonētika, gramatika. Valoda, teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999, s. 112–125.
- ТАРАСОВА, Н. А.: *Дневник писателя Ф. М. Достоевского (1876–1877). Критика текста. Монография*. Квадрига, 2011. 390 с. ISBN 978-5-91791-061-1.
- ТОМАШЕВСКИЙ, Б. В.: *Краткий курс поэтики*. Москва: КДУ, 2006. 190 с. ISBN 5-98227-021-0.

Bibliografie

- УШАКОВ, Д. Н.: *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва: Альта-принт, 2007. 1239 с. ISBN 978-5-98628-082-0.
- ФЕДОРОВ, Ф.: *Мемуары как проблема*. In: *Studia Rossica XX. Mемуарыстыка росыйска i jej konteksty kulturowe*. T. I. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 25–47.
- ČERVENÁK, A.: „Фантастическая трилогия“ Ф. М. Достоевского. In: *Litteraria humanitas. Genologické studie I*. Brno: Masarykova univerzita, 1990, s. 169–175.
- ŁUCEWICZ, L.: *Формы саморепрезентации в мемуарном тексте*. In: *Studia Rossica XX. T. II. Mемуарыстыка росыйска i jej konteksty kulturowe*. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 35–43.
- POSPÍŠIL, I.: *Проблема структуры, функции и использования литературоведческих терминов: по следам собственных попыток*. In: *Mirgorod*. 2016, č. 2, s. 26–31.
- SZYSZKO, T.: *Тургенев и Достоевский в Дневнике и записках Елены Штакеншнейдер*. In: *Studia Rossica XVII. Dzienniki pisarzy rosyjskich*. Warszawa: Studia Rossica, 2010, s. 117–129.

Sekundární literatura v polském jazyce

- CZERMIŃSKA, M.: *Autobiograficzny trójkąt Świadectwo, wyznanie i wyzwanie*. Kraków: Universitas, 2014. 432 s. ISBN 978-83-242-3608-4.
- CZERMIŃSKA, M.: *Problematyka czasu we współczesnych badaniach literackich*. In: *Pamiętnik Literacki*. 1969, 4, s. 354–374.
- DANEK, D.: *O tytule utworu literackiego*. In: *Pamiętnik Literacki*. 1972, 4, s. 143–174.
- JANKOWSKA, T.: *O wzajemnych relacjach kategorii przestrzeni i postaci w tekście miasta Charlesa Dickensa i Fiodora Dostojewskiego*. In: *Przegląd rusycystyczny*. 2013. Nr. 3, s. 45–55.
- KOPALIŃSKI, W.: *Słownik symboli*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990. 509 s. ISBN 83-214-0746-3.
- KOŚCIOŁEK, A.: *Dziennik pisarza Fiodora Dostojewskiego. Próba monografii*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000. 191 s. ISBN 978-83-231-1155-3.
- LAZARI, A.: *Symbol ziemi i twórczości Fiodora Dostojewskiego*. In: *Slavica Wratislaviensia*. 1986, XXXIX, s. 7–12.
- OSTROWSKI, W.: *Memoir*. In: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2012, s. 561–563.
- Słownik motywów literackich*. Kraków: Greg, 2004. 446 s. ISBN 837327-394-8.
- SIELICKI, F.: *Dostojewski w Polsce międzywojennej*. In: *Slavia Orientalis*. 1958, roč. 7, Nr. 2.
- Słownik symboli literackich*. Białystok: Printex, 2001. 256 s. ISBN 83-86025-75-1.
- SZCZUKIN, W.: *Petersburg a twórczość Fiodora Dostojewskiego*. In: *Rocznik Komisji Historyczno-literackiej*. 1984, XXI, s. 107–119.
- VENCLOVA, T.: *Wilno. Przewodnik biograficzny*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2013. 407 s. ISBN 978-83-06-03321-2.

Sekundární literatura v německém a anglickém jazyce

- BALDICK, CH.: *Oxford Dictionary of Literary Terms*. 4th Edition. New York: Oxford University Press, 2015. 392 p. ISBN 978-0-19-871544-3.

- ENGELSTEIN, L.: *Castration and the Heavenly Kingdom. A Russian Folktale*. New York: Cornell University Press, 1999. 304 p. ISBN 978-0-8014-3676-5.
- FJODOROV, F.: *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: *The Memoirs of the 20th Century. Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds Saule, 2010, pp. 9–16.
- FRENZEL, E.: *Motive der Wellliteratur*. Stuttgart: Alfred Kröner, 1992. 907 s. ISBN 978-352-030-104-8.
- JANKOWSKA, T.: *The Artistic Space of Home in Fyodor Dostoyevsky's Novel Crime and Punishment. The Interface between Semiotics and Translation*. In: *Przegląd Ruscystyczny*. 2014. Nr. 1, p. 27–45.
- KAUS, O.: *Die Träume in Dostojevskys „Raskolnikoff“*. München: Bergmann, 1926. 77 s. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-50924-7>
- KAYSER, W.: *Das sprachliche Kunstwerk*. Tübingen – Basel: Francke Verlag, 1992. 460 s. ISBN 978-3772-014-25-3.
- MORSON, G. S.: *The Boundaries of Genre. Dostoyevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Evanston: Northwestern University Press, 1988. 219 p.
- SEKIRIN, P.: *Text Unity and Cohesion in Dostoyevsky's Writer's Diary*. A PhD Thesis. University of Toronto, 1999. 235 p.
- VASSENA, R.: *Reawakening of National Identity. Dostoevskii's Diary of a Writer and Its Impact on Russian Society*. Bern: Peter Lang, 2007. 229 p. ISBN 978-0820-489-46-9.
- WARD, B. K.: *Dostoyevsky's Critique of the West. The Quest of the Earthly Paradise*. 1986, Waterloo: Wilfrid Laurier University Press. 216 p. ISBN 0-88920-190-0.

Statě autorky publikované ve sbornících a odborných periodikách

- PAUČOVÁ, L.: *Достоевский и его Дневник писателя в энциклопедических изданиях восточнославянского мира*. In: PAUČOVÁ, L. – POSPÍŠIL, I.: *Ф. М. Достоевский: Состояние исследования и современное значение*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2019, s. 107–114.
- PAUČOVÁ, L.: *Лесков в Дневнике писателя Достоевского*. In: POSPÍŠIL, I.: *Лесков и вокруг. Контексты творчества и состояние современного лесковедения*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2017, s. 127–132.
- PAUČOVÁ, L.: *Писательский дневник как особый вид жанра дневника в контексте русской литературы*. In: *Folia Litteraria Rossica*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016, roč. 9, Grudzień 2016, s. 23–30. <https://doi.org/10.18778/1427-9681.09.02>
- PAUČOVÁ, L.: *Фикциональный мир рассказов из Дневника писателя Ф. М. Достоевского*. In: KORYČÁNKOVÁ, S. (ed.): *Актуальные проблемы обучения русскому языку XIII / Current Issues of the Russian Language Teaching XIII*. Brno: Masarykova univerzita, 2018, s. 475–480.
- PAUČOVÁ, L.: *Fiktivní deníky „zbytečných lidí“ v díle M. J. Lermontova a J. Hrušovského*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Z dějin literární vědy: metody a přístupy II*. Brno: Tribun EU, 2016, s. 63–73.
- PAUČOVÁ, L.: *„Knihy mají svoje osudy už keď sa tvoria...“ Deníkové zápisky Moje deti E. M. Šoltésové a Dostojevského Deník spisovateľa*. In: GUNIŠOVÁ, E – PAUČOVÁ, L.: *Slovanský literárny svet: kontexty a konfrontácie I*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 111–120.
- PAUČOVÁ, L.: *Motiv snu a Dostojevského Deník spisovateľa*. In: MICHÁLEK, Z. – ŠAUR, J.: *Mladá slavistika IV. Výzkum slovanského areálu: generační proměny*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 85–95.

Bibliografie

- PAUČOVÁ, L.: *Motiv tzv. nahodilé rodiny v Deníku spisovatele ve vztahu k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského*. In: PAUČOVÁ, L. – ŠAUR, J.: *Mladá slavistika III. Slavistika mezi generacemi*. Brno 2018. s. 109–117.
- PAUČOVÁ, L.: *Motivy žvlů v Dostojevského Deníku spisovatele*. In: POSPÍŠIL, I. – PAUČOVÁ, L. – ZELENKA, M.: *Česká slavistika 2018*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2018, s. 129–136.
- PAUČOVÁ, L.: *Na margo výzkumu žánru deníku ve slovanském prostředí*. In: *Slavica litteraria*. 2017, roč. 20, č. 2, s. 95–102. <https://doi.org/10.5817/SL2017-2-10>
- PAUČOVÁ, L.: *Poetika dopisu v tvorbě F. M. Dostojevského*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L.: *Slovanský literární svět: kontexty a konfrontace II*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 135–143.
- PAUČOVÁ, L.: *Spisovatel a kritik: Přístup F. M. Dostojevského k hodnocení literárních děl na základě kritických statí v Deníku spisovatele*. In: POSPÍŠIL, I. – PAUČOVÁ, L. – ZELENKA, M.: *Kontexty literární vědy VIII*. Brno: Tribun EU, 2018, s. 116–129.
- PAUČOVÁ, L.: *Strony z dzienników pisarzy poświęcone działalności literackiej (Fiodor Dostojewski – Teodor Parnicki – Michał Viewegh)*. In: SIWOR, D.: *Transfuzje. Spotkania polskiej i czeskiej kultury w XX i XXI wieku*. Bielsko-Biała: Stowarzyszenie „Czuli barbarzyńcy – Razem dla Europy Środkowej”, 2016, s. 143–155.
- PAUČOVÁ, L.: *Žánr spisovatelského deníku u Michaila Bulgakova*. In: *Slavica Litteraria*. 2015, roč. 18, č. 2, s. 159–167.
- PAUČOVÁ, L.: *Žánrové specifikum memoárů integrovaných v Deníku spisovatele a několik souvislostí s biografií F. M. Dostojevského*. In: *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 109–125.

Online zdroje

- POSPÍŠIL, I.: *Radegast Parolek: Kruté i krásné 20. století*. In: *Proudy*. 2014, 1. [online].[cit. 6. 9. 2020]. Text je dostupný z: http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2014/1/Pospisil_Parolek_Krute_i_krasne_dvacate_stoleti.php.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V.: *Klasifikace titulů literárních děl*. [online].[cit. 5. 11. 2020]. Text je dostupný z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak3/subor/43stepanova.pdf>.
- ВАССЕНА, Р.: *Достоевский для детей: провал или успех первого детского издания, составленного А. Г. Достоевской (1883)*. [online].[cit. 1. 6. 2020]. Text je dostupný z: <https://cyberleninka.ru/article/n/dostoevskiy-dlya-detey-proval-ili-uspeh-pervogo-detskogo-izdaniya-sostavlenno-go-A-G-Dostoevskoy-1883/viewer>. <https://doi.org/10.15393/j10.art.2019.4201>
- ГАЛИМОВА, Л. Р.: *Проблема жанровых номинаций в малой прозе Дневника писателя Ф. М. Достоевского*. [online].[cit. 22. 8. 2020]. Text je dostupný z: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/22129/1/dc1-2008-25.pdf>.
- ГОГОЛЬ, Н. В.: *Повести*. Москва – Augsburg: Im Werden-Verlag, 2002. [online].[cit. 22. 8. 2020]. Text je dostupný z: https://imwerden.de/pdf/gogol_povesti.pdf.
- ЕГОРОВ, О.: *Литературный дневник XIX века (история и теория жанра)*. Москва: Флинта, 2017. [online].[cit. 18. 5. 2019]. Text je dostupný z: <https://lit.wikireading.ru/20898>.
- ПЕЧЕРСКАЯ, Т. И.: *Петербургские свидения в стихах и прозе Ф. М. Достоевского (к вопросу о жанре)*. [online].[cit. 1. 6. 2020]. Text je dostupný z: <http://portalus.ru/modules/>

philosophy/rus_readme.php?Subaction=showfull&id=1109163467&archive=0217&start_from&ucat=&.

Письмо В. Ф. Соловьева. [online].[cit. 1. 6. 2020]. Text je dostupný z: <http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/pisma-dostoevskomu/solovev-dostoevskomu-15-fevralya1877.htm>.

СУЗАНСКАЯ, Т. Н.: *Детский текст в полифонических романах Ф. М. Достоевского.* [online].[cit. 15. 12. 2020]. Text je dostupný z: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/3435/1/Suzanskaia_detschii_text_cercetare_filolog_conf_Vol_I.pdf.

ЯНТАРЕВА, Г. А.: *Детские типы в творчестве Достоевского.* 1895. [online].[cit. 10. 12. 2020]. Text je dostupný z: http://az.lib.ru/d/dostoevskij_f_m/text_1895_detskie_tipy_oldorfo.shtml.

SEZNAM OBRÁZKŮ

- Obr. 1:** Systematika autobiografických žánrů
- Obr. 2:** Systematika autobiografických žánrů na základě míry stylizace
- Obr. 3:** Žánrové typy deníku a jejich místo v systematice autobiografických žánrů na základě míry stylizace
- Obr. 4:** Terminologické rozdíly
- Obr. 5:** Milostný trojúhelník z románu *Ponižení a uražení*
- Obr. 6:** Nabídka prvního vydání *Deníku spisovatele* v českém jazyce v periodiku *Naše doba*
- Obr. 7:** Informace o druhém vydání *Deníku spisovatele* v českém jazyce v periodiku *Kmen*
- Obr. 8:** Informace o sebraných spisech F. M. Dostojevského v periodiku *Křesťanská revue*
- Obr. 9:** Informace o sebraných spisech F. M. Dostojevského v periodiku *Národní listy*
- Obr. 10:** První české vydání *Deníku spisovatele* (I. díl) z roku 1910
- Obr. 11:** Druhé české vydání *Deníku spisovatele* z roku 1927
- Obr. 12:** České vydání *Deníku spisovatele* z roku 1977, překlad L. Zadražil
- Obr. 13:** Obálka českého vydání *Deníku spisovatele* za rok 1880–1881 ve vydavatelství Votobia
- Obr. 14:** Výbor s názvem *Dostojevskij dětem*, rok vydání 1920
- Obr. 15:** *Spisy F. M. Dostojevského*, rok vydání 1922
- Obr. 16:** *Fantastické povídky* s ilustracemi slovenského akademického malíře Albína Brunovského, rok vydání 1968
- Obr. 17:** Vydání Dostojevského fantastických povídek z roku 2013
- Obr. 18:** První a druhé vydání slovenského výboru *Objav srdca*, roky vydání 1996 a 2019
- Obr. 19:** Slovenské vydání výborů *Z Denníka spisovateľa* z let 2008 a 2010
- Obr. 20:** Druhé vydání slovenského výboru *Rusko a Európa* z roku 2016
- Obr. 21:** Monografie Františka Kautmana *Boje o Dostojevského*
- Obr. 22:** Razítko Soutěže ve znalostech o SSSR na začátku publikace
- Obr. 23:** Razítko Soutěže ve znalostech o SSSR, detail

JMENNÝ REJSTŘÍK

A

Agajevoá, I. I. 17
Alčevská, Ch. D. 16
Alexandr II. 30, 38, 43
Anaximandros 129
Anciferov, N. P. 111, 112
Antoš, M. 149, 150, 151, 153, 162, 171
Archipovová, A. V. 19, 33
Avsejenko, V. G. 36, 92
Azarenkovová, N. A. 119

B

Bachelard, G. 126, 127
Bachtin, M. 17, 25, 67, 142
Baránková, M. 154, 161, 162
Bem, A. L. 138, 148, 149
Bělinskij, V. G. 34, 60, 64, 68, 74, 75, 78,
80, 91, 110, 133, 166
Bělyj, A. 111
Bicilli, P. M. 17
Bídlo, J. 37, 38
Biron, V. S. 112
Blok, A. 26, 114
Bočková, H. 28, 29
Brtníková, A. 120

Brunovský, A. 161
Budanovová, N. F. 19
Bulgakov, M. 14, 25, 26, 86, 127
Bulgakovová, J. S. 26
Bulgarin, F. V. 29, 78
Bunin, I. 13
Bursov, B. 9, 17, 20, 55, 59, 60, 61, 62, 65,
133
Bžoch, A. 137

C

Camus, A. 90
Cebrikovová, M. K. 120
Chlupáčová, K. 168
Constant, B. 30
Cvetajevová, M. 26, 101
Czermińska, M. 13

Č

Čermák, A. I. 146, 147
Černyševskij, N. G. 34, 35, 67, 68, 69, 74,
75, 76, 78, 91, 133
Červeňák, A. 15, 17, 19, 45, 48, 62, 63,
64, 67, 83, 84, 90, 95, 117, 120,
124, 135, 137, 138, 139, 143, 149,

Jmenný rejstřík

- 150, 151, 153, 154, 169, 171, 175,
179
- D**
- Danilevskij, N. J. 97, 100
Deml, J. 19, 164, 169
Dickens, Ch. 113
Dobroljubov, N. A. 9, 91, 133
Dostojevská, A. G. 31, 32, 60, 64, 71, 72,
74, 75, 77, 78, 79, 82, 86, 87, 102,
103, 121, 122, 128, 131
Dostojevská, E. F. 121, 128
Dostojevská, L. F. 72, 78, 121
Dostojevská, M. F. 120
Dostojevskij, A. M. 71, 131
Dostojevskij, F. M. 9, 10, 11, 13, 14, 16, 21,
31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 116, 118, 120, 121,
122, 123, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 135, 136, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 156, 159, 160,
164, 165, 166, 167, 168, 169, 173,
174, 176
Dostojevskij, M. A. 120
Dostojevskij, M. M. 10, 31, 32, 37, 70, 79,
80, 91, 113, 114, 121, 128
Durdík, J. 90
Durdík, P. 153
- Ď**
- Ďurišin, D. 70, 146
- E**
- Exner, M. 70, 138
- F**
- Findra, J. 25
Fjodorov, N. 52
Fjodorovs, F. 72, 73
Fokin, P. J. 17, 19
Forster, E. M. 90
Foustková, G. 155
Frenzel, E. 125
Freud, S. 17, 137, 138
Fridlender, G. M. 19
Frynta, E. 157
- G**
- Gercen, A. I. 15, 23, 32, 68, 70, 74, 75, 78,
97, 98, 100, 103, 118, 130, 131, 133,
155
Gessen, S. I. 17
Ginzburgová, L. 15
Gippiusová, Z. N. 13, 175
Gogol, N. V. 28, 30, 46, 63, 66, 68, 75, 88,
90, 91, 100, 111, 117, 123, 127
Gombala, E. 25
Gončarov, I. A. 91, 95, 130, 131
Gorkij, M. 166
Gribojedov, A. S. 91, 92, 98, 99, 101, 108,
130
Grigorjev, A. 75
Grišin, D. 18
Grossman, L. 17, 71
Guardini, R. 17
- H**
- Hašek, J. 168
Havránková, R. 73, 161
Herbenová, B. 155, 158, 159, 160
Hérakleitos z Efezu 126
Hojer, T. 151
Horák, J. 148

Hostinský, O. 147
 Hošek, I. 155, 156
 Hrabák, J. 17, 19, 22, 45, 48, 59, 66, 85, 86
 Hrubý, J. 120, 148
 Hrušovský, J. 23, 28, 150, 170
 Hříbková, R. 120, 168
 Hugo, V. 31, 87, 95, 134
 Hurban Vajanský, S. 153, 170
 Hviezdoslav, P. O. 26, 170

I

Isajev, P. A. 121
 Isajevová, M. D. 102, 131, 136
 Ivanová, T. 169

J

Jankowska, T. 113
 Jantarevová, G. A. 119
 Jegorov, O. G. 24
 Jermilov, V. 17, 62, 63, 133, 165, 166
 Jesenský, J. 26
 Jung, C. G. 137

K

Kafka, F. 168
 Karamzin, N. M. 13, 26, 30, 63, 85, 97, 98,
 99, 120
 Karepin, P. A. 87
 Kasatkinová, T. 138
 Kaus, O. 138
 Kautman, F. 104, 124, 138, 145, 147, 148,
 152, 153, 157, 164, 165, 166, 167,
 168, 169, 171, 175, 179
 Kišenskij, D. 68, 92, 93, 96, 141, 174
 Kjučelbeker, V. K. 13
 Koenig, V. 153, 156, 157
 Kopaničák, J. 171
 Korvin-Krjukovská, A. V. 87
 Kostřica, V. 46, 102, 104
 Kościółek, A. 18
 Kovalevskij, J. P. 34, 68

Kovářová, Z. 25, 27, 28
 Koževnikov, V. M. 25, 26
 Kukučín, M. 170
 Kulešov, V. I. 91, 95
 Kupka, V. 154, 161, 163, 164
 Kupková, I. 161

L

Laichter, J. 154, 158, 159
 Leontjev, K. N. 17
 Lermontov, M. J. 23, 28, 76, 77, 91, 111, 130
 Lesage, A. R. 29
 Leskov, N. S. 23, 42, 46, 68, 92, 96, 98, 102,
 104, 118, 174
 Losskij, N. O. 17, 60, 61, 63, 131, 133, 136

M

Majkov, A. N. 31, 72, 87, 103
 Mandát, J. 147, 148
 Marušiak, J. 151
 Masaryk, T. G. 147, 148, 155, 164, 165, 170,
 175, 179
 Matvejevová, A. R. 110
 Máchal, J. 101, 148
 Mejsnar, H. 152
 Meletinskij, E. 124
 Meščerskij, V. P. 31
 Michajlovskij, N. K. 9, 113, 133
 Mikš, J. 147
 Mikuláš I. 43
 Miłosz, C. 86, 129
 Mistrík, J. 70
 Moisejenková, E. 161
 Morávková, A. 161
 Morson, G. S. 17, 18
 Moudrý, C. S. 120
 Mukařovský, J. 125

N

Narežnyj, V. T. 29
 Nazirov, R. G. 138

Jmenný rejstřík

Nejedlý, Z. 147
Neufeld, J. 17
Někrasov, N. 74, 76, 77, 78, 89, 90, 91, 92,
133
Novák, A. 96, 174

O

Odojevskij, V. F. 13
Ogarjov, N. P. 75, 98
Ostrovskij, A. N. 130

P

Panovová, E. 169
Paracelsus 126
Parolek, R. 17, 63, 133, 151, 152, 164, 165,
166, 169, 175, 179
Pavera, L. 13, 21, 27, 28, 64, 70, 85, 125,
Pelíšek, J. 156
Pereverzev, V. F. 17
Peschl, F. 147, 148
Peterka, J. 49
Petraševskij, M. V. 79
Pisarev, D. I. 91
Plintovič, I. 25
Pobedonoscev, K. P. 31
Poddubná, R. N. 17, 19
Pogorelskij, A. 118
Polocká, J. A. 17, 19
Poplavskij, B. 13, 175
Popović, J. 17
Pospíšil, I. 12, 13, 19, 22, 25, 26, 27, 29, 30,
46, 48, 55, 58, 59, 62, 70, 85, 86, 113,
118, 123, 145, 148, 149, 151, 164,
168, 169, 175, 178
Prach, V. 155, 160
Propp, V. J. 125
Puškin, A. S. 33, 70, 76, 77, 90, 91, 92, 94,
104, 106, 110, 111, 118, 130, 147, 148,
153, 170
Pytlík, R. 164, 168

R

Radcliffová, A. 102
Rousseau, J. J. 86
Rožanov, V. 19, 62, 63, 175
Rozenbljumová, L. M. 17
Růžičková-Váňová, H. 160

S

Sandová, G. 33, 74, 78, 92, 106
Saraskinová, L. 16, 17
Sartre, J. P. 90
Saruchanjanová, J. 112, 113, 114, 117
Selezněv, J. 16
Silbernágllová, T. 153, 157
Slimák, I. 169, 170, 171
Solovjov, V. F. 36
Solženicyn, A. 43
Sterne, L. 29
Stěpanovová, G. V. 33
Strachov, N. N. 31, 60, 61, 87, 95
Suslovová, A. 60, 62, 64, 102
Suzanská, T. N. 119
Syrica, G. 44
Szczukin, W. 113

Š

Šalda, F. X. 70, 147, 167
Šklovskij, V. 56, 100, 175
Šoltésová, E. M. 26, 27, 170
Štěpán, L. 27, 45, 66

T

Tafel, J. 161
Tarasovová, N. A. 17, 18
Teilhard de Chardin, P. 15
Terras, V. 16, 17
Thalés z Milétu 129
Thibaudet, A. 95, 96,
Timofejev, L. I. 25
Tolstoj, L. N. 13, 90, 94, 96, 131
Tomaševskij, B. 56, 124

Tunimanov, V. A. 17, 72
Turajev, S. V. 25
Turgeněv, I. S. 9, 70, 74, 75, 95, 98, 99, 131

U

Urban, M. 170

V

Vámoš, G. 170
Veber, V. 38, 39, 43, 44
Velemínský, K. 155, 156
Veselovskij, A. 90, 124

Vetlovská, V. 17
Vladimirincev, V. P. 18
Voisine-Jechová, H. 21
Volgin, I. 16, 17, 18, 19, 33
Vrzal, A. A. 23
Všetička, F. 25, 26, 27, 28, 70, 85, 125, 134
Vygotskij, L. 15

Z

Zadražil, L. 157, 161
Zajcev, B. 13, 101, 175

VĚCNÝ REJSTŘÍK

A

aktuální přesah 35, 173
alkoholismus 35, 38, 68, 83, 84, 92, 105,
120, 132, 141, 144, 174
ambivalence 9, 34, 60, 64, 87, 105, 110, 116,
133, 135
anticipační funkce 143
antropologický přístup 12, 15, 172
autentický deník 27
autentičnost 47, 55
autobiografické rysy 58, 59, 60, 136, 173
autobiografické žánry 20, 21, 22, 173

B

bašibozuk 41
básnický deník 13, 26, 28
básně v próze 63
biografická metoda 12, 16, 172

C

cestopis 13, 26, 27, 29, 30, 85, 99, 159
cestovní deník 28

Č

črta 14, 31, 32, 33, 35, 45, 67, 73, 80, 132,
139, 153, 155, 158, 159, 160, 162,
163, 168

D

deníkový cyklus 26
denní snění 138
„dokonale krásný člověk“ 114, 128
dokumentárnost 13, 20, 25
dominantní složky žánru 25, 55
dopis 10, 11, 13, 16, 20, 22, 26, 27, 32, 36,
37, 44, 46, 47, 49, 50, 58, 60, 61, 65,
68, 71, 74, 82, 85, 86, 87, 88, 89,
99, 104, 107, 111, 113, 123, 127, 153,
155, 162, 173
dostojevština 133, 166
drobná epika 17, 19, 59, 66
„dvojník“ 114, 139
dynamizující závěr 49

E

emigrace 13, 99, 102, 107, 148, 149
emocionalita 13, 20, 25, 137

epilepsie 32, 60, 87, 131
 epistolární cestopis 13
 epistolární forma 49, 50, 65, 66
 epistolární novela 34, 49, 55, 65, 87, 173
 epistolární povídka 173
 epistolární žánry 21, 50, 55
 eseje 11, 14, 20, 22, 31, 32, 33, 53, 58, 64, 69,
 70, 71, 72, 75, 78, 80, 82, 84, 85, 97,
 99, 100, 101, 105, 107, 115, 123, 139,
 158, 173
 esteticko-antropologická koncepce 15, 19,
 45
 explicit 27, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 173, 177
 expresivita 70, 71, 173

F

fantastická povídka 47, 58, 163
 fejeton 14, 32, 33, 36, 55, 70, 71, 73, 115,
 116, 117, 119, 123, 139, 141
 fiktivní deník 23, 28
 fragmentárnost 25, 29, 46
 futurální přesah 35, 173

G

genius loci 56, 112
 genologický přístup 12, 13
 genologie 13, 19, 24, 69, 169

H

hledačství 10
 holistický přístup 12, 14, 18, 117

I

ich-perspektiva 29, 65, 173
 impresionistická kritika 96
 incipit 27, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 173,
 177
 introvertní deník 28

J

juxtapoziční zobrazení 30

K

katarze 27, 81, 127, 130, 143
 katarzní funkce 65, 129, 143
 kategorie času 55
 kategorie prostoru 55
 katolictví 42, 107, 156
 komparativní metoda 12, 14, 172
 komunismus 109, 142
 konfese 29, 49, 65, 66, 173
 konfesijní žánry 21, 22, 29, 30
 kreace 146
 kritická stať 11, 32, 58, 67, 91, 139, 173, 175
 kritika mistrů 95
 kronikové podloží 27
 kvazižánr 47

L

látka 125
 leitmotiv 93, 134, 135
 literární komparatistika 66, 146
 literární zápisník 28, 29
 lyrizace 13, 20, 25

M

„malý člověk“ 114, 128
 memoáry 11, 13, 15, 16, 20, 22, 27, 71, 72,
 73, 74, 78, 85, 115, 123, 173
 metadeník 37
 metažánr 37
 motiv 10, 11, 14, 16, 56, 61, 84, 95, 118, 124,
 125, 126, 129, 130, 134, 135, 136,
 137, 139, 142, 143, 167, 171, 172, 174
 motiv nahodilé rodiny 135, 136
 motiv snu 124, 137, 143
 motivy žvlů 124, 126
 mysteriózní motiv 125

Věcný rejstřík

N

nahodilá rodina 134, 135, 174
nevolnictví 38, 93, 166
novela 14, 23, 28, 31, 33, 34, 35, 45, 46, 47,
49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 62,
63, 65, 67, 68, 69, 78, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 114, 117, 119, 123, 124, 126,
127, 131, 132, 139, 142, 143, 144,
148, 150, 152, 156, 160, 161, 162,
167, 170, 171, 173

O

obsah 125
osobní deník 25, 27
ozvláštnění 100

P

palimpsest 66
pikareskní román 29
počvenničestvo 130
poetologické rysy 173
„podzemní člověk“ 128
polyfonický román 59, 64
polymorfní rozpětí 25, 29, 118
pomezí žánry 11, 32, 58, 59, 65, 115, 173
povídka 10, 14, 23, 28, 31, 32, 33, 34, 35,
42, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 55, 56, 61,
63, 67, 68, 69, 73, 76, 80, 81, 82, 85,
87, 88, 89, 92, 93, 104, 117, 118, 123,
124, 126, 139, 141, 144, 148, 152,
153, 155, 156, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 167, 171, 173, 175
pracovní deník 28, 29
pretext 11, 97, 98, 105, 107, 110, 115, 174
protestantismus 42, 107, 163
pseudožánr 47

R

recepce 10, 11, 14, 104, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154, 156,

158, 160, 162, 164, 166, 167, 168,
170, 171, 175

redstockismus 42

rekonstruovaná rodina 134

REM fáze spánku 138

reminiscence 56, 73, 80, 81, 82, 84, 122,
123, 140, 144, 173, 174

resumující závěr 49

retrográdní přesah 34

romantismus 46, 62, 137

románová kronika 27, 29, 46, 48, 49, 55,
ruská formální škola 56, 124

S

sektářství 38, 92

signální motiv 134

sen-fantazie 143, 174

sen o týrané kobylce 139

sen-touha 141, 143, 174

sen-vzpomínka 143, 144, 174

sentimentalismus 13, 27, 29, 62, 85

sešívání rodina 134

skopci 43, 44

slavjanofilství 101, 106, 130

slovanská idea 101, 108

spisovatelský deník 11, 23, 24, 28, 29, 118,
172

společenskokritická stať 144

starověrce 42

střední epika 11, 53, 55, 59, 67, 70, 123,
153, 162, 173

stylizace 15, 21, 22, 23, 29, 32, 33, 48, 72, 85

subjektivita 15, 25, 29, 65, 70, 173

symbolika tří 89, 108

synkretismus 71

Š

štundismus 42

T

temporalita 30, 49, 55, 65, 66, 173

téma 10, 11, 14, 16, 28, 31, 32, 33, 35, 36,
44, 54, 55, 70, 71, 73, 81, 84, 87, 89,
92, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
122, 123, 124, 125, 126, 130, 141,
145, 146, 148, 158, 159, 161, 162,
163, 164, 165, 167, 171, 173, 174, 175

topos 82, 97, 112, 114

typologie 25, 28, 48, 129, 134, 143, 173

typy deníku 22, 23, 28

U

umělecké žánry 10, 11, 25, 32, 58, 59, 73,
123, 139, 173

V

variabilní složky žánru 25

velká epika 59, 66, 123, 132

vícežánrovost 25, 29, 173

vliv 13, 39, 52, 81, 100, 106, 109, 110, 133,
134, 135, 142, 147, 154, 165

vyprávění 25, 48, 92, 95, 124, 144, 174

východní otázka 38, 82, 108, 156

Ž

žánr deníku 10, 11, 13, 15, 25, 30, 49, 65

žánrová systematika 21, 22

žánrové podloží 26, 27, 58, 71, 118, 173

žánrové specifikum 58, 174

žánrový typ 15, 22, 23, 24, 28, 158

žánry věcné literatury 11, 22, 58, 117, 123

žurnalistická kritika 96

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

F. M. Dostojevského:

Deník spisovatelův.

I. Úvahy o společnosti a literatuře. S předmluvou D. S. Merežkovského. Uspořádali a přeložili V. Prach a K. Velemínský. XXII a 412 stran K 6.—, váz. K 11:40.

II. Úvahy o společnosti a literatuře. Uspořádali a přeložili B. Herbenová, G. Foustková a K. Velemínský. 530 stran K 6:60. váz. K 12.—.

III. Úvahy o společnosti a literatuře (1877). Uspořádal a přeložil prof. Ignác Hošek. 348 stran K 4:80. váz. K 10:20.

IV. Úvahy o společnosti a literatuře. (Září—prosinec 1877, 1880, 1881.) Úvahy historicko-politické. Uspořádali a přeložili Ignác Hošek a Karel Velemínský. 415 stran K 5:40. váz. K 10:80 (i s vál. přírážkou všechny tyto ceny).

Obr. 6: Nabídka prvního vydání *Deníku spisovatele* v českém jazyce v periodiku *Naše doba*
Zdroj: Vlastní zpracování; *Naše doba*, 1918, roč. 25, č. 9, s. 720.

BOHATSTVÍ MYSLEKOVÝCH PEREL

KOMENTÁŘ K CELE LITERÁRNÍ TVORBĚ

SOUHRN VÝBOR. POVÍDEK A CRT

KRÁSNÉ STATI O LÁSCĚ K DĚTEM

VÝCHOV. ČLÁNKY PRO RODIČE A DĚTI

OBSAHLJE V

8

SVAZČECH PRÁVĚ DOKONČENÝ

F. M. DOSTOJEVSKÉHO

DENÍK SPISOVATELŮV

KRITICKÉ ČLÁNKY

POLITICKÉ ČLÁNKY

DENÍK SPISOVATELŮV ZA ROK 1873

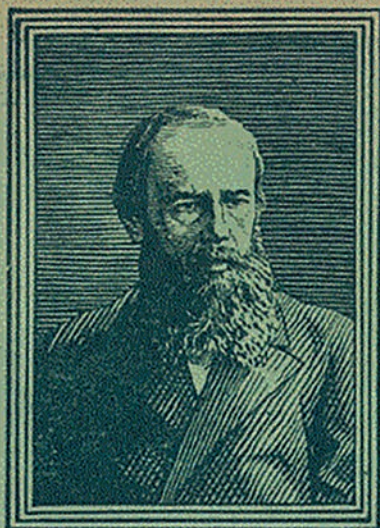
Kč 125

DENÍK SPISOVATELŮV ZA ROK 1873 I-III. 611

DENÍK SPISOVATELŮV ZA ROK 1877 I-III. 611

DENÍK SPISOVATELŮV ZA ROK 1880-81

Obr. 7: Informace o druhém vydání *Deníku spisovatele* v českém jazyce v periodiku *Kmen*
Zdroj: Vlastní zpracování; *Kmen*, 1928, roč. 2, č. 1, s. 1d.

VYDALI JSME
 VE VZORNÝCH
 PŘEKLADECH NA
 PĚKNÉM PAPIŘE
 ZA LEVNOU CENU
 ÚPLNÉ SPISY

F. M. DOSTOJEVSKÉHO

ve slučné úpravě prof. V. H. BRUNNERA s obálkami P. DILLINGERA.

1. Chudí lidé. Román	Brož. Kč 11.—	17. 18. Idiot. I-II. Román	59.—
2. Dvojník. Román	15.—	19. 20. Běsové. I-II. Román	45.—
3. Pan Procharčín a jiné povídky	18.—	21. 23. Výrostek. I-III. Román	75.—
4. Bílé noci. Povídka. (Vázáno se svazkem 3.)	Brož. 4.30	24. Kritické články	15.—
5. Nětočka Nězvanová. Povídka.	12.—	25. Deník spisovatelův za r. 1873	16.—
6. Malý hrdina a jiné povídky	12.—	26. Politické články	11.—
7. Vsa Štěpančikovo. Román	18.—	27. 28. Deník spisovatelův za rok 1876. I-II.	38.—
8-9. Zápisky z mrtvého domu. Díl I. a II. Román	25.—	29. 30. Deník spisovatelův za rok 1877. I-II.	36.—
10-11. Ošklivá anekdota, Zimní poznámky, Zápisky z podzemí a Krokodíl. Povídky.	Brož. Kč 16.—	31. 34. Bratři Karamazovi I-IV. Román	75.—
12. Hráč. Román	10.50	35. Dostojevskij ve vzpomínkách vrstevníků, dopisech a poznámkách	36.—
13. Ponížení a uražení. Román	21.—	34. Deník spisovatelův za r. 1880-I.	6.—
14. Věčný manžel. Román. Brož. Kč 14.—		37. 38. Doplnky díl I-II.	40.—
15. 16. Zločin a trest. I-II. Román	36.—		

V CELOPLÁTĚNÉ VAZBĚ o Kč 12.— draze, DESKY po Kč 6.—.

Dostojevskij aspoň několika svazky by měl být zastoupen v každé knihovně.

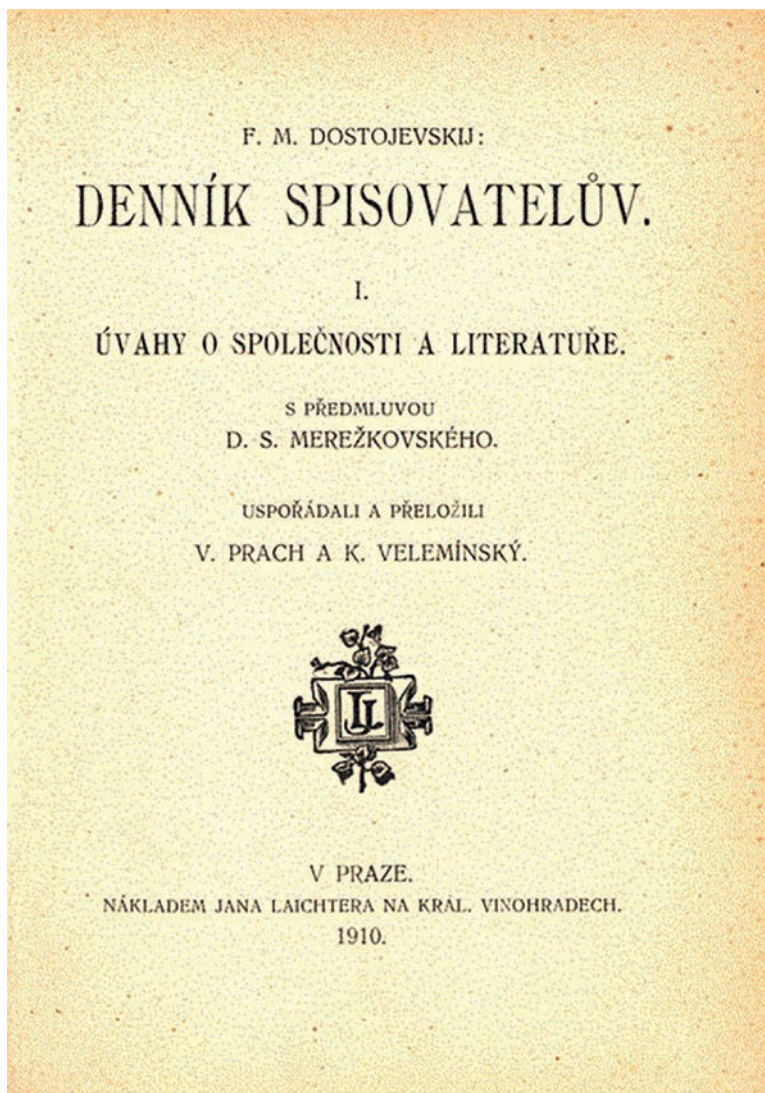
Spisy jsou na skladě u všech knihkupců a lze je též zakoupit na mírné měsíční splátky.

NAKLADATELÉ KVASNIČKA A HAMPL,
 PRAHA XII., GRÉGROVA 8.

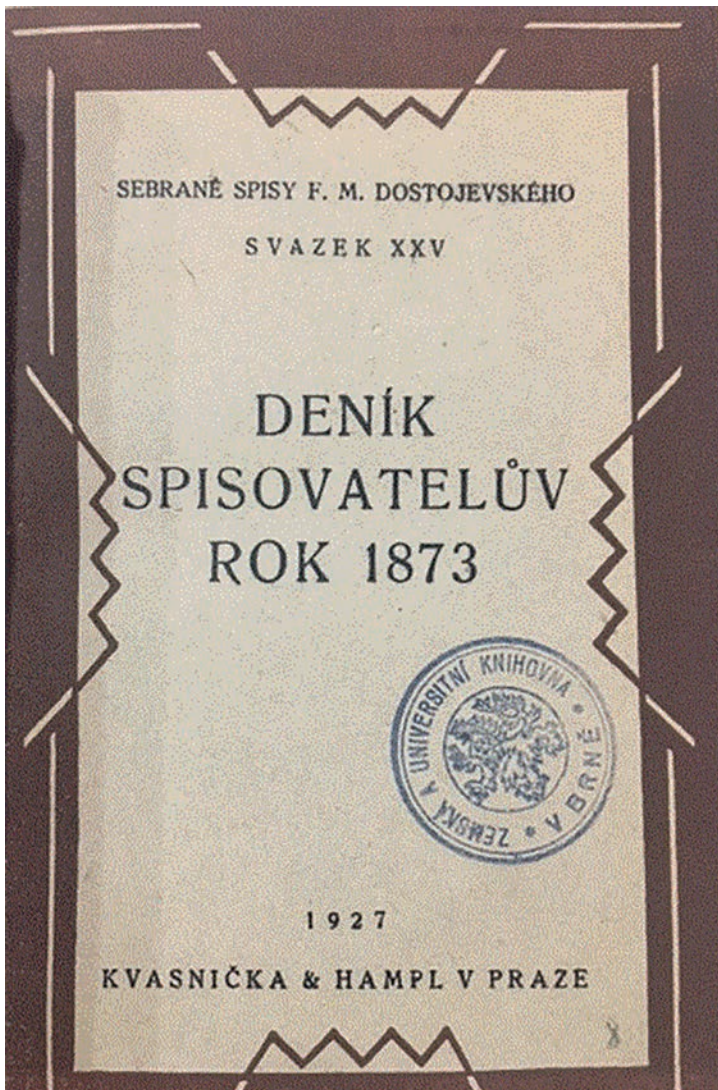
Obr. 8: Informace o sebraných spisech F. M. Dostojevského v periodiku *Křesťanská revue*
 Zdroj: Vlastní zpracování; *Křesťanská revue*, 1930, roč. 3, č. 8, s. 256b.

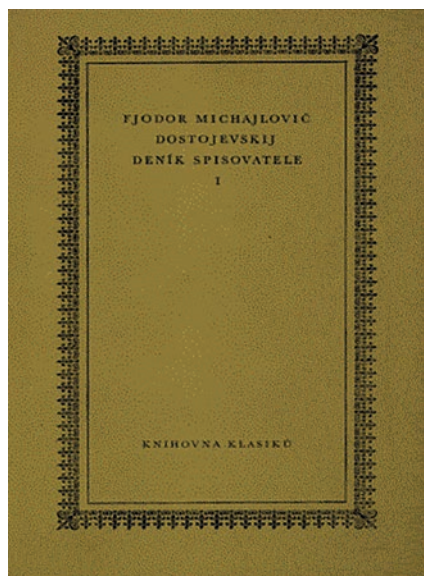
Obr. 9: Informace o sebraných spisech F. M. Dostojevského v periodiku *Národní listy*
Zdroj: Vlastní zpracování; *Národní listy*, 1927, roč. 67, č. 341, s. 16.

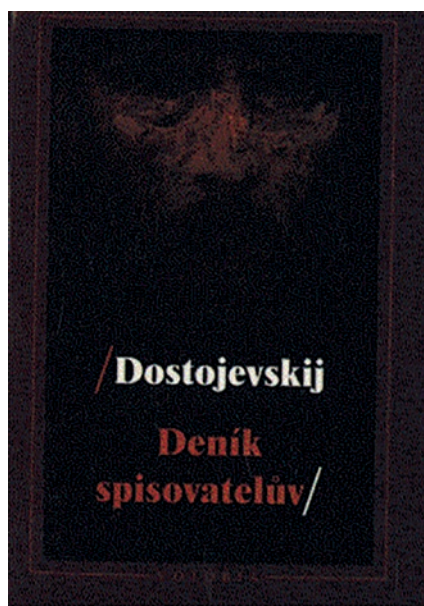
Obr. 10: První české vydání *Deníku spisovatele* (I. díl) z roku 1910
Zdroj: Vlastní zpracování

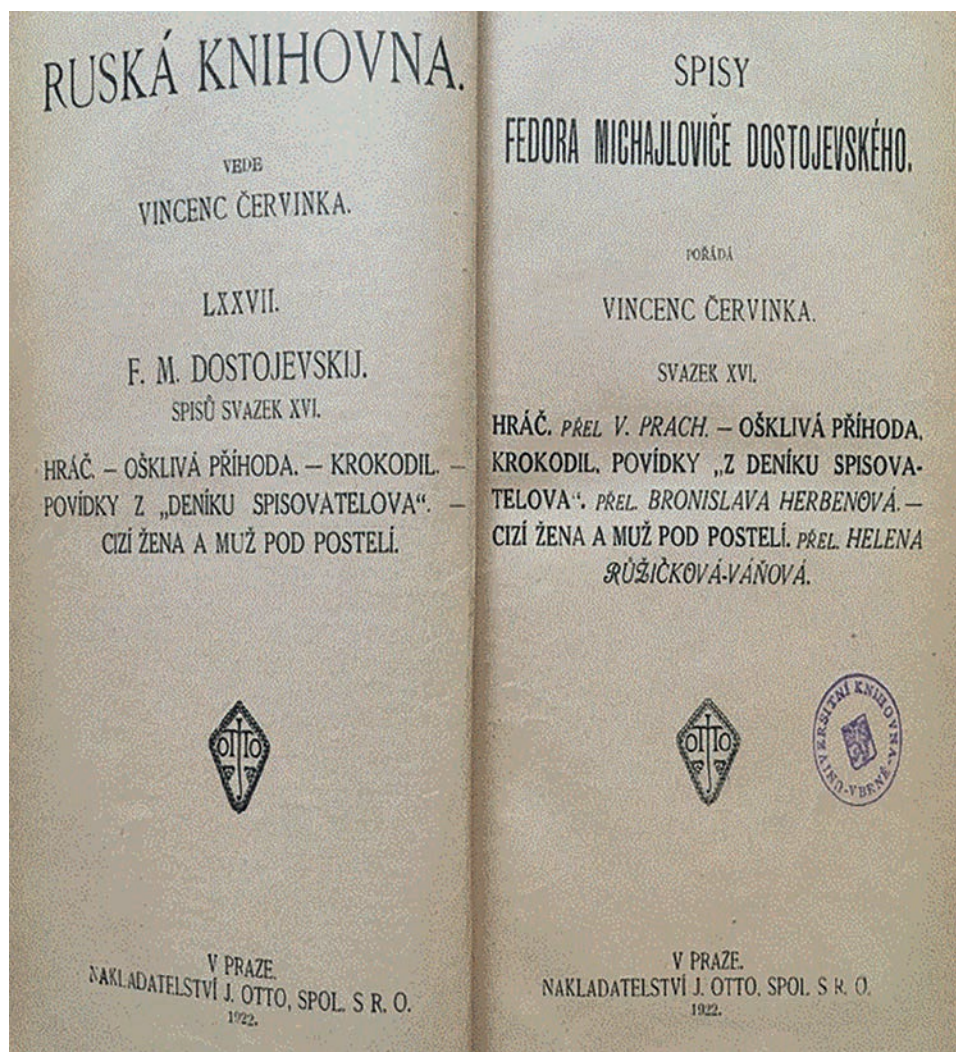
Obr. 11: Druhé české vydání *Deníku spisovatele* z roku 1927
Zdroj: Vlastní zpracování

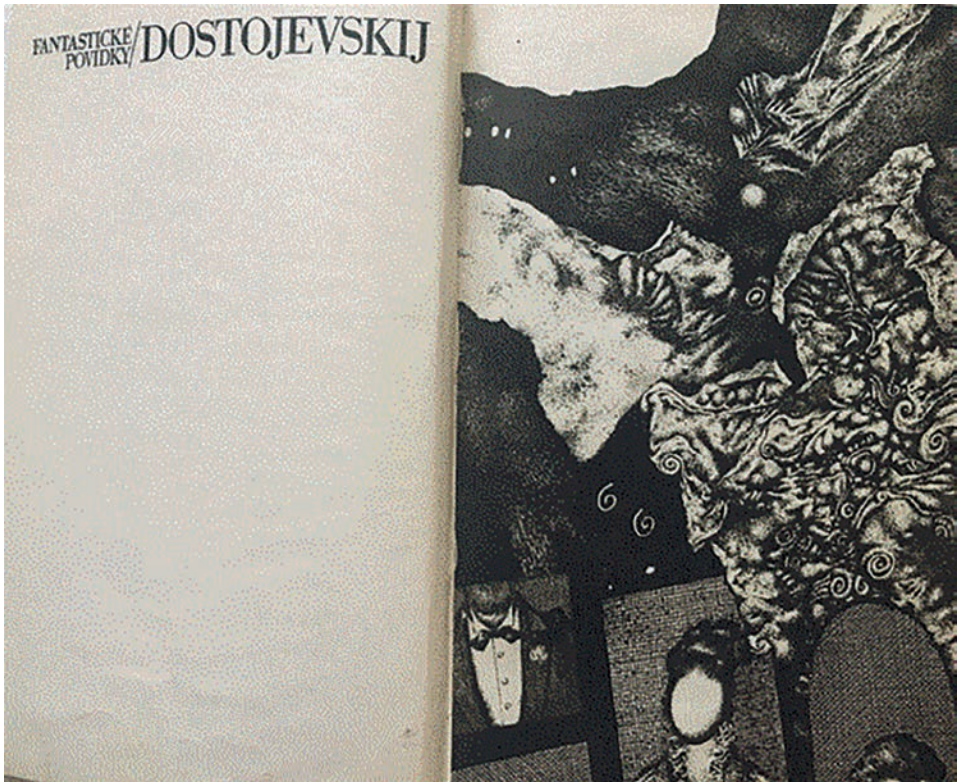
Obr. 12: České vydání *Deníku spisovatele* z roku 1977, překlad L. Zadražil
Zdroj: Vlastní zpracování

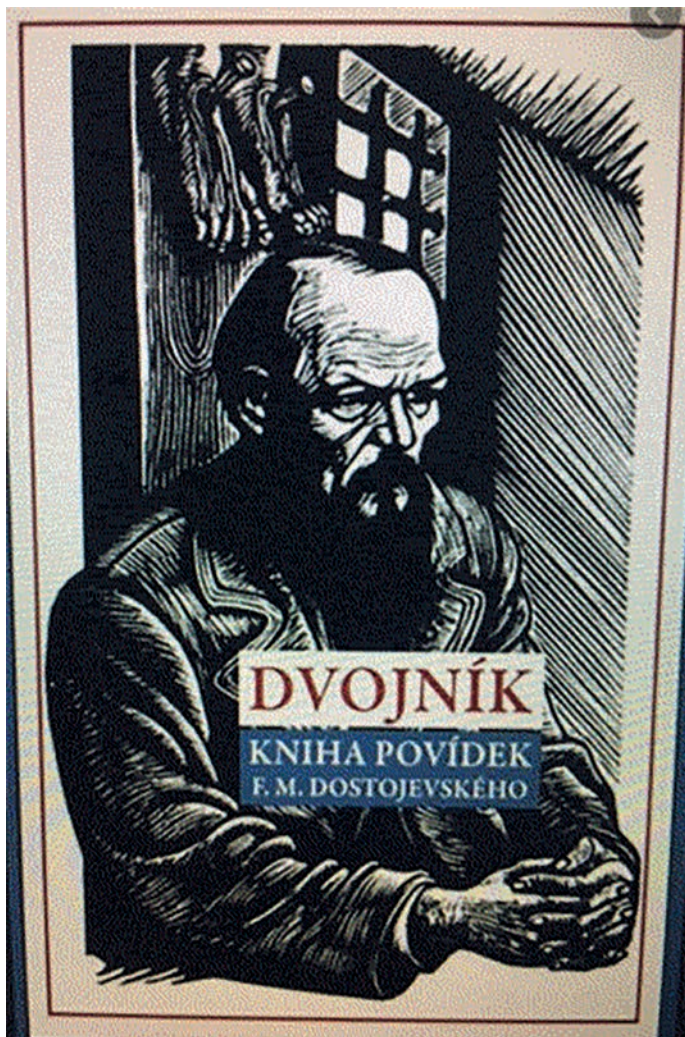
Obr. 13: Obálka českého vydání *Deníku spisovatele* za rok 1880–1881
ve vydavatelství Votobia
Zdroj: Vlastní zpracování

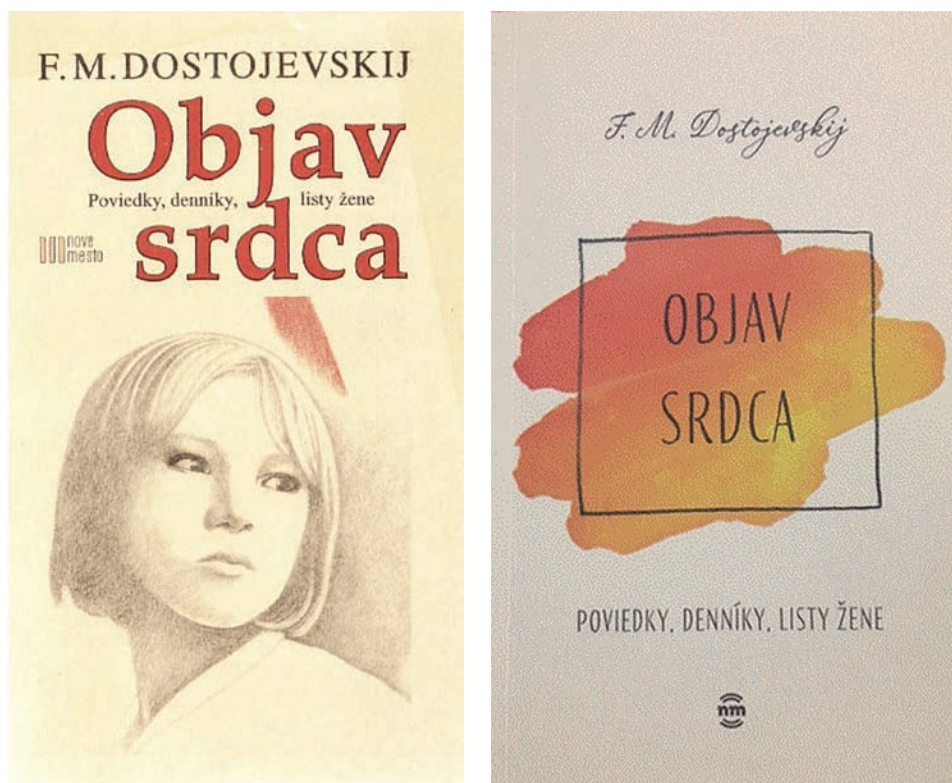
Obr. 15: Spisy F. M. Dostojevského, rok vydání 1922
Zdroj: Vlastní zpracování

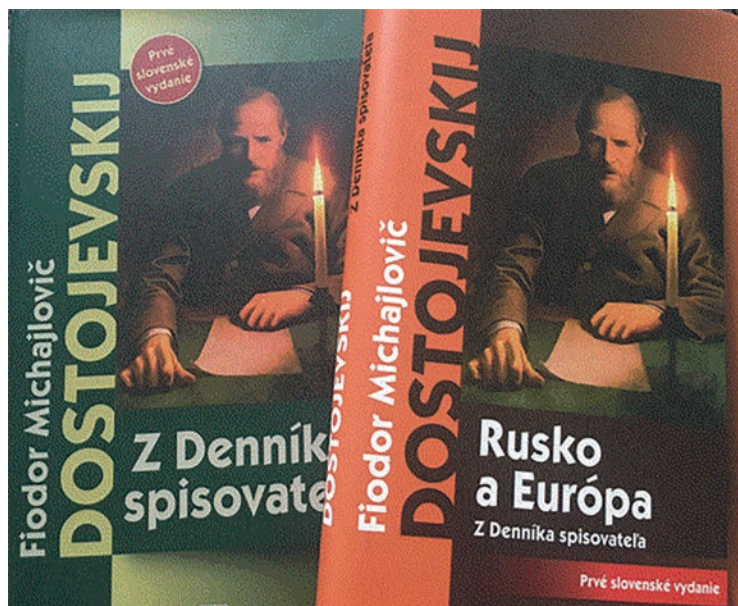
Obr. 16: *Fantastické povídky* s ilustracemi slovenského akademického malíře Albína Brunovského, rok vydání 1968
Zdroj: Vlastní zpracování

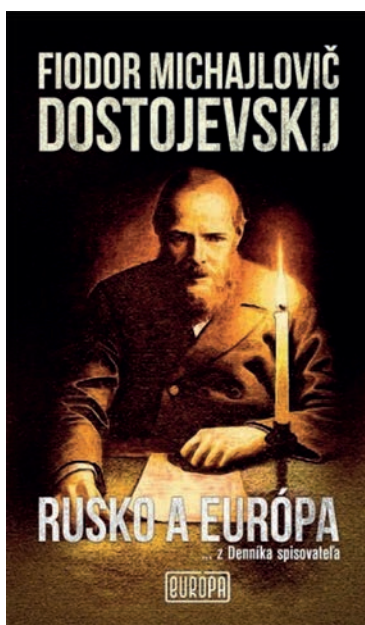
Obr. 17: Vydání Dostojevského fantastických povídek z roku 2013
Zdroj: Vlastní zpracování

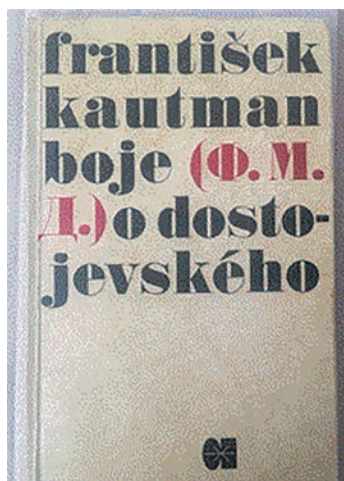
Obr. 18: První a druhé vydání slovenského výboru *Objav srdca*, roky vydání 1996 a 2019
Zdroj: Vlastní zpracování

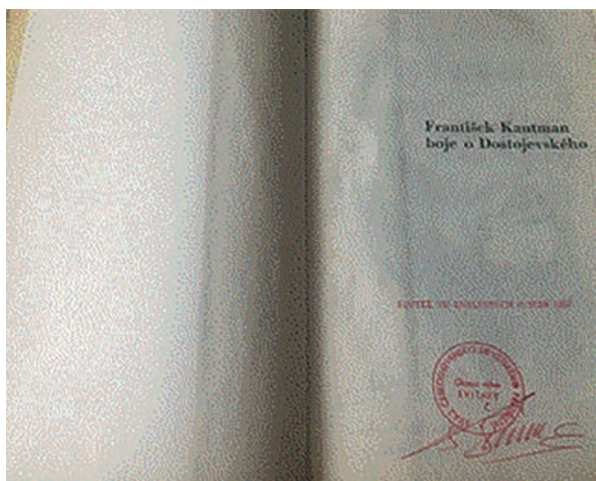
Obr. 19: Slovenské vydání výborů *Z Denníka spisovateľa* z let 2008 a 2010
Zdroj: Vlastní zpracování

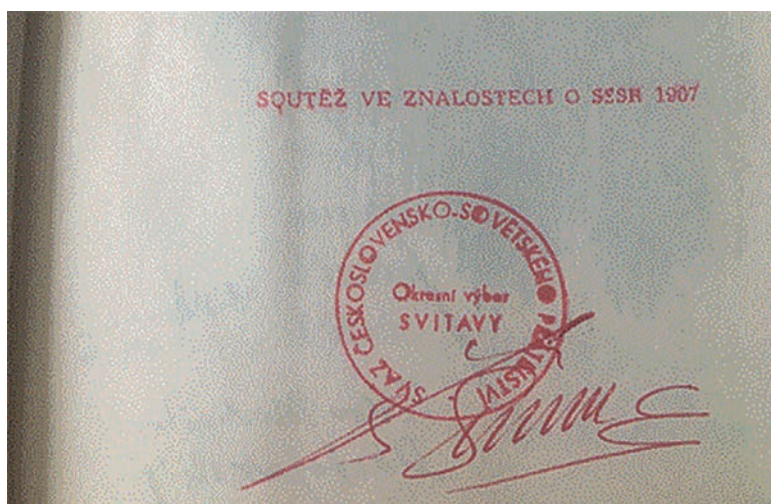
Obr. 20: Druhé vydání slovenského výboru *Rusko a Európa* z roku 2016
Zdroj: Vlastní zpracování

Obr. 21: Monografie Františka Kautmana
Boje o Dostojevského
Zdroj: Vlastní zpracování

Obr. 22 (vpravo): Razítko Soutěže ve znalostech o SSSR na začátku publikace
Zdroj: Vlastní zpracování

Obr. 23: Razítko Soutěže ve znalostech o SSSR, detail
Zdroj: Vlastní zpracování

EDIČNÍ RADA MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. Ing. Pavel Bobál, CSc.

prof. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D.

Mgr. Michaela Hanousková

doc. RNDr. Petr Holub, Ph.D.

prof. MUDr. Lydie Izakovičová Hollá, Ph.D.

prof. PhDr. Tomáš Janík, Ph.D., M.Ed.

prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.

prof. RNDr. Jaromír Leichmann, Dr. rer. nat.

doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.

Ing. Zuzana Sajdlová, Ph.D.

Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.

prof. RNDr. Ondřej Slabý, Ph.D.

prof. PhDr. Lubomír Spurný, Ph.D.

doc. Ing. Rostislav Staněk, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A.

doc. PhDr. Martin Vaculík, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

PhDr. Jaroslava Dosedlová, Dr.

doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

Mgr. Michal Fránek, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.

PhDr. Petr Kalina, Ph.D.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

PhDr. Dalibor Papoušek, Ph.D.

doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Matthew Rampley, B.A., Ph.D.

prof. PhDr. Lubomír Spurný, Ph.D.

doc. PhDr. Daniel Špelda, Ph.D.

Mgr. Roman Švaříček, Ph.D.

Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích

Lenka Odehnalová

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
v edici **Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity** / číslo 523

Odpovědný redaktor / prof. PhDr. Lubomír Spurný, Ph.D.

Výkonný redaktor / Mgr. Michal Fránek, Ph.D.

Editorka / Mgr. Kateřina Najbrtová, Ph.D.

Ediční referentka / Mgr. Vendula Hromádková

Jazyková korektura / Mgr. Olga Odehnalová

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Mgr. Pavel Křepela

Sazba / Dan Šlosar

Vydání první / 2023

Náklad / 200 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / MORAVAPRESS, s.r.o., Cihelní 3356/72,
702 00 Ostrava-Přívoz

ISBN 978-80-280-0213-8

ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0214-2023>